

განიკონობარი

საქართველოს
საბავშვო ჟურნალი

F

2000

1610/2
2000/2

საქართველოს პრეზიდენტი

**საქართველოს ილია ქავეჭავაძის სახელობის
მნივნობართა ასოციაციის (ნიგნის მოყვარულთა საზოგადოების)
დაარსების 25 წლისთავთან დაკავშირებით**

ძვირფასო მეგობრებო,

სულითა და გულით გილოცავთ თქვენი საზოგადოების დაარსები-
დან 25 წლისთავს.

ამ თარიღის მიღმა ქართველი კაცის ნიგნთან ურთიერთობის მრავალი საუკუნე მოჩანს, ჩვენს ქვეყანაში ხომ ყოველთვის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ნიგნს, მაშინაც კი, როცა ქვეყანას უჭირდა და თითქოს ნიგნისთვის აღარავის უნდა მოეცალა. ამის დღევანდელი დადასტურებაა ისიც, რომ ჩვენს სინამდვილეში, როდესაც ასე მომრავლდა ინფორმაციის სხვადასხვა საშუალება და ჩვენი ბავშვების, ახალგაზრდობის ყურადღებას მრავალი სხვა გასართობი იპყრობს, ჩვენ „მნივნობართა - ნიგნის მოყვარულთა“ საზოგადოების 25 წლისთავს აღვნიშნავთ, იმ საზოგადოებისა, რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა და ახლაც შეაქვს ნიგნის პოპულარიზაციის საქმეში.

ნიგნი ადამიანის სულიერი ზრდის აუცილებელი კომპონენტია, მასთან განმარტოება და პირისპირ დარჩენა ის აუცილებლობაა, რომლის გარეშე პიროვნების სულიერებაზე, განათლებაზე, კულტურაზე ლაპარაკი ძნელია. იქნებ სწორედ ნიგნის უგულვებელყოფისა და მივიწყების შედეგია დღეს ჩვენს საზოგადოებაში მომძლავრებული გულგრილობა. თქვენი საზოგადოება თავისი საქმიანობით სწორედ ამ გულგრილობის დაძლევას ცდილობს.

დიდი მადლობა ამისათვის.

დიდ მადლობას მოგახსენებთ ასევე თქვენს ზეიმზე ჩემი მონევეისათვის და იმ საჩუქრისთვისაც, რომელიც ამ მონევეას ახლდა. ბევრისთვის უცნობი, მაგრამ ნამდვილად შესანიშნავი პოეტის - ნიკო სამადაშვილის ლექსების სასაჩუქრო გამოცემა მაქვს მხედველობაში.

კიდევ ერთხელ გილოცავთ და ნარმატებებს გისურვებთ.

ედუარდ შევარდნაძე
ედუარდ შევარდნაძე
04.06.99.

საქართველოს
რეპუბლიკის

მნიბნოგარნი

2000

საქართველოს
ილია ჭავჭავაძის
სახელის
მნიბნოგართა
ასოციაციის
ყოველწლიური
ალმანახი

ბამოლის
1980 წლიდან

თბილისი
2000

**აღმანახი „ენციკლოპედია“ მოგვიტოვრობს
ნიგნებსა და ნიგნის უმეგნელებზე,
გიგლიოთეკებსა და გიგლიოთეკებზე,
ქიეგებზე ნიგნის სემყაროში,
ქველ ნიგნებზე,
სხვედსსხვე ქვეყნისა და
მხარის ნიგნის მოყვარულებზე.**

მთავარი რედაქტორი
ლევან გენაბდი

სარედაქციო საბჭო:
ლალი აველიანი (მთ. რედაქტორის მოადგილე)
ალექსანდრე გვესარიანი
შოთა კოგიაშვილი (პასუხისმგებელი მდივანი)
გივი მიტაძე
ლია ნადარეიშვილი
ნოდარ ტაბიძე
მიხაილ ქავთარიანი
პელე დელაყვი
როსტომ ჩხეიძე

მხატვარი
ანზორ თოდრია

გარეკანის პირველ გვერდზე:
ადიშის ოთხთავი. 897 წ. ლუკა და იოანე მახარებლები.

მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე

ქართული საეკლესიო მნივნობრობა XX საუკუნის მეორე ნახევარში

ქართული საეკლესიო მნივნობრობა, რომელიც 1500 წლის მანძილზე ღირსეულად წარმართავდა ერის სულიერ ცხოვრებას, მნიშვნელოვნად დაკნინდა და თითქმის ჩაკვდა კიდეც XX საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შედეგად. ვითარება გარკვეულწილად შეიცვალა და საეკლესიო მნივნობრობას ოდნავი გამოცოცხლება დაეტყო მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ.

მიზეზი იყო ის, რომ გერმანიასთან ომის დროს საბჭოთა მთავრობა იძულებული შეიქმნა გაეთვალისწინებინა ეკლესიის უდიდესი მნიშვნელობა ხალხის პატრიოტული და საბრძოლო სულისკვეთების აღორძინებაში. სტალინის მმართველობის დროს, ომის შემდგომ პერიოდში რუსეთში გაიხსნა გაუქმებული მრავალი ეკლესია-მონასტერი, დაარსდა სასულიერო სემინარია-აკადემიები. ამ ფონზე, საბჭოთა რუსეთის მიერ ოკუპირებულ საქართველოში ქართულმა ეკლესიამაც შედარებით გააუმჯობესა მდგომარეობა, კერძოდ, თავის დროის უგანათლებულესმა მნივნობარმა, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა კალისტრატე ცინცაძემ (საარქივო მონაცემების თანახმად დაფასებულმა თვით სტალინის მიერ) აღადგინა ჩვენი ეკლესიის მიერ ერთადერთი ნაბეჭდი ორგანოს - „საქართველოს ეკლესიის კალენდრის“ გა-

საქართველოს
კათოლიკოსობის
საგარეო ურთიერთ-
ობის განყოფილება

28857

მოცემა. რეგორც ცნობილია, საბჭოთა კავშირში საეკლესიო ლიტერატურის გამოცემა მკაცრად იყო რეგლამენტირებული. ტომაც აღნიშნული კალენდარი (იგულისხმება ომის შემდგომი პერიოდი) უაღრესად მშრალია და არ შეიცავს არავითარ ინფორმაციას საეკლესიო საკალენდრო მონაცემების გარდა. საზოგადოდ, ქართულენოვანი საღვთისმეტყველო და საეკლესიო ლიტერატურა ნაკლებად გამოიცემოდა ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში ავტოკეფალიის გაუქმების გამო, მით უმეტეს - XX საუკუნეში ათეისტების გაბატონების შემდეგ.

ი. სტალინის გარდაცვალების შემდგომ ეკლესიის მდგომარეობა გაუარესდა, განსაკუთრებით ნ. ხრუშჩოვის დროს, რომელმაც რუსულ ეკლესიას კვლავ დაუბურა ზოგიერთი სემინარია და აკადემია. მით უმეტეს, ქართული ეკლესია და მისი სასულიერო ნაწილები კიდევ უფრო მკაცრი დევნის ობიექტად იქცა, ამიტომაც, განსაკუთრებით არის დასაფასებელი იმეამინდელი კათოლიკოს-პატრიარქის ეფრემ II-ის ღვაწლი, რომელმაც 60-იანი წლების დასაწყისში საფუძველი ჩაუყარა საქართველოში იმ დროისათვის პირველ და ერთადერთ მცხეთის სასულიერო სემინარიას, რამაც გამოაცოცხლა ქართული საღვთისმეტყველო აზროვნება და 1963 წელს, ათეულობით წლის შემდეგ, კვლავ გამოსცა ქრისტიანული სარწმუნოების უპირველესი წიგნი - „ახალი აღთქუმა“.

საეკლესიო მნიშვნობრობის ახალი ეტაპის დაწყება დაკავშირებულია საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის სახელთან. 1985-86 წლებიდან საბჭოთა მთავრობამ ფაქტობრივად შეწყვიტა ეკლესიის დევნა. მმართველობის ბოლო წლებში საბჭოთა ბელისუფლება აღარ კრძალავდა წმიდა ნერილის (ბიბლიის) ბეჭდვა-გავრცელებას, მის საგაზეთო პუბლიკაციებს, მათ შორის ეკლესიისათვის მიუღებელი ინტერპრეტაციებით. მყარი საფუძველი მიეცა სექტების გავრცელებას, მოქმედების ასპარეზი გაეხსნათ არაეროვნულ აღმსარებლობებს, რომელთაც

უცხოეთიდან ეძლეოდათ დიდძალი თანხები თავიანთი ლიტერატურის გამოსაცემად. ასეთი ვითარება მოითხოვდა ჩვენი ქვეყნის სიის საგამომცემლო საქმიანობის გააქტიურებას. მართლაც, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, უნმიდესი და უნეტარესი ილია II-ის უდიდესი ძალისხმევით დაარსდა საეკლესიო ჟურნალ-გაზეთები და შეიქმნა საპატრიარქოს საგამომცემლო განყოფილება. საპატრიარქოს ჟურნალმა „ჯვარი ვაზისამ“ 1979 წლიდან მთელი ეპოქა შექმნა და ღრმა კვალი დაამჩნია საეკლესიო-სარწმუნოებრივი სიტყვიერების გაღრმავების საქმეს (რედაქტორი თინათინ კობალაძე). გაზეთი „მადლი“, შეიძლება ითქვას, არის „დედა“ დღეისათვის უკვე გავრცელებული მრავალი საეკლესიო გაზეთისა; გამოიცა „სალვთისმეტყველო კრებულის“ მრავალი ტომი, რომელშიც თანამშრომლობს მრავალი სასიქაფულო ავტორი. საპატრიარქოს საგამომცემლო განყოფილებამ (თავმჯდომარე გ. კობლატაძე, გრ. რუხაძე) დაბეჭდა ჩვენი მორწმუნეებისათვის უაღრესად საჭირო ნაშრომები, მათ შორის: ახალი აღთქმა (წმ. გიორგი მთაწმინდელის რედაქციით) – 1995 და 2000 წელს; ეპისკოპოსის კურთხევის წესები – 1997 წ.; სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის „ეპისტოლენი, სიტყვანი, ქადაგებანი“, ორ ნიგნად – 1997 წელს; მთავარეპისკოპოს ანანია ჯაფარიძის „საქართველოს ეკლესია XVII-XVIII საუკუნეებში“ – 1994 წელს; მღვდელ პავლე ფარუაშვილის „ნესი ქრისტიანის ცხოვრებისა“ – 1994 წელს; წმინდა ბასილი დიდის „ფსალმუნთა კომენტარები“ (ძვ. ბერძნულიდან თარგმნა გვანცა კობლატაძემ) – 1995 წელს; ეპისკოპოს ალექსანდრეს „მართლმადიდებლური კატეხიზმი“ – 1995 წელს; „მცირე კურთხევანი“ – 1996 წელს; ლ. უსპენსკის „აზრი და ენა ხატებისა“ და სხვა.

საეკლესიო მნივნილობის განვითარებისათვის დიდად იღვწის თბილისის სასულიერო აკადემია-სემინარია (რექტორი მისი მაღალყოვლადუსამღვდელოესობა მთავარეპისკოპოსი აბრაამ გარმელია). გამოსცემს „სამეცნიერო-სალვთისმეტყველო შრომებს“,

რომელშიც თანამშრომლობენ ქართველი მეცნიერები: ექიმოვნი, ლორთქიფანიძე, შოთა ლომსაძე, ედიშერ ქელიძე, მერის მჭედლაძე, ბონდო არველაძე, სერგო ვარდოსანიძე, ზაზა სხირტლაძე, რევაზ ბარამიძე, გრივერ ფარულავა, რუსუდან ნიქვაძე, ელდარ ბუბულაშვილი, ლეილა ხანიძე და სხვ. ზოგიერთი მართლმადიდებელი მოაზროვნე თვითვე ჩაუდგა სათავეში ეგზეციტიკური, კატეხიზატორული, ეკლესიის ისტორიის, საღვთისმეტყველო, ლიტურგიკული, რელიგიულ-ფილოსოფიური ლიტერატურის გამოცემებს. მათ შორის აღსანიშნავია, ბატონი ედიშერ ქელიძე, დეკანოზი ზაქარია ძინძიბაძე, არქიმანდრიტი რაფაელი, დეკანოზი ზაქარია მანიტაძე, მთავარეპისკოპოსი ზოსიმე (მიოშვილი), დეკანოზი არჩილ მინდიაშვილი, დეკანოზი გიორგი ზვიადაძე და სხვები.

იმის გამო, რომ საქართველოში ჯერაც მოქმედია რუსეთის 1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ დანერგილი პრინციპი, რომლის მიხედვითაც ეკლესია გამოყოფილია სახელმწიფოსაგან და სკოლა ეკლესიისაგან, სასულიერო ნიგნების გამოცემა ფაქტობრივ ცალკეულ პიროვნებათა პირად მონდომებასა და ენთუზიაზმზეა დაფუძნებული, მას არ გააჩნია მტკიცე ეკონომიკური ბაზა, ანდა სახელმწიფოებრივი საყრდენი. ამიტომაც დასაფასებელია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებსა და ეპარქიებში თვითდაფინანსებაზე დაფუძნებული საეკლესიო გამოცემები. მათ შორის აღსანიშნავია ქუთაის-გაენათის, ბათუმის, ზუგდიდის, ფოთის, რუსთავის, ურბნისის, გორისა და სხვა ეპარქიებში გამოცემული ნიგნები. ზოგიერთი ეპარქია გამოსცემს გაზეთებსა და სასულიერო ჟურნალებს.

თბილისსა და ეპარქიებში მცხოვრებმა მორწმუნეებმა (მათ შორის ცნობილმა ლიტერატორებმა და მეცნიერებმა) გამოსცეს მრავალი სასულიერო ნიგნი, როგორც არის: იოანე ოქროპირის იოანეს სახერების განმარტება (ორტომეული), იოანე ოქროპირის მათეს სახარების განმარტება (სამტომეული); „მათეს სახარების განმარტება“ (გამოკრებილი მეუფე ზოსიმეს მიერ); აგრეთვე მე-

უფე ზოსიმეს ქადაგებანი და სამოძღვრო მემუარები; იოსებ სინელის „სათნოებათა კიბე“; ნეტარი ავგუსტინეს „აღსარება“, „თთვენი“ - (ოთხტომად გამოცემული დეკანოზ ზაქარია მანიჭაძის მიერ); კლიმენტი რომაელის „რომაელთა მიმართ“ ეპისტოლე (ძველი ბერძნულიდან თარგმნა და ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა დეკანოზმა გიორგი ზვიადაძემ); დეკანოზ არჩილ მინდიაშვილის „ქადაგებები“ და სხვა ნიგნები; არქიმანდრიტ რაფაელის „საუბრები მართლმადიდებლობაზე“ (2 ტომად); დავით ეპისკოპოსის „ქადაგებები“, ანტონ ჭყონდიდელის „ქადაგებანი“. აღსანიშნავია ედიშერ ჭელიძის საღვთისმეტყველო-ფილოლოგიური ნაშრომები - „ეკლესია სძალი უფლისა“, თბ., 1990; „აღამიანი - ხატი პირმშობატისა“, თბ., 1995 წ.; „ზოგი სარწმუნოებრივ-დოგმატური საკითხის შესახებ“; „ძველი ქართული საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგია“. 1999 წ. გამომცემლობა „კანდელომა“ გამოსცა დეკანოზ (შემდგომში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის) კალისტრატე ცინცაძის „ქაშუეთის წმინდა გიორგის ეკლესია“, არქიმანდრიტ გრიგოლ ფერაძის - „უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები საზღვარგარეთ ქართული მონასტრების შესახებ“, მიხეილ თარხნიშვილის - „ნერილები“, მიხეილ თამარაშვილის - „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“ და სხვა.

ყოველი აღნიშნულის გამოცემის მიზანია ათეისტთა ბატონობის შედეგად შერყეული მართლმადიდებლური სარწმუნოების განმტკიცება. ამ დიდმნიშვნელოვანი საქმის გარდა საპატრიარქოში მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს მუშაობა საქართველოს ეკლესიის საერთაშორისო ავტორიტეტის ასამაღლებლად.

მას შემდეგ, რაც მე-19 საუკუნეში რუსეთის იმპერიამ გააუქმა საქართველოს ეკლესიის თავისთავადობა და ჩამოართვა მას უფლებები, მსოფლიო მართლმადიდებელ ეკლესიათა რიგში ქართული ეკლესია, როგორც ავტოკეფალური აღარ მოიხსენიებოდა.

ამ ნაკლოვანებების აღმოსაფხვრელად საპატრიარქოში მიმდი-

ნარეობდა მუშაობა, რათა საქართველოს ეკლესიას მსოფლიო საეკლესიო საერთაშორისო ასპარეზზე დაბრუნებოდა მანძილზე მისთვის ნიშნული პატივი, კერძოდ, მსოფლიო ეკლესიათა მართლმადიდებლურ რიგში დაექორა მისთვის ტრადიციული მე-8 ადგილი (მართლმადიდებლურ დიპტიხში) და კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საპატრიარქოსა და სხვა ეკლესიებს ეცნოთ საქართველოს ეკლესიის უძველესი ავტოკეფალია და მისი მეთაურის საპატრიარქო ღირსება. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ეკლესიამ 1917 წელს აღიდგინა თავისი ათასწლოვანი ავტოკეფალია, რომელიც 1943 წელს ცნო რუსეთის ეკლესიამ, კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საპატრიარქო, ზოგიერთ სხვა ეკლესიასთან ერთად, 1990 წლამდე არ ცნობდა ამ უკვე მომზადარ ფაქტს.

ამის გამო საქართველოს ეკლესიას ექმნებოდა მრავალი დაბრკოლება. საერთაშორისო მართლმადიდებელი ეკლესიების სიმპოზიუმებზე, თათბირებსა და წმიდა ლიტურგიათა დროს ზოგჯერ საქართველოს ეკლესიას აყენებდნენ ავტონომიურ ეკლესიათა რიგში, რაც ძალიან აკნინებდა მრავალსაუკუნოვანი ავტოკეფალური ეკლესიის ავტორიტეტს. ვითარებიდან გამოსავალს ეძებდა კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საპატრიარქო. იგი საქართველოს საპატრიარქოსაგან მრავალი წლის მანძილზე დაბეჯითებით მოითხოვდა საქართველოს ეკლესიის ისტორიისა და მისი ავტოკეფალიის შესახებ დოკუმენტური ნაშრომების (თემების) გაგზავნას, ასევე ითხოვდა ნაშრომებს საქართველოს ეკლესიის საპატრიარქო ღირსებასა და მსოფლიო მართლმადიდებლურ დიპტიხში მისი ადგილის შესახებ. ამის გამო უწმიდესმა და უნეტარესმა კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია II-მ წმიდა სინოდის ზოგიერთ წევრს დაავალა მოემზადებინა სათანადო მასალები და ემუშავა მეცნიერებთან ერთად აღნიშნულ საკითხებზე. ეპისკოპოს ანანია ჯაფარიძეს მიეცა უშუალო დავალება, მოემზადებინა თემები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისა და საქართველოს

ეკლესიის ადგილის შესახებ მსოფლიო მართლმადიდებლურ დოქტრინაში. ამ საკითხზე მუშაობდნენ ცნობილი მეცნიერები და პატრიარქოს მთელი სისტემა. საბოლოოდ, მისი უნშიდესობის, ილია II-ის უშუალო პირადი ღვაწლით კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საპატრიარქომ, ასევე ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალიმის საპატრიარქოებმა, ელადისა და სხვა ეკლესიებმა ცნეს საქართველოს ეკლესიის უძველესი ავტოკეფალია. ჩვენს მიერ შესრულებული გამოკვლევები მიძღვნილი ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიისა და დიპტიხისადმი შემდგომ საფუძვლად დაედო განზოგადოებულ ნაშრომს - „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“.

უკვე გამოცემულია „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის“ სამი ტომი (ტ. I, 1996; ტ. II, 1998; ტ. III, 1999). იგი ამჟამად ასრულებს ქართული ეკლესიის ისტორიის დისციპლინის სახელმძღვანელოს როლს.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი გიული ალასანია თავის რეცენზიაში წერს: „ნაშრომი საქართველოს ისტორიის შესახებ პირველი სრული გამოკვლევაა. პირველია ნაშრომი იმ თვალსაზრისითაც, რომ დიდი ხნის შემდეგ ეკლესიაზე გამოკვლევას ქმნის სასულიერო პირი მართლმადიდებლური ხედვით, განსხვავებული განცდით. ეს არის ეკლესიის ნარსული და დღევანდელობა დანახული შიგნიდან, ორგანული ცოდნით, როგორც ავტორი აღნიშნავს - „მართლმადიდებლური თვალთახედვით დანერილი ისტორია“.

ამგვარად, ეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში იმ სისხლის გადასხმას შგავს, რომელიც დროდადრო აუცილებელია ჯანსაღი ორგანიზმის შესანარჩუნებლად.

ამ ნივნის მიზანია:

1. დაუბრუნოს საქართველოს მოქალაქეს ქრისტეს რწმენა;
2. გაუღვივოს მკითხველს სიამაყის გრძნობა ქვეყნისა და ერის ღირსეული ნარსულის გამო;

3. ალადგინოს საქართველოს წარსულის ობიექტური და სურული სურათი და ამ ფონზე წარმოაჩინოს ეკლესიის მსახურისა და მისი მნიშვნელობა ქვეყნისა და ერის წარსულსა და აწმყოში”.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის ვახტანგ გოილაძის შეფასებით: „მთავარეპისკოპოს ანანიას უზარმაზარი გამოკვლევა მრავალწლიანი თავდაუზოგავი კვლევის ნაყოფია. იგი დიდი სიყვარულითა და რუდუნებით არის შესრულებული. შეიძლება გადაუჭარბებლად ითქვას, რომ ქართული ეკლესიის ისტორიის შესახებ ასეთი ყოვლისმომცველი გამოკვლევა რევოლუციამდელ საქართველოშიც კი არ შექმნილა“.

„საქართველოს ეკლესიის ისტორიის“ 3 ტომის გარდა გამოცემული გვაქვს შემდეგი ნიგნები: „ქართველთა წინაპრების ბიბლიური ისტორია ადამიდან იესომდე“ (გამომცემლობა „საქართველო“, 1994 წ.), „დედა-ეკლესია“ (ქადაგებანი და წერილები), (გამომცემლობა „განათლება“, 1996 წ.) და სხვა.

ქრისტეშობის 2000 წლისთავს მიეძღვნა ჩვენი ნიგნი „შობა, ჯვარცმა, აღდგომა და ამაღლება უფლისა და მაცხოვრისა ჩვენისა იესო ქრისტესი“ (თბილისი, 1995 წ.).

საქართველოს ეკლესია ცდილობს ალადგინოს თავისი სამოციქულო მემკვიდრეობა ის სამწყსო, რომელშიც იქადაგეს ნმიდა მოციქულებმა საქართველოში მოღვაწეობის ფაშს. საქართველოს ეკლესიის სამწყსოს კი მოციქულთა დროიდან წარმოადგენდა მთელი ქართველი ერი – ყოვლანმიდა ლეთისმშობლის წილხვედრი.

მოციქულთა შემდეგ გავიდა დიდი დრო, ისტორიულ უბედურებათა გამო ჩვენი ეკლესიის სამწყსოს ერთ ნაწილში გაავრცელეს ზოგიერთი უცხო აღმსარებლობა, მათ შორის, კათოლიკობა, გრიგორიანელობა, მაჰმადიანობა, პროტესტანტიზმი და სხვა. ეს იყო ამ უცხო ეკლესიათა მხრიდან უკანონო ქმედება. უცხო ეკლესიებს არ ჰქონდათ და არა აქვთ უფლება იქადაგონ ჩვენს ისტორიულ სამწყსოში, ე.ი. ქართველ ერში. ყოველი ქართველის

შთამომავალი, რომელ სარწმუნოებასაც არ უნდა აღიარებდეს მისი მშობელი, საბოლოოდ უნდა შეუერთდეს თავის ეროვნულ ეკლესიას. როგორც კეთილმა მწყემსმა მოიხია დაკარგული ცხვარი და დაუბრუნა თავის ფარას, ისე ჩვენმა ეკლესიამ უნდა დაიბრუნოს მისგან ძველად თუ ამჟამად გასული ქართველები, რადგანაც მთელი ქართველი ერი ჩვენი დედაეკლესიის სამოციქულო მემკვიდრეობაა. სწორედ მას და მის ნაწილს გვეცილებიან უცხო ეკლესიები სხვადასხვა წიგნებითა და გამოკვლევებით, მატერიალური საშუალებებით ე. წ. „დახმარებათა“ სანაცვლოდ. სწორედ ამ მიზნით, რათა დედაეკლესიას დაუბრუნდეს თავისი ყოფილი ისტორიული მრევლი, დავაარსეთ სერია: „ისტორიული ბედი საქართველოს ეკლესიისგან განშორებული ქართველებისა“. უკვე გამოცემულია ამ სერიის ოთხი წიგნი:

1. „საინგილო“ (ქართველთა გალექება), 1998 წ. მასში საუბარია აღმოსავლეთ კახეთის (საინგილოს) ქართველთა ბედზე ამ კუთხის გამაჰმადიანების შემდეგ, უხე ისტორიულ მასალაზე დაყრდნობით მოთხრობილია საინგილოს ისტორიულ გეოგრაფიაზე, ეთნიკურ სახეზე, სოციალურ-ეთნოგრაფიულ ყოფაზე, დასახელებულია გვარები ქართული ეკლესიისაგან განშორებულ იმ ქართველთა, რომლებიც გალექდნენ.

2. „მესხეთი“ (ქართველთა გამაჰმადიანება), თბ., 1998 წ. მასში ზოგადად გადმოცემულია საქართველოს კუთხეთა გამაჰმადიანება მე-17 საუკუნის შემდგომ, კერძოდ კი, მესხების გამაჰმადიანება, მათ მიერ ქართული ენის დავიწყება. დასახელებულია გამაჰმადიანებულ ქართველთა გვარები.

3. „ქართლ-კახეთი“ (ქართველთა გასომეხება), თბ., 1999 წ. მასში არის შემდეგი პარაგრაფები: ქართველთა გასომეხების პოლიტიკური მიზეზები; თბილისი და ქვემო ქართლი მაჰმადიანთა ბატონობისას; ქართველთა არმენიზაცია; გასომეხებულთა გვარები.

4. „ლაზეთი-თრიალეთი“ (ქართველთა გაბერძნება). მას აქვს შემდეგი პარაგრაფები: ურუმების საცხოვრისი; ბერძნული ეკლე-

სიის უფლებების გაზრდა ოსმალეთში; ქართველი მარტირების
დებლების გაბერძნება ოსმალეთში; ბერძენი ურუმების გადმოწა-
ხლება თანამედროვე საქართველოში; გაბერძნებულთა გვარები
და სხვა.

საქართველოს ეკლესიის სამომავლო მიზანია, მომავალი თა-
ობა აღზარდოს ქრისტიანული სულისკვეთებით, რისთვისაც სა-
ჭიროდ მიიჩნევა სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში სა-
ღვთო რწულისა და საქართველოს ეკლესიის ისტორიის სწა-
ვლება. საპატრიარქოს დავალებით ავტორთა ჯგუფი ამზადებს
შესაბამის სახელმძღვანელოებს.

მარიამ ლორთქიფანიძე

სახელმწიფოებრიობის საკითხისათვის საქართველოში

სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ხანგრძლივი ისტორიული პროცესის შედეგად ხდება და მას მრავალი საშინაო, პოლიტიკურ-ეკონომიკურ-სოციალურ-კულტურული და საგარეო ფაქტორები განსაზღვრავენ.

ისტორიული საქართველოს მინა-წყალზე სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნთა არსებობა უძველესი დროიდან დასტურდება. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას ძვ. წ. XII საუკუნის ასურულ ლურსმულ წარწერებში მოხსენიებული „დაიანი“ („დაიანი“) იმსახურებს. ამ ქვეყნის სახელწოდებას აკავშირებენ ურარტული ლურსმული წარწერების „დაიუხი“-სთან. ძველი ბერძნები მას „ტაოხი“-ს, სომხურ წყაროებში „ტაიქ“-ს უწოდებდნენ. როგორც ვარაუდობენ, ეს სახელი შემორჩა საქართველოს ერთ-ერთ ისტორიულ-გეოგრაფიულ პროვინციას, „ტაო“-ს (1, 361, 364; 3,6).

აღნიშნული გარემოება ქმნის საცთურს, რათა ქართული სახელმწიფოებრიობის სანყისი ეტაპი დაიენა-დიაოხთან დაკავშირდეს, მაგრამ საკითხის ასე დაყენებას მნიშვნელოვანი ფაქტორები უშლიან ხელს.

პირველ რიგში გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში არ არის მტკიცედ განსაზღვრუ-

ლი თვით დაიენის-დიაოხის რაობა, იყო ის „ტომთა კავშირულნი“ „მნიშვნელოვანი პოლიტიკური წარმონაქმნი“, თუ „სახელმწიფოებრივი გაერთიანება“ (1, 365, 380-382; 3, 6-8).

ამასთანავე, გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ლურსმულ ტექსტებში ზოგჯერ „მეფე“ ნახმარია ტომის ბელადის მნიშვნელობითაც (3, 6-8).

ქართული სახელმწიფოებრიობის საწყისი ეტაპის დაიენა-დიაოხთან დაკავშირებას საეჭვოს ხდის მისი მოსახლეობის ეთნიკური შედგენილობის შესახებ არსებული მოსაზრება, რომ ის ხურიტული მოდგმის ტომებით დასახლებული ტერიტორია უნდა ყოფილიყო (1, 364; 2, 174; 4, 16, შენ. 15).

ყურადსაღებია ის ვითარებაც, რომ მკვლევართა ნაწილი ეჭვქვეშ აყენებს მოსაზრებას ასურული ლურსმული წარწერების „დაიენის“ და ურარტული ლურსმული წარწერების „დიაოხის“ იდენტურობის შესახებ (3, 7).

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ დიაოხმა ძვ. წ. VIII საუკუნეში არსებობა შეწყვიტა. საინტერესოა ის გარემოება, რომ სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, ისტორიული ტაო-კლარჯეთი, დღეს რომ თურქეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაშია, რომელიც დიაოხის მიწა-წყლის ნაწილს შეიძლება მოიცავდეს, არის შუასაუკუნოვანი ქართული სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი, რაც ქმნის საფუძველს ვარაუდისათვის, რომ ამ რეგიონში უძველესი დროიდანვე არსებობდა ობიექტური პირობები ცხოვრების დანიანურებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისათვის, მაგრამ ამ ორ მოვლენას შორის დიდი ქრონოლოგიური ზღვარია (ძვ. წ. VIII ს. - ახ. წ. IX ს.) და მემკვიდრეობითობის ბაზის გატარება ძნელია.

ამდენად, ქართული სახელმწიფოებრიობის საწყისი ეტაპის დაიენა-დიაოხთან (ძვ. წ. XII ს.) დაკავშირება არ უნდა იყოს გამართლებული, უფრო რეალური ჩანს ქართული სახელმწიფოებრიობის ისტორიის კოლხეთით (დასავლეთი საქართველო) დანყება.

გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ ძვ. წ. XV-XIV საუკუნეების მიკენურ ნარნერებში დადასტურებულია დასავლეთ საქართველოსთან დაკავშირებული გეოგრაფიული და საკუთარი სახელების არსებობა: „ქვეყანა“ აია“, „კოლხეთი“, „იასონი“ და სხვა. რაც იძლევა საფუძველს ვარაუდისათვის, რომ იმდროინდელი ბერძნული სამყარო იცნობდა კოლხეთს (5,97 და შემდეგ). იმ დროს ბერძნულ-ქართულ (დასავლურ ქართულ) კონტაქტებს, ალბათ, არ ჰქონდათ რეგულარული ხასიათი, მაგრამ თუ გავიზიარებთ ვარაუდს მიკენურ ნარნერებში მათი ასახვის შესახებ, მაშინ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ძვ. წ. XII საუკუნეში მიკენური ცივილიზაციის დაცემის შემდეგ, ცნობები იმ კონტაქტების შესახებ დარჩა ბერძნულ სამყაროში, რაც გადაეცემოდა თაობიდან თაობას და ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებიდან, როდესაც იწყება ე.წ. „დიდი ბერძნული კოლონიზაცია“, თქმულებანი ამ კონტაქტების შესახებ ახალი ძალით აღდგა, რასაც შედეგად მოჰყვა ბერძნულ წერილობით წყაროებში ცნობების გაჩენა კოლხეთის შესახებ (6, 18-21; 5; შდრ. 1, 372).

არქეოლოგიური მასალა ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებიდან ადასტურებს კოლხეთში მაღალგანვითარებული ბრინჯაოს მეტალურგიის არსებობას, მეურნეობრივად კოლხეთის დაბლობის ფართოდ ათვისებას, ამ რეგიონის მჭიდროდ დასახლებას (7, 237-239; 8, 204).

ასურეთის მეფის თუქულთი ნინურტას (1245-1209) ნარნერები ადასტურებენ ძვ. წ. XIII საუკუნეში შავიზღვისპირეთში კოლხურ ტომთა გაერთიანების არსებობას (1, 368-370). ამასთან დაკავშირებით, ფრიად მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ძველი ბერძნული მითოლოგიური ტრადიცია, რომელიც კოლხეთში ბერძენთა პირველ სტუმრობაზე, სახელდობრ, არგონავტების ოქროს სანმისისათვის ლაშქრობაზე მოგვითხრობს, რიგი მკვლევარების მიერ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრით თარიღდება (9, 52).

აღსანიშნავია, რომ ურარტუს მეფე სარდურ II-ის კოლხეთში (საქართველო) ნააღმდეგ ლაშქრობებთან დაკავშირებით, ძვ. წ. 750-748 წლებში (744-742 შესრულებულ ნარჩენებში დოკუმენტურად არის დადასტურებული ძვ. წ. VIII ს. კოლხას („კულხას“) სამეფოს არსებობა „მეფით“, „სამეფო ქალაქებით“, პროვინციის გამგებელი მეფისნაცვლებით (1, 371).

ამდენად, ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან, იმავე ძვ. წ. VIII საუკუნემდე კოლხეთის საზოგადოებამ განვითარების დიდი გზა განვლო. ეს იყო გზა ტომთა დიდი გაერთიანებიდან სახელმწიფომდე. „ეს ტრანსფორმაცია ტიგლათფილესერ I-ის შემდგომ ხანაში, ძვ. წ. XI-IX სს. მანძილზეა სავარაუდებელი“ (1, 371). ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებიდან კოლხეთის დაბლობი მეურნეობრივად თითქმის მთლიანად ათვისებულია და მჭიდროდ არის დასახლებული. ბრინჯაოს მეტალურგიასთან ერთად II-I ათასწლეულების მიჯნაზე თანდათან ფეხს იკიდებს რკინის ინდუსტრია. ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულსა და I ათასწლეულის დასაწყისში თანდათან იშლება ზღვარი ლოკალურ კულტურებს შორის და მთელ კოლხეთში ვრცელდება ერთიანი კულტურა (25, 137). ამჟამად დიდი ნახტომი როგორც ტექნიკური და კულტურული პროგრესის თვალსაზრისით, ასევე დასავლეთ საქართველოს საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებაში (1, 371; 6, 209, 210, 219). სახელმწიფოს, როგორც ისტორიული კატეგორიის წარმოქმნის, ზუსტი თარიღის დადგენა, როდესაც ეს ისტორიული განვითარების პროცესის შედეგად ხდება და ასეთ შორულ ეპოქაში და წერილობითი წყაროების სიმწირის ვითარებაში, ძნელია, მაგრამ ისტორიის ამ მონაკვეთზე, ძვ. წ. XIII-XII საუკუნეებიდან მეურნეობრივად დანიშნულ, პოლიტიკურად ძლიერი და მყარი გაერთიანების არსებობის დროიდან ძვ. წ. VIII საუკუნემდე, ამჟამად გამოხატული სახელმწიფოს არსებობის დრომდე, ძვ. წ. X საუკუნე შესაძლებელია მივიჩნიოთ კოლხეთის სამეფოს წარმოქმნის ხანად,

და ამდენად, ისტორიული საქართველოს მინა-წყალზე სახელმწიფოს შექმნის შესახებ არსებულ მოსაზრებებს შორის ძველ ათასწლეულის დასაწყისი და ეს ე.წ. „კოლხური ვარიანტი“ ყველაზე რეალური ჩანს.

მართალია, VIII საუკუნის ბოლოს, როგორც ვარაუდობენ, სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებმა ჩრდილოეთიდან ე.წ. კიმერიელთა ძლიერი თავდასხმა განიცადეს, რომლის შედეგად საგრძნობლად დაზარალდა კოლხეთის სამეფო, მან თავისი მინა-წყლის გარკვეული სამხრეთი ნაწილი დაკარგა, მაგრამ სამეფოს არსებობა არ შეუნწყვეტია. კოლხას ოდესღაც ვრცელი და ერთიანი ტერიტორია რამდენადმე შემცირდა და არსებითად დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიით შემოიფარგლა (9, 56-57), მაგრამ სამეფომ არსებობა განაგრძო. კოლხეთის ამ სამეფოს არსებობის საბუთია ძვ. წ. VII-V საუკუნეების ბერძნული წერილობითი წყაროებით და უმდიდრესი არქეოლოგიური მასალით დადასტურებული აიეტიდების მემკვიდრე კოლხეთის სამეფოს არსებობა მდ. რიონის (ფაზისის) აუზში (9, 58-61).

28856

ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოში შედარებით მცირე სახელმწიფოთა შორის მიმდინარე ბრძოლის შემდეგ ძვ. წ. IV-III საუკუნეთა მიჯნაზე გაიმარჯვა მცხეთის ფარნავაზიანთა სახლმა და შეიქმნა აღმოსავლურ ქართული სახელმწიფო - ქართლის (იბერიის) საქმეფო (10, 436-444), რომელიც მოიცავდა თითქმის მთელ ისტორიულ საქართველოს (11, 19, 22-23; 12, 81).

ქართულ ქვეყნებს იმთავითვე ახასიათებდათ ლტოლვა გაერთიანებისაკენ, რაც ეკონომიკური, კულტურული ერთობით, მოსახლეობის ეთნიკური ერთობის შეგნებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული, მაგრამ არაბელსაყრელი საგარეო პირობების, მრავალრიცხოვან დაპყრობთა მიერ ქვეყნის დასაშლელად გატარებული ღონისძიებების, შიდასეპარატისტული ძალების საქმიანობის შედეგად, ქვეყანა იშლებოდა, გამაერთიანებელი ძალებით

საქართველოს
 პატარა ბიბლიოთეკის
 მონაცემთა ცენტრი
 ბიზანტიისა

ისევე ერთიანდებოდა, შემდეგ ისევე იშლებოდა...

ქართული ქვეყნების ერთიანობის თვალსაზრისით ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პერიოდი V საუკუნის მეორე ნახევარში შეფე ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობის ხანა, მაგრამ VI საუკუნეში განვითარებული მოვლენების შედეგად ისტორიული საქართველოს მინა-წყალზე ისევე ორი ქართული სახელმწიფო არსებობს: აღმოსავლურ ქართული, ქართლის (იბერია), დედაქალაქით თბილისში და დასავლურ ქართული, ეგრისი (ლაზიკა) დედაქალაქით ციხე გოჯში.

VI საუკუნეში მძიმე ვითარება შეიქმნა. ირანელებმა ქართლში, ხოლო VII საუკუნეში ბიზანტიელებმა ეგრისში მეფის ხელისუფლება გააუქმეს. ქართლს ირანელი მარზპანი, ხოლო ეგრისს პატრიკიოსი განაგებდა (13, 246-268). VI საუკუნის 70-იან წლებში ქართლის ერისთავებმა თავის წრეში უზენაესი ხელისუფალი ე. წ. ერისმთავარი აირჩიეს (13, 268-283). ეს პირველი ერისმთავარი, გვარამი (გურგენი), ბაგრატიონთა სახლის წარმომადგენელი უნდა იყოს (ზოგი ცნობით, ფარნავაზიანთა ჩამომავალი). ამ ფაქტთან დაკავშირებით ფრიად საინტერესო განცხადებას აკეთებს ქართველი მემატრიანე, რომ მისმა მემკვიდრემ „მეფობისა სახელი ვერ იკადრა სპარსთა და ბერძენთა (ბიზანტიელთა, მ. ლ.) შიშისაგან, არამედ ერისთავთა-მთავრად ხადოდეს“ (14, 222). ე.ი. ქართველთა გაგებით ის „მეფე“ იყო. ამ გვარის მემკვიდრე, სტეფანოზ ერისმთავარი პირდაპირ ამბობს, „მე მეფეთა საყდართა ვზი“-ო (15, 204-205).

VIII საუკუნის 20-იან წლებში იმპერატორ პერაკლეს ლაშქრობათა შედეგად დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო ისევე ერთიანდება ბიზანტიელთა ძალაუფლების ქვეშ და ქართლის ერისმთავართა ხელისუფლება დასავლეთ საქართველოზეც ვრცელდება.

VII საუკუნეში საქართველოს არაბები იპყრობენ. VIII საუკუნეში ისინი თბილისში თავის მოხელეს, ამირას ნიშნავენ (13, 283-

297). არაბთა მძლავრებით შევიწროებული ქართლის ერისმთავართა სახლის წარმომადგენლები ეგრისში გადადიან და ქუთაისში მკვიდრდებიან. VIII საუკუნის 30-იან წლებში ანაკოფიის გამაგრებულნი იცავენ ქვეყანას არაბი სარდლის მურვან ყრუსაგან. ანაკოფიის ბრძოლაში დაღუპული მირი და შემდეგ მისი ძმა არჩილი ქართულ წერილობით წყაროებში „მეფედ“ იწოდებიან (16, 235), თუმცა ფაქტობრივად ერისმთავრები არიან.

ანტიკური ხანისა და შუა საუკუნეების საქართველოში „მეფე“ სახელმწიფოს არსებობის სიმბოლო იყო.

დამპყრობლები მოდიოდნენ-მიდიოდნენ, ადგილობრივ „მეფეთა“ ხელისუფლებას აუქმებდნენ, ხელისუფლებანართმეული კანონიერი მეფეები თავს ისევ „მეფედ“ თვლიდნენ, მათ „მეფედ“ თვლიდა იმდროინდელი საზოგადოებაც და ამ საზოგადოების აზრს გამოხატავდნენ ქართველი მემკვიდრეები, როდესაც მათ „მეფეს“ უწოდებდნენ.

ასეთი „მეფეა“ VIII საუკუნეში, მაგალითად, არჩილი (16, 245-248), მაგრამ VIII საუკუნის დასასრულიდან, როდესაც ბიზანტიელთა და არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლის ვითარებაში იწყება ქართული დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ჩამოყალიბების და ქართული ქვეყნების გაერთიანების პროცესი, იქმნება რეგიონალურ მეფეთა ხელისუფლება: „აფხაზთა“ (დასავლეთ საქართველოს), „ქართველთა“ (ქართლ-მესხეთის), კახთა, პერთა მეფეებისა. ესენი უკვე რეალური „მეფეები“ იყვნენ (17, 457-458).

X საუკუნის დასასრულს და XI საუკუნის დასაწყისში ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენა მოხდა: გაერთიანდა ქართული ქვეყნის უდიდესი ნაწილი და შეიქმნა ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქია „საქართველო“, ბაგრატ ბაგრატიონით სათავეში (975-1014) და საქართველოს მეფეთა ტიტულატურა ასე ჩამოყალიბდა: მეფე აფხაზთა (ე.ი. დასავლეთ საქართველოს), მეფე ქართველთა (ქართლ-მესხეთის), პერეთის (რანის), კახეთის მეფე. საქართველოს მეფეთა ტიტუ-

ლატურა ქართული ქვეყნების ბაგრატიონთა სახლიც, ქრისტიანული გაერთიანების პირობებში იქმნებოდა და ის რეალურ მცხოვრებას ასახავდა. მეფე დავით IV აღმაშენებლის მიერ ქვემო ქართლის სელჩუკთაგან განთავისუფლების შემდეგ მის ტიტულატურაში ჩნდება „მეფე სომეხთა“ (ე. ი. ქვემო ქართლის), ხოლო ქართული სახელმწიფოს მიერ არაქართული ქვეყნების შემოერთების შემდეგ იმ მეფეთა ტიტულები, რომელთა სახელმწიფოები საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში შემოვიდა, სომეხი ბაგრატიონების - „შაჰანშა“, შირვანის შაჰების - „შირვანშა“ ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურას დაემატა და დავით აღმაშენებლიდან, ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურა ასე ჩამოყალიბდა: მეფე აფხაზთა, ქართველთა, პერთა, კახთა, სომეხთა, შაჰანშა, შირვანშა (18, 254-256).

ქართული ქვეყნების ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებას ღრმა სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული და სხვა საფუძვლები ჰქონდა, რომელთა შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება იყო (19).

ქართველთა ეთნიკური ერთობა, რომლის საწყისები ძვ. წ. II ათასწლეულის კულტურაში ჩანს, ქართლის (იბერიის) ფარნავაზიანთა სამეფოში უკვე აშკარად გამოხატულ ეროვნულ თვითშეგნებაშია ჩამოყალიბებული; ეგრისის ერისთავი ქუჯი ფარნავაზს ეუბნება: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა და შენ გმართებს უფლობა ჩემი“ (11, 22); ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული ქვეყნების ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებას, რაშიც დიდია ქრისტიანული რწმენისა და ქართული ეკლესიის როლი. საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებას წინ მისი საეკლესიო გაერთიანება უსწრებდა. ერთიანი ქართული ეკლესია, მცხეთის ტახტით სათავეში, საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლის ერთ-ერთი მთავარი საყრდენი იყო (20, 511-512). ასეთ ვითარებაში შემუშავდა გიორგი მერჩულის კონცეფცია, რომ ქა-

რთლი - საქართველო იქ, სადაც ნირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე მიმდინარეობს, „ქართლად ფრიადი ქუეყანაა აღირაცხების მელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეინირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულებს“ (21, 290).

ქართული ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქართულ ენას, რომელიც IX საუკუნიდან ნირვა-ლოცვის, მწერლობის, სახელმწიფო მმართველობის ერთადერთი ენა იყო მთელს საქართველოში (22, 227), ენა, რომელსაც X საუკუნეში იოანე-ზოსიმემ ოდა უძღვნა, „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“. ამ დროს კახი, პერი, ეგრი... ყველა ქართველია. შორეულ სინის მთაზე მოღვაწე ქართველი ბერები ლოცულობენ „ყოველთა ძმათა და ყოველთა ქრისტიანთა და უფროსს ყოველთასა ყოველთა ქართველთათჳს“... და „ქართლისა მშვიდობისა, საზღვართა განმაგრებისა, მეფეთა და მთავართა დანყნარებისა, მტერთა გარემოქცევისა, ტყვეთა მოქცევისათჳს“ (მხ4 წლის სინური ხელნაწერის მინაწერი).

X საუკუნეში გაერთიანებულ ქართულ სახელმწიფოს „საქართველო“ ეწოდა, ე.ი. ქართველების ქვეყანა და სახელმწიფო. უკვე ეს სახელწოდებაც უჩვენებს, რომ ჯერ კიდევ გაერთიანებამდისაც ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხის - ქართლ-კახეთის, ტაო-კლარჯეთის, ეგრის-აფხაზეთის მონიწივე ნრევებს შეგნებული ჰქონდათ, რომ ისინი ერთი ეროვნულ-კულტურული ოჯახის შვილები არიან (22, 237).

ქართველთა ერთიანობის, ერთიანი ეროვნული თვითშეგნების შემდგომი განმტკიცებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის არსებობის, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს არსებობის ხანას (ზოგი შეფერხებებით, მაგრამ მაინც X-XVI საუკუნეები).

მოუხედავად იმისა, რომ XV საუკუნის ბოლოს და XVI საუკუნის დასაწყისში ერთიანი საქართველო დაიშალა, დაიყო სამ -

ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოებად და სამცხის სამეფოებად, ქართველთა ერთობის შეგნება არ ამოვარდნილა, დედოფლები შემდეგ შემუშავდა ცნება „საქართველოები“: ქართლის, კახეთის, იმერეთის, სამივე სამეფო და ახალციხის საფაშოდ ქცეული სამცხე-საათაბაგოც „საქართველოა“.

ქართველთა ერთიანობის შეგნების ამ თვალსაზრისით ფრიად მნიშვნელოვანია XVIII საუკუნის დიდი ქართველი ისტორიკოსის ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ წარმოდგენილი კონცეფცია – რომელ ქართველსაც უნდა ჰქოიბო: „იმერსა, მესხსა, და ჰერკახსა რა რჯული ხარ, წამს მოვიგებს: „ქართველი“ (რჯული აქ ეროვნებასაც ნიშნავს და სარწმუნოებასაც, მ. ლ.). და შემდეგ, განაგრძობს ვახუშტი, თუ ჰქოიბავ: „რა ენა და ნივნი უწყი“, მოვიგებს მყის: „ქართული“ (23, 291). ვახუშტიმ კარგად იცის, და თავისი შრომის სათანადო განაკვეთებში აღნიშნავს კიდეც, რომ, მაგალითად, სვანებს, ოდიშართ (მეგრელებს), აფხაზებს თავისი სალაპარაკო ენა აქვთ. მაგრამ საგანგებოდ მიუთითებს, რომ მწერლობის, ეკლესიის ენა ქართულია. XVIII საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფია არსებულ ვითარებას და საზოგადოებრივ აზრს გამოხატავს.

ეპოქის საზოგადოებრივ აზროვნებას საინტერესოდ გადმოსცემს ისტორიოგრაფია „მეფის“, როგორც სახელმწიფო სიმბოლოსადმი დამოკიდებულებაში XVII-XVIII საუკუნეების ქართველი მაჰმადიანი მეფეებისადმი. როსტომი (1632-1658) ბაგრატიონია, ქართლის ვალი, მაჰმადიანია. ის შაჰის ხაზინიდან ჯამაგირს იღებდა. ირანის ხელისუფლებისათვის ის „ხანია“, შაჰის მოხელე, მაგრამ მისი თანამედროვე და შემდგომი პერიოდის ქართული საზოგადოებისათვის როსტომიც და მისი მომდევნო მაჰმადიანი „ხანები“ მეფეები არიან. ასე „მეფეებად“ შევიდნენ ისინი ქართულ საისტორიო თხზულებაში. მეფეს უწოდებენ მათ ბერი ეგნატაშვილი (24, 417), ვახუშტი ბაგრატიონი (23, 302, 324...). ამ ისტორიკოსებმა შესანიშნავად იციან, რომ შაჰისთვის როსტომი

„ხანია“, მაგრამ ქართველებისათვის „მეფეა“.

მეფე იყო ის ცენტრი, რომლის ირგვლივ ერთიანდებოდა ხელმწიფოს ცნება. მეფის ხელისუფლების არსებობა საზოგადოებას მომავლის რწმენას უნერგავდა. იმ მრავალ ფაქტორთა შორის, რომელთაც შეაძლებინეს ქართველ ხალხს გამოეტანათ თავისი არსებობა უმძიმეს და ურთულეს პირობებში, ერთ-ერთი ქართველ მეფეთა უდიდესი უმრავლესობის სამშობლოსათვის თავგანწირვის აუცილებლობის შეგნება, მათი შორს გამიზნული ბრძნული პოლიტიკა და დიპლომატია იყო.

ქართველთათვის „მეფე“ სახელმწიფოს არსებობის, მომავლის რწმენის სიმბოლო იყო.

ამიტომ იყო, მეფის რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოს ანექსიის შემდეგ საკუთრივ სამეფო სახლის წევრები, მეფის ხელისუფლების მემკვიდრენი, ყველანი რომ გაასახლა საქართველოდან. აქ არ უნდა ყოფილიყო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე, პიროვნება, რომლის ირგვლივ შეიძლებოდა განხორციელებულიყო ეროვნულ ძალთა შეკრება.

ნიშანდობლივია, რომ ქართული სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის აღდგენის იდეა 1832 წლის შეთქმულების მონაწილეებმა რომ წამოაყენეს, შეთქმულთა ერთი ნაწილის მიერ მეფის ხელისუფლების აღდგენას ისახავდა მიზნად. სანამ რუსეთის იმპერია არსებობდა, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ყველა მცდელობა მარცხით მთავრდებოდა. ეს საკითხი მხოლოდ რუსეთის მეფის ხელისუფლების დამხობის შემდეგ დადგა. 1918 წლის 26 მაისს, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება ისეთ ვითარებასა და საფუძველზე, ისეთი ძალების მიერ განხორციელდა, რომ „მეფის“ ხელისუფლების აღდგენის საკითხი ვერ დადგებოდა. 1921 წლის 25 თებერვალს ბოლშევიკების მიერ საქართველოს ანექსიის შედეგად საქართველო ისევ რუსეთის მადგენლობაში შევიდა.

დაიშალა რუსეთის ბოლშევიკური იმპერია და საქართველომ

ისევ მოიპოვა დამოუკიდებლობა. დღეს საქართველო დამოუკიდებელი სახელმწიფოა მმართველობის თავისი სისტემით, [საქართველოს ისტორიის ნარკვევები] I, 1970. დღესაც მაინც ბჭუტავს ფიქრი „მეფეზე“, როგორც სამათა-სნლოვანი სახელმწიფოებრივი მარადისობის სიმბოლოზე.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ჯ. მელიქიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უძველესი ვაერთიანებები. იხ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. I, თბ., 1970.
2. Г. А. Меликишвили, Наирн-Урарту. 1954.
3. ჯ. გიორგაძე, „მუშქია; მუშქი“ და „დაიაენი; დაიანი“ ასურულლურსმულ ტექსტებში, იხ. კრებული: მესხეთი. ისტორია და თანამედროვეობა, ახალციხე, 2000.
4. Дьяконов, И. М. Предистория армянского народа, Ереван, 1968.
5. არვონავტები, თბრობა და კომენტარები რ. გორდეზიანისა, თბ., 1999.
6. ო. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, 1966.
7. ო. ჯაფარიძე, შუა ბრინჯაოს ხანა საქართველოში. იხ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, I, 1970.
8. О. Лортквანიадзе, Наследие древней Грузии, 1989.
9. ო. ლორთქიფანიძე, ქართველთა ქვეყანა, ისტორია. კულტურა. თბ., 1998.
10. ჯ. მელიქიშვილი, ქართლი (იბერია) ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებში. ქართლის სამეფოს წარმოშობა. იხ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, I, 1970.
11. ლეონტი მროველი, მეფეთა ცხოვრება. ქართლის ცხოვრება, I, 1955.
12. მოქცევა ქართლისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, 1964.
13. ა. ბოგვერძე, ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI-VIII საუკუნეებში, იხ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, II, 1973.

14. ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ქართლის ცხოვრება, I, 1955.
15. ასურულ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, 1955.
16. ლეონტი მროველი, ნამება წმიდისა და დიდებულისა მონაშისა არშილისის, რომელი იყო მეფე ქართლისა. ქართლის ცხოვრება, I, 1955.
17. მ. ლორთქიფანიძე, ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა. იხ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, II, 1973.
18. მ. ლორთქიფანიძე, საქართველო XI ს. ბოლოსა და XII ს. პირველ მესამედში. დავით IV აღმაშენებელი. იხ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, III, 1979.
19. რ. გორდეზიანი, ქართული თვითშეგნების ჩამოყალიბების პრობლემა. თბ., 1993.
20. მ. ლორთქიფანიძე, ქართული ფეოდალური მონარქიის შექმნა. იხ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. II, 1973.
21. გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება. იხ. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, 1964.
22. ს. ჯანაშია, ქართლის ცხოვრების ძველი და ახალი ფურცლები. იხ. ს. ჯანაშია, შრომები, V, თბ., 1987.
23. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. იხ. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, 1973.
24. ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, იხ. „ქართლის ცხოვრება“, II, 1959.
25. О. М. Джапаридзе, Позднебронзовая эпоха. Западвогрузинская культура. იხ. Очерки истории Грузии, I, 1989, გვ. 137.

ლია ნაღარაიშვილი,
საქართველოს ილია ქავეჭავაძის სახელობის
მნივნობართა ასოციაციის თავმჯდომარე

25 წლის თვალსაწიერიდან

მოსახლეობის წიგნიერების დონის ამაღლების, კითხვისადმი ინტერესის გაღვივების, წიგნის, როგორც ადამიანის სულიერი და ზნეობრივი აღზრდის უმთავრესი ფენომენის პროპაგანდის საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს საქართველოს ილია ქავეჭავაძის სახელობის მნივნობართა ასოციაციას (წიგნის მოყვარულთა საზოგადოება), რომელსაც გასულ წელს 25 წელი შეუსრულდა.

ისტორიისათვის 25 წელიწადი არც თუ იხე დიდი მონაკვეთია, მაგრამ ორგანიზაციისათვის ეს მთელი ცხოვრებაა, უდიდესი გამოცდაა.

„კაცთა მინიჭებული პირველი სიმდიდრე წიგნთა მოძღვრება არს“, – გემოძღვრავდა მეფეთ-მეფე დავით აღმაშენებელი. მართლაც, რა განძი შეედრება წიგნს, ადამიანის ამ საოცარ ქმნილებას.

რამდენი რამ გადახდენია თავს ქართულ წიგნს. ფამთასელის ქარტახილები, ცეცხლი, ტყვეობა, მაგრამ ის მაინც ცოცხლობდა, ცოცხლობდა და სამშობლოსათვის თავგანწირვის სულისკვეთებით აღანთებდა ქართველ კაცს. წიგნი „პურია ჩვენი არსობისა“, ზეალინდელი დღის რწმენის მომცემი, სულიერი მოძღვარი, ქა-

რთული კულტურის უკედავი მატინე.

ამ ხელთუქმნელი განძის მსახური და ქომაგია მნივნილოვანი ასოციაცია, რომელიც დღენიადაგ ილენის ნიგნის კეთილდღეობისათვის, აგებს მყარად შეკრულ ხიდს ნიგნსა და მკითხველს შორის.

მრავალფეროვანი და მოცულობითაც ძალზე დიდია მნივნილობის მიერ განეული მუშაობა, მრავალრიცხოვანია ასოციაციის მიერ ჩატარებულ ღონისძიებათა ნუსხა: მკითხველთა კონფერენციები, ნიგნის პრეზენტაციები და განხილვები, შეხვედრები ავტორებთან, ვიქტორინა-კონკურსები, ნიგნის ზეიმები და გამოფენები, დეკადები და ერთთვიურები, ლიტერატურული საღამოები და გამოჩენილი მწერლების, მეცნიერებისა და საზოგადო მოღვაწეთა საიუბილეო ღონისძიებები და სხვა მრავალი. ასოციაცია არ იფარგლება რომელიმე ერთი სახის ლიტერატურით. იგი პროპაგანდას უწევს მეცნიერების ყველა დარგის ახალგამოცემულ აქტუალური პრობლემათიკის ნიგნებს. ამ მიმართებით მუშაობას გეგმავს და ნარმართავს გამეჯობის მეთოდიკური საბჭო ცნობილი მეცნიერების შემადგენლობით. ასოციაციას მჭიდრო კონტაქტები აქვს დამყარებული განათლების სამინისტროსთან, აკადემიის კვლევით ინსტიტუტებთან, უმაღლეს სასწავლებლებთან, ბიბლიოთეკებთან, მათთან ერთად ატარებს სხვადასხვა სახის ღონისძიებებს.

ერთობლივი მუშაობის მრავალ საინტერესო ფორმებს შორის განსაკუთრებულ აღნიშვნას იმსახურებენ უკვე ტრადიციად ქცეული ყოველწლიური დაუსწრებელი ვიქტორინა-კონკურსები, რომლებიც განკუთვნილია უფროსკლასელი მოსწავლეებისათვის და საქართველოს ყველა ქალაქისა და რაიონის სკოლებს მოიცავს. მოსწავლეთა დიდი აქტიურობით ჩატარდა ვიქტორინა-კონკურსები, რომლებიც მიზნად ისახავდა ძველი ქართული კულტურის საზღვარგარეთული კერების, შოთა რუსთაველის, ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლას, ეძღვნებოდა

იესო ქრისტეს შობიდან 2000 და საქართველოს სახელმწიფო-
ებრიობის 3000 წლისთავს. მომავალ წელს ვიქტორინა-კონკურსი
ჩატარდება დევიზით - „ჩვენ და ბუნება“. იგი, უდავოდ, ხელს
შეუწყობს მოსწავლეების მიერ ეკოლოგიური საკითხების ღრმად
შესწავლას.

ასოციაციის რესპუბლიკურ გამგეობას საქმიანი კონტაქტები
აქვს საქართველოს გამომცემლობებთან და გამომცემელთა ასო-
ციაციებთან; მონაწილეობს თბილისში თუ საზღვარგარეთ გამა-
რთულ წიგნის გამოფენა-ბაზრობებში.

ასოციაცია პროპაგანდისტულ მუშაობასთან ერთად საგამო-
მცემლო საქმიანობასაც ეწევა. 1980 წლიდან ყოველწლიურად
გამოიცემა ალმანახი „მნივნობარი“, რომელსაც ჩვენი ასოცი-
აციის ერთგვარ „საეიზიტო ბარათად“ მიიჩნევენ. საამაყოა, რომ
წლების განმავლობაში ალმანახს თავკაცობდა პოეტი-აკადემი-
კოსი ირაკლი აბაშიძე, შემდეგ კი ცნობილი მეცნიერი და საზო-
გადო მოღვაწე - სოლომონ ხუციშვილი. ამჟამად ალმანახს
უძღვება ასოციაციის დიდი მოამაგე პროფესორი ლევან მენა-
ბდე.

საგამომცემლო საქმიანობის გამორჩეული თავისებურებაა სა-
საჩუქრო მინიატურული წიგნების გამოცემა. 25 წლის მანძილზე
ასოციაციას 50-ზე მეტი მინიატურული წიგნი აქვს გამოცემული,
მათ შორის: „შუშანიკის წამება“, „ქართველ მეფეთა პოეზია“,
„ქართველი პოეტები თბილისს“, „შრომანი ლელეთა“ (შუა საუკუ-
ნეების ებრაული პოეზია ჯ. აჯიაშვილის თარგმანით), ნიკოლოზ
ბარათაშვილის, ილია ქავეჭავაძის, გალაკტიონ ტაბიძის, იოსებ
გრიშაშვილის, გიორგი ლეონიძის, მორის ფოცხიშვილის, ნიკო
სამადაშვილის, ანა კალანდაძის, ჯანსუღ ჩარკვიანის რჩეული
ლექსები, დავით კლდიაშვილის, იაკობ გოგებაშვილის, ნოდარ
დუმბაძის, რევაზ მიშველაძის პროზაული ნაწარმოებები და სხვა
მრავალი.

აკაკი წერეთლის იუბილეს მიეძღვნა მისი სამტომეული (ლექ-

ქსები, პოემები, მოთხრობები). სრულიად საქრისტიანოს დიად საიუბილეო თარიღთან დაკავშირებით საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის ლოცვა-კურთხევით დაინიშნა „ნმინდა ოთხთავი“ ოთხ მინიატურულ ნიგნად, ნათარგმნი ბაჩანა ბრეგვაძის მიერ.

ასოციაციის ყურადღების მიღმა არ რჩება მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენა, თუ ქვეყნისათვის აქტუალური პრობლემა... გამგეობამ არაერთი ღონისძიება მიუძღვნა აფხაზეთის ტრაგედიას. მან პირველმა გამოსცა რუსულ ენაზე ერთჯერადი გაზეთი „კონფლიქტი აფხაზეთში“ და საგარეო საქმეთა სამინისტროს დახმარებით გაავრცელა რუსეთსა და იუნესკოში შემავალ ქვეყნებში.

დიდი რეზონანსი ჰქონდა გამგეობის მიერ გამოჩენილი ფილოსოფოსის მერაბ მამარდაშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი ერთჯერადი გაზეთის გამოცემას და საიუბილეო საღამოს, რომელზედაც სიტყვით გამოვიდა საქართველოს პრეზიდენტი ედუარდ შევარდნაძე.

საქართველოში დატრიალებულმა ავბედითმა მოვლენებმა ნარუმლელი კვალი დაამჩნია მნიგნობართა ასოციაციას. ადრე ერთ-ერთი ყველაზე მრავალრიცხოვანი საზოგადოებრივი გაერთიანება (მასში ირიცხებოდა 661 ათასი ნეერი და 8400 პირველადი ორგანიზაცია) დაშლის საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა, მაგრამ აქაც ნიგნისადმი დაუშრეტელმა სიყვარულმა გადაგვარჩინა. მართალია, ასოციაცია რიცხოვნობიდან საგრძნობლად შემცირდა, მაგრამ შეინარჩუნა ყველა საქალაქო და რაიონული ორგანიზაცია თავისი მნიგნობართა კლუბების ფართო ქსელით.

მძიმე სოციალური პირობების გამო გასაჭირში აღმოჩნდა ქართული ნიგნი. მას მკითხველი შემოაკლდა, არც მყიდველი ანუ ბივრებდა; კანტი-კუნტად თუ შემორჩა ადრე ახალი გამოცემებით თაროდამძიმებული ნიგნის მალაზიები; ბევრი ბიბლიოთეკა დაიხურა, მაგრამ მომავლის რწმენა არ გამქრალა. მკითხველი

ნელ-ნელა უბრუნდება წიგნს. გვეჯერა, წიგნი კვლავ მარცხენს ღირსეულ ადგილს ადამიანთა ცხოვრებაში, კითხვა იქცევა მანძილ ცოცხლო მოთხოვნილებად. წიგნის გამოცემა, როგორც ბრძანა ბატონმა ედუარდ შვეარდნაძემ, იქცევა სახელმწიფოებრივ საქმედ. მხოლოდ ასე შეიძლება გასაჭირიდან ვიხსნათ ჩვენი ერის ყველაზე სანუკვარი განძი - წიგნი.

ამ რწმენით იღვწის დღეს მწიგნობართა ასოციაცია. „არც ერთი დღე უწიგნოდ!“ - ასეთია ასოციაციის ყოველი რგოლის, მისი ყოველი წევრის დევიზი.

25 წლის თვალსაწიერიდან თვალს ვაელებთ რა ჩვენი ორგანიზაციის მიერ განვლილ გზას, უდიდესი მადლიერებით ვიგონებთ იმათ, ვინც წლების განმავლობაში მხარში ედგა ასოციაციას, რჩევასა და დახმარებას არ აკლებდა მას.

დღეს თუ ასოციაციას უფლება აქვს თავის მიღწევებზე ილაპარაკოს, ეს პირველ რიგში საქართველოს სასიქადულო მწერლების, მეცნიერების, ბიბლიოფილების, ინტელიგენციის დამსახურებაა, თითოეული რიგითი მწიგნობრის დამსახურებაა.

სწორედ მათი მხარდაჭერისა და თანამშრომლობის შედეგია ის, რომ მწიგნობართა ასოციაციამ მკითხველთა საერთო აღიარება მოიპოვა. ამის დასტურია ის, რომ ასოციაცია მწიგნობართა საერთაშორისო კავშირის წევრი გახდა. ამას ადასტურებს ისიც, რომ ასოციაციის იუბილესთან დაკავშირებით საქართველოს პრეზიდენტმა მწიგნობართა ასოციაციის რესპუბლიკური გამგეობის თანამშრომლები ღირსების ორდენებითა და მედლებით დააჯილდოვა, ნაწილს კი მახლობა გამოუცხადა.

საქართველოს მწიგნობართა მრავალრიცხოვანი კოლექტივი მომავალშიაც ყველა ღონეს იხმარს, რათა არ შეარცხვინოს თავისი წინაპარი - წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომლის მებაირახტრის - დიდი ილია ქავჭავაძის სახელსაც იგი ატარებს.

წიგნი
და
სსოვრება

ყოველ ადამიანში მზაა - ოღონდ აცალეთ, რომ ანათოს.

სოკრატე

რამდენიმე შტრიხი ილიას ლირიკიდან

ლეთიური მადლით ცხებული, ქვეყნად ცით მოვლენილი და ერის ნიაღში - „მინიერში“ გაზრდილი „ზეციერი“ პოეტი, ქვეყნის წინამძღოლი, გზის დამსახავი უნდა იყოს. ილიას აზრით, ამ დიდი მისიის ტვირთვა მხოლოდ ერის სულიერ შეილს ძალუძს, რაც უდიდესი მოვალეობა და პასუხისმგებლობაა ზეცისა და ქვეყნის მიმართ. სულიერ შეილად - „ერის მოძმედ“ მყოფობა მის ბედსა და უბედობაში, „ჭმუნეასა და სიხარულში“ თანაზიარობას ნიშნავს. თავად ღმერთთან მოლაპარაკე ილია, ერის ნყლულით დანყლულებული, მისი ტანჯვით ნანამები სულითა და შეუდრეკელი, „მტკიცე გულით“ ოცნებობს და ისწრაფვის ერისათვის „ტანჯვის ცრემლის“ მონმენდას. გულში ცეცხლად გაღვივებული ეს ღვთაებრივი მისია, მთელი სისრულით უნდა „აღფეთქდეს“ და გამოვლინდეს კაცობიანის არსებაში. მხოლოდ მაშინაა შესაძლებელი ქეშმარიტი, არა მარტო ტკბილი ჰანგებით აღვსილი, „მღერა“ - მამულიშვილობა. ილიას ეს მრწამსი მისი სიტყვისა და საქმის მთლიანობის განსხეულებაა. წარსულის, აწმყოსა და მომავლის ერთ უწყვეტ მდინარებად, ჟამად ჭვრეტა მხოლოდ ილიას მსგავს პიროვნებებს ძალუძთ. ამ გზით არის შესაძლებელი სულისათვის აღთქმული უკვდავების მოპოვება და სიცოცხლის ფილოსოფიის ნვდომა.

„ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს“, - ეს მომავლისკენ მიზანსწრაფული, აწმყოს ტკივილიანი სევდაა წარსულზე. ილიას ამ სიტყვებში ცხადდება ლეიბნიცისეული აზრი - „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავლისა“, რაც ოდენ ბუნების ღვთაებრივ კანონზომიერებას როდი გულისხმობს; თავისუფლე-

ბადაკარგული, ტყვედპყრობილი მამულის ხსნა მხოლოდ ფეკეტულ ფლებაშია. დაჩოქილი, თავმოდრეკილი, დაცემული და მძვინვარეობის ბული ანმყო ვველაზე მეტად გრძნობს და აფასებს ნარსულის მთავარ მონაპოვარს. ამის შეგრძნება და გათავისება კი მომავლის გზათა ძიებისა და ხსნის პირობაა. ნარსულ დიდებაზე უნდა აშენდეს მომავალი. ამ მრწამსით აღესილი ილია დროის უწყალოებით დანთქმულ, გამჭრალ ძლევაგმოსილებაზე დარდისა და ნაღველის „ჩაკვლას“ ქადაგებს, რაც ფუჭი ოცნებაა და დროის კარგვება მხოლოდ. ეროვნული ღირსებებისა და ნაკლოვანებების შეგნება, „ახალ ვარსკვლავს“ მიდევნებული ჯანსაღი „მყოობადის“ შობა და მომავლის მიცემაა ჭეშმარიტ მამულიშვილთა მთავარი დანიშნულება და „საღმრთო ვალი“:

მოვიკლათ ნარსულ დროებზედ დარდი...

ჩვენ უნდა ვსდით ეხლა სხვა ვარსკვლავს,

ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი,

ჩვენ უნდა მივსცეთ მომავალი ხალხს.

(„ქართლის დედა“).

ილიას საფიქრალი, „ზრუნვის საგანი“, დასმული კითხვები, ნამოჭრილი პრობლემები და გამზელილი სატკივარი შესაძლებელია სამი სახე-ხატით ნარმოჩნდეს: მძინარე მამული, მხსნელი გმირი, მღვიძარება - „გაზაფხული“.

თავისუფლებადაკარგული სამშობლო ანუ ნებელობის არმქონე ერი, „სულდაგებული“, „გულდაღებული“, „ზორცდამდნარი“ ქართველობა - ამგვარია ილიასდროინდელი საქართველო. წინაპართაგან დარჩენილი სამი საუნჯე - მამული, ენა, სარწმუნოება - შეიბღალა, გავერანდა, შეირყა.

„ქრისტე-ღმერთი ჯვარს ეცვა ქვეყნისათვის და ჩვენც ჯვარს ვეცვით ქრისტესათვის. ამ პატარა საქართველოს გადავუღვლეო მკერდი და ამ მკრედზედ, როგორც კლდეზედ, დავუდგით ქრისტეანობას საყდარი, ქვად ჩვენი ძელები ვიხმარეთ და კირად ჩვენი სისხლი, და ბჭეთა ჯოჯოხეთისათა ვერ შემუსრეს იგი“

(„რა ვითხრათ? რით გაგახაროთ?“), - ამბობს ილია და ერუკონესულ
 ვნული ღირსების გახსენებით რწმენის განმტკიცებას ცდილობს.

ღვთის ხატად შექმნილი ადამიანისთვის თავისუფლების დაკარგვა ღვთაებრივი სანჯისის ხელყოფაა და დაცემის ტოლფასი. პირველქმნილი პარმონის დარღვევას კატასტროფა მოსდევს. სულიერების დაცემით იწყება უკეთურება, მოკლებული სიკეთით იზრდება ბოროტება და დამლუპველ სენად ედება მთელ ერს. ჯვრებზე იყიდება საქართველო, ფარისველობად ქცეულა სარწმუნოება და სათნოება, მაღალი ენის ძალა და სიღრმე მკედრის სუდარაში გახვეულა; არმობის, მზაკვრობის, ყალბობის ღმერთი უნამებიათ „გულნამცეც“, „ნაცარქექია“ ქართველთ. სულიერი თვალი დაიბრმავა ერმა, ცოდვა-მადლის გარჩევა ვეღარ შესძლო და უზნეობაში ჩაფლული მოდუნდა, გაყუჩდა და მიიძინა. მთვარის მკრთალი ნათლის ფონზე ხატავს ილია, კვლავაც მთების ჩრდილით გადაფენილ, სამშობლოს, გარინდებულს, უხმოსა და უსიტყვოს - „არსაიდან ხმა, არსით ძახილი!...“ („ელეგია“). ქართველთ გული კი ძილშიაც კვნესის. ერის წყლული ილიას წყლულია. მას მთელი არსებით აქვს შესისხლბორცებული ამ მდუმარების ტრაგიკულობა:

ოხ, ღმერთო ჩემო! სულ ძილი, ძილი,
 როსლა გვეღირსოს ჩვენ გაღვიძება?
 („ელეგია“).

ერის გამოღვიძება და გამოფხიზლება, სანუკვარი მომავლისათვის ბრძოლა, ზნეობის აღდგენით, მანკიერებათა მხილებით, ხილვითა და შეგრძნებით უნდა დაიწყოს. „მოყვარეს პირში უძრახე“, - ეს ფრაზა წაიმძღვარა ილიამ და „ბედნიერ ერს“ პირუთენელი სიმართლე მიახალა:

ჩვენისთანა ბედნიერი
 განა არის სადმე ერი?!
 მტვერნაყრილი,
 თავდახრილი,
 ყოვლად უქმი, უდიერი;

უზღუდონი,
გზამრუდონი,
არ გამტანი და ცბიერი;
მტრის არ მცნობი,
მოყვრის მგმობი,
გარეთ მზდალი, შინ ძლიერი,
არ რის მქონე,
არ რის მცოდნე,
უზრუნველი და მშიერი.

(„ბედნიერი ერი“).

პოეტი განსხვავებული მხატვრული ფორმით ცდილობს ღვთისგან შექმნილი პარმონიის - კაცისა და ქვეყნის - რღვევა დაანახოს მოქალაქეთ. იგი დიალოგს მართავს ქვეყანასთან, რათა უფრო მკვეთრად წარმოჩნდეს ბუნების მშვენიერების - სამოთხისა და ადამიანთა უკეთურების - ჯოჯოხეთის კონტრასტი. ღვთის მადლით საესე, „მდიდარ-უბვი“, მშვენიერი ქვეყანა სიცოცხლით ხარობს:

გიმზერ და მზერა კვლავ სწყურიან თვალს,
გისმენ და სმენით ყური ვერ ჰძღვება;
მაგრამ რამდენადც საყვარელი ხარ,
იმდენად უფრო გული მიკედება.

(„კითხვა-პასუხი“).

სამშობლო მიწის ასეთი ცხოველმყოფელობა მეტად მტკივნეულ განცდას ბადებს პოეტში. რატომ? ამაზე პასუხს თვით ქვეყანა იძლევა:

- მე სამოთხე ვარ, და თქვენ კი, თქვენ კი...
ვაი, ძე ჩემი, ბედკრულ, უძღური!...
იქ თვით სამოთხე ჯოჯოხეთია,
სად თვის შიამს ანთხევს მტრობა და შური.

(„კითხვა-პასუხი“).

ტკილი ცხოვრების წყაროს ნაცვლად, ქვეყნად ძმა ძმის სისხლს დასწაფებია, მადლი ცოდვით ძღვეულა. კაცთათვის ღვთისგან ნაბოძები, უთვალავი ფერებით შემკული ქვეყანა „გულთა

კედომის" საეანედ ქცეულა. ასეთი დისპარმონიითა და ტრაგე-
ზმის შეგრძნებითაა სავსე ლექსის თითოეული სტროფი, რეფრენი
საკუთარი ნაკლოვანებების, თვალში „დირეს“ დანახვის კიდევ
ერთი შესაძლებლობა ეძლევათ კაცთ.

აზრის ამგვარივე სიმბოლურობა ვლინდება ლექსში - „დაკა-
რგული ედემი“, სადაც ერთმანეთს უპირისპირდება ბუნების თავი-
სუფლება, შლილი ედემი და მონობაში მყოფი „მშვენიერი“ ხალხი:

ვის უნახავს ის ედემი შლილი,
სადაც ისე ტკბილ არ არის ძილი,
როგორც ტკბილია გამოღვიძება;
სადაც ბუნების თავისუფლება
მონებას, როგორც უხმო ყვედრება,
ცოცხალ ფშვენითა უყენებს თვალსა.

(„დაკარგული ედემი“).

ილია ამგვარ დაპირისპირებას ჰარმონიის, „დაკარგული ედე-
მის“ აღდგენის ტკბილ სურათს უხამებს, „ტკბილი გამოღვიძე-
ბითა“ და „ცოცხალი ფშვენის“ აღნიშვნით. ბუნების დარღვეული
ჰარმონიის აღდგენა დაკარგული თავისუფლების მოპოვებით
არის შესაძლებელი. „ხმლიან მტერზე“ მეტად საშიშია ცოდნით,
გარჯით მოსული, რომელიც ქართველთა სახელს ამოჰკვეთს,
მინა-წყალს ფეხ-ქვეშ უომრად გამოაცლის და უპატრონო საყდა-
რივით დაუპატრონება მშვენიერ მხარეს. ასეთ ომში ვაჟაკობა
„სისხლის ომში ვაჟაკობაზე“ მეტია, - თვლის ილია და მო-
ძღვრავს, ვაჟაკობისკენ მოუწოდებს ქართველთ. ეროვნული კა-
ტასტროფის, უფსკრულის პირას მდგარი ერი, საკუთარი ფიზი-
ონომიის გადარჩენას სამი სინშინდის - მამული, ენა, სარწმუნო-
ების დაცვით თუ შესძლებს.

ილიას მრწამსით, ამქვეყნიურ ჯოჯოხეთსა და განსაცდელში
ჩაყვარდნილ ერს, ანწყოს უარსაყოფად და მომავლის შესაქმნე-
ლად სულიერი წინამძღოლი სჭირდება; „ცნობიერთა დასტაქარი“
რაინდი, რომელიც სამშობლოს ლეიძლ სიტყვას ეტყვის და გუ-
ლისტკივილს მოურჩენს, დავრდომილს აღადგენს და უნუგემოს

ანუგეშებს, ცრემლს მოსწმენდს უიმედოდ მყოფ ქვეყანას, მოუწოდებს ელლის შინაგანი რწმენითა და იმედით აღვსილი ილბამი გლეხნი მის ებრივი ნების აღსასრულებლად და დაკარგული პარმონიის, „მშვენიერი ქვეყნისა“ და „მშვენიერი ერის“, აღსადგენად დაედებს გმირს, „ჟამითი ჟამად“ რომ მოველინება ხოლმე მამულს მხსნელად. „ზეგარდმო მადლით ცხებული“ რჩეული ყველაზე უნინ და მძაფრად გრძნობს, სწედება ერის სულიერ ტკივილს, სინანულით აღვსილი, სულიერი მღვიძარებით თვალახელილი ქვრეტს და გულისყურით ისმენს მძინარე მამულის კვნესას. მას პირველს ეუფლება ქემშარიტება. მან უნდა აუნყოს ქვეყანას „ჩვეულებისაებრ მამულის სელის“ დაინყება, აღიმალლოს ხმა უკეთურებაზე, ამზილოს თვალდადგრომილი, ცოდვაში ჩაფლული ერის ზნედაცემულობა, ეროვნული საბის დაკარგვის საფრთხე შეაგრძნობინოს და ხსნის გზა დაუსაბზოს მას. ნინამძლომა გმირმა ერთ დულაბად უნდა შეკრას რწმენაშერყეულნი და დაუოკებელ წყურვილად აქციოს სულის „გაზაფხულობა“.

მაგრამ სად არის „გზა ხსნისა?“

ილიას რწმენით, ქართველთათვის „გზა ხსნისა“ ქრისტიანული მოძღვრებაა, რომლის ნიაღში აღნევეს სული სრულ თავისუფლებას, უკვდავებას. არდაინყება „ჩვეულებისაებრ მამულისა სელისა“ პმართებს „ჯვარცმული ღვთისთვის თვით ჯვარცმულ და ნამებულ“ საქართველოს. ერის გათავისუფლება კი ცალკეული პიროვნების სრულყოფით უნდა დაინყოს: „იყვენით თქუენ სრულ, ვითარცა მამა თქუენი ზეცაითა სრულ არს“ (მათე, 5, 48). ღვთის ხატად შექმნილი ადამიანის მისია უზენაესს მიმსგავსებაა, სრულყოფილებისაკენ სწრაფვაა. ილიას აზრით, კაცია ადამიანი თუ მასში ღმერთმიმსგავსებულობისაკენ, პირველხატისაკენ დაუოკებელი სწრაფვა და ამ ქემშარიტებით ცხოვრებაა:

ნუთუ არ იცი, რას გამცნებდა ღმერთი ჯვარცმული
როს ბრძანა: ვითა მამა ზეცის, იყავნ შენც სრული.
(„როდემდის“).

ლეთის ამ დავინყებულ სიტყვებს ახსენებს ილია ქართველი და არსობის სანყისი გზიდან გადახვევას საყვედურობს მათ. როველთაგან ქრისტეს სიტყვათა ვერწვდომას, ლეთიურ ნიჭად სიცოცხლის არცნობას, მტვრით შექმნილის კვლავ მტვრად მიჩნევას და „მტვრის თანამგზავრად“ ყოფიერების აღქმას ნერტილი უნდა დაესვას. ცხოვრება სულის გამოცდაა „და იყავნ ნება, უფალო, შენი“ („ლოცვა“), – ლაღადებს ილია და ლეთის მიმართ ერთადერთი სათხოვარი, ნყურვილი „მუხღმოდრეკილი, ლმობიერი“ პოეტისათვის სულის განათლება და გულის სიყვარულით აღვსება:

არამედ მწყურს მე განმინათლდეს ცით ჩემი სული
შენგან ნამცნების სიყვარულით აღმენთოს გული.

(„ლოცვა“)

„უსულდგმულო ცხოვრება“ ცის ნიჭი როდია; ის ნარმავლობას ექვემდებარება, თავისი დასასრული აქვს. „საქმით მეტყველი სულია“ ცხოვრების გამციხკროვნებელი და ისეთივე „უბოლო“ – მარადიული, ვითარცა „სულის შთამბერველი“ – ლმერთი. ილიასთვის „საქმით მეტყველი სული“ ზნესრული ადამიანია, რომელიც ამ ქვეყნადვე ენაფება უკვდავების წყაროს. ლეთის სიყვარულით შექმნილი ადამიანისთვის სიყვარული ანთებული ლამპარია, სიცოცხლის მამოძრავებელი და გზის ნარმმართველი ნმინდა, კეთილი ნათელია. ილიას შემოქმედებაში ზნესრული ადამიანის, „მართალი სულისა და წრფელი გულის“ შემცველ მრწამსს სიყვარული ცხოველყოფს და რასაც ანგრევს მტრობა, მას „საქმით მეტყველი სული“ – სიყვარული ამენებს:

რაც მტრობას დაუქცევია,
სიყვარულს უშენებია.

(„დამაკვირდი“).

ლმერთი სიყვარულია და ზნესრული ადამიანის ცხოვრება ამ სიყვარულით სვღაა, ქრისტეს მცნებების „დამარბვა“. ამ გზითა შესაძლებელი ყოველი პიროვნების სრულყოფა, რასაც ერის ხსნა და გათავისუფლება მოჰყვება. სწორედ ასეთი მომავლის აღზრდაა

ილიასათვის დედის მაღალი დანიშნულება, „საღვთო ვალის“
 აღზარდე შვილი, მიეც ძალა სულს,
 საზრდოდ ხმარობდე ქრისტესა მცნებას, -
 შთააგონებდე კაცთა სიყვარულს,
 ძმობას, ერთობას, თავისუფლებას.

(„ქართულის დედას“).

„სხვა ვარსკვლავი“ და ერის მომავალი ქვეშარიტებას მიმყოფი, სიკეთისათვის გულანათრთოლი, ბედთან მებრძოლი სულის მქონე შვილშია, რომელსაც, ილიას თქმით, უცილობლად განათებული კვალი მოჰყვება. დედის ძუძუთგან ამგვარი ეთიკურ-ზნეობრივი მრწამსით ნასაზრდოები ძე - ნერგი უთუოდ კეთილ ნაყოფს გამოიღებს. ილიასათვის ამალღებული ზნეობის, მომავალ ქვეშარიტ მამულიშვილებშია რწმენა და იმედი. ქვეყნის დიდების დღეთა აღდგენა გულმტკიცე, შეურყვენელ გრძნობათა მქონე, ახლად ნაზარდ თაობაშია. მათი გული მამულის ტრფიალებით სავსე იქნება, ქვეყანა კი - ერთადერთი საზრუნავი. ილია ღვიძლი სიტყვით ცდილობს ნუგეში მოჰფინოს, ცრემლი მოსწმინდოს ანმყოთი დასვედიანებულ ქვეყანას - „თვალის სინათლეს“:

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია?...
 ანმყო თუ არა გენყალობს, მომავალი ჩვენია.

(„ჩემო კარგო ქვეყანავ“).

ქართული მინის გაზაფხული - შეფოთლილი ტყე, მერცხლის „ჭყვიელი“ და ბაღში ობლად, „მეტის ლხენით“ მტირალი ვაზი, აყვავებული მდელო და მთები საყვარელი მამულის „აყვავების“ - „გაზაფხულის“ ოცნებასა და მწვავე მოლოდინის განცდას აღძრავს პოეტში.

მამულო საყვარელო, შენ როსლა აყვავებები? („გაზაფხული“),
 - კითხულობს ილია და პასუხი „დაკარგული სამოთხის“, რწმენის განახლება-აღდგომის, ღმერთთან მიბრუნების მონოდებაში ისმის. იქ არის თვით უკვდავება, მშვენიერება, სიყვარული, თავისუფლება - „აყვავება“ და „გაზაფხული“.

ნიკო ლორთქიფანიძის ნაწარმოებთა სათაურები

ნიკო ლორთქიფანიძის ცინცხალი ნიჭი, დახვეწილი გემოვნება და ოსტატობა კარგად მქლავნდება მის ნაწარმოებთა სათაურებშიც.

სათაური თხზულების ის ნაწილია, რომელიც არა მხოლოდ დამოუკიდებლად, არამედ ტექსტის სხვა კომპონენტებთან ურთიერთობაში, იდეასთან კონტექსტში გაიაზრება. ამიტომაც მისი შერჩევა მრავალი ფაქტორის გათვალისწინებით ხდება. მხედველობაში მისაღებია როგორც მხატვრული მეთოდის არსი, ასევე ჟანრის სპეციფიკა და შემოქმედის ნერის მანერა. ისიც გასაგებია, რომ ყველა ნაწარმოები ერთი დონისა ვერ იქნება. შეიძლება დაიძებნოს სუსტი ადგილები, მაგრამ ეს როდია გადამწყვეტი. თავიდათავია მაგისტრალური ხაზი, ის პოზიტიური, რითაც ბელეტრისტი ისტორიაში რჩება.

სწორედ ამის გათვალისწინებით ვაანალიზებთ ნ. ლორთქიფანიძის ნაწარმოებთა სათაურებს, ყურადღებას ვამახვილებთ დადებითზე.

ირკვევა, რომ ნ. ლორთქიფანიძე საგანგებოდ უღრმავდებოდა სათაურებს, ზოგჯერ რამდენიმე ვარიანტსაც კი თხზავდა. ერთგან წერს: „ამ დღიურის სათაურათ უკეთესი ვერ მოვნახვ: დანგრეული ბუდეები“¹.

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზულებათა სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. I, გვ. 563.

მაშასადამე, ეტოუდის თუ მოთხრობის დასათაურებზე *ქიქუდიანი*
 სულაც არ იყო შესამებარისხოვანი საქმე. *ზინგლიცოთე*

დავინყოთ „დანგრეული ბუდეებით“. ამ ნაწარმოებზე არაერთ მკვლევარს გაუმახვილებია ყურადღება და, თუ არ ვცდებით, ყოველთვის წინ იწევს სოციალური აპსექტი, აქცენტირდება არისტოკრატთა დაცემა. რა თქმა უნდა, ამ მხარის მიჩქმალვა მართებული არ იქნებოდა, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ძარღვი მაინც სხვაა. ფეოდალთა ყოფის სურათები მასალაა არსებითის სათქმელად. ეს არსებითი კი ყოფნა-არყოფნის პრობლემაა. რისთვის მოვედით, სად მივდივართ, რაში ვეძებთ ცხოვრების აზრი? ნუთუ ყველაფერი წარმავალია?

ერთი მხრივ, დახატულია წარსული, მეორე მხრივ, - აწმყო. პირველი თვალწარმტაცია, მეორე - საშინელი. კონტრასტი მძაფრია, სიტუაციები - პოლარული და ტრაგიკული განცდაც მძლავრობს.

მე, როგორც მკითხველს, ნაკლებ მაინტერესებს, რამ გამოიწვია ყოველივე. ვხედავ შედეგს, რომელიც მთანგავს და შეუხორცებელ იარას მიტოვებს. მეუფლება დაახლოებით ისეთი განცდა, რომელიც ჩნდება სიყმანეილის რომანტიკული დღეების გახსენებისას, წარსულის არდაბრუნების გააზრებისას. ამგვარ შთაბეჭდილებას ხელს უწყობს ისიც, რომ მწერალი არავის დასცინის; უპირატესად მაინც ურვას, ნუხილს ამჟღავნებს.

სათაური შინაარსიდან გამომდინარეობს, ჩანაფიქრის ზუსტი გამომხატველია. იგი თავიდანვე განგვანყობს სევდიანად. იმაზეც მიგვანიშნებს, რომ გამოსწორების გზები დახშულია. შემთხვევითი არ არის, რომ დღიურების ავტორი, არისტოკრატთა უკანასკნელი მოპიკანი, ომში პირველსავე შეტაკებისას იღუპება.

ტექსტის გაცნობით ტკივილი კიდევ უფრო ძლიერდება. „დანგრეული ბუდეები“ წინასიტყვაობისა და ზუთივე თავის გამაერთიანებელ-შემკვრელი სათაურია, უფრო მეტიც, თითოეულისათვის სიმჭაფრის მიმნიჭებელი და დასკვნის გლობალური-

ბის განმსაზღვრელი.

რატომ დანგრეული ბუდეები და არა, ვთქვათ, დანგრეული ოჯახები? დანგრეული ციხეები, კოშკები, ტაძრები, ოჯახები შეიძლება აღდგეს, ბუდე კი არა. ეს მნიშვნელოვანი ნიუანსია. მაშასადამე, ავტორი თავიდანვე მიგვანიშნებს ტრაგიზმზე. სათაური ხელს უწყობს იდეის გამოკვეთას. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ბუდე სითბოს, გვერდიგვერდ ყოფნას, ერთი ინტერესებით სუნთქვას გულისხმობს. ასეთის დაკარგვა კიდევ უფრო მტკივნეულია. საქმე გვაქვს მექანიკის შესაბამე კანონის მოდიფიკაციასთან.

წინასიტყვაობაში მოთხრობილია იმის თაობაზე, თუ როგორ დაანგრის ჭერზე მიკრული ბუდეები და როგორ იღუპება სამი მერცხალი.

მერცხლების ყოველ ნელს დაბრუნება თბილი ქვეყნებიდან ცხოვრების უწყვეტელობად გაიაზრება. მათ აქ ბუდე ეგულებათ და ჭიკჭიკით მოისწრაფვიან. მოიძლება ბუდე და ყველაფერს ნერტილი დაესშება.

სათაურში შერწყმულია რეალური და სიმბოლური. მან პოლი-სემიური დატვირთვა მიიღო.

როგორც ვხედავთ, „დანგრეული ბუდეები“ შინაარსობრივად ტევადი, ფორმით მიმზიდველი სათაურია. მეტსაც ვიტყვი, მან გადატანითი მნიშვნელობა შეიძინა და ჩვენს ხატოვან გამოთქმათა ლექსიკონში დამკვიდრდა.

„დანგრეულ ბუდეებს“ გარკვეულად ეხმიანება „ქერიასათვის“. აქაც მიწის, ოჯახის სიყვარულზეა საუბარი, მაგრამ სულ სხვა კუთხითა და გააზრებით.

„ქერიასათვის“ ღრმა შინაარსის ნომინაციაა. მასში არა მხოლოდ კონკრეტული იდეაა ჩაბეჭდილი, არამედ კვინტენსირებულია ქართველი ხალხის ერთ-ერთი უძლიერესი და უმძაფრესი თვისება – მამულის სიყვარული.

მოთხრობის დედააზრი, სახელწოდების სემანტიკა საუკეთე-

სოდ ჩანს ზღაპარში, რომელსაც არსენა უამბობს დისშვილს, ცოლი იმპერატორს.

ულარიბესი ოჯახი. მშვიერი ქმარ-შვილი... ცოლი იმპერატორისა. გაყიდოს სანახელი, მერე ქურები, სახლიც კი, რათა ერთი ჯერი მჭადი და ლობიო იშოვოს. ქმარი ყოველთვის ანუგეშებს, თანაც დაფინებით უმეორებს: ვაჭარს „ყველაფერი მიეცი და, არ დამლუპო, კერძას ხელი არ ახლოსო“. საბოლოოდ კერძაც გაიყიდა. „რაც ააშენე, დედაკაცო, ქე დააქციე, ანი ჩვენი კაი არ იქნებაო. ის გვერჩია, კერძასთან დაეხოცილიყავითო“,¹ – მოსთქვამს კაცი.

ოჯახი მართლაც დაიქცა. შვილები გადაიხვეწნენ. მერე გამდიდრებულნი ბრუნდებიან, მაგრამ ფასი მაინც არაფერს აქვს. ყველაფერი ნადგურდება, რადგან დაკარგულია უმთავრესი – კერძია. უმცროსმა ვაჟმა კერიის ქვა დააბრუნა და ცხოვრებაც გახალისდა, ოჯახი სვიანი და ბედნიერია.

ზღაპარი ფაქტობრივად მოთხრობის კონსპექტური ვარიანტია. მისი ამგვარი, ხაზგასმითი შემოტანა იდეის გამძაფრების მიზნით ხდება.

კერძა სიმბოლოა არა მხოლოდ სინათლის, სითბოსა და სიმდიდრე-სიმყუდროვის, არამედ ადგილისა, რომელიც იწყება საკუთარი ქოხიდან და მთელ სამშობლოს მოიცავს.

ბრძენი ამბობს: შეიძლება არ გიყვარდეს ძმა, თუ იგი საზიზღარია, შეიძლება არ გიყვარდეს დედა, თუ იგი უღირსია, მაგრამ შეუძლებელია არ გიყვარდეს სამშობლო, როგორც ცუდიც არ უნდა იყოს იგი.

გაეიხსენოთ მინას გამგზავრების ეპიზოდი. ჭაბუკი ტოვებს მშობლიურ მხარეს, ვინაშე ფული იშოვოს და ორიოდე ქცევა მინა იყიდოს. როგორია სოფელი, რომელსაც ემშვიდობება?

„ხრიოკი, მონითალო, თიხანარევი სერები... გვიმრა გაყვითლე-

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 1, გვ. 399.

ბული... გადაჭრილი, გადაჩეხილი ბურქნარი... ფულურო უფუფურეულნი ხეები, დაჭლექებული უფოთლოშტოებინი მუხა... ღორი ჩიჭიქეცხიციქეცხი ამ უნაყოფო მინას... ფერდებჩალენილ ვირს ყურები მნუბარეთ ჩამოუშვია... გაბურძგვნილი, გამხდარი ძროხა ცდილობს მოიბალახოს... მუნუკებით სავსე მოზუზნული ბავში, თითქმის ტიტველი, ტირის და ფეხის ვულში შენასობ ეკალს ეძებს. მუნიანი ძალლი ხარბათ უყურებს ბავშვის კალთაში ჩამალულ მჭადის ნატეხს. ფერდობს ზევით ისლით დახურული ქოხი მოჩანს, გადახრილია სიბერისგან, უხმოთ იხვენება, დამასვენეთო; ბურულიდან ამოდის კვამლი ნაზი, თხელი... თითქოს საკმეველია ცაში გაგზავნილი სათოხვრათ.

გეშიან და გაგვაძლეთო!¹

დაძებნილია ისეთი მეტყველი ეპითეტ-მეტაფორები, რომლებიც შეგძრავს და შეგალონებს. ერთი შეხედვით, აქ სიცოცხლე ტანჯვაა. ამიტომაც გიჩნდება გაქცევის სურვილი. მოთხრობის გმირი კი სხვაგვარად ფიქრობს.

რატომ მიმართა მწერალმა ასეთ თალხ ფერებს? იმიტომ, რომ ხილულით უხილავი აქმალლებინა. ზემოთ აღწერილი სურათის დამკვირვებელი და განმცდელი თუ მაინც დაბრუნებაზე ოცნებობს, მაშასადამე, აქ არის რალაც ფრიად ძლიერი და სანუკვარი. სწორედ ეს გულისფეთქვაა თავიდათავი. ფარული კონტრასტი შთამბეჭდავი გამოდგა.

მთავარი პერსონაჟის სიცოცხლის აზრი კერძისათვის ბრძოლაა. უმძაფრესი პერიპეტეიბიც ამ თემას ეკვანძება – მონური შრომა, კაცის შემოკვდომა, გაციმბირება, ქალიშვილის გათხოვება... ფინალი შემაძრუნებელია. ბედოვლათი სიძის მეოხებით სახლ-კარი ხელიდან გამოეცალა მინას. ბოქაული განაჩენს უკითხავს: თქვენი სახლი და მამული დარჩა შალომ ისაკის ძე კიკნაშვილსო.

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 1, გვ. 384.

„ - მერე? - უაზროთ იკითხა მინაიამ.
 - მერე სახლი და ადგილი უნდა დასცალოთ.
 - როგორ? რა? რას ბრძანებთ? მე სადღა წავალ? - შიშით,
 თხოვნით მიმოიხედა მინამ...

.....

მინა წამოდგა, გამოკაეა თვალები და უსიტყვოდ წამოიქცა¹.
 პიროვნება კერიას ენირება.

ძირითად ჩანაფიქრს არა მხოლოდ სიუჟეტის მაგისტრალური
 ხაზის განვითარება ემსახურება, არამედ შენაკადებიც.

მინას ვეჭილი, პეტერბურგში განსწავლული იურისტი სასამა-
 რთლო პროცესზე სწორედ მინისადმი იმ გასაოცარ სიყვარულს
 უსვამს ხაზს, რომლითაც ესოდენ გამორჩეულია ქართველი.

„მიუხედავათ უზრუნველყოფილ ცხოვრებისა, ნაცნობთა შო-
 რის კეთილ განწყობილებისა, ველარ გაეძელი უცხოეთში, აქ მო-
 ვედი ხელახლად ცხოვრების დასაწყებათ... და რომ ვინმემ ახლა
 ხელი შეახოს ჩემს პატარა ადგილს, სოფელში სრულიად უსა-
 რგებლოს ჩემთვის, წინათ თითქმის მივიწყებულს, სწორეთ არ
 მოვიქცევი, როგორც შეეფერება კულტურულ ადამიანს, და აქე-
 დან რომ პოლიციამ გაძევება მომინდომოს, ვინ იცის, იქნებ გა-
 ვიქცე ... ყაჩაღათ გადავეარდე.“²

აქ უკვე ფართოვდება კერიის შინაარსი. იგი გაიაზრება არა
 მხოლოდ მინის ნაკვეთად, არამედ სამშობლოდ, რომელიც ქმნის
 სულიერ სიმტკიცეს და ამაღლებულის საფუძველთა საფუძველია.

ერთი სიტყვით, სათაურში ძალზე ორიგინალურად და სახო-
 ვნად არის ჩაქსოვილი ის იდეა, რაც ესოდენ დამახასიათებელია
 სამამულო მწერლობისათვის. გავიხსენოთ შ. არაგვისპირელის
 „მინააი“, შ. ჯავახიშვილის „მინის ყივილი“, ს. კლდიაშვილის
 „ტურისტი“ და სხვ.

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თბ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 1, გვ. 430.

² იქვე, გვ. 417.

ისიც აღსანიშნავია, რომ ბელეტრისტიკა კონკრეტული ეთნოგრაფიული საგანი წამოსწია წინ და ამით კიდევ უფრო გააძლიერა ბუნებრიობის განცდა, კუთხურობიდან მომდინარე რეალობა.

ნომინაცია - „საქართველო იყიდება“ საყურადღებოა როგორც იდეურ-მინაარსობრივი, ასევე კომპოზიციური თვალსაზრისით. იგი გვაგონებს ვარჯს, რომელიც განსაზღვრავს მცენარის მთლიან სახეს.

მინიატურაში ერთი ზმნა წარმართველობს - „იყიდება“. ტექსტის ოთხ მებუთედს ისე ჩაიკითხავ, რომ მოქმედების აღმნიშვნელი სხვა სიტყვა არ შეგხვდება. „იყიდება“ განსაზღვრავს სიუჟეტის განვითარებას. მისი მიჯრით გამეორება აღრმავებს თავიდანვე შექმნილ განწყობილებას და ნაწარმოებს ექსპრესიულს ხდის.

„იყიდება საქართველო მინდორ-ველით, მთა-გორით, ტყით, ვენახით, სათესით; წარსულის ისტორიით, მომავალი სვე-ბუდით; მშვენიერის ენით; ნაქარგი ფარჩა-ხავერდით; ვაჟკაცურის ხასიათით; სტუმართ-მოყვარობით; დიდებულის სანახაობით, წმინდა პაერით; ნაამაგვეი სახლით და კარით, ჩუქურთმიანი მონასტრებით და ეკლესიებით; მჩქეფარე ნაკადულებით; ლურჯის ზღვით; მონმენდილ-მოკაშკაშებული ცით; ერთ, ბერთ; თვალწარმტაც ბანოვანთა გუნდებით; გონებაგახსნილ ვაუებით; მალხაზი ბავშვებით; ვერცხლისფერ თმით შემოსილ პატივსააღებ მოხუცებით; იყიდება საქართველო დედით და მამით, შვილით და ძირით, ძმით, დით, ცოლით და ნათესავ-მოყვრებით“.¹

საქართველო წარმოჩენილია მომზიბვლელი კუთხით. დეტალები საგანგებოდ არის შერჩეული და ეს ხდება გამიზნულად. რაც უფრო მშვენიერი და დიდებული ილუპება, მით უფრო მწვავე უნდა იყოს ტკივილი.

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 1, გვ. 105.

პირველ აბზაცში სათაურ-თეზისის გაშლა ხდება. შემდეგ დაკონკრეტება: ვინ ყიდის, სად იყიდება, როგორ იყიდება და თილოს ყოვლისმომცველი ამოიხვერა, გამძაფრებული ძახილი და მოქმედებისაკენ მოწოდებაც: „იყიდეთ ბარემ მთლად, განენეთ და გაგლიჯეთ, რასაც საქართველო ერქვა და რაც დღეს ოხრადდარჩენილი აძლებს ყორნებს და გულს უკლავს უძლურ ქირისუფალს!“¹

არცთუ ბევრია ისეთი მინიატურა, რომელშიც სათაური და ტექსტი ასე გადაჯაჭვულ-გამთლიანებული იყოს.

სათაურმა შეკრა მთელი ნაწარმოები და ავტორის ჩანაფიქრი გახაზა. „საქართველო იყიდება“ ორიგინალური და საბოვანი ნომინაციაა, ლაპიდარული და ტყვადი. ამანაც განსაზღვრა სინტაგმის პოპულარობა, სხვაგვარი დატვირთვით მისი გამოყენება.

ხსენებულ სათაურს რამდენადმე პუბლიცისტური იერი დაჰკრავს, რაც ზრდის სიმძაფრეს.

გაანალიზებულ მინიატურას ჩამოგავს 1916 წელს დაწერილი „ლიტერატურული საღამო“. ამ ნაწარმოებშიც საქართველოსთვის თავდადებისა და გარჯისკენ მოწოდება გაისმის, მამულის სიყვარული ფარავს ყველაფერს.

„ჩემი ოთახის ფანჯრიდან ხშირად მოჩანს თეთრი თოვლით დაფარული მზის სხივებით აფერილი მყინვარი და შორიდან მისი ხმა ისმის, ვით ხმა ნაზი ქალწულისა:

მოუარეთ საქართველოს!

მთვარიან ღამეში ბავრატის ტაძრის ნანგრევები, თალხით მოსილი ქირისუფალსავით რომ დასცქერიან ქუთაისს, უხმოთ მეტყველებენ:

მოუარეთ საქართველოს!

ზოგჯერ ქუჩაში წინ გადამელობება სულის მესაიდუმლე შოთა და ბრძანების კილოთი ამბობს:

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თბზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 1, გვ. 105.

მოუარეთ საქართველოს!

ლამის წყვდიადში ყურს მოვკრავ მდინარეთა გალობა-სიმღერას; ინყებს მკვირცხლი რიონი, შემოსძახებს გიემაფი თურგის ბანს ეუბნება დინჯი მტკვარი:

მოუარეთ საქართველოს!

ნუთუ, ბატონო ჩემო, გუშინნინ რომ კოკისპირულმა წვიმამ დაასხა, არ გაგიგონიათ გაუთავებელი, გაბმული ძახილი ყოველი წვეთისა:

მოუარეთ საქართველოს!"¹

სათაური ძალზე ზოგადია, ძირითად ჩანაფიქრთან მიუსადაგებელი. იგი ხელოვნურად გვეჩვენება. არადა, თუ ნ. ლორთქიფანიძის წერის მანერას გავითვალისწინებთ, იქნებ უპრიანი ყოფილიყო - „მოუარეთ საქართველოს!“ ასეთ სათაურს თვით ტექსტი, ნაწარმოების იდეა გვკარნახობს. მაგრამ ეს იქნებოდა გამეორება ნომინაციის - „საქართველო იყიდება“ და სავარაუდოა, ამიტომაც შეიკავა მწერალმა მისგან თავი.

ქართული პროზის ერთ-ერთი მარგალიტი ასეა დასათაურებული: „თავსაფრიანი დედაკაცი“. მთავარ პერსონაჟს არც გვარი აქვს და არც სახელი. ეს შემთხვევითი როდია. ამგვარი მიდგომა განზოგადების ფართო მასშტაბს გულისხმობს და ამასთანავე მოითხოვს ისეთი მხარეების, დეტალების წამოწმებას, რომლებიც გმირს მჭიდროდ დააკავშირებს ეროვნულ ბაზისთან, დროსა და ადგილთან.

სათაური-სინტაგმის ორივე ნაწილი მარჯვედ არის შერჩეული და დიდი დატვირთვითაც ხასიათდება.

მანდილი, თავსაფარი ქართველი ქალის პატიოსნების, ღირსების, სიმალის სინონიმი. მას მხოლოდ თავსამკაულის ფუნქცია როდი ეკისრება. იგი პიროვნების კდემამოსილება-სინწინდება და გამორჩეულობა-სიამაყეზეც მიგვანიშნებს. აქედან გამომდინარე,

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 1, გვ. 554-555.

მანდილოსნისადმი მოკრძალება, მანდილით მოშულარფრ, მანდილით მოშულარფრ
შვინება ბუნებრივად აღიქმება. ზიგლინიცა

„თავსაფრიან დედაკაცში“ ორი ძირითადი ტენდენცია იჩენს თავს:

1) კერიისა და შვილებისადმი თავდადება, 2) საკუთარი ღირსების შეცნობა-დაცვის აუცილებლობა. ზოგიერთ მხატვართან ანალოგიური მხარეები ურთიერთდაპირისპირებულობაში გვეძლევა და დაძაბულობაც ერთის წინ წამოწევით, ხოლო მეორის მიჩქმალვით მთავრდება. ეს შედარებით იოლი გზაა. გაცილებით ძნელია „შეუთავსებელთა შეთავსება“. ნ. ლორთქიფანიძემ კი ეს მოახერხა, რაც დიდოსტატობის კიდევ ერთი გამოვლენაა.

მოხუცი ქალის მოქმედებაში ორდინალური და ცალმხრივი თვითშეწირვა როდი იგულისხმება. დედამ იგრძნო, რომ იგი ფუნქციადაკარგულია, ზედმეტია სწორედ იმათთვის, ვისაც ყველაფერი შესწირა. პიროვნება გათელილ-განადგურებულია და ყოველივე ეს გაბოროტებას, სამაგიეროს გადახდის სურვილს როდი ბადებს.

მეორე მხრივ, ისიც საგულისხმოა, რომ თავსაფრიან დედაკაცს არ შეუძლია ოჯახში დარჩენა. ეს მარადიული ტანჯვის, დამცირების, „მე“-დან განდგომის საფუძველი იქნება. ამიტომ ტოვებს ნაამაგარ ფუძეს, ეთხოვება ყველაფერს, რაც მისთვის ესოდენ სანუკვარია. თანაც ამას აკეთებს არა საგანგებოდ ხაზგასმით, არამედ ჩუმად, ისე, რომ ჩრდილი არ მიადგეს შვილებს. ქალი უმძაფრეს სიტუაციაშიც კი ღირსეულ, ამაყ პიროვნებად რჩება.

ამგვარად, მოხუცი პოულობს ოქროს კვეთს, შვილებსაც უფროთხილდება და მანდილის ღირსებასაც იცავს.

ახლა ყურადღება მივაქციოთ სათაურ-სინტაგმის მეორე ნაწილს. ავტორმა „თავსაფრიანი ქალი“ ან „თავსაფრიანი მოხუცი“ კი არ უწოდა ნაწარმოებს, არამედ „თავსაფრიანი დედაკაცი“. აშკარაა ი. ჭავჭავაძის კვალში დგომა, დედაკაცის მისეული გა-

აზრება. როგორც ილია აღნიშნავდა, „ქართველებისათვის „დედა“ მარტო მშობელი არ არის. ქართველი ღვიძლ ენასაც „დედა“ ენას“ ეძახის, უფროს ქალაქს - „დედა-ქალაქს“, მკვიდრს და დიდ ბოძს სახლისას - „დედა-ბოძს“, გუთნის გამგებელ მამაკაცსაც კი - „გუთნის-დედას“. რამოდენად განდიდებულია მნიშვნელობა დედისა, რამოდენად გამრავალგვარებული, გაპატიოსნებული, გაძლიერებული, გალონიერებული და თავმოსანონებული!.. სიდიდე, სიმაგრე და სიმკვიდრეც - კი აღნიშნულია დედობით!... ამაზე მეტი პატივი რალა უნდა მოუტანოს სახელმა! სიტყვა „ქალი“ განა იმოდენას გვეტყვის, რასაც გვეუბნება დიდებული სიტყვა „დედა“ და მასთან ერთად „კაცი!“¹

ნ. ლორთქიფანიძის უსახელო პერსონაჟიც ის „ფარ-ხმალიანი ქალია“, რომელსაც ქებათა ქება უძღვნა ილიამ. იგი სწორედ დედაკაცობით არის გამორჩეული. ადრე დაქვრივებულმა შვილები არ მიატოვა, უდიდესი ტანჯვითა და ჯაფით სამივე ფეხზე დააყენა. ყველაფერი ოჯახს შესწირა, პირადი სიამე შემკვიდრეთა ბედნიერებას ანაცვალა.

სათაურ-სინტაგმის მეორე ნევრით სწორედ ეს არის ხაზგასმული, ეს არის აქცენტირებული. მართებულად მიუთითებს ა. ნიკოლეიშვილი: „თავსაფარიანი დედაკაცის პიროვნული ინდივიდუალობის განმაპირობებელი მრავალი სახასიათო შტრიხი, პირველ ყოვლისა, მანდილთან დაკავშირებულად, მისგან განუყოფლად ვლინდება. სწორედ თავსაფარში ასოცირდება, მწერლის აზრით, ჩვენს ნარმოსახვაში იდეალად დამკვიდრებული ქართველი დედისათვის დამახასიათებელი მრავალი ნიშან-თვისება.“²

როგორც ვხედავთ, სათაურში ოსტატურად არის ჩაქსოვილი ნანარმოების ლაიტმოტივი. ავტორის პოზიციის, განწყობილების

¹ ი. ჭავჭავაძე, თბზ. სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 3, 1953, გვ. 428-429.

² ა. ნიკოლეიშვილი, ნიკო ლორთქიფანიძე, 1992, გვ. 34.

სრულად და მძაფრად გაგებისათვის აუცილებელია ეს სიღრმისეულად აღქმა და ქვეტექსტების მართებულად გასწავლება.

„თავსაფრიანი დედაკაცის“ მაგალითზე კარგად ჩანს მხატვრული ნაწარმოების დასათაურების სპეციფიკა.

დასასრულს ერთ გარემოებაზე გვმართებს ყურადღების გამახვილება. ეს არის სათაურის ან მისი ნაწილის ტექსტში მომარჯვება ხასიათის გახსნისათვის თუ მნიშვნელოვანი მხარის აქცენტირებისათვის.

ნ. ლორთქიფანიძე ტექსტში ხუთჯერ ახსენებს თავსაფარს და ხუთჯერვე განსხვავებული დატვირთვით.

ეპიგრაფის ბოლოს ფრაზა – „მე ვწერ თავსაფრიან დედაკაცზე“ – გააზრებული უნდა იქნეს ეპილოგთან მიმართებაში: „დიდებული ადამიანები უძეგლოდ იკარგებიან“. მაშინ კიდევ უფრო ნათლად გამოიკვეთება ავტორის კონცეფცია და ნაწარმოების არსი.

მეორეჯერ „თავსაფარი“ ნახსენებია შემდეგ კონტექსტში: „ქართველი ქერივი დედაკაცი თავსაფრიდან წულებამდის... წინდაც კი შავი... თუ გამოჩნდა, მეტისმეტათ ლილიან წყალში გავლებული საცვალი“. სხვებთან მიმართებაში თავსაფარს დეტალის ფუნქცია მიენიჭა და პორტრეტის შედარებით სრულად წარმოჩენას უწყობს ხელს. რა თქმა უნდა, ჩაცმულობა ისევ და ისევ ხასიათთან არის დაკავშირებული. გამოყენებულია ცნობილი ხერხი – ფონით წინა პლანზე მინიშნება.

ძალზე საგულისხმოა მესამე გავლეება. ქალიშვილმა უკადრებელი აკადრა.

„ – რა, დედა, შეგენანა განა ერთი წინდა?! გინდა მეორე შვილიც მოიმადლიერო!... ნუთუ ამის ხალირალ პატრეს არ გცემთ?

წინდები ხელიდან გავარდა.

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 2, გვ. 89.

სიტყვა არ ამოულია.

შეისწორა თავსაფარი¹.

თავსაფარი ამ შემთხვევაში იარაღიც არის და ფარიც. მას კონკრეტული ამოცანა დაეკისრა, განწყობილების ჩვენება - ელდანაცემობის ეფექტურად გამჟღავნება და საკუთარი ღირსების უსიტყვოდ დაცვა.

მეოთხე შემთხვევაშიც „თავსაფარი“ დედის ხასიათის ჩვენებას უწყობს ხელს. სხვისი ხელით დაწერილი ბარათი გაუგზავნა შეილებს; დაუყვავა, დაამშვიდა - ნუ მიწყენთ, სალოცავად ნავედიო და ავტორის ცრემლიანი ამონაკენესი: „ეს იყო თავსაფარიანი ქალის ერთი იშვიათი სიცრუეთაგანი“.²

ამითაც ხაზგასმულია თავსაფარიანობის თვისება; პატიოსნება, სინმინდე, სხვისთვის თავდადება.

ოთხივე შემთხვევაში თავსაფარი მთავარი პერსონაჟის სხვადასხვა რაკურსით ჩვენებისთვის არის მოხმობილი.

სულ სხვა ფუნქცია აკისრიათ ქვემოთ მოტანილ მაგალითში. დედის წერილის მიღების შემდეგ შეილებმა „კეთილსინდისიერათ გაიყვეს მცირე შემკვიდრობა: რამდენიმე ვერცხლის ფული, აბრეშუმის თავსაფარი, ძვლისტარიანი ხანჯალი და სხვა...“³

ამ შემთხვევაში თავსაფარი სხვა დატვირთვას იძენს, სინმინდის გამზაზველიც არის და სინმინდისადმი ჩარჩული მიდგომის მაჩვენებელიც... თავსაფართან მიმართებაში კიდევ ერთხელ ვლინდება დრამატიზმი. ფაქტის გააზრების შემთხვევაში მთელი კონფლიქტი გაცხადდება, დედისა და შვილების დაპირისპირებაც გამოკრთება, პირველის დადებითი და მეორეთა უარყოფითი ბუნება აირეკლება. ერთი სიტყვით, კონდენსირდება ავტორის ძირითადი სათქმელი.

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 2, გვ. 91.

² იქვე, გვ. 92.

³ იქვე, გვ. 92.

სათაურის გააზრება არსებითად ორჯერ ხდება — ტექსტის გაცნობამდე და ტექსტის ათვისების შემდეგ. პირველ ეტაპში წინ იწვევს ძირითადის ნედომისა და ინტერესის დაკმაყოფილების სურვილი. არც ისაა გამორიცხული, რომ ამ ეტაპზე სახელწოდება ნაკლებ მეტყველად ან ტრივიალურად მოგვეჩვენოს, მაგრამ გასაღების ფუნქციას მაინც უნდა ასრულებდეს. მეორე შემთხვევაში სათაური მთელი სპექტრით, სისავსით წარმოჩნდება და ტექსტთან მიმართებაში ახალ ნიუანსებს, მხარეებს ავლენს; მეტი ელვარებით გამოკრთის.

პირველი ნაკითხვისთანავე ვგრძნობთ, რომ სათაური „გული“ შემთხვევითი არ უნდა იყოს. მას გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა ენიჭებოდეს, მაგრამ კონკრეტულად როგორი დატვირთვითა და რომელი ასპექტით?

ანალოგიური სათაური არაერთ ნაწარმოებს შეიძლება გაუკეთდეს (შინაარსითა და იდვით განსხივებულებს). მაშასადამე, თავიდათავია ოპტიმალობის თვალსაზრისით საუკეთესო ვარიანტის შერჩევა.

ნ. ლორთქიფანიძემ ორიგინალურად გაიაზრა გული და პატრიოტულ-სამიჯნურო მოტივს დაუკავშირა. მამულის სიყვარული ნაირგვარად ვლინდება. ავტორმა ყველაზე მძაფრი სიტუაცია შეარჩია.

„მოკედა უცხოეთში.

— ათასი სწეულებით იყო ავად, არავითარმა ნამალმა არ იმოქმედა, — იმართლებდა თავს ამზანავთა წინაშე ეჭიმი.

ცხედარი გაჭრეს.

პროფესორმა ხელები ჩამოუშვა და გაკვირვებულმა წამოიძახა:

— შეხედეთ, ბატონებო, ეს რა ამბავია?!

ერთმანეთს შესცქეროდნენ.

— ბატონებო, გული, გული, სადღაა?

გულის მაგიერ ფერფლი-ლა დარჩენილიყო.

დეპეშით გაგებული უბედურებისაგან თავზარდაცემული დედა შევარდა საყვარელი შვილის ობლათ დატოვებულ ოთახში. თინებდა: ასე გამოიმჩმეტე ქვირივი ოხერი? სადაა შენი კარგი გული, ამდენის ვაით და უით რომ ჩაგიდგი საგულეში?

კედლიდან პატარა რუქამ გასცა პასუხი:

- მე დავაჭკნე!

- მე დავენვი! - გახმაურდა სურათი მაგიდაზე.

სიტყვები არავის გაუგონია!¹

შედეგი იზომება გაღებული მსხვერპლის ხარისხითაც: შენი-რულია გული, ე.ი. უშვირფასესი და უშთაფრესი. ეს კი ზდება უფრო მნიშვნელოვანის გამო. ამ თავისებური პარალელით ორივე მხარის სიძლიერე გაიხაზება.

ისიც საგულისხმოა, რომ კვანძი სწორედ ფინალში იხსნება. ეს კი სულაც არ არის მეორეხარისხოვანი ეტიუდისა და ნოველისათვის. მოულოდნელობის ეფექტი ემოციას ზრდის და შთამბეჭდაობაც ხანგრძლივდება.

მომხიბვლელობას სათაურისას - „ტრაგედია უგმირთ“ - განსაზღვრავს არა მხოლოდ პოეტური შეფერილობა, არამედ იდეის ღრმად და ქვეტექსტით მონოდება, ფართო განზოგადება.

კლასიკური გაგებით, ტრაგედია არ არსებობს გმირის გარეშე. იგი ბუნებით კეთილი, მტკიცე ნებისყოფის პიროვნებაა. იბრძვის დიდი მიზნის მისაღწევად. ამიტომაც არის, რომ მის დაღუპვას მტკივნეულად განვიცდით.

რა ზდება ნ. ლორთქიფანიძის ნოველაში? არავითარი საკაცობრიო იდეალი, არავითარი ლტოლვა ამალღებულობისაკენ. პერსონაჟიც ჩვეულებრივი, რიგითი გლეხია. თუ შეიძლება ითქვას, ანტიგმირთან გვაქვს საქმე. ამიტომაც ჰქვია ნოველას „ტრაგედია უგმირთ“.

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 1, გვ. 7.

გავიხსენოთ ტექსტი. გაჭირვებულ მამას, რომელსაც მამამა ლისაგან დაოსებული ობოლი შვილები უკნაფიან, ნათლად უნდა ხევარ ჯამ ფქვილს ასესხებს. ოჯახი გამხიარულდა. ცეცხლი აგიზგიზდა. კეცები გაახურეს. დააკრეს მჭადი.

ბავშვები ოხრახუშის მოსატანად გაიქცნენ. საამო სუნმა გააბრუა სანყალი მამა. გავსინჯაეო და ცოტა მოტეხა მჭადს. მეორე ლუკმა, მესამე... ბავშვები ჭობში შემოცვიდნენ.

- „ - მომეცი, მამა!..
- მეც!..
- გადით, თქვე გასანყვეტლებო!
- მამა, მამა!!...
- მამა, ერთი ლუკმა!

ბავშვები ცალი ხელით მილახა და ლაფაროში გაყარა; იქიდანაც თვალზე ცრემლშემზმარი ბავშვები ძალღებვიით კნაოდნენ და იძახდნენ:

- მამა, გვაჭამე!

ყურადღებას არ აქცევდა. მერე ერთიანად ჩაიმუჭა პირში ბავშვების მიერ მოტანილი ოხრახუში და ნაფიდა... გადავიდა ტევრში¹.

გამოფხიზლდა. ხის ძირას მიყრილ ბავშვებს ჩასძინებოდათ. გვერდით მიუნვა. ყველაფერი გაიარა. ეს რა ჩავიდინე. დედა ხომ არ იზამდა ამას.

- „უმცროსს გამოელვიდა. გაუკვირდა, ჩააჩერდა მამას.
- მამა! - ნყნარათ დაიწყო ბავშვა.
- რა, შვილო? - ნახათ უპასუხა.
- მთლად შეჭამე?
- !!

- მამა, ცოტა იქნება დაგრჩა - მომეცი... მუცელი მტკივა - არ გაგამხელ...

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თბზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 2, გვ. 24.

მამას ზღუქუნი ნასკდა.

პატარა ბავშვსაც გაელვიდა „მშია“-„მშიას“ ძახილით.

მამა წამოიჭრა, ეზო გადაირბინა. ვენახში მოხვდა. გაბმული ცხვარი სძოვდა. ახსნა. გავიდა ხეზე. დაჯდა. ბანარი ტოტს მაგრათ მიაბა, მარყუჭი გამოსკვნა მეორე ბოლოში, გაშინჯა - კისერზე თუ მომიჭერსო და...¹

დიახ, მამა არ არის გმირი. ტრაგედია უგმიროდ მოხდა.

მკითხველის აზროვნება სხვა გზითაც მიემართება. დამწამავეა არსებული ვითარება. იგი აპირობებს ტრაგედიას. ამიტომაც კონკრეტული პიროვნების გამოყოფა ჭირს. ავბედითობის საფუძველია ეკონომიკური სიღუბეჭირე, უარყოფითი გარემო, უარყოფითის გმირად წარმოსახვა კი შეუძლებელია. ამიტომაც ხომ არ შეარჩია მწერალმა ასეთი სათაური?

უჭირს ყველას, უკლებლივ ყველას. გულმონყალე ქალი ნახევარ ჯამ ფქვილს რომ ასესხებს ნათლულს, აფრთხილებს: „იმ პარასკევს უნდა დამიბრუნოო“, გულში კი ამბობს: დაკარგულია!

„რალა ჩემს ვენახში, ჩემი კარის უკან, ჩემი ბანრით ჩამოიხრჩო თავი ამ ოჯახქორმა!.. - ბრაზობდა და ინყველებოდა მეზობელი...“²

ეს ორი მხარე ერთმანეთს ეჯახება და სათაურის შთამბეჭდაობაც მატულობს. ტრაგედია არ დასრულებულა. უპატრონოდ დარჩენილ და უკიდურესად გასაცოდავებულ ბავშვებს კარგი არაფერი ელის. მეორე მოქმედება უთუოდ უნდა გათამამდეს, რაც მთავარია, მსგავსი რამ ხვედრია პატარა ადამიანთა, უპოვართა და უმწეოთა. მათი რიცხვი კი უზომოა. ამიტომაც კონკრეტული ოჯახის დაქცევა საზოგადოებრივ ტრაგედიად აღიქმება.

სათაური „ეპისკოპოზი ნადირობაზე“ ყურადღებას ძაბავს და ტექსტის მეყსეული გაცნობისაკენ გვიბიძგებს. ეს გამონვეულია

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 2, გვ. 24-25.

² იქვე, გვ. 25.

თითქმის შეუპირისპირებელი ცნებების შეპირისპირებითაა განსჯის პოსი სულიერი მამაა. მასთან ასოცირდება ჯვარი, მიტონა, ლოცვა და არა თოფი, მწვეარი თუ ქამარზე ჩამოკონწიალებული ტყის ქათამი.

მწერალმა ამ სათაურით დამაინტერესებლობის მუხტი შექმნა. მაგრამ ეს როდია ყველაფერი. მან სასულიერო პირის იუმორისტული პორტრეტი მოხაზა და გარკვეულად მიგვანიშნა საზოგადოებრივი ცხოვრების ფერისცვალებაზე.

თადეოზ მღვდელი ნადირობას არის გადაყოლილი. ეპისკოპოსმა ეს რომ შეიტყო, განრისხდა: „მღვდელი ცას უნდა უყურებდეს და ლოცულობდეს, ის კი მთა-ღრეებში დაგლიჯინობს, წყალში თევზებს არ ასვენებს...“¹

ქვანძი შეიკრა და მკითხველი ელის, რომ მის გახსნას მძიმე შედეგი მოყვება, ხდება საპირისპიროდ. მოთხრობის ფინალი ღიმილის მომგვრელია. ეშმაკმა მღვდელმა ისე წარმართა საქმე, რომ ეპისკოპოსი ნადირობაში ჩააბა და სასჯელისაგან თავი დაიძვრინა.

როგორც ვხედავთ, კლასიკური ზერხია გამოყენებული: დაძაბული მოულოდნელობის არარაობად გადაქცევა.

სათაური მარჯვედ არის შორგებული ტექსტზე. იგი სიუჟეტის განვითარებას, ხასიათის გახსნას და, რაც მთავარია, „დედააზრის გამოკვეთას უწყობს ხელს.

ნ. ლორთქიფანიძესთან გვხვდება სუსტი სათაურებიც, მაგალითად, „წერილი“, „ძველი ამბავი“... ისინი არც თემაზე მიგვანიშნებენ, არც იდეაზე და არც დამაინტერესებლობით ყელყელაობენ. მსგავს ნომინაციებს ერთი ფუნქცია აქვთ – ქვემოთ თხზულების სხვებისაგან გამოცალკავება.

ეს სიზუსტისათვის, თორემ თავიდათავი სწორედ შემოგანხილული და მათი სადარი სახელწოდებებია.

¹ ნ. ლორთქიფანიძე, თბზ. სრული კრებული ოთხ ტომად, ტ. 2, გვ. 98.

სხვათა შორის, ნ. ლორთქიფანიძის მინიატურა-ნოველათა თაურები საკმაოდ განსხვავდება შ. არაგვისპირელის თხზულებათა ნომინაციებისაგან. შ. არაგვისპირელი ხშირად უპირატესობას ანიჭებს პერსონაჟის ნათქვამს: მისი ფრაზა გამოაქვს სათაურად, მაგალითად, „მამას მიწა მივაყალბეთ!“ „ღირსი ვარ ამისა, ღირსი“, „სულ ერთია!“ „ხა, ხა, ხა, რა სულელი ხარ!“ და სხვა. ამგვარი სახელწოდებით ავტორი ვმირთა დახასიათებასაც ესწრაფვის. ნ. ლორთქიფანიძე თითქმის არ მიმართავს ამ ხერხს. მისი სათაურები დასკვნებს ემსგავსება. ავტორისეული კვალიფიკაცია მეტად ზოგადდება, სათაური გლობალურ სახეს იღებს.

განზილული მასალები (სხვა მონაცემებიც) უფლებას იძლევა, დაეასკვნათ, რომ ნ. ლორთქიფანიძის პროზაში ყველაზე მეტად გამოიყოფა ორი ტიპის სათაურები: განმსაზღვრულ-შემფასებლური და ე.წ. „ალოგიკური“.

ორივე შემთხვევაში აშკარაა სათაურზე მუშაობის ღრმა კვალი, მათი გამოკვეთის ოსტატობა. ნ. ლორთქიფანიძე ჩვენთვის საინტერესო კუთხითაც დიდ შემოქმედად წარმოჩნდება.

დავით კარიჭაშვილის მეცნიერული ღვაწლი

XIX-XX საუკუნეთა მიჯნის ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში კარგად არის ცნობილი დავით კარიჭაშვილის სახელი. იგი მრავალმხრივი მოღვაწე იყო. მისი ინტერესები ისტორიულ-ფილოლოგიურ მეცნიერებათა ფართო სფეროს მოიცავდა. დავით კარიჭაშვილი ცნობილია როგორც ლიტერატორი, ენათმეცნიერი, ისტორიკოსი, ლექსიკოგრაფი, რედაქტორ-გამომცემელი და პუბლიცისტი. ამჯერად ჩვენი მიზანია, წარმოვადგინოთ იგი, როგორც ძველი ქართული ლიტერატურის მკვლევარი.

დ. კარიჭაშვილი დაიბადა 1862 წელს გორის რაიონის სოფელ ხიდისთავში, სასულიერო პირის ოჯახში. 1869 წელს შეიყვანეს გორის სასულიერო სასწავლებელში, 1876 წელს ჩაირიცხა თბილისის სასულიერო სემინარიაში, 1880 წლიდან სწავლას აგრძელებს პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტზე. 1883 წელს მიემგზავრება ჯერ ფენევაში, შემდეგ პარიზში და იქაურ უნივერსიტეტებში ისმენს ლექციებს ლიტერატურაში, ისტორიაში, ენათმეცნიერებასა და ბუნებისმეტყველებაში.

1885 წელს „ივერიასა“ და „დროებაში“ დაიბეჭდა პარიზიდან გამოგზავნილი მისი რამდენიმე წერილი. იმავე წელს იგი საქართველოში დაბრუნდა.

ჩამოსვლისთანავე დავითი მიიწვიეს თბილისის სათავადაზნაურო სკოლაში ფრანგული ენის მასწავლებლად, იმავე დროს

უკავშირდება „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ და მისი აქტიური წევრი ხდება. იგი ამ საზოგადოების¹ მდივანია 1899 წლამდე. 1892 წელს აირჩიეს „საზოგადოების“ გამგეობის წევრად, ხოლო 1918 წელს – გამგეობის თავმჯდომარედ. 1922 წლიდან იგი „საზოგადოების“ საპატიო თავმჯდომარეა.

35 წელი იღვწოდა დ. კარიჭაშვილი ამ „საზოგადოებაში“. მან შეადგინა კატალოგი „საზოგადოების“ წიგნსაცავისა, რომელიც თავის დროზე მიწნეულ იქნა ამ ფონდის ყველაზე სრულ და სანდო აღწერილობად.¹ „ამ ხელთ-ნაწერს კატალოგში ისეთი ცნობებია, რომელნიც ნათელს ჰფენენ ჩვენის ძველი დროის ცხოვრებას, ამიტომაც არ შეგვიძლია არ მივულოცოთ ბ. კარიჭაშვილს გამარჯვება ამ საქმეში,“² – წერდა „კატალოგის გამოსვლასთან დაკავშირებით მოსე ჯანაშვილი.

დ. კარიჭაშვილი მუშაობდა დაულალავად, თანაც არცთუ ისე სახარბიელო პირობებში. გარდაიცვალა 65 წლის ასაკში, 1927 წლის 26 ივლისს. დაკრძალულია დიდუბის პანთეონში.

მისი შეხედულებანი რიგ ლიტერატურულ საკითხებზე გამოვლინდა ცალკეული ნაშრომების, წერილებისა და ამა თუ იმ წიგნზე დაწერილი რეცენზიების სახით. მკვლევარი ცდილობდა ჩანდომოდა ძველი ქართული ლიტერატურის სიღრმეებს და მისი ისტორიის სადავო უბნებში მეტი სინათლე და გარკვეულობა შეეტანა. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა მისი რამდენიმე ნაშრომი, მათ შორის „ვინ იყო მობიდან ეპისკოპოზი“, რომელმაც მუქი მოჰფინა სადავო საკითხს „ქა-

¹ დ. კარიჭაშვილი, კატალოგი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების წიგნსაცავისა, ტფ., 1905.

² მ. ჯანაშვილი, (დავით კარიჭაშვილის შერეული კატალოგი), „ივერია“, 21.XI.1895, № 252.

რთლის ცხოვრებაში" ნახსენებ მობიდან ეპისკოპოსის, ¹ მეცნიერი თანმიმდევრულმა ძიებამ დასკვნამდე, რომ მობიდანის სპარსული ნოდებაა ცეცხლთაყვანისმცემელთა ეპისკოპოსისა, რომელიც საქართველოში იგზავნებოდა სპარსეთიდან და მოღვაწეობდა ქრისტიანული ეკლესიის მსახურთა გვერდით. რადგან მობიდანის ნოდებით უტოლდებოდა ქრისტიან ეპისკოპოსს, მემატთანემ უნოდა მას უბრალოდ ეპისკოპოსი. შემდეგ იგი მიიჩნიეს ქრისტიან ეპისკოპოსად, რომელიც გარეგნულად იცავდა მართლმადიდებლობას, სინამდვილეში კი იყო მაზდეანის და ქრისტიანობისთვის ძირგამომთხრელ მოღვაწეობას ენეოდა. დ. კარიჭაშვილი თვლის, რომ ეს მობიდანის არის „ქართლის მოქცევაში“ ნახსენები ქართლისა და პერეთის ერისთავი გლონოქორი. დავითის პოზიცია ამ საკითხზე გაიზიარეს ივ. ჯავახიშვილმა და ნანილობრივ კ. კეკელიძემ.

ამომწურავი და დამაჯერებელი პასუხი ვასცა დ. კარიჭაშვილმა „კალმასობის“ ანუ „ხუშარსნაელის“ თაობაზე დასმულ საკითხსაც, რომელზეც აზრთა სხვადასხვაობამ იჩინა თავი გასული საუკუნის ბოლოს. მეცნიერთა აზრი გადაიხარა თხზულების ავტორად იონა ხელაშვილის აღიარებისაკენ. ამ საკითხისადმი მიძღვნილ წერილში საკუთარი შეხედულების გაცხადებამდე დ. კარიჭაშვილმა თავდაპირველად მიმოიხილა საკითხის შესწავლის ისტორია, ხოლო შემდეგ თავისი მეცნიერული ძიების შედეგები გააცნო მკითხველს. მან შეისწავლა თხზულების ხელნაწერები, ორი სავარაუდო ავტორის ცხოვრება-მოღვაწეობა, ენა, სტილი. მათი ნაშრომები შეუდარა „კალმასობას“ და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „კალმასობის“ ავტორი შეიძლება იყოს მხო-

¹ დ. კარიჭაშვილი, ვინ იყო მობიდან ეპისკოპოსი, „მოამბე“, 1901, № 3, განყ. I, გვ. 1-15.

ლოდ იოანე ბატონიშვილი.¹ მოგვიანებით აღმოჩენილმა იონაქვეციანელმა
ლაშვილის წერილმა დ. კარიჭაშვილის აზრი სავსებით დააბრუნა
სტურა. „თორმეტი წელიწადია უსწერს იოანე ბატონიშვილი ჩემს
სახელსა ზედა, ე.ი. მალაპარაკებს ყოველსავე სწავლასა სული-
ერსა და ხორციელსა“, – ამბობს იონა ხელაშვილი წერილში.

1910 და 1914 წლებში ორჯერ გამოიცა „ხუცური ანბანი“ შე-
დგენილი დ. კარიჭაშვილის მიერ, რომელშიც ანბანთან ერთად
გამოქვეყნდა ძველი ქართული ლიტერატურული ძეგლი „ნამება
ცხრათა ყრმათა კოლაელთა“, „ქართული ქორონიკონი“ და „ქა-
რთული ანბანის წარმოება და განვითარება“. ამ უკანასკნელში
ავტორი საუბრობს ქართული ანბანის ასომთავრულ, ნუსხურ და
მხედრულ სახეობებზე, მათი განვითარების ისტორიასა და
ურთიერთმიმართებაზე. დ. კარიჭაშვილი უერთდება მეცნიერთა
იმ ჯგუფს, რომელიც ქართული ანბანის ბერძნულიდან წარმომა-
ვლობას ამტკიცებს.

დავითი სარეცენზიო წერილებით გამოეხმაურა ნიკო მარის
„Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии“ IV და V
ტომების გამოსვლას. IV ტომში მოთავსებულია შავთელის
„აბდულმესია“ და ჩახრუხაძის „თამარიანი“. ქართულ ტექსტებს
ნინ უძღვის გამომცემლის წინასიტყვაობა და სტატია „Древне-
грузинские описаны“, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება:
1. „Певец Давида Строителя“; 2. „Певец Тамары“.

წერილის დასაწყისში დ. კარიჭაშვილი მსჯელობდა ნ. მარის
იმ ფართო ერუდიციაზე, რომლითაც იგი გამოირჩეოდა. „სწო-
რედ რომ ამისთანა ცოდნის პატრონი უნდა იყვეს ის კაცი,
რომელიც შეუდგება ქართულ-სომხურის ფილოლოგიის ძიება-

¹ დ. კარიჭაშვილი, ვინ არის „კალმასობის“ ანუ ზუშარსწავლად ნოდებული
ქართული ენციკლოპედიის ავტორი, „საქართველოს არქივი“, II, 1927, გვ. 29-47.

გამოკვლევას. მხოლოდ ამისთანა კაცისგან უნდა მოელოდეთ ქართული ფილოლოგია წარმატებასა და განვითარებას¹. რდა დ. კარიჭაშვილი.¹ იგი ყურადღებას ამახვილებდა ნ. მარის იმ თვალსაზრისზე, რომელიც ქართული ენის სემიტურ ენებთან ნათესაობასა და სომხურ ენასა და ლიტერატურასთან ურთიერთობას ეხება. ნ. მარს შეუძლებლად მიაჩნდა ქართული და სომხური მწერლობის ერთიმეორისაგან დაშორებით შესწავლა (ეს აზრი მისი ნაშრომის ორივე ტომშია გატარებული). წერილში დ. კარიჭაშვილი იმ სიახლეებსა და მიგნებებზე საუბრობდა, რომელთაც ნ. მარის პუბლიკაციებში ვხვდებით. მოჰყავდა მისი მეტად საინტერესო ვარაუდები თხზულებათა ავტორების შესახებ, ხაზს უსვამდა ტექსტების დამახინჯებული ადგილების ნ. მარისეულ შესწორებებს, არეულ-დარეული ნაწილების დალაგებას და ტექსტებს დართული ლექსიკონების მნიშვნელობას (1. არქაულ სიტყვათა, 2. უცხო სიტყვათა, 3. საკუთარ სახელთა ლექსიკონები). რეცენზენტის აზრით, მართალია, ნ. მარის შრომა შეცდომებისაგან დაზღვეული არ არის, მაგრამ იგი ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის მაინც მეტად მნიშვნელოვანია.

„Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии“ V ტომში წარმოდგენილია: 1. ორი კრიტიკული წერილი; 2. „ნამება ცხრათა ყრმათა კოლაელთა“; 3. ნაწყვეტი ეზნიკის წერილისა მამტოციის მიმართ; 4. სია წმინდანთა, რომელნიც სომხების რწმენით, მფარველებად ითვლებიან სხვადასხვა ავადმყოფობის დროს; 5. გიორგი ვართაპეტის შენიშვნა ანტონ კათალიკოზის გადაყენებისა და განდევნის შესახებ; 6. სალექსიკონო შენიშვნები.

¹ დ. კარიჭაშვილი [რეცენზია: Н. Марр, Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии. IV, 1902], „ივერია“, 9. V. 1902, № 97.

დავითი შეეცადა გამოეკვეთა ნაშრომის ის ასპექტი, რომელ-
 თაც იგი ქართულ მწერლობას უკავშირდება - ისაუბრა ქართული
 ქართული თხზულების - „ნამება ცხრათა ყრმათა კოლაელთა“ -
 ისტორიულ-ლიტერატურულ მნიშვნელობაზე, და ბოლოს, გა-
 ნსხვავებული თვალსაზრისი გამოთქვა ზოგიერთი სიტყვის გა-
 ნმარტება-ნარმოშობასთან დაკავშირებით.¹

დ. კარიჭაშვილი ცნობილია როგორც ლვანლმოსილი რუსთვე-
 ლოლოგი. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა
 საზოგადოებამ“ ორჯერ, 1903 და 1920 წლებში, გამოსცა „ვეფხი-
 სტყაოსანი“, რომლის რედაქტორობა დ. კარიჭაშვილს დაევალა.
 პოემას ერთვის წინასიტყვაობა, ლექსიკონი და შენიშვნები. რო-
 გორც ამ გამოცემათა წინასიტყვაობაში, ისე პრესის ფურცლე-
 ბზე მკაფიოდ გამოიკვეთა მკვლევრის პოზიცია ამა თუ იმ რუ-
 სთველოლოგიურ საკითხზე, რაც მოკლედ ასე შეიძლება ჩამოყა-
 ლიბდეს: „ვეფხისტყაოსანი“ ორიგინალური ქართული თხზულე-
 ბაა. მისი „პირვანდელი სხეული“ შენახულია პოემის ვახტანგი-
 სეულ გამოცემაში. იგი იწყება როსტევეან მეფის ამბით და მთა-
 ვრდება ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის გახელმწიფებით
 ინდოეთში. პოემის პირვანდელ სახეს დართვია პროლოგი და
 ეპილოგი შედგენილი სხვადასხვა დროს სხვადასხვა პირთა მიერ.
 „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტი დროთა განმავლობაში განიცდიდა
 ცვლილებებს, მიმატებია ე. წ. დანართები, ანდერძები.

დ. კარიჭაშვილის რედაქტორობით გამოცემულ „ვეფხისტყა-
 ოსანზე“ პრესის საშუალებით თავის დროზე გამოითქვა აზრი,²

¹ დ. კარიჭაშვილი [რეცენზია: Н. Марр, Тексты и разыскания по армяно-
 грузинской филологии. IV, 1902], „ცნობის ფურცელი“, 24. XII. 1903, № 2362.
² შ. დავითაშვილი, „ვეფხისტყაოსანი“, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის
 გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამოცემა (შეცხრაშეტვ), „ივერია“, 9. X. 1903,
 № 215; 14. X., № 219; 15. X., № 220.

განიხილეს როგორც „შენიშვნებში“ გამოთქმული მოსაზრებებზე¹
ისე პოემას დართული ლექსიკონი.²

დ. კარიჭაშვილის შეხედულებები ერთნაირად უდავო და მისა-
ლები ვერ იქნებოდა, მაგრამ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის
გამავრცელებელი საზოგადოების“ ეს ორი გამოცემა პოემისა,
მაინც ნინ გადადგმული ნაბიჯი იყო რუსთველოლოგიაში.

დ. კარიჭაშვილი საგანგებოდ სწავლობდა ნიგნის ისტორიას,³
აგრეთვე ქართული ნიგნის ბეჭდვის ისტორიას.⁴ ნაშრომი ამ სა-
კითხზე ნიგნად გამოიცა მისი გარდაცვალების შემდეგ. მეცნი-
ერმა ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით მიმოიხილა XVII-XVIII
საუკუნეებში რომში, რუსეთსა და საქართველოში დაბეჭდილი
ქართული ნიგნები და მათი ისტორია. ნაშრომს დართული აქვს
1629-1817 წლებში დაბეჭდილი ნიგნების სია. მის არქივში შემო-
ნახული საკმაოდ ვრცელი მასალები კი ცხადყოფს, რა დიდი და
სერიოზული შრომა გაუწევია მკვლევარს საკითხის შესწავლისა-
თვის.

აღსანიშნავია აგრეთვე დ. კარიჭაშვილის ნაშრომი „ქართული
პერიოდული გამოცემების ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა“, რომე-
ლიც ავტორმა ქართული ნაბეჭდი ნიგნის 300 წლისთავს მი-
უძღვნა.⁵ მასში მოკლედ მიმოხილულია 1819-1904 წლებში გამო-
ცემული ყურნალ-გაზეთები.

¹ ს. ხუნდაძე, შუშცდარი აზრები „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ, „იმერეთი“ (ქუთა-
ისი), 7. VII. 1913, № 97; 13. VII., № 102; 3. VIII, № 116.

² შ. ჯანაშვილი, დ. გ. კარიჭაშვილი - „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონი, „სახალხო
გაზეთი“, 5. VII. 1912, № 641.

³ დ. კარიჭაშვილი, ნიგნის ისტორია, თბ., 1903.

⁴ დ. კარიჭაშვილი, ქართული ნიგნის ბეჭდვის ისტორია, ტფ., 1927.

⁵ დ. კარიჭაშვილი, ქართული პერიოდული გამოცემების ბიბლიოგრაფიული მი-
მოხილვა, „ნიგნის მკვლევარი“, 1925, №1-2, გვ. 93-41; „ქართული მწერლობა“,
1929, № 6-7, გვ. 141-156.

დ. კარიჭაშვილის გამოუქვეყნებელ ნაშრომთა შორის აღსანიშნავია გამოკვლევა „შუშანიკის ნამება“.¹ იგი იწყება თბილისის შინაარსის გადმოცემით. ამის შემდეგ მეცნიერი ყურადღებას ამახვილებდა ზოგიერთ გარემოებაზე, რომელიც თბილისის ავტორისა და ქრონოლოგიის საკითხებს უკავშირდება. დ. კარიჭაშვილი ფიქრობდა, რომ ჩვენამდე მოღწეულ „შუშანიკის ნამებას“ საფუძვლად უდევს იაკობ ხუცესის ხელიდან გამოსული ისტორიული წერილი, რომელშიც ქართლის პიტიახშის ვარსკენისა და მისი მეუღლის, დედოფალ შუშანიკის, ამბავია გადმოცემული. ამის საფუძველზე შეიქმნა თბილისება, რომლის ავტორი უმაღლესი სამღვდელთა ნარმოადგენელი უნდა ყოფილიყო ანუ ერთ-ერთი იმთავანი, ვინც წმ. შუშანიკის ხსენების დღე განაწესა. ამ დღესა და შუშანიკის ნამების თარიღს შორის კი მკვლევარი საკმაოდ დიდ დროს ვარაუდობდა. ქართველ-სომეხთა საეკლესიო განხეთქილების შემდეგ, შესაძლოა, თბილისება ხელახლა დაწერეს ან გადააკეთეს. დავითის აზრით, ეს უნდა მომხდარიყო შუშანიკის გარდაცვალებიდან დაახლოებით ორი საუკუნის შემდეგ მაინც ან VIII-IX საუკუნეებში. იგი მიიჩნევდა, რომ ძველი, როგორც V საუკუნის საქართველოს ერთი კუთხის ცხოვრების გამომხატველი წყარო, ნაკლებად სანდოა, ვიდრე არ გამოირკვევა, თუ რა არის მასში ხელუხლებლად დარჩენილი იაკობ ხუცესის წერილიდან და რა არის შეცვლილი და ჩამატებული მერმინდელი მწერლისაგან.

როგორც ჩანს, დ. კარიჭაშვილს მიზნად ჰქონდა გამოექვეყნებინა XII-XVIII საუკუნეების მწერლობის მოკლე მიმოხილვა, რასაც

¹ დ. კარიჭაშვილი, „შუშანიკის ნამება“, საქართველოს გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი, დ. კარიჭაშვილის არქივი, ხელნაწ. № 4177.

ადასტურებს მის პირად არქივში შემონახული ხელნაწერული განხილულ თხზულებებს მეტ-ნაკლებად ახლავს ავტორგრაფიები და წინ უძღვის ანალიზი იმ ისტორიული ვითარებისა, რომელშიც ესა თუ ის თხზულება შეიქმნა.

XII საუკუნის მწერლებიდან საუბარი¹ სარგის თმოგველზე, შავთელსა და ჩახრუხაძეზე. მოყვანილია მეცნიერისთვის ცნობილი ყველა ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ხასიათის მონაცემი მათზე. საერო მწერლობასთან ერთად მსჯელობა XII საუკუნეში განვითარებულ ფილოსოფიურ, საღვთისმეტყველო და იურიდიულ ლიტერატურასაც ეხება. მკვლევარმა მოკლედ მიმოიხილა იმ მამულიშვილთა ღვანლი, რომელთაც წვლილი შეიტანეს ამ მეცნიერებათა განვითარებაში.

XIII-XVI საუკუნეების მწერლობის განხილვისას ავტორმა ჯერ აგვიწერა ის ისტორიული მდგომარეობა, რომელიც ლიტერატურისა და ზოგადად, კულტურის დაქვეითების მიზეზი გახდა. „ამ დროის საერო ლიტერატურა, - წერდა დ. კარიჭაშვილი, - მოკლებულია საკუთარ დამოუკიდებელ ხასიათს და შემოქმედებას. ენის მხრითაც ამ დროინდელი ლიტერატურა ბევრად ჩამოუვარდება კლასიკური ხანის ლიტერატურას“. ამ შესავლის შემდეგ მკვლევარი საუბრობდა „რუსუდანიანზე“ (რომელიც მაშინ ჯერ კიდევ არ იყო დაბეჭდილი), პოემა „აღლუზიანზე“ და ა.შ.

შემდეგ თარგმანების განხილვას ეთმობა ადგილი. საუბარია სპარსულიდან თარგმნილ ნაწარმოებებზე („სირინოზიანი“, „ღეილა და მეჯუნის“ და სხვ. გვიანდელი მწერლებიდან დასახელებულია „ღირსშესანიშნავი მწერალი ქალი მაკრინე“, კახეთის მეფის ერეკლე I-ის ასული.

¹ დ. კარიჭაშვილი, XII-XVIII საუკუნეების მწერლობის მოკლე მიმოხილვა, დ. კარიჭაშვილის არქივი, ლ. მ. ხელნაწ. № 26491.

ამის შემდეგ მკვლევარი სასულიერო და საისტორიო მწერლებს ალორძინებაზე საუბრობდა. იგი ორიგინალური სასულიერო ნაწარმოებების ავტორთა შორის ასახელებდა ნიკოლოზ კათოლიკოსს (XII ს.), არსენ კათოლიკოსს (XIII ს.), ევთიმე საყვარელიძეს და სხვ.

XVII საუკუნის მწერლობის მიმოხილვა მაშინდელი ისტორიული მდგომარეობის ანალიზით იწყება. გამოკვეთილია კათოლიკე მისიონერების წვლილი საგანმანათლებლო საქმიანობაში. შემდეგ მეცნიერი საუბრობს სულხან-საბა ორბელიანის იმ უზარმაზარ დამსახურებაზე, რომელიც მას ქართული ერისა და ქართული მწერლობის წინაშე მიუძღვის.

ნაშრომის დასასრულს ავტორი ბესიკისა და საიათნოვას შემოქმედებას ეხება. აღნიშნავს ხალხის იმ დიდ სიყვარულს, რომლითაც ეს პოეტები სარგებლობდნენ.

ხელნაწერი ნაშრომის სრული სახის შთაბეჭდილებას არ ტოვებს და უფრო მკვლევრის ერთგვარ მონახაზად შეიძლება ჩაითვალოს, მაგრამ იგი უდავოდ საინტერესოა, როგორც XII-XVIII საუკუნეების ქართული მწერლობის ისტორიულ-ფილოლოგიური შეფასების ცდა.

დ. კარიჭაშვილი ეხმაურებოდა ყველა სიახლეს, რაც ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კვლევაში იჩენდა თავს. იგი პატივისცემით იმსჯელებოდა იმ მეცნიერთა მიმართ, ვისთვისაც ქართული ლიტერატურა და ისტორია სერიოზული ძიებისა და ზრუნვის საგანი იყო. დავითმა საგანგებო წერილები უძღვნა ნიკო მარისა და მარი ბროსეს მოღვაწეობას,¹ სამაგალითოდ დასახა მათი ფართო განათლება, შრომისმოყვარეობა და დაუშრეტელი ენერჯია.

¹ დ. კარიჭაშვილი, მარი ბროსე და მათი მოღვაწეობა, „ენობის ფურცელი“, I. 24. 1902, № 1706.

დ. კარიჭაშვილი დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა წყნარად გამოცემას. მისი, როგორც რედაქტორ-გამომცემლის ღვაწლი უაღრესად დადებითად არის შეფასებული თანამედროვე მეცნიერთა მიერ.¹

აღსანიშნავია, რომ თითქმის ყველა წერილი თუ ნეკროლოგი, რომელიც დ. კარიჭაშვილის ცხოვრება-მოღვაწეობას მიეძღვნა, ზაზს უსვამს იმ კეთილსინდისიერებასა და პასუხისმგებლობას, რომლითაც იგი საზოგადოებრივ საქმეს უდგებოდა. სწორედ აქტიურმა საზოგადოებრივმა ცხოვრებამ მეცნიერულ მოღვაწეობასთან ერთად დ. კარიჭაშვილს ვალმოხდელ მამულიშვილთა გვერდით მოკრძალებული და დამსახურებული ადგილი დაუმკვიდრა.

¹ ე. მარაშენიძე, დავით კარიჭაშვილი, „ტექსტოლოგიის საკითხები“, 1971, II, 83-145-156.

**ნარსულის
ფურცლები**

ქართული
საქმიანობა

ნინ არ გაიქრათ, არ იჩქაროთ, ჩემო ნიგნავო!
სიკვდილის შემდეგ გადიდებთო! - რა გვიჩქარება!

მარციალი

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ოჯახური ნაე

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა
ინსტიტუტში დაცული საარქივო მასალის მიხედვით *

მე-19 საუკუნის ცნობილმა საზოგადო მოღვაწე ქალმა, რომანტიკოსი პოეტის ვახტანგ ჯამბაკურ-ორბელიანის ასულმა, მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანმა, გარდაცვალებამდე ორი წლით ადრე, 1939 წელს, 87 წლის ასაკში დაგვიწერა „მოგონებანი“, რომელშიც თავის თავს „ძველთა წინაპართა ცხოვრებასთან ნაზიარები“ უწოდა, „იმ ცხოვრებასთან, დღევანდელთან საერთო არაფერი რომ აქვს“.¹

ამ სიტყვების რეალობაში გვარწმუნებს მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის მდიდარი საარქივო მასალის გაცნობა (სულ 1123 ერთეული, დაცული კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში).

„მოგონებანში“ ავტორი შენიშნავს: „შეიძლება ამათში იყოს აღნიშნული ისეთი ფაქტები, რომელნიც საერთოდ ქართველებსათვის რამე ღირებულებას წარმოადგენს“.²

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის საზოგადოებრივი მოღვაწე-

* სტატიას ერთვის ქ-ნ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანისა და ზ-ნ ივანე ჯავახიშვილის მიმონერა.

¹ მარიამ ვახტანგის ასული ჯამბაკურ-ორბელიანი, მოგონებანი, „ლიტერატურის მატთანე“, წიგნი 5, ნაკვეთი პირველი, თბილისი, 1949, გვ. 94.

² იქვე, გვ. 97.

ობის მოკლე ნუსხა ასეთია:

1. იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ნამდვილი და დამფუძნებელი წევრი.

2. 35 წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ვაჭთა ქართული (სათავადაზნაურო) სკოლის კომიტეტს.

3. თვით ამ სკოლის, ამჟამად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შენობის, გეგმა მან ჩამოიტანა შვეციიდან.

4. იყო სამუსიკო სასწავლებლის კომიტეტის წევრი.

5. მის სახელთან არის დაკავშირებული სკოლების გახსნა გორის მაზრის სოფლებში: ლამისყანასა და ატენში.

6. იყო უღალატო თანამდგომი ივანე ჯავახიშვილისა პირველი ქართული უნივერსიტეტის დაარსების საქმეში.¹ - ყოველივე ეს და სხვაც მრავალი თავისთავად ღირებულებას წარმოადგენს ქართველებისათვის, მაგრამ, არანაკლებ საინტერესო უნდა იყოს გაცნობა მისი ოჯახური წრისა, ყოველდღიურობის იმ წესისა, რომლითაც ჯამბაკურ-ორბელიანებს უცხოვრიათ.

ერეკლე მეფის ასულის, თეკლა ბატონიშვილის (1776-1846) უმცროსი ვაჟი ვახტანგ ჯამბაკურ-ორბელიანი (1812-1890) და მისი მეუღლე ეკატერინე ილინსკაია (1828-1883) ხარჯს არ ერიდებოდნენ, რათა შვილები, ნიკოლოზი და მარიამი, სრულყოფილ ადამიანებად აღეზარდათ. ნიკოლოზის აღმზრდელ შავეანს² ფილოსოფიის ფაკულტეტი შვეიცარიაში ჰქონდა დამთავრებული, მარიამის გუვერნანტი ლიუსი მარშანი (1841-1929)³ კი ფრანგული ლიტერატურის ისტორიკოსისა და პოლიტიკური მოღვაწის აბელ ფრანსუა ვილმენის (1790-1870) ნამონაფარი იყო. ღირსეული პედაგოგები ასწავლიდნენ და-ძმას ლიტერატურასა და

¹ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, №1.

² „მოგონებანი“, გვ. 73.

³ იქვე, გვ. 69.

ისტორიას, ფრანგულ, ინგლისურ, გერმანულ, რუსულ, იტალიურ ენებს, ხატვასა და მუსიკას. მაგრამ შეიღების უპირველესი ალმზრდელები მშობლები იყვნენ. სახელმწიფო სამსახურში მყოფი ვახტანგ ჯამბაკურ-ორბელიანი დროს ყოველთვის პოულობდა შეიღებისთვის. ვახტანგ ორბელიანს თავისი მეგობარი გენერალი იედლინსკი¹ ხუმრობით მარიამის გუვერნანტს ეძახდა. ვახტანგ ორბელიანი და ეკატერინე ილინსკაია შეიღების საუკეთესო მეგობრები იყვნენ. რომანტიკოსი პოეტის საუკეთესო დროსტარება საკუთარ ოჯახში ყოფნა, ცოლ-შვილთან საუბარი და ნაკითხულის მოსმენა იყო.

ჯამბაკურ-ორბელიანთა ოჯახის წევრებს ერთმანეთთან დიდი მეგობრობა აკავშირებდათ. მარიამ ორბელიანი ბავშვობიდან თავიანს სცემდა მამის ძმებს ალექსანდრესა (პუპლია) და დიმიტრის. 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი მეთაურთაგანი ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანი (1801-1869) ყველა საიდუმლოს ანდობდა ძმის ცოლს ეკატერინე ილინსკაიას. ოჯახის ყველა წევრმა იცოდა, თუ რა დიდი შვება იყო საყვარელი მოხუცისათვის „ძალუა კატინკასთან“ (როგორც ის თავად უწოდებდა ეკ. ილინსკაიას) საუბარი.² ეკ. ილინსკაიას ასევე დიდი მეგობრობა აკავშირებდა ალექსანდრეს შვილთან დარიასთან – გენერალ-მაიორ დავით ქობულაშვილის მეუღლესთან.

უაღრესად თბილი დამოკიდებულება ჰქონდათ ერთმანეთთან ვახტანგისა და მისი მეორე ძმის დიმიტრი ორბელიანის (1808-1882) ოჯახებს. დიმიტრის მეუღლე, მარიამ ივანეს ასული ორბელიანი, განთქმული სილამაზის ქალი, რომლის შესახებაც ფრანგ რომანისტი ალ. დიუმას უთქვამს: „მე არასოდეს არა მქონია შემთხვევა, ასეთი საპატიო და წარმოსადევგი შესახებდაობის ქალი მენახოსო“, დიდად აფასებდა მანლებს. შემთხვევითი არ იყო,

¹ „მოგონებანი“, გვ. 82.

² იქვე, გვ. 77.

რომ შემდეგში დიმიტრისა და მარიამის ერთადერთმა მსულთანაა ელისაბედ ჯამბაკურ-ორბელიანმა (1833-1899) მთავარმართებელი, შემდეგში ფელდმარშალი ა. ი. ბარიატინსკის (1815-1879) მეუღლემ, თავის მემკვიდრეებად ბიძაშვილები, ვახტანგის ვაჟი ნიკოლოზი და ალექსანდრეს შვილიშვილი ევგენი ქობულაშვილი, დაასახელა და მთელი თავისი უძრავ-მოდრავი ქონება მათ დაუკანონა¹ (სხვათა შორის, თვითონ ა. ბარიატინსკიმ თავის სიცოცხლეშივე, 1871 წელს, მემკვიდრეობა უბოძა ნიკოლოზ ჯამბაკურ-ორბელიანს. ამ უკანასკნელმა 285 სხვადასხვა დასახელების ნივთი მიიღო ა. ბარიატინსკისაგან).²

ჯამბაკურ-ორბელიანის ოჯახის წევრებს შესისხლხორცებული ჰქონდათ უფროს-უმცროსობის ქართული ტრადიციები. ვახტანგ ორბელიანი ჭეშმარიტი დემოკრატი იყო გლეხებთან ურთიერთობაში, კარგად ესმოდა მათი ჭირი და ღბინი, პატივისცემით ეპყრობოდა მათ და შვილებისგანაც ასეთსავე დამოკიდებულებას მოითხოვდა მათდამი. მარიამ ორბელიანს მოხუცსაც ახსოვდა განაწყენებული მამის შენიშვნა იმაზე, რომ თურმე იგი ხმამაღლა ელაპარაკებოდა ვ. ორბელიანის ყოფილ „დენშიკს“ კრასნოვს.³

სახელოვანი მამა-ბიძების გარემოში აღზრდილი მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი სიცოცხლის ბოლომდე ოჯახის საუკეთესო ტრადიციების ერთგული დარჩა.

1872 წელს იგი ცოლად გაჰყვა ალექსანდრე (საშიკო) ჯამბაკურ-ორბელიანს (1847-1919), რომელიც ერთადერთი შვილი იყო გენერალ-მაიორ ივანე თომას ძე ჯამბაკურ-ორბელიანისა და ლამისყანელი თავადის ალექსანდრე (თორნიკე) იესეს ძე ერისთავის ასული ნინო ერისთავისა (1814-1887).

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, №№ 290, 298, 435.

² იქვე, № 310.

³ „მოგონებანი“, გვ. 75.

ალექსანდრე ორბელიანს პაეების კორპუსი ჰქონდა დამთავრებული და იმხანად ჩრდილოეთ კავკასიაში თავად ლევან ლიქიშვილთან (1816-1892) ადიუტანტად მსახურობდა.¹ შემდეგ დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვმა (კავკასიის მეფისნაცვალის 1863-1881 წწ.) თავის სამსახურში აიყვანა.² ალექსანდრე ორბელიანი რუსეთის მიერ იმ დროს წარმოებული ყველა ომის მონაწილე იყო. სამხედრო სამსახური პოლკოვნიკის ჩინით დაასრულა.³ ერთხანს თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლად მსახურობდა.⁴ ალ. ორბელიანი ილია ქავეჭავაძის ერთ-ერთი უახლოესი მეგობარი იყო.⁵

მარიამ ორბელიანს ჯერისწერის დღეებში დედამთილმა ნინო ერისთავმა ატენის მამული აჩუქა, სადაც ედგათ კლდეში ნაკვეთი მშვენიერი სახლი, რომლის არქიტექტორიც თავის დროზე თორნიკე ქსნის ერისთავი ყოფილა.⁶ სასახლე ედგათ, აგრეთვე, ლამისყანაში. თბილისში ნიკოლოზის ქუჩაზე ცხოვრობდნენ (ყოფილი კალინინის, ამჟამად ივანე ჯავახიშვილის ქუჩა).

რძალ-დედამთილს შორის თბილი, დედამთილური დამოკიდებულება დამყარდა. ერთად ცხოვრების თხუთმეტი წლის მანძილზე მათ შორის უთანხმოებას ადგილი არ ჰქონია. ამას ჩვენამდე შემორჩენილი მათი პირადი მიმოწერაც ადასტურებს.⁷ ის წერილები, რომლებიც ჯამბაკურ-ორბელიანთა ოჯახური წრის შესახებაც მოგვითხრობენ და იმ მშვენიერ ჩვეულებებსაც გვახსენებენ, რომელთა ერთ-ერთი უკანასკნელი მონშეთაგანი, მარიამ ორბელიანის სიტყვებით რომ ვთქვათ, თავად იყო.

¹ „მოგონებანი“, გვ. 81.

² იქვე, გვ. 85.

³ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 97.

⁴ იქვე, № 103.

⁵ იქვე, № 57.

⁶ „მოგონებანი“, გვ. 85.

⁷ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 1024, 1-6, № 1025, 1-4.

მოგვხსენებათ, იმ ხანებში ყველანი ღვთის მორწმუნენი იყვნენ და სალოცავებში ღამისთევით წასვლაც ჩველებრივი ამბავი იყო ხლდათ. მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ჩანაწერების მიხედვით, ერთი ასეთი ღამისთევის აღდგენა შეგვიძლია.

1882 წლის 15 მარიაშობისთვის ქსნის ერისთავები, მუხრანბატონები, ჯამბაკურ-ორბელიანები და მათი უამრავი ნათესავ-მეგობარი ღამისყანის სასახლიდან ქსნის ხეობის ძლიერ სალოცავში „ოქროს კარის“ ეკლესიაში¹ სალოცავად გაემგზავრნენ: ხანშიშესულები - ურმებით, ახალგაზრდები კი - ცხენებით. ტყით დაფარული, ძნელად სავალი აღმართით ავიდნენ ციცაბო გორაკზე წარმომდგარ ეკლესიასთან. ღამისმთევლები დილით გაოცდნენ, თავიანთი თავი ღრუბლებს ზემოთ რომ დაინახეს. მზის სხივებით გაბრწყინებული „ოქროს კარის“ ეკლესიის კალთის ქვეშ ქართლის ყველა კუთხიდან მისულიყო ხალხი სალოცავად.

დილის წირვის შემდეგ დაიწყო დლეობა, რომლის პროგრამა მოემზადებინა ივანე ბაგრატიონ-მუხრანბატონს (1812-1895). მუხრანის დიდი ბატონი, 70 წელს გადაცილებული გენერალ-ლეიტენანტი, იმ დღის სული და გული ყოფილა. ცხენზე ამხედრებული თავად ბურთაობდა, ჯირითში ტოლს არავის უდებდა (ქსნისა და არაგვის ხევებში ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს). ჭიდაობას ცეკვასიმღერა და ბოლოს ტრადიციული ქართული სუფრა მოჰყვა.

ამ ღამაში სანახაობის გახსენებისას მცოვან მარიამ ორბელიანს ისიც არ დავიწყებია, მისი ცხენისთვის რახტი რომ გამოეცვალათ, ამისთვის ნებართვა მან დედამთილს სთხოვა.² რძლის თავმდაბლობას სიყვარულით პასუხობდა ნინო ერისთავი. 1887 წელს მან ანდერძით თავის მემკვიდრედ შვილთან ერთად რძალიც დაასახელა.³

¹ ახალგორის რაიონი, სოფ. ალვეი.

² „მოგონებანი“, გვ. 92.

³ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 283.

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის დედა
ეკატერინე ილინსკაია

მამა - ვახტანგ ორბელიანი

მეულღე - ალექსანდრე (საშა)
ორბელიანი

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი
ძმისშვილ საშასთან ერთად

მარიამ და ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანებს შეიფუძვნიან ლ. [...]
 ჰყავდათ. ისინი ორივე მხარის ნათესავეების ქომაგნი და [...]
 რენი იყვნენ.

მარიამის ძმამ, ცნობილმა იურისტმა ნიკოლოზ ჯამბაკურ-
 ორბელიანმა (1845-1925) მამის, ვახტანგ ორბელიანის სიცო-
 ცხლეშივე ოჯახზე ხელი აიღო, მიატოვა ცოლი - ნინო თუმანი-
 შვილი (1850-1939) და შვილები. შვილის ასეთმა საქციელმა თა-
 ვზარი დასცა ვახტანგ ორბელიანს, „კაცს ეგონებოდა, დამნაშავე
 მამაა და არა შვილიო“.¹ ამის შემდეგ მას დიდხანს აღარც უცო-
 ცხლია. მარიამი ბევრს ეცადა ძმა ოჯახისთვის დაებრუნებინა,
 მაგრამ ვერაფერს გახდა. მას ვიღაც ახალგაზრდა ქალი შეუყვა-
 რდა და მასთან წავიდა.

ალექსანდრე და მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანებმა მთელი პა-
 სუხისმგებლობა ნინო თუმანიშვილისა და მისი ექვსი შვილის მი-
 მართ საკუთარ თავზე აიღეს. მარიამმა ძმისშვილები და შემდე-
 გში მათი შვილები თვითონ მონათლა და, თავად ბაგრატიონების
 ნათლულმა,² მამიდიისა და ნათლიის მოვალეობა ბოლომდე პი-
 რნათლად შეასრულა. „ნათლიკო“ მის შინაურულ სახელად იქცა
 (სხვათა შორის, მ. ორბელიანის ჩანაწერებში მისი ოცდარვა ნა-
 თლული დავითვალი. - ს. ც.-ფ.).

მარიამის ძმისშვილი თეკლე ჯამბაკურ-ორბელიანი (1876-
 1959) ცოლად გაჰყვა ცნობილ კრიტიკოსსა და საზოგადო მო-
 ლეწანეს კიტა (ივანე) აბაშიძეს (1870-1917), ხოლო ანასტასია ჯა-
 მბაკურ-ორბელიანი (1884-1969) - ივანე ჯავახიშვილს (1876-
 1940).³ დები ოჯახებით ალექსანდრე და მარიამ ორბელიანებთან
 ცხოვრობდნენ. მათ ერთი დიდი საერთო ოჯახი ჰქონდათ. აბაში-
 ძეებს ოთხი, ჯავახიშვილებს სამი შვილი ჰყავდათ. თითოეული

¹ „მოგონებანი“, გვ. 98.

² მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 845.

³ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 79.

მათგანი ალექსანდრე და მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანების, სერგეი ნულა
 ყვარულისა და ზრუნვის საგანი იყო. აბაშიძე-ჯავახიშვილები მდიდრი
 რიამსა და ალექსანდრეს თავიანთ „მფარველ ანგელოზებს“ უწოდებდნენ.¹ ალექსანდრე ორბელიანის დასახასიათებლად ივანე
 ჯავახიშვილის სიტყვებიც იკმარებდა: „ბიძია საშა მამასავით მი-
 ყვარას“.²

1914 წელს პირველი მსოფლიო ომის დაწყებით შემფოთე-
 ბული აღ. ორბელიანი პეტერბურგში მყოფ ივანე ჯავახიშვილს
 უთვლიდა: „რა დროს უნივერსიტეტია ეხლა, აიბარგეთ და
 ეხლავე გამოსწიეთ ჩვენსკენო“.³

1917 წელს გარდაიცვალა კიტა აბაშიძე. ოჯახმა მწარედ და-
 იტირა სათაყვანებელი სიძე.

მალე აღ. ორბელიანი გახდა ავად. მის მდგომარეობას რუსე-
 თში მყოფი ივანე ჯავახიშვილი წერილებით იგებდა. უზომოდ
 სწუხდა, თავისიანებთან რომ არ იყო და ვერ ეხმარებოდა ავა-
 დმყოფის მოვლაში. „ჩემი გული და გონება სულ თქვენთან
 არისო“, – უთვლიდა მარიამ ორბელიანს.⁴

1919 წელს გარდაიცვალა ალექსანდრე ორბელიანი. იგი შე-
 მდეგი სიტყვებით დაემშვიდობა მეუღლეს: „რაც შეგცოდე, შემი-
 ნდე. შენსავით არავინ მყვარებია ჩემ სიცოცხლეში. მარტო ჩემი
 ცოლი კი არ იყავი, ჩემი სიამაყე იყავი, ჩემი ცხოვრების ვა-
 რსკვლავო“!⁵

სიონის ტაძარში, მამა-პაპის გვერდით განისვენებს ალექსა-
 ნდრე ჯამბაკურ-ორბელიანი.

ცხოვრება ჯერჯერობით ჩვეული კალაპოტით მიედინებოდა.

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 839.

² ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 1524.

³ იქვე, № 2761.

⁴ იქვე, № 1524.

⁵ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 100.

ძმისშვილები ხშირად ებოდიშებოდნენ მამიდას მუდმივი მწერის ბისა და მათ გამო შევიწროებისათვის. მარიამ ორბელიანი ას-სუხოზდა: „თქვენ და ბავშვები ხართ ჩემი ნუგეში... მხოლოდ ის მინდა, რაც თქვენთვის ან სასიამოვნო, ან სასარგებლოა“!¹

20-იანი წლების ძნელბედობის ჟამს ორბელიან-აბაშიძე-ჯავახიშვილთა დიდმა ოჯახმა თავისი სახლის კარი ფართოდ გაუღო სანათესაოს.

მაკო თარხნიშვილმა-წერეთლისამ (1862-1929), რომლის ერთ-ერთი ვაჟი პეტრიკ წერეთელი მარიამის ნათლული იყო, ბინა მარიამთან დაიდო და სიკვდილამდე იქ დარჩა.

ორბელიანის ბინაში ცხოვრობდნენ:

ანდრონიკაშვილები;

სონა ჟურული - ნათლული მარიამ ორბელიანისა;

პელაგია (პოლა) ტოკარევა - მარიამ ორბელიანის პენზელი მეგობარი;

დოროფეევები - 1917 წელს მოსკოვიდან გამოქცეული დედა-შვილი (ლიდიები);

საშიკო ნიკოლოზის ძე ჯამბაკურ-ორბელიანი (1872-1954), ძმიშვილი მარიამ ორბელიანისა, საბოლოოდ მასთან დასახლდა მეუღლესთან, ვირჟინი რემესთან (1863-1934) ერთად;

იქვე ცხოვრობდნენ ივანე ჯავახიშვილის დედა სოფიო (სონა) ვახვახიშვილი, ივანეს ძმა გიორგი ჯავახიშვილი, დები ეკატერინე (კატო) კრივეციკისა და ალექსანდრა (სამა) რჩულიშვილისა ოჯახებით;

ალექსანდრა ჯავახიშვილმა და მისმა მეუღლემ, დიმიტრი რჩულიშვილმა, ჯამბაკურ-ორბელიანთა ჭერქვეშ გაზარდეს შვილები: ვახტანგ, მიხეილ (მიშა) და ლევან რჩულიშვილები. ამ ბინაშივე დაიბადა და გაიზარდა მიხეილ რჩულიშვილის ვაჟი გურამ რჩულიშვილი (1934-1960) - 26 წლის ტრაგიკულად დაღუპული ცნობილი მწერალი.

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 626.

ჩვენი საუკუნის 20-30-იან წლებში ხელისუფლება არისტოკრატიულ ოჯახებს თავის წარმომადგენლებს ჩაუსახლებდა ხელმძღვანელობის მიუხედავად; ასე მოხდა ჯამბაკურ-ორბელიანთა ბინაში ვინმე მილიციელი, რომელსაც დროითა და მდგომარეობით უსარგებლია და ოჯახი გაუქურდავს.

ეს ის პერიოდია, ვახტანგ (ვატო) კიტას ძე აბაშიძის (1901-1970) სიტყვებით რომ ვთქვათ, როცა თბილისი სავსეა „წითელი ბაცილებით“; საერთოდ, „წითელი ჭირი“ ძალიან გავრცელდა¹ (მ. ორბელიანისადმი გაგზავნილი კერძო წერილიდან, 1922 წ.).

1922 წლის თბილისს მარიამ ორბელიანი „ყოველი აღმაშფოთებელი ამბებითა და სიბინძურით სავსეს“ უწოდებდა. „დარწმუნებული ვარ, რომ არც ერთი ქართველი, თუ არა ბოლშევიკი, არ გავიდოდა შინიდან გარეთ“ (ლაპარაკია 25 თებერვლის დღესასწაულზე).²

თვითონ მარიამ ორბელიანი 1921-1922 წლებში იმყოფებოდა ლამისყანაში. თუმცა არანაკლები განუკითხაობა სუფევდა სოფლადაც მაშინ. იჩეხებოდა ხატის ტყეები, იძარცვებოდა ეკლესიები, თავად-აზნაურთა სახლ-კარი. მარიამ ორბელიანი მომავალს მაინც იმედით უყურებდა. მან 1921 წლის სექტემბერში ლამისყანის სასახლის კარის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაში მონათლა ივანე ჯავახიშვილის უმცროსი ვაჟი ალექსანდრე (ლალი) ჯავახიშვილი (1917-1998). იმ დროს ეკლესია ნაწილობრივ უკვე გაძარცვული იყო. აღარ დახვდათ მოსანათლი ემბაზი და მის ნაცვლად სამურაბე ტაშტი გამოუყენებიათ.

მალე ლამისყანის სასახლეშიც საკუთარი ხალხი ჩაასახლეს ბოლშევიკებმა. მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი მათ მდგმურებს უწოდებდა. ურწმუნო, ცინიკოსმა ადამიანებმა სასახლის პირველი სართული დაიკავეს. დაიწყეს უმონყალო ძარცვა იმ სასახლისა,

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 681.

² იქვე, № 501, 502.

ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებამდე კულტურულ-საგანმანათლებლო კერას რომ წარმოადგენდა. იპარადენენ ყველაფერს, რისეც შეიძლება.¹ წიგნები ურმებით გაჰქონდათ. განიავდა ის უნიკალური ბიბლიოთეკა, სადაც 1913 წელს ივანე ჯავახიშვილმა „ქართლის ცხოვრების“ ანასეული ხელნაწერი აღმოაჩინა.

სამიშროების მოუხედავად, მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი ლამისყანაში რჩებოდა. ერთგული გლეხი მას ბევრი ჰყავდა. თბილისში უკიდურესად ჭირდა ცხოვრება. იქ მყოფნი პურით რომ უზრუნველყო, ამისთვის თავს არ ზოგავდა მარიამი. მოუყრიდა პროდუქტებს თავს და, საშუალება მიეცემოდა თუ არა, თბილისში გზავნიდა, რისთვისაც რძალი და ძმისშვილები ათას მადლობას უთვლიდნენ. მარიამი პასუხობდა: „რისთვის მინდა სიცოცხლე, თუ არაფრის მაქნისი ვიქნები თქვენთვის? თუ გინდათ, რომ თქვენმა ნათლიკომ კიდევ ცოტა ხანს გასტანოს, თქვენს თავს გაუფრთხილდით, ირწმუნეთ, რომ ყველაფერი არ თავდება ამ ქვეყნად და გამხნევდით სულით და ჯანით“ (კერძო წერილიდან).²

რომანტიკოსი პოეტის ასულს მთელი გულით უყვარდა სამშობლოს ბუნება და მაშინაც კი შესტრფოდა მას, როცა უმოწყალოდ ექცეოდნენ და, ერთი შეხედვით, ამის განწყობა აღარ უნდა ჰქონოდა. „მიყვარს ჩვენი ქსნის ხეობა ამ დროს, როცა ქალები და ვენახები მოირთვებიან ხოლმე ათასნაირ ფერათ და თეთრი ამაყი კავკასიონის ქედი ზემოდან დაჰყურებს და სულ ახლო გვეჩვენება ამ გამჭვირვალე ატმოსფეროში“ (მ. ორბელიანის კერძო წერილიდან, 1921 წ. ოქტომბერი).³

თბილისში მყოფი დიდი ოჯახის ახალგაზრდები სწავლობდნენ, უფროსები კი სამუშაოს დაეძებდნენ. როცა ლამისყანაში მყოფ მარიამს შეატყობინეს, თეკლე აბაშიძემ სამუშაო იშოვა და 9 სა-

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 182.

² იქვე, № 630.

³ იქვე, № 628.

ათს კერავსო, „ძველთა წინაპართა ცხოვრებასთან ნაზიარებმა მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანმა გაოცებულმა ამოთქვა: „პირველად მესმის, რომ თუ არა კატორღაში, 9 საათი ამსახურონ მდიანი. რა ჯანმა უნდა აიტანოს, გენაცვალე შენ?“ თავისიანებს მაშინვე მისწერა, „ღმერთი მოწყალეა! როგორც იქნება, გაუძღვებთ ეხლანდელ ძნელ პირობებს. სჯობია, რაც გვაბადია, ყველა გავყიდოთ, ოღონდ კი თქვენ ჯანმრთელობა შეინარჩუნოთ... ჩემ ყუთში რომ ვერცხლეულობა არის, გაყიდეთ ის, რაც ნაკლებად საჭირო გეჩვენოთ, აგრეთვე კარგი ჭურჭლითგან“.¹

ხელოვნების დიდ მცოდნესა და მოყვარულს მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანს არც მხატვრული ტილოები დაუნანებია დასაშლელად, თუკი მათი მინები ჩამტვრეულ ფანჯრებს გამოადგებოდა და თავისიანებს სიცივისაგან იხსნიდა. „მუნკაჩის „ქრისტე პილატეს წინ“ კი ცოდოა დასაშლელად, მაგრამ ყველაფერი სჯობია სიცივეს“, – უთვლიდა იგი თავის რძალს.²

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი მალე იძულებული გახდა საბოლოოდ მიეტოვებინა სოფელი და თბილისში წამოსულიყო. 1924 წელი მძვინვარებდა საქართველოში. შავი ღრუბელი დასტრიალებდა ჯამბაკურ-ორბელიანთა სახლს. ამ წელს თბილისში დახვრიტეს 25 წლის ვია კიტას ძე აბაშიძე (1899-1924), ახალგაზრდა სოციალ-ფედერალისტთა პარტიის თავმჯდომარე.

იმავე წელს ქიათურაში დახვრიტეს მაკო წერეთლის ორი ვაჟი პეტრიკ (1891-1924) და იოსებ (ბაუკა) (1894-1924) წერეთლები. უბედურებასაც ხომ აქვს საზღვარი, მაგრამ ჭეშმარიტად უსაზღვრო ყოფილა მაკო თარხნიშვილი-წერეთლის უბედურება. მისი ოთხი ვაჟიდან ორი რუსეთ-იაპონიის ომმა (1904-1905), ორი კი 1924 წელმა შეინირა.

რამდენ ვაჟაქცს გლოვობდა ერთდროულად თავზარდაცემული

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 648.
² იქვე, № 633.

ოჯახი. თავს ზემოთ ძალა არ იყო. ჟამი იდგა სატანის ზეიმით, 1925 წელს ლუქსემბურგში გარდაიცვალა მარიამ ორბელიანი ძმა - ნიკოლოზ ორბელიანი, რომელიც რუსეთის 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ საზღვარგარეთ ცხოვრობდა. არავითარი საშუალება ძმის საფლავის მონახულებისა, მაშინ მარიამ ორბელიანს არ გააჩნდა.

მიუხედავად თავს დატეხილი დიდი უბედურებისა, ჯამბაკურ-ორბელიანთა სახლში მცხოვრებნი მომავლის იმედს ინარჩუნებდნენ. დიდი სიყვარული და უღრმესი პატივისცემა ერთმანეთისა უვსებდათ უფერულ ცხოვრებას, ურთიერთშორის საუკეთესო განწყობილებით ცხოვრობდნენ. „ვიმედოვნებ, რომ კიდევ ბევრი კარგი დღეები გვექნება“, - ამ სიტყვებით ამხნევებდა მათ მარიამ ორბელიანი.

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანმა თავის დროზე თბილისში, საკუთარ ეზოში დაასახლა ყოფილი მსახურები ლამისყანის სასახლიდან ორი და ბეგიაშვილი. მათი პატარა ბინა ამჟამადაც დგას ჯამბაკურ-ორბელიანთა ეზოში. ამ ათიოდე წლის წინ მათგან მოგონებებს ვინერდი ჯამბაკურ-ორბელიანებზე. ბევრი რამ გაიხსენა მაშინ თამრო ბეგიაშვილმა და სხვათა შორის შენიშნა: „იყო წლები, ამ სახლში ორმოც ადამიანზე მეტი ცხოვრობდა. ყოველთვის მიკვირდა, თავი რითი გაჰქონდათ. მეტად ჭირდა ცხოვრება. უფრო მეტად კი ის მიკვირდა, ამდენი ხალხიდან ხმაური რომ არ ისმოდა. ძალიან ნყნარად ცხოვრობდნენ. თვითონ მარიამის დაყვირება, ხმამალალი სიტყვა არც მე და არც სხვას არასოდეს გაგვიგიაო“.

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ცხოვრების განმსაზღვრელი იყო მისი მუდმივი ზრუნვა თავისიანებზე. მის გარშემო მყოფნი გულწრფელად ნუხდნენ, რომ მარიამი ყოველთვის მათთვის იხარჯებოდა. თავად ნათლიკოს აზრი კი ასეთი იყო: „მე შევამჩნიე, რომ ის კი არ შევლის ადამიანს უსიამოვნო მოვლენის ატანას რომ სხვებიც იმის დღეში არიან, პირიქით, ყველაფერს ადვილად

აიტანს, თუ იცის მისი საყვარელი მახლობლები უკეთეს პირობებში იმყოფებიან".¹

მაშინაც კი, როცა ხელისუფლებამ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანს ბინაზე „დაუფერებელი, კომშარული“ გადასახადი შეანერა, რამაც იქ მცხოვრებნი „გადარია“, ისევ მარიამი ამშვიდებდა მათ: „ოლონდ თქვენ კარგად იყავით ყველანი და რაც იქნება, იქნება“.²

მხოლოდ ჯამბაკურ-ორბელიანთა სახლის ბინადარნი არ იყვნენ ამ დღეში. „მთელი ტფილისი (გარდა მისი პატრონებისა) კვენესის ზამთრის მოლოდინში. დღეს კი დიდი დღესასწაულია თურმე მუშათა კლასის სასიხარულოთ – ინდუსტრ. დღე! – ამისთანა დღეებში ქუჩაში არ გავდივარ ხოლმე. არც თუ სხვა დროს მომწონს ჩვენი ქუჩა, მაგრამ რას იზამ, გიხდება გასვლა!“ (მ. ორბელიანის კერძო წერილიდან, 1929 წ. 20. IX).³

მიუხედავად „მოუსვენარი, ნერვებ ამშლელი და დამლალავი ცხოვრებისა“,⁴ 1930 წელს აბაშიძე-ჯავახიშვილებმა მაინც შეძლეს საყვარელი ნათლიკოსთვის ოცნება აესრულებინათ და ძმის საფლავის მოსანახულებლად გაეგზავნათ. ამის შესახებ მარიამის კერძო წერილი მოგვითხრობს, თამარ კიტას ასული აბაშიძისათვის (1903-1979) რომ გაუგზავნია: „ეს-ესაა ვატო და მე დაგბრუნდით ჩვენი ძნელი მოგზაურობიდან... წელსაც ურიგდებოდი კიდეც იმ ფიქრს, რომ ვერ მომიხდებოდა ლუქსებურგს წასვლა. ისე თქვენ გაიხარეთ, როგორც მე მოვისვენე, რომ ჩემი ხუთი წლის ოცნება აღმისრულდა! – ვილოცე ჩემი ძმის საფლავზე, ჩაეაბარე კარგ ადამიანებს, რომელნიც როგორც ყველა აქაური გერმანელი, დიდის პატივით და სიყვარულით იხსენიებენ“.⁵

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 527.

² იქვე, № 544.

³ იქვე, № 536.

⁴ იქვე, № 534.

⁵ იქვე, № 540.

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანს ბევრ სხვა კარგ თვისებასთან ერთად, ერთი კარგი ჩვევაც ჰქონდა. იგი სისტემატურად წერდა ნერილებს მეგობრებსა და ოჯახის წევრებს, რომლებიც დროებით სადმე გაემგზავრებოდნენ-ბოლმე. ჩვენამდე მოღწეული ეს კერძო ნერილები ბევრს მოგვითხრობენ ჯამბაკურ-ორბელიანთ ოჯახური წრისა და, საერთოდ, იმ პერიოდის ცხოვრების შესახებ. ნათლად ჩანს, რომ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი თავისი ცხოვრების წესითა და იმედიანი ნერილებით ამზნევებდა ახლობლებს, მომავლის იმედით ავსებდა მათ.

„ძვირფასია ჩემთვის ეს ნერილები იმითი, რომ შენი ხელით არის დანერილი და, რაც მთავარია, ძველებურად მტკიცე ხელით“, – სწერს მარიამ ორბელიანს ერთ-ერთ საპასუხო ნერილში ვახტანგ აბაშიძე 1932 წელს.¹

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანმა დიდი როლი შეასრულა აბაშიძე-ჯავახიშვილთა როგორც უფროსი, ასევე უმცროსი თაობის ცხოვრებაში. იგი თავის დიდ განათლებას, სიტბოსა და სიყვარულს თანაბრად უნანილებდა ოჯახის ყველა წევრს. სიტბოსა და სიყვარულსვე იმკიდა მათგან, მათით აღწევდა უცხო სამყაროსთან შეგუებას. „გუშინ ლალიმ (ალექსანდრე ჯავახიშვილი) ილიას გამოფენაზე წამიყვანა. არა უჭირს რა, რიგიანად არის მონყობილი... იქიდან ლალი არ მომეშვა, ნაყინით გამომასპინძლდა რალაცა საკონდიტროში. არც აქ შემზვდა ვინმე ნაცნობი. სულ უცხო ქვეყანაში მეგონა ჩემი თავი“ (მ. ორბელიანის კერძო ნერილიდან, 1937 წ., 16. VII).²

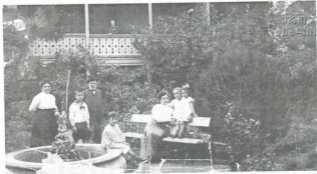
ჯამბაკურ-ორბელიანთა ქერქვეშ მცხოვრებთა თავგადასავალი ფეხდაფეხ მიჰყვება საქართველოს ისტორიას. ქვეყნის არ იყოს, ნისტქილის ქვა არ დატრიალებულა ამ ოჯახის თავზე, თორემ სხვა არაფერი დაჰკლებიათ.

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 687.

² იქვე, № 590.

ქართული
საქმიანობა

ჯამბაკურ-ორბეღლიანთა ბინა თბილისში.
მარცხნივან: ნინო თუმანიშვილი, სამი კო ორბეღლიანი, ეატო, ურეკლე აბაშიძეები,
ნათლიკო, თამარ აბაშიძე, ნათელი ჯაგაბიძეული, აფანზეა მაკო წერეთელი.

1937 წელს ვახტანგ კიტას ძე აბაშიძე დააპატიმრეს მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი ჩვეული მზრუნველობით პატრონობაში ტიმორის ცოლ-შვილს. ვახტანგ აბაშიძე ციხიდან სწერდა მარიამ ორბელიანს: „თუ შეიძლება ბედნიერების გრძნობა ჰქონდეს ჩემ მდგომარეობაში მყოფ ადამიანს, ბედნიერად ვთვლი თავს, რომ ჩემ ბიჭიკოს ასე მზრუნველობ და ჩემ კარგ დარეჯანს (მეუღლე ვახტანგისა) კი ასე უმსუბუქებ მარტობას. სუყველა ჯავახიშვილებს სიყვარულით მაგრა დავკოცნი“.¹ (საბედნიეროდ, ვ. აბაშიძე ცოცხალი გადაურჩა 37 წლის რეპრესიებს).

1938 წლის ივლისში აბაშიძე-ჯავახიშვილებმა, მიუხედავად ხელმოკლეობისა, მოახერხეს და „საყვარელი ნათლიკო“ ფასანაურში წაიყვანეს. „მე სიზმარი მგონია, რომ ამ ღრმა სიბერეში კიდევ მელირსა ჩემი მშვენიერი სამშობლოს ბუნებით დატკობა,“² – აღფრთოვანებული წერდა მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი.

ოჯახის წევრებს უყვარდათ მარიამი და ამ სიყვარულს ყოველთვის გამოხატავდნენ. „ჩემო საყვარელო ნათლიკო, ჩემი აგის და გიგის ნესტან-დარეჯანო! ყველაფრისათვის გმადლობთ“, – ასე მიმართავდა ერეკლე კიტას ძე აბაშიძე (1906-1957) მ. ორბელიანს ერთ-ერთი კერძო წერილით 1938 წელს.³

დროებით გამოდარებას კვლავ ღრუბელი მოჰყვებოდა ხოლმე. 1939 წელს გარდაიცვალა ნინო თუმანიშვილი, ძმის ცოლი მარიამისა. 68 წლის განუყრელი მეგობრობა და ერთ ჭერქვეშ ცხოვრება აკავშირებდა რძალ-მულს.

ერთი წლის შემდეგ, 1940 წელს დიდი ივანე ჯავახიშვილი გამოეთხოვა ნუთისოფელსა და ჯამბაკურ-ორბელიანთა სახლს.

ივანე ჯავახიშვილის სიცოცხლეში არაერთხელ აღუნიშნავს მარიამ ორბელიანს: „მას შემდეგ, რაც ყველაფერი ჩამომერთვა,

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 688.

² იქვე, № 594.

³ იქვე, № 672.

ჩემი შეუდარებელი სიძის ვანო ჯავახიშვილის კმაყოფაზე ვიმყოფებიო".¹

ღრმად მოხუცმა პერსონალური პენსიის დანიშვნა ითხოვა.² უარი მიიღო. ნათესავმა და ახლო მეგობარმა ნინო ერისთავმა-ქობულაშვილისამ შემდეგი სიტყვებით ანუგეშა მარიამი: «ვნუხართ შენი პენსიის გმო... შენ კარგად იყავი, თავში ქვა იხალონ. 1941 წლის 16 ივნისი».³

ორი თვის შემდეგ, 8 აგვისტოს, მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი გარდაიცვალა. სიცოცხლეში სამუდამო განსასვენებელზე ფიქრობდა. სათანადო ორგანოებს ნებართვაც სთხოვა, რომ სიონის ტაძარში თავისი მამისა და ქმრის ოჯახების აკლდამაში დამარხულიყო, მაგრამ ამის ნება განსვენებულის ოჯახს არ მისცეს.⁴

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი დაკრძალულია კუკიის სასაფლაოზე, თავისი ულამაზესი ძმისშვილის, 1933 წელს გარდაცვლილი თამარ (ატა) ჯამბაკურ-ორბელიანის გვერდით.

ამ რამდენიმე წლის წინ თბილისში მცხოვრებ ყველასათვის კარგად ცნობილ ქალბატონ ბაბო დადიანს ვთხოვე, მოეთხრო ჩემთვის მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის შესახებ. დედაქალაქის კოლორიტულმა პიროვნებამ, ქალბატონმა ბაბო დადიანმა, ცოტა არ იყოს, გამწყრალმა მიპასუხა: «დიდი მარიამის შესახებ აბა მე რა უნდა ვითხრაო».

მაშინვე დავეთანხმე ქალბატონ ბაბოს.

მართლაც დიდი ადამიანი ყოფილა ბაგრატიონთა ღირსეული შთამომავალი – მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი.

¹ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 2.
² იქვე, № 5.
³ იქვე, № 955.
⁴ იქვე, № 6.

ტფილისი 5/4 1915 წ.

ჩემო ძვირფასო ვანო!

შენი 21/3 წერილი მხოლოდ გუშინ მივიღე. არ მესმის რა ემართება ფოსტას. ამიტომაც ამ წერილს ნინა დმიტრ. ლისოვსკისას ვატან, რომელიც ამ ორ დღეს პეტროგრადში მიდის და უეჭველია გნახავთ. ამასვე ვატან 2 შუშა ფითინს სტაზიასთვის.¹ აქ კიდევ ვიშოვნე.

ვწუხარ, რომ გაუთავებელმა მარანის² საქმემ მაგოდენა შეწუხება მოგაყენა. თავი დაანებე, გენაცვალე შენ. დარწმუნებული ვარ კიდევ ბევრ ხანს გასტანს, მაგრამ როდესმე მაინც აქვე დააბრუნებენ.

რაც შეეხება ფეფელოვის³ საქმეს. ვიცოდით რა მიზეზითაც არის შეჩერებული, მხოლოდ ის ვერ გავიგეთ, რატომ უნდა გავიდეს ვადა ერთი ფეფელოვისათვის, ვინცობა იმისი საქმე არ გაირკვა და სხვა ფეფელოვებისთვის კი არ არის ვადა. ყოველ შემთხვევაში სჯობია მოვიცადოთ თუ კი მაგითი არასა ეკარგავთ.

მოუთმენლივ მოგელით, ჩვენი ძვირფასნო! გული გვწყდება რომ ყველანი, თქვენს მეტი, ერთადა ვართ და ჩვენი ნაყვარელი ნათელკუნა⁴ თავის დეიდაშვილებთან ერთად, არ დაბტის ჩვენს ბალჩაში. დღეებს ვთვლით თქვენს მოსულამდინ.

¹ ივანე ჯავახიშვილის მეუღლის ანასტასიას შინაურული სახელი.

² სოფელი გორის მაზრაში, სადაც მამულები ჰქონდა ალექსანდრე ჯავახიშვილ-ორბელიანს.

³ მოდავე პირი ორბელიანებისა. წერილში საუბარია მარანის მამულთან დაკავშირებულ სადავო საკითხებზე, რაც იხილებოდა პეტერბურგში - სენატში - და წერილში ნახსენები არიან ამ საქმესთან დაკავშირებული პირები.

⁴ ნათელა - ქალიშვილი ივანე ჯავახიშვილისა.

ბიძიას¹ კიდევ ახველებს ხოლმე, მაგრამ ისე ხშირად აღარ, როგორც წინათ. ჩვენი ექიმბაშები გვირჩევენ კარგად დათმობა თუ არა, სოფელში ნავიდეთ. ჯერ კი შეუძლებელია - ხან წვიმს, ხან ქარი ქრის და ჩემი ავადმყოფი სასეინოდ ველარ დადის. მაკომ² რაც გაიგო ჯერ დიდი ავადმყოფობა და მერე სიკვდილი საცოდავი თავისი დისწულისა, ლიზა მოროცკისი, სულ ავად არის და წევს, უფრო ხშირად. ბაუკა³ 20-ს ამ თვეს ათავეებს კორპუსს. სამხედრო სამსახურისათვის იქაურმა კომისიამ უვარგისად სცნო და ჯერ არ ვიცით რას იქს მერმის.

ჩვენები,⁴ ღვითი, კარგად არიან. უეჭველია თითონაც მოგწერენ. მაშა შერვაშიძის 95 წლის დედამთილმა ქვეყანა გააოცა: ფილტვების ანთება აიტანა და ეხლა მშვენიერადაა გრძნობს თავის თავს და პოლიტიკაზედაც კი ბაასობს!

გეზვევით სამივეს ბიძია და მე ისე მაგრა, როგორც გვიყვარხართ, ჩვენო კარგებო. მაკომ და ბაუკამ სიყვარულით მოგიკითხესთ.

თქვენი ნათლიკო.⁵

P.S. ეს ორი კვირა არის ჩვენი 13 წლის მეგობარი - ტრილბი⁶ მოგვიკვდა, რამაც ძალიან შეგვანუხა ყველანი და უმეტესად, ბიძია, მაქსო⁷ და მე. ეხლაც ლამე, ბიძია რომ გაიღვიძებს ხოლმე, თავის ფეხთიდ ეძებს თავის გონებით სავსე ცუგრიას და სწუხს,

¹ იგულისხმება ალექსანდრე ივანეს ძე ჯამბაკურ-ორბელიანი (1847-1919) - მე-19-ეულის მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანისა.

² მაკო თარზნიშვილი-წერეთლისა - ბიძაშვილი დედის მხრივ ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანისა.

³ ბაუკა როსტომის ძე წერეთელი (მაკო თარზნიშვილის ვაჟი). დახვრიტეს 1924 წ.

⁴ იგულისხმებიან აბაშიძეები. ივანე ჯავახიშვილი ქვისლი იყო კიტა აბაშიძისა, რომელსაც ცოლად შეაედა ანასტასიას უფროსი და თეკლე.

⁵ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის შინაურული სახელი.

⁶ ორბელიანთა ძაღლის სახელია.

⁷ ორბელიანთა მზარეული.

რომ აღარა ჰყავს. ალთქმა დაედეთ, რომ აღარასოდეს ვრ, გვეფუქლი
ჩენთ ძალღს!

სიბუღიონთა

(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 2764).

1915. 16. X. პეტრეს ქალაქი

„ჩემო ძვირფასო ნათლიკოჯან!

ბიძია სამას ავადმყოფობამ საშინლად ამაღლევა. რასაკვირვე-
ლია, როგორც თქვენა ბრძანებთ, ეგა სულ მეტისმეტ გაუფრთხი-
ლებლობის შედეგი უნდა იყოს. მაგრამ მადლობა ღმერთს, რომ
მანც როგორც ეტყობა სუბუქად ყოფილა და მარცხენა ხელიც
ისე სახიფათო არ არის, როგორც მარჯვენა. დარწმუნებული ვარ,
რომ ელექტრონით ნაშლობის შემდგომ ბიძია მალე გასაღდება. მე
მაგონდება, რომ ამ 20 წლის წინად ეგონებ ვ. მიქელაძეს ეგ ავა-
დმყოფობა მოუვიდა და როგორც ხედავთ ეხლაც სალ-სალამათი
დადის. ამაზე უფრო მძიმედ იყო ერთი ჩემი 70 წლის ბიძა,
მთელი ნახევარი დამბლა პქონდა, მაგრამ გედევანიშვილთან¹ ნა-
მლობამ ისე არგო, რომ ეხლა ცხენზეც-კი ზის. მე სრული იმედი
მაქვს, რომ ბიძია სამას ხელი მალე მოურჩება. ნეტავი მანდ ვიყო,
რომ რითიმე დაგეხმაროთ! ომიანობა რომ არა ყოფილიყო და პი-
რველ ხარისხის მოლაშქრედ არ ვითვლებოდე, აქაურობას თავს
დავანებებდი და მანდ ვიახლებოდი. საშინელებაა, როდესაც ადა-
მიანი თავისიანებსა და მახლობლებზე 3800 ვერსზე არის დაშორე-
ბული, მერე ასეთ საშინელ დროში!.. მე მგონია, ნათლიკოჯან,
რომ თქვენ ძალიან დაიღლებით და აუცილებლად საჭიროა რომ
მოვლაში სხვებიც მოგეშველენ. სტაზიას რომ პატარა კახა² არ

¹ გედევანიშვილი მიხეილ ალექსანდრეს ძე (1862-1922) - ექიმი და საზოგადო
მოღვაწე. 1896 წელს თბილისში, საკუთარ ბინაში, მოახყო საქართველოში პირვე-
ლი რენტგენო და ელექტროთერაპიული კაბინეტი და სტაციონარი.

² ივანე ჯავახიშვილის ვაჟი. დაიბადა 1915 წ. ამ დროს ქალბატონი სტაზია
შვილებით იმყოფებოდა მუდღის მშობლიურ სოფელ ზოვლეშა.

აბრკოლებდეს, ის უეჭველია პირველი მოვიდოდა მოსაშველელ-
ბლად, მაგრამ ეშიშობ, რომ ბავშვის ხმამ ბიძია საშა და თქვენც
უფრო არ შეგანუხოთ. ბიძიასთვის – კი ეხლა სრული სიმშვიდეა
საჭირო. ქუთაისითგან შეუძლიანთ ჩამოსვლა და, ნათლიკოჯან,
ტყუილად უმაღლავთ სტაზიასაცა და ქუთათურებსაც.¹ თუ ჩვენ მა-
ხლობელნი არ მივეშველეთ ერთმანეთს მაგისტანა დროს, ვინლა
უნდა მოგვეშველოს! სტაზიას მე თითონა ვნერ წერილსა. ქუთა-
თურებს რომ თქვენ შეატყობინოთ, კარგი იქნება. მე იმედი მაქვს,
რომ ბიძია საშა მალე განიკურნება, მაგრამ მოვლა და ხელის შე-
წყობა უნდა და თქვენთვის მარტო ძნელი იქნება, მოიქანცებით
და ვერ აიტანთ. ტელეგრამა გამოვგზავნე და გულისფანცქალით
ველი პასუხს. ეს ტელეგრამებიც ისე იგვიანებენ, რომ თითქმის
წერილს უდრის. ჩემი გული და გონება სულ თქვენთან არის. ბი-
ძია საშა მამასავით მიყვარს და მის ავადმყოფობას იმნაირადვე
მწვავედ ვგრძნობ, როგორც ვგრძნობდი ხოლმე მამაჩემის ავა-
დმყოფობას. მე სრული იმედი მაქვს, რომ ბიძია საშა ჩვენდა სა-
სიხარულოდ მალე განიკურნება. სიყვარულით დაეკოცნი ბიძიას
და თქვენც, ჩემო ძვირფასო ნათლიკოჯან, ხელეზე გეამბორებთ.
დიოფალს მაკოს და ბაუკას ჩემს გულითადს სალამს მოვახსენებ.

თქვენი მოსიყვარულე და ჯანმრთელობის მონატრული

ვანო ჯავახიშვილი

P.S. რიგასთან და დვანსკთან² საქმე ძალიან გამწვავებულია
და გერმანელები³ კვალდაკვალ მოდიან. აქ აუნერული სიძვირე
და გაჭირვებაა. აღარაფერი იშოვება. ქუჩაში მეეტლედ და მე-
დროგედ ქალებს შეხვდებით. ტრამვაიში კონდუქტორებად ქალე-

¹ იგულისხმება კიტა აბაშიძის ოჯახი. აბაშიძეები ამ დროს ქუთაისში ცხოვრო-
ბდნენ.

² ქალაქები ლატვიაში.

³ იგულისხმება პირველი მსოფლიო ომი (1914-1918).

ბიც აუყვანიათ. მალაზიებში ბევრგან მარტო ქალებიღა დგანენ და წინააღმდეგობას უწევენ. შაქრის გულისათვის დილითგან დანყობილიც ხაჭაპურს მდის დგანან რიგში მალაზიის წინ. პურის დიდი ნაკლებობაა. ისე რომ სალამოთი აღარსად იშოვება გასაყიდად.

(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 1524).

ტფილისი 10/XI. 1916 წ. პეტერბურგი

ჩვენო ძვირფასო ვანოჯან.

ბიძია და მე მოგილოცავთ ჩვენი საყვარელი ბიჭიკოს¹ სახელის ნოდების დღეს და ვწუხართ რომ ყველანი ერთად არ ვდღესასწაულობთ.

დიდი ხანია აღარ მომიწერია შენთან და არც შენი ამბავი მოგვსვლია.

ჩვენზე ახალს ვერას გეტყვი - ბიძია უკეთ არის, მაგრამ ხელს მაინც ვერ ხმარობს თავისუფლად და ხველაც ძალიან აწუხებს. კიტა² განახავს ამ დღეებში და ყველას ამბავს ეს ვიამბობს. თეკლე³ ჩვენთან არის ამჟამად. ამ სამი დღის წინათ კნეინა სოფიო⁴ და სამა⁵ ბრძანდებოდნენ ჩვენსა. მეორე დღეს კახეთში აპირობდნენ ნასვლას.

ბიძია და მე სიყვარულით გეხვევით, ჩემო ვანოჯან. მოუთმენლივ მოველით შენს ნახვას. - საძაგელ პირობებში ვცხოვრობთ, მაგრამ პეტერბურგში უარესი იქნება.

¹ იგულისხმება კახა ივანეს ძე ჯავახიშვილი (1915-1987) საქართველოს დამსახურებული არტიტექტორი.

² კიტა (ივანე) გიორგის ძე აბაშიძე (1870-1917) - ლიტერატურათმცოდნე, კრიტიკოსი, პუბლიცისტი, საზოგადო მოღვაწე, სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი.

³ თეკლე ჯამბაკურ-ორბელიანი-აბაშიძისა - მეუღლე კიტე აბაშიძისა.

⁴ სოფიო (სონა) ვახუშაშვილი-ჯავახიშვილისა - დედა ივანე ჯავახიშვილისა.

⁵ ალექსანდრე ჯავახიშვილი - მამა ივანე ჯავახიშვილისა.

კარგად იყავი, გენაცვალე შენ ჩემო ვანო და ნუ დაგვივიწყებ.

შენი ნათელი

(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 2765).

ტფილისითგან 1916 წ. 31. VIII.

ჩემო ძვირფასო ნათლიკო!

დიდად გმადლობთ ნერილისათვის, ჩემი პალტო მართლაც იქ აღმოჩნდა, სადაც მაგდანას ეგულეებოდა.¹ პოლამ² ამოიღო. დიდ ბოდიშს ვიხდი, რომ შეგანუხეთ ამის თავობაზე. მე მრცხვენიან, რომ ჩვენ ყველანი მუდამ ასე განუხებთ შველის მაგიერ. მიუღივარ პეტერბურგში, მაგრამ გული და გონება აქა მრჩება. ნამლები მზად არის და პოლამ თქვა, ვგონებ მელო მიდის დღე-დღეზეო და იმას გაუატანო. გუშინ სიცივეებს შემდგომ კარგი ტფილი დღე იყო და იმედია ეხლა აღარ გამოიცვლება და კარგს დარს დაიჭერს. ბიძია საშასთვისა და თქვენთვის, რაკი ყანჩავეთის³ წყალში ბანაობთ, სწორედ ცხელი დღეები სჯობია, რომ აბანოს შემდგომ არ გაცვივდეთ. იოდისთვისაც ზომ ცხელი დღეები საჭირო.

ეპ. ანტონის უნდა ბიძია საშას და თქვენ გთხოვოთ, რომ ატენის⁴ სიონის⁵ განახლების და მონასტრად ქცევის ნება მისცეთ. თითონაც, როგორც ჩანს, გორის მაგიერ იქ იცხოვრებს, ერთ ორ-სამ ოთახს ავიშენებო. როგორც ეპ. ალექსანდრემ⁶ ში-

¹ ძინა ორბელიანთა ოჯახში.

² მეგობარი მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანისა.

³ სოფელი ახალგორის რაიონში. ცნობილია ყანჩავეთის სამკურნალო წყლები.

⁴ სოფელი გორის რაიონში. ატენში მარიამ და საშა ჯამბაკურ-ორბელიანებს უკონდათ მამული და სასახლე. მათვე ეკუთვნოდათ ატენის სიონი.

⁵ ატენის სიონი - VIII საუკუნის I ნახევრის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლი.

⁶ ეპისკოპოსი ალექსანდრე (1824-1907), ერისკაცობაში ალექსი დავითის ძე ოქროპირიძე - საეკლესიო და საზოგადო მოღვაწე.

ომლიმე¹ განაახლა, ისე მეც მინდა ატენის სიონი განვახლებო. მე ვუთხარი, რომ თქვენ გსურდათ ატენის სიონი საქართველოს ისტორიო საზოგადოებისათვის შეგენირათ და ამის შესახებ თქვენ აღ. სარაჯიშვილს² უბრძანეთ კიდევ, მაგრამ აღ. სარაჯიშვილის სიკვდილმა შეაჩერა მეთქი ეს საქმე. რასაკვირველია კარგია, თუ რომ მაგ ტაძარს მოუვლის ეპ. ანტონი, მაგრამ მე იმისი მეშინიან, რომ ვაითუ ეგ სადმე რუსეთში გადაიყვანონ, მის მაგიერ ვინმე რუსი დანიშნონ ეპისკოპოსად, მაშინ ხომ რუსები დაეპატრონებიან. ისევე სჯობია, რომ რაკი შენირვა გსურთ, ქართ. საზოგადოებას შესწიროთ და სანამ ეპ. ანტონს პასუხს უბრძანებდეთ, ე. თაყაიშვილი³ დაიბაროთ და იმას მოელაპარაკოთ. დაბეჭდილი სურათები ჩამოვიტანე, მაგრამ ხეირიანად ვერ არის დაბეჭდილი ავდრების გამო და ესეც დროებით იყოს და მერე კარგად დაბეჭდილს და ქალაქზე დაკრობილს მოგართმევთ. კვლავ დიდ ბოდიშს ვიხდი იმ ათასგვარ შეწუხებისათვის, რომელსაც ჩვენ ყველანი მოგაყენებთ ხოლმე და გულთაღს მადლობას მოგახსენებთ ყველაფრისათვის. ვისურვებთ თქვენ და ბიძია საშას ჯანმრთელს და დღეგრძელს სიცოცხლეს ჩვენდა სასიხარულოდ. სიყვარულით დაეკოცნი ჩემ ბიძია საშას და თქვენ ჩემო ნათლიკო მონინებით ხელეკოცნას მოგახსენებთ. დიოფალ მაკოს გულითადი სალამი ჩემ მაგიერ.

თქვენი მოსიყვარულე ვანო ჯავახიშვილი.
(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 1526).

¹ შიომლიმე - VI საუკუნის II ნახევრის დამდეგის ქართული ხუროთმოძღვრების ძველი მცხეთის რაიონში (დააარსა ერთ-ერთმა ასურელმა მამამ - შიომ).

² ალექსანდრე სარაჯიშვილი (1851-1914) - საზოგადო მოღვაწე, მწერალი, კრიტიკოსი, პუბლიცისტი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ერთ-ერთი ფუძემდებელი.

³ ექვთიმე თაყაიშვილი (1863-1953) - ცნობილი მეცნიერი. 1907 წელს დააარსა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება და მისი პირველი თავმჯდომარე იყო.

ჩემო ძვირფასნო ნათლიკო და ბიძია საშა!

ძალიან დამნაშავე ვარ თქვენ წინაშე, რომ აქამდის წერილი ვერ მოგწერეთ. აუარებელი სამუშაო მაქვს. დილითგან ღამის 10 საათამდის განუწყვეტლივ ვმუშაობ. „ქართული სამართლის ისტორიის“¹ პირველ ნიგნს ვამზადებ დასაბეჭდად და თანდათან „ქართული ერის ისტორიის“ მესამე ნიგნსაც ვწერ. მოხარული ვარ, რომ ბიძია და თქვენ კარგად ბრძანდებით. კიტამაც მიამბო თქვენი ამბავი. სტაზიასი და ბავშვებისაც კარგი ამბავი მომდის. მანდ, საქართველოში თურმე თბილა და მშვენიერი დარია, აქ-კი თუმცა თბილა, 5^წR, მაგრამ სამაგიეროდ აედრიანი და ბნელი დღეებია, საზიზლარი დარია და ჰაერიც სინესტით არის გაფლენილი, ქუჩებში ტალახია, მიმოსვლა ძალზეა გაჭირვებული: ეტლები ცოტაა, ტრამვაებში ხომ შესვლა დიდი წვალებით თუ შეიძლება, ჯერ ჩაჯდომია ძნელი, ახლა ჩამოხტომა და გამოსვლა ხომ უფრო უარესია. სანოვაგე და ფეხსაცმელ-ტანსაცმელი ძნელი საშოვნელია, მაგრამ რაკი მე ძროხის ხორცს არ ვიახლებით, უხორცობა სრულებით არ მანუხებს. საშობავოდ ჩამოსვლას ვაპირობ და გნახავთ და მაშინ უფრო დანერვილებით მოგახსენებთ აქაურს ამბავს. ვისურვებთ ჯანმრთელობას და ბედნიერებას და სიყვარულით ხელზე კოცნას მოგახსენებთ. ბიძია საშას კი სიყვარულით ვეხვევი.

თქვენი მოსიყვარულე ვანო ჯავახიშვილი.

დიოფალს მაკოს და ბაუკას გულითადი სალაპი ჩემგან.

თქვენი ვანო.

(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 1527).

¹ ივანე ჯავახიშვილი, „ქართული სამართლის ისტორია“. პირველი ნიგნი გამოქვეყნდა 1919 წელს.

ჩვენო ძვირფასო ვანოჯან, სტაზიასაგან ვიცოდი (ნეტად მის გვივიდა გუშინ), რომ კუპეში კარგად მოუნყე, მაგრამ სწორედ იმაზე ვწუხდით, რომ ვაითუ გზაში მოგემატათ პასაჟირები და ისეც მომხდარა. წარმოდგენილი გვაქვს რანაირად შეგანუხებდა თამბაქოს სუნი! - საშინლად გაგვახარა შენმა ბარათმა - იმედი გვაქვს, რომ პეტროგრადშიაც არ დაგვივიწყებ და როცა დრო გექნება, ორიოდე სიტყვით მაინც გვაცნობებ-ხოლმე შენს ამბავს. კიტას დეპეშა მივიღეთ. 28-ს გამოსულა. ვგონებ ველარ მიუსწრებდი. ჩვენები ქუთაისში ღვთით კარგად არიან. გუბვევით მაგრა, გენაცვალე ჩემო ვანოჯან.

შენი ნათლიკო.

(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 2766).

ჩემო ძვირფასო ნათლიკო!

დღეს ე. ჩიჯავაძის დედა მოემგზავრება ტფილისს და იმას ვატან თქვენთან ამ წერილს და ოთხს კოლოფს იის ფხვიერისას. ამაზე მეტი ვერ ვიშოვე. ამას გარდა ერთი ამანათია სტაზიასთვის, კიტამ გადაუგზავნოს საჩქაროდ. თვით კიტას სახელობაზეც ორი წერილია. მოგილოცავთ ნიკოლოზის დამზობას.¹ ნეტავი საბოლოო და მკვიდრი გამოდგეს ეს რევოლუცია. აქ უკვე ყველაფერი დაწყნარებულია და მართლაც სრული თავისუფლებაა. ეხლა ისეთი დრო დადგა, რომ ან უნდა განახლდეს და აღდგეს ჩვენი ავტონომია, ან არადა ახლო მომავალში მაგის იმედს უნდა თავი დავანებოთ. ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად შევთანხმდებით და ბრძნულად მოვიქცე-

¹ იგულისხმება 1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია რუსეთში.

ვით. ეხლა გაბედული მოქმედებისა და პოლიტიკურ-ეროვნული შემოქმედების დროა და თუ ჩვენმა ერმა საამისო ნიჭი და უნარი გამოიჩინა, მაშინ არა გვიჭირს რა. გულის ფანცქალით ვკითხულობთ ჩვენი ქვეყნის ამბებს. მე იმედი მქონდა, რომ ამ წერილთან ერთად ცემენტის ქვის¹ ანალიზის მონმობასაც გამოვგზავნიდი, რომ იქმნებოდა უკვე მზად, მაგრამ რევოლუციის გამო მუშაობა თურმე არ ყოფილა და სამი დღის შემდგომ უეჭველად შემპირდნენ.

იმედია თქვენცა და ბიძიაც ეხლა უკვე კარგად ბრძანდებით. მალე ალბათ აქაც ყველაფერი გათავდება უნივერსიტეტში და მაშინვე ნამოვალ. ბიძიას და თქვენ სიყვარულით გებვევით და ხელკოცნას მოგახსენებთ.

თქვენი ვანო ჯავახიშვილი.
იმოდენა კრებები და სხდომებია, რომ მოსვენება არა მაქვს.
ჩვენ ცვდილობთ აქ როგორმე დავეხმაროთ ჩვენს ერს.

1917 II-III.

(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 1528).

ციხისძირი 1932 წ. 14 აგვ.

ჩვენო ძვირფასო და უღრმესად პატივცემულო ნათლიკო!
აგადმყოფობის გამო ვერ შევძელი თქვენი დაბადებითგან 80 წლის თავის მოლოცვა და ლოგინითგან ნამომდგარი და ოდნავ მოკეთებული გისურვებთ კიდევ ხანგრძლივ ჯანმრთელ და ბედნიერ სიცოცხლეს ჩვენ ყველას სასიხარულოდ. გისურვებთ ყველა თქვენი გულის ნადებისა, ნატერისა და ოცნების ასრულებასაც. აქაურმა ავდრებმა საქმე გაგვიჭირა. მხოლოდ გუშინ გამო-

¹ არსებობს დოკუმენტები (მ. ჯამბაკურ-ორბელიანის ფონდი, № 217, №№ 201-241) იმის შესახებ, რომ მარიამ და საშა ჯამბაკურ-ორბელიანები ქანის ხეობასა და სხვა ადგილებში აწარმოებდნენ ლითოგრაფიული ქვისა და ნავთის საბადოების საძიებო სამუშაოებს.

იდარა, მაგრამ დღეს ისევ მოღრუბლულია და ცა ვგონებ, ცხველებს სააედროდ ეშხადება. აედრების გამო აქ მყოფნი შინ არმანდნი მწყედულებნი და ბუნების მშვენიერებით ვერ ტკებებიან. სამაგიეროდ გრილა, მაგრამ ამბობენ, რომ ტფილისშიც თურმე გრილა. ძნელი ასატანია აგრეთვე უგაზეთობა: იშვიათად თუ ჩაუვარდება ადამიანს აქ გაზეთი და ამიტომ თითქმის არა ვიცი რა, რა ხდება დედამიწის ზურგზე. მაგრამ ! ენკენისთვემდე ორი კვირალა დარჩა, ეს დროც მალე გაივლის და ისევ ტფილისში ვიქნებით. მაშინ ყოველდღიური ამბები მაინც გვეცოდინება. იმედია, თქვენ ყველანი კარგად ბრძანდებით, ჩვენი ყველა აქაურებს არა გვიჭირს რა. მე მხოლოდ ის გარემოება მანუხებს, რომ თქვენ ასე ყოველნაირად შევიწროებული ბრძანდებით ჩვენი წყალობით, რომ ერთ ოთახში მოგიხდათ ჩვენი გულისათვის მომწყვდევა და ვერც მოვახერხეთ საქმის ისე მოგვარება, რომ თქვენ არავითარი საზრუნავი არ გქონოდათ, ვერ შევძელით ისე მონყობა, როგორც თქვენ შეგშენით და შეგეფერებათ. ამის მაგიერ პირიქით, სამნუხარო უსიამოვნებაც შეგმთხვევიათ. ეს გარემოება, რომ ჩვენ მოვალეობას თქვენ წინაშე პირნათლად ვერ ვასრულებთ, აქაც მოსვენებას არ მაძლევს და მტანჯავს. შეუძლებელია სულიერად და ზნეობრივად დამშვიდება, როდესაც იცი, რომ ჩვენ აქ სუფთა პაერში მაინცა ვართ და თქვენ-კი მაგ სულშემხუთავ ტფილისში ბრძანდებით. მხოლოდ აქაური ცხოვრების სრულიად პრიმიტიული პირობები, რომელთა ატანა მეც მეტად მიძნელდება, ზემოაღნიშნული გარემოების მიზეზით, მარტო ბავშვების ჯანმრთელობის გულისათვის, თორემ მეც პირადად აქ წამოსვლა არ მინდოდა. მაგრამ ვგონებ თავი მოგაბეზრეთ ამ ნერილით, ამიტომ ამაზე ვწყვეტ. - ლ. გერსამია¹ ჩამო-

¹ გერსამია ელადიმერ სიმონის ძე (1897-1965) - თერაპევტი, მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი. ივანე ჯავახიშვილის ქალიშვილის ნათელას შვილი.

ვიდა და გამოირკვა, რომ მანდ თურმე არამცთუ არ გრილა, რუ
გორც გვიტხრეს, არამედ პირიქით ძალზე დამცხარა. სამწუხაროა
როა. გისურვებთ კარგა ყოფნას და მოწინებით ხელკოცნას მო-
გახსენებთ. თეკლეს, ატას,¹ ვირჟინისა² და საშას³ გულითადი სა-
ლამი.

თქვენი უღრმესად პატივცემული
ვანო ჯავახიშვილი.

(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 1530).

ტფილისი 19/VIII 32 წ. ციხის-ძირი

ჩემო უძვირფასესო ვანო!

მერწმუნე ვერ ვპოვებ სიტყვებს, რომელთაც შეუძლიათ გამო-
ხატვა ჩემი უღრმესი სიამოვნებისა და მადლობისა შენი იმდენად
აღერსიანი და სიყვარულიანი წერილისთვის და აგრეთვე იმდენი
მშვენიერი სურვილისთვის, რომლის განხორციელება უკვდავების
წყაროთ უნდა იქცნენ ჩემთვის. 80 წლის მოხუცისთვის კი დროა
დაეთხოვოს ამ წუთისოფელს. მე თქვენგან არასდროს არაფერი
მკლებია და არავითარი შევიწროება არ მიგრძენია. პირიქით, მე
გულზე ლოდათ მანევს ის, რომ ცხოვრებაში სამშობლოსთვის
სრულებით უვარგისი შვილი გამოვდექი და თქვენ, ჩემებისთვის,
მხოლოდ მუდმივი შენუბების მიზეზი. რაც ლადომ არ მოგვიტანა
ჩვენი ამბავი, მას აქეთ გუშინდლამდე აღარა ვიცოდით რა და
საშინლად ვწუხდით შენთვის, ჩემო უძვირფასესო ვანო. მე ბა-
ევშევებს მივმართე წერილით, რომ მალე ეცნობათ ჩვენთვის

¹ თამარ ნიკოლოზის ასული ჯამბაკურ-ორბელიანის შინაურული სახელი. ივანე
ჯავახიშვილის ცოლის და.

² ვირჟინი რეზა - მუდღვე ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე ჯამბაკურ-ორბელიანი-
სა.

³ ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე ჯამბაკურ-ორბელიანი - ივანე ჯავახიშვილის
მოყვარე.

თქვენი ამბავი, მაგრამ ჯერ ნერილი არ გამეგზავნა, როდესაც შენი და ბაბო ნინოს ნერილები მივიღე. იმედი მქონდა, რომ ციხის-ძირში კარგად მოკეთდებოდი. რატომ ასე გვიმტყუნა მაგ სამოთხის მსგავს ადგილმა? ნუთუ გაზეთები არ მოგდით? მართალია, ახალი ბერი არა არის რა. ყველგან იგივე არეულ-დარეულობა, მაგრამ მაინც ერთი დღე თუ გაზეთი არ ვნახეთ, მაინც რაღაცა გვაკლია. დიდი სიცხეები ვგონებ კიდევ კარგახანს გასტანს და ვაი თუ ძალიან შეგანუხონ თუ I/IX დაბრუნდებით! – ჩვენ არა გეიჭირს რა ჯერჯერობით. გვიამა, რომ ერეკლე¹ აბასთუმანში მოეწყო, ამ ორი კვირით მაინც ძალიან სჭირდებოდა სუფთა ჰაერში დასვენება და კარგი კვება (ამ მხრივ კი არ ვიცი როგორ იქნება). – მაშო შერვაშიძისაც ხომ იქ არის და წარმოდგენილი მაქვს მისი აღტაცება ერეკლეს რომ ნახავს!

ბოდიშს ვიხდი, ჩემო უძვირფასესო ვანო, ამ ჯლაბნისთვის და მაგრა გეხვევით შენ და სტაზიას.

ჩემ რძალს² და ბავშვებს ცალკე ვწერ.

თქვენი ერთგული ნათლიკო.

(ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, № 2772).

¹ ერეკლე კიტას ძე აბაშიძე (1906-1956) – ფსიქოლოგი. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი, დოცენტი.

² ამავე ნერილში ნახსენები იგივე „ბაბო ნინო“ – ივანე ჯავახიშვილის სიდედრი ნინო ნიკოლოზის ასული თუმანიშვილი.

მნიშვნელოვანი ხელაშვილთა საგვარეულო

თელავში, კახეთის მეფეთა კართან მნიშვნელოვნებით განთქმული მრავალი საგვარეულო იყო დაკავშირებული. გამორჩეული ღვაწლი მიუძღვით ქობულაშვილების, თურქესტანიშვილების, მესხიშვილების, თუმანიშვილებისა და ხელაშვილების ოჯახებს.

სამეფო კარს მე-17 საუკუნიდან ხელაშვილები უკავშირდებიან. მათი უწინდელი გვარი ყოფილა მიხელაშვილი (მიქელაშვილი) და უცხოვრიათ ქალაქ თელავის მახლობლად, სოფელ ქვემო ხოდაშენში. ამ გვარის ერთ-ერთი წარმომადგენელი მეფე თეიმურაზ მეორის დროს გადასახლებულა ქიზიყში, სოფელ ვაქიროში, ჩასიძებია ერთ გლეხკაცს და მიუღია გვარად ხელაშვილი. ერთ-ერთი ხელაშვილი, სახელად ნიკოლაოსი, იოანე ხელაშვილის ძმასთან, გიორგისთან გაგზავნილ წერილში მიხეილოვის გვარით იხსენიება. ამ გვარის ასეთ ფორმით მოხსენიებაზე ყურადღება გაამახვილა მკვლევარმა ბარნაბიშვილმა (1). მისი ეს მოსაზრება შეიწყნარა კორნელი კეკელიძემ (2, 403). მოგვიანებით ც. კახაბრიშვილმა გამოიკვლია ნიკოლაოს ხელაშვილის ვინაობა და დაადასტურა, რომ მიხეილოვი ამ გვარის რუსული ფორმა იყო (3, 287).

ქიზიყში მცხოვრები დიმიტრი ხელაშვილი კახთა მეფეს ერეკლე პირველს (ნაზარ-ალი-ხანს) და მის მეუღლეს ანა დედოფალს თელავს ჩაუყვანიათ და აღუზრდიათ. მეფეები: თეიმურაზ მეორე, ერეკლე მეორე და გიორგი მეთორმეტე დიდ ყურადღებას იჩენენ ხელაშვილთა მიმართ.

1777 წელს ერეკლე მეორის, მისი მეუღლის, დარეჯან დედო-

ფლისა და გიორგი, ლეონ, იულონ, ვახტანგ, მირიან, ალექსანდრე ბატონიშვილების მიერ გაცემული სიგელით ხელაშვილებს აზნაურობა ებოძათ. ამ სიგელის დედანი ხელთ პქონია ცნობილ მოლვანეს პ. კარბელაშვილს და ტექსტი მთლიანად მოტანილი აქვს თავის წიგნში „ქართული სასულიერო და საერო კილოები“. (4).

ხელაშვილებზე გაცემულ სიგელში მრავალი საინტერესო ცნობაა მოცემული. ერთგან ნათქვამია: „ბებიაშან ჩვენშან სულით ბრწყინვალეშან ანა დედოფალშან და უფროსლა მეფეშან, რამეთუ დროსა ისპაანს ყოფისა მისა თვისისა მეფის დავითისა და ცხოვებულისა უფლისა თეიმურაზისსა, - მართებდა სკობტრასა და მეფობითსა კახეთსა შინა; ძიებაი თურე პქმნა, რათა მშვენიერხმოვანი ვინშა ყრმაი ჰსნორი ჰასაკითა სულითა ბრწყინვალისა მამისა ჩვენისა ჰპოვონშცა, რათა ტკბილ-შგალობელ ყოფად აღზრდის იგი ძისათვის მათისა და მამისა ჩვენისა... პოვნილი ხელაშვილი ყრმაი დიმიტრი ნარადგინესთ წინაშე დედოფლისა; რომელიცა ჰსთნად თურმა სიმაღლესსა მისსა და ბრძანა განსწავლულ-ყოფად იგი გამოცდილთაგან მოძღვართა გალობისათა და შესაბამ ნადილისა მათისა იქმნაცა“ (4, 63-64).

სიგელში ნახსენები დიმიტრი ხელაშვილი ერთგულად ემსახურა მეფეებს - კონსტანტინეს, თეიმურაზ მეორეს და ერეკლე მეორეს. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, 1724 წლის შემდეგ „მოადგნენ თელავის სპანი დიდნი და იბრძოდეს კვირა ერთი: მისჭირდა თელაველთა და განწირნეს თავი და გამოვიდნენ განზრახვითა ვინმე ხუცისათა; რომელი ეტყოდა ძლევასა ლეკთა ზედა... ეკვეთნენ თელაველნი და მოსრეს ბანაკნი მათნი, აოტნეს და აღილეს ალაფნი მათნი და იდგნენ მტკიცედ“ (5, 623). ისმება კითხვა თუ ვინ იყო ის თელაველი ხუცი, რომლის ხელმძღვანელობითა და თავდადებით სძლიეს ლეკებს და თელავი გაათავისუფლეს?

ჩანს, რომ ლეკებთან მებრძოლ თელაველებს მეთაურობდა

ხუცესი ხელა (ხელაშვილი) და ეს უცნობი იყო ვახუშტი ბატონი-შვილისათვის გასაგები მიზეზის გამო, ამ დროს იგი უკვე მღვინოში სკოლაში ცხოვრობდა. 1854 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოცემულ „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ, რომ „ამ დროს ჭარულეებმა მოიშველიეს დალესტანი და მოადგნენ თელავსა. ერთი კვირის შემდეგ საქმე რომ გაუჭირდათ დიმიტრი მღვდლის ხელაშვილის რჩევით გამოცხადნენ ციხით, დაამარცხეს ლეკები და განყვიტეს“ (ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეცხრამეტე საუკუნამდის; ნაწილი მეორე, ახალი მოთხრობა 1469 წლიდან ვიდრე 1800 წლამდე).

როგორც გაირკვა, თელავი 1726 წლის შემდეგ ლეკთაგან განთავისუფლებულ იქნა მღვდლის - დიმიტრი ხელაშვილის ხელმძღვანელობით (6, 458).

ხელაშვილებზე გაცემულ ხსენებულ სიგელში მითითებულია, რომ ერეკლე მეორემ „დიმიტრი მყოფი პალატასა შინა მამისა ჩვენისასა, მომგებელი პატიოსნისა და განკრძალულისა ცხოვრებისა, რომელიც ჰშვენის კაცთა წმინდისა საკურთხეველისა გარეთ მდგომარეთა, სათნო იქმნა ღირსად სანატრელ მოხსენებულთა და სულითა ნათელქმნილთა მშობელთა ჩვენთა მეფისა თეიმურაზისა და მეფისა ვახტანგის ასულისა დედოფლის თამარისა, რომელთა ბრძანებითა სანატრელთა მათ მშობელთა ჩვენთალა თვით მეცა სიყრმესა შინა ჩემსა მივეცი ჰსწავლად გალობისა ღვთივ-სულიერისა, აღზრდად ხელთა შინა მისთა თქმულსა მას მღვდელსა ხელაშვილისა დიმიტრი, რომლისათვის არა მცირედ დაშურა სწავლასა შინა ვალობასა ჩემზედა“ (4, 64). რაც შეეხება დიმიტრი ხელაშვილის დამსახურებას კონსტანტინე მეფის დროს, იგი ასეა შეფასებული: „და არა დაიტყვების ესეცა, რომელ დროსა ოსმალთა და ლეკთაგან წარტყვენისა და მოხრებულთა დაპყრობისა კახეთისა და ნაწილთა ქართლისათა და ქართლისა სრულიად ოსმალთაგან დაპყრობისას, მეფობისა

ზე კახეთსა ზედა ბიძისა ჩვენისა მეფისა კონსტანტინესა, ეუფეულნი იგი კახეთი ყოველი კიდე მთავართა და აზნაურთა სარწმუნოებებასაცა დანტევებელნი ეგზავნენ ლეკთა, და ხსენებული იგი ბიძა ჩვენი მეფე კონსტანტინე იძულებული საჭიროებისაგან განსაცდელთასა ნეტარ-ხსენებულთურთ მამით ჩემით წარვიდნენ მლტოლვარენი ფხოვად და მრავალნი წელიწადნი ცხოვრობდნენ მუნ" (4, 65). მათთან ერთად იყო დიმიტრი ხელაშვილიც და ერთგულად ემსახურებოდა მეფის ოჯახს „დროთა საჭიროებისა და ინროებისათა“.

აღბათ, იმიტომ იყო, რომ ხელაშვილებს თელავში თეიმურაზ მეორემ და ერეკლე მეორემ სასახლის გალავანთან დასახლების უფლებაც კი უბოძეს. ხელაშვილთა შთამომავლები დღესაც მამა-პაპათა ამ ნაფუძარზე ცხოვრობენ.

გარდა დიმიტრი ხელაშვილისა, აღნიშნულ სიგელში ნახსენები მისი ვაჟი იოსებიც ერთგულად ემსახურებოდა მეფე ერეკლეს ოჯახს. იგი ვახტანგ და გიორგი ბატონიშვილებს „ასწავებდა წერილთა სამღვდელთა და გალობათა“. იოსები თან ახლდა ლევან ბატონიშვილს რუსეთში ყოფნისას. და „კვალად ერთგულთა მონათა-ჰმსახურებდა ძესა ჩვენსა, მყოფსა ევროპასა შინა" (4, 66).

სიგელში პატივისცემით არიან მოხსენიებული გიორგი და ნიკოლაოს ხელაშვილებიც. ნიკოლაოსი იყო დიმიტრის დისწული, რომელიც ერეკლე მეორის დახასიათებით: „სიყრმესა შინა ჩემსა აღიზარდა ჩემთანა, დროსა ჰსწავლისა ჩემისასა და მისის ტკბილ-ხმოვანისა გალობისა და მჭევრ-მეფსალმუნეობისა და მნიგნობრობასა მიმართ დაამებით მიდრეკილ იყო გონებაი ჩვენი, მგალობლობისა და მნიგნობრობისა ხელოვნებითა გემსახურებდა ჩვენ ეკლესიასა შინა პალატისა ჩვენისა" (4, 66). ამავე სიგელში, რომელიც სიღნაღულ აზნაურ ბარბარე დიმიტრის ასულ ხელაშვილს დროებით უთხოვებია პ. კარბელაშვილისათვის,

მოხსენიებულ იოსებ ხელაშვილს, მის შვილებსა და ბიძაშვილ დიაკონ ნიკოლაოსს აზნაურობა ებოძათ.

დედოფალ მარიაშისა და ბატონიშვილებისაგან 1832 წლის 17 მარტს, ხელაშვილებისათვის ბოძებულ „მონმობის წერილში“ აღნიშნულია, რომ ისინი არიან „სრულიად ერნი ქიზიყისნი“ და „შთამომავლობანი თქჳნნი, განსხვავებულ იყვნენ ადრიდგანვე მეფეთა წინაპართა ჩვენთა მიერ“... და, კერძოდ, ხელაშვილთა წინაპარზე სწერია: „მოიყვანიეს ერთი წინაპართა თქვენთაგანი და ალუზარდიეს პალატსა შინა. თჳსსა ყოვლითა საღმრთოთა და სამეცნიეროთა სწავლითა და სრულისა მგალობლობითა და დაუნესებიეს თჳსთანა იგი შემდგომნი მათნი შემდგომად კარისა თჳსისა უზუცესს პროთოიერიედ და მგალობელთა და მნიგნობართა მთავრად, რომელთაცა შთამომავლობანი ღირსებისა ამას შინა სრულისა პროთოიერეობისასა, რომელ არს ჩვენებრ მღვდელთ დეკანოსობაჲ და დაწესებულ იყვნეს თელავის კარის ეკლესიასა შინა, რომელთაცა შთამომავლობანი ღირსებასა ამას შინა მყოფნი ვიდრე მახლობელთა ჭამადმდე იყოფოდეს დროსა დიდებულთა მეფეთა სრულიად ქართლისა, კახეთისა და სხვათა დაეითიან ბაგრატიონთა მეფისა ირაკლი მეორისა და პირმშოასა ძისა მისისა მეფისა გიორგი მეათცამეტისა“ (5, 272-273).

ხელაშვილების „მონმობის წერილში“ ნახსენებია იოსებ და გიორგი ხელაშვილები, რომლებიც შეფასებულნი არიან ასე: „პატივცემულნი გვამნი მეფეთაგან და სწავლულნი ფრიად საღმრთოთა წერილითა მეცნიერებითა, მნიგნობრობითა და სრულისა მგალობლობისა ჴელოვნებითა მშვენიერ და ტკბილ-წაობითა“ (5, 273).

ამავე საბუთში ასეთი ფაქტიც არის ჩანერილი, რომ თეიმურაზ II ნადირ-შაჰის მიწვევით როცა სპარსეთს წაეიდა, მაშინ დავით ხელაშვილი, პაპა მწერალ იოანე ხელაშვილისა, თან ახლდა „მეფესა... და მუნ სპარსეთსა შინა სამაგალითოდ ყო-

ვლისა ერთგულებითა, სიმზნითა და მამაცობითა უმსახურნიეს მფეთათვის" (5, 273). ასეთივე ერთგულებით იყო ცნობილი გიორგი ხელაშვილი, მამა იოანე ხელაშვილისა.

ზემოთ მოყვანილი საბუთები გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნიან ხელაშვილების საგვარეულოს წარმომადგენელთა ისტორიაზე და მათ ლიტერატურულ-სამგალობლო მოღვაწეობაზე.

იონა ხელაშვილი (1770-1837) ხელაშვილთა გვარის სახელოვანი წარმომადგენელია. იგი დაიბადა სოფელ ვაქირში, გლეხი გიორგი ხელაშვილის ოჯახში. ექვსი წლისას დაუნყია „სამღვდელო წიგნების კითხვა“ წინამორბედის ეკლესიაში. ყმანვილი იონა ჩასულა თბილისს, ერეკლე მეორესთან, რომელსაც სწავლას მონყურებელი ახალგაზრდისათვის დახმარება აღმოუჩენია. მეფეს იონასათვის უთქვამს: „წინაპართა შენთა მსახურება მრავალი გუაჩუენეს ჩუენ და წინაპართა ჩუენთაცა, ვითარცა მსმენიესო მათგან, ამისათვის მოგცემ მოძღვართა ჩემსა პროთაიერის იესეს მეტეხისას, გარნა ისწრაფე სწავლა და მორჩილება“. ე. ი. იონა მეტეხში მიიბარეს წინამძღვარს და სიყვარულით შეუდგა სწავლას. ეს იყო 1795 წლამდე (6, 184). შემდეგ კი ერეკლეს იონა თელავში, სასახლის კარის მღვდლისათვის მიუბარებია. იონა წერს, რომ „მეფის სალოცველსა წიგნებსა შინა ვსწავლობდი“. ერეკლეს გარდაცვალების შემდეგ კი იგი დარჩა „უმეტეს ობოლი“.

ქართლ-კახეთის ახალმა მეფემ გიორგი მეთორმეტემ იონა თელავის სემინარიაში მიიბარა, სადაც მას დავით რექტორი „ჯეროვან სიბრძნეს“ ასწავლიდა.

ქართულ მწერლობას ნაზიარევი იონა აქტიურად მოღვაწეობს ამ სფეროში. ამ „ბრძენ მოძღვარს“ ეკუთვნის 50-ზე მეტი სასულიერო ხასიათის ნაწარმოები. ნაყოფიერი იყო მწერლის ცხოვრება-მოღვაწეობის თელავური პერიოდიც.

იონას ავტობიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოები „რონინი“

საუკეთესო წყაროა მწერლის მიერ თელავში გატარებული დრო-
ისა, მეფე ერეკლესთან და მეფე გიორგისთან ურთიერთობების

„გონება ვრცელსა“ და „შორს გამჭვრეტელ“ იონა ხელაშვილს. თავის „რონინში“ მოთხრობილი აქვს, რომ, როდესაც იგი მეფე ერეკლეს თავისი კარის მღვდლისათვის მიუბარებია: „რომელი წიგნების უპოვარების გამო მეფისა სალოცველსა წიგნებთა შინა ვსწავლობდი ბრძანებითა უშალღესათა“ (8, 32). ამ ცნობას ადასტურებს და ავსებს ხელაშვილების „მონამობისა წიგნი“: „შემდგომად მოსელისა სპარსთა მხედრობითა ალა-მაჰმად-ხანისა ყაჯრისა... ოდეს ღვთისა მიმართ განსვენებული მეფე ირაკლი სახლეულებითა თჳსი(თა) მიბრძანდეს კახეთს და ქალაქსა შინა თელავს სამეფოსა პალატსა შინა სუფევდეს, მაშინ მეფემან შეგვედრა კარისა თჳსისა მღვდელ მნიგნობარსა კალატოზისშვილის იოანეს და იგი გასწავლიდა საღმრთოთა წერილთა, ხოლო ბრძანებითა მეფისათა იზრდებოდი შენ პალატსა შინა მეფისასა, ტრაპეზისაგან მეფისა“ (8). „რონინის“ ცნობით კი, როცა იონა თელავის სასულიერო სასწავლებელში მიაბარეს, „მიმცა თელავის შკოლასა შინა დავით რექტორსა, რომელი მასწავებდა ჯეროვნად სიბრძნესა, ვიდრემდის დაბეჭეებული ვიქმენ“ (8, 33).

„ტრაპეზისაგან მეფისა“ აღზრდილი იონა ხელაშვილი ქართული მწერლობის ისტორიაში დარჩა, როგორც მწერალი-ღვთისმეტყველ და 50-მდე ნაშრომის ავტორი ან გადამწერი. ამიტომ იყო, რომ იოანე ბატონიშვილმა მას იამბიკოც კი უძღვნა. იონა ხელაშვილისათვის ღვესები მიუძღვნიათ, აგრეთვე, თეიმურაზ და მირიან ბატონიშვილებს, პეტრე ლარაძესა და სოლომონ რაზმაძეს (2, 405).

იონა ხელაშვილის ეპოქაში განთქმული მგალობელი და კალიგრაფი ყოფილა გიორგი ხელაშვილი, რომლის შესახებ იოანე ბატონიშვილი წერს, რომ „კახურსა გალობასა იყო პირველი“. გარდა მგალობლობისა, იგი ყოფილა დახელოვებული კალიგრაფი

და მის მიერ გადაწერილ ნაშრომებს ასეთი მინაწერები, როგორც „მე, მეფის კარის ეკლესიის მღვდელ-მგალობელს გიორგი ხელაშვილს დამინერია“ (ასე 1781 წელს გაცემულ საბუთში წერია და ინახება საქართველოს ცხსა, ფ. 1448, საბუთი 5417), „დაინერა ხელითა მგალობლის გიორგისითა“ (1778 წელს გაცემული საბუთი, ცხსა, № 1511). მისი გადაწერილია „აღწერა ნუქეთისა და ჭარისა“ 1846 წელს, რომელიც დართული აქვს ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომს. მის შესახებ ანდერძ-მინაწერში ვკითხულობთ: „ეს აღწერილობა ვახუშტი ბატონიშვილის გაკეთებულის ქართლის ცხოვრებიდან გადმოვსწერე ქუშმარიტებით მე, გიორგი ხელაშვილმა, ხუცეს-მგალობელმა თვესსა მაისსა კზ, წელსა ჩლად.“ მისი ხელითვეა შესრულებული იშვიათი კალიგრაფიით გამორჩეული სიგელ-გუჯრები. მაგალითად, მეფე ერეკლეს მიერ ბოძებული ჯამაგირის ნიგნის გიორგი მეფისაგან განახლებული საბუთი, რომელიც დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

გიორგი ხელაშვილი 1778 წლიდან დეკანოზია თელავის სამეფო სასახლის კარზე. მისგან უნდა ესწავლა კალიგრაფიული ხელოვნება მის შვილს, ნიკოლაოს ხელაშვილს, ვიზედაც ქვემოთ გვაქვს საუბარი.

ნიკოლაოს ხელაშვილი (1774-1844) ანუ ნიკოლაოს იეროდიაკონი ცნობილია, როგორც მწერალი-კალიგრაფი და მქადაგებელ-მქვერმეცხველი. მისი ვინაობის შესახებ იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“ ვკითხულობთ: „ნიკოლაოზ ხელაშვილი კახი აღზარდა დავით აღლექსიშვილმან სწავლათა შინა. ესე არს ახალთა ფილოსოფიათა სწავლასა შინა გამოცდილი და სადოღმატიკოსისაცა. მგალობლობასა შინა კარგი რომელ მამა ამისი გიორგი კახურსა ვალობასა შინა იყო პირველი, რომელმან ასწავა შვილს ამას თვისსა და ან ესე არს მოძღვრად საქართველოსა სკოლასა შინა ნაცვლად ზემოხსენებულისა იოანე მღვდლის“ (9,201).

ნიკოლაოსმა, თავისი თანამოგვარეების მსგავსად, სწავლა-განათლება თელავში მიიღო უშუალოდ დავით რექტორის ლმძღვანელობით.

ნიკოლაოსი იოანე ხელაშვილის ძმასთან, გიორგისთან გაგზავნილ წერილში იუწყება, რომ ისინი ნათესავეები ყოფილან.

საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო სახელმწიფო არქივში დაცული საბუთებიდან ჩანს, რომ ნიკოლაოსი 1801 წლის 16 იანვარს ანტონ მეორემ აკურთხა თელავში დიაკვნად, 1802 წლის 21 მაისს – მღვდლად, ხოლო იეროდიაკონობა ებოძა 1807 წლის 25 მარტს. იგი 1814 წლის 29 მარტს განაწესეს თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში საღმრთო სჯულისა და ქართული სიტყვიერების მასწავლებლად, სადაც 1824 წლის ბოლომდე დაყო. 1826 წლის 19 მარტიდან მუშაობდა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, სადაც ასწავლიდა საღმრთო სჯულსა და ქართულ გრამატიკას.

1826 წლის 19 მარტიდან ნიკოლაოსს ისევ თელავში ვხვდავთ. პირველი ნოემბრიდან იგი ინიშნება თელავის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველად. 1827 წლის პირველ თებერვალს ნიკოლაოსი ბერად აღიკვეცა დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოში. მეორე დღიდან იგი არქიმანდრიტად იქნა ხელდასხმული ქართლ-კახეთის ეგზარხოსის მიერ და ებოძა წინამძღვრობა უდაბნოსი (3, 290).

საერთო ჯამში, გარდა სწავლის წლებისა, 1801 წლიდან 1807 წლამდე, ხოლო შემდეგ 1826 წლიდან ნიკოლაოს ხელაშვილი თელავში და, საერთოდ, კახეთში მოღვაწეობდა.

1807 წელს, როდესაც ნიკოლაოსს ანტონ მეორემ პროთოპოპობა უბოძა, ასეთი საბუთი გაიცა: „წყალობითა ღვთისაითა... გარნმუნეთ შენ ყოვლად პატიოსანსა მღვდელსა ჴელაშვილსა ნიკოლაოსს თელავის წმინდისა ღვთის მშობლისა მიცუალებისა ეკლესიისა პროტოპოპობა, ყოველთავე განწესებითა მით და განგე-

ბითა, ვითარცა აქუნდათ წინაპართა პროტოპოპთა მისთა, (10) ენუღ...

ნიკოლაოს ხელაშვილის მოღვაწეობას დიდი პატივიცემოდა იხსენებდა იოანე ბატონიშვილი თავის პირად წერილში. წერილიდან ჩანს, რომ იოანეს ნიკოლაოსისათვის ძღვნად გაუგზავნია ცხრა ადლი ფარჩა (ფილონისა და ოლარისათვის). იოანე ნიკოლაოსს წერდა: „შეიკერე ლამაზათ ფილონი, რომელსაც რომ ბოლო სწორეთ მწყაზარის ბოლოს უგავს, ისე ლამაზათ მოყვანილი. მახსოვს მამაშენი რომ ლამაზათ ჩაიცომდა და სარტყელს ძუძუსთან შემოიკრევედა თელავს“ (3, 294).

მკვლევარმა ც. კახაბრიშვილმა მიაკვლია ნიკოლაოსის ორიგინალურ და გადაწერილ ნაწარმოებებს. ნიკოლაოსს გადაუწერია „ვეფხისტყაოსანი“ (1820-1827 წლებს შორის), რომელსაც დართული აქვს ლექსად დაწერილი 11-სტროფიანი წინასიტყვაობა. აქედან ირკვევა, რომ ნიკოლაოსს სურვილი ჰქონია სოფეტურად გაეგრძელებინა „ვეფხისტყაოსანი“. იგი წერდა:

„მინდა მეცა განვაგრძელო, ვწერო მარდათ სწავლა, ლექსი, ათასამდი მაინც იყოს, რას მეყოფის ხუთი, ექვსი, მაგრა, რა ექნა, რუსთაველსა აღერევა წიგნთა სქესი და მეშინის არ ნამოხტეს, არ აჯახოს ლექსთა ლექსი“ (3, 280).

ნიკოლაოსის ეს სურვილი სურვილად დარჩა, მაგრამ მან წვლილი შეიტანა „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა გამრავლების საქმეში (11, 504).

ნიკოლაოსს გადაუწერია, აგრეთვე „სიბრძნე ბალაშვარისა“ (10), რომელსაც დართული აქვს მისი საკუთარი ლექსები „საგალობელი ხარებისა“ 29 იამბიკოთი. მისი გალობის ტექსტი აკროსტიხით იკითხება, როგორც „უღირსი შენი ბერი, ძისა შენისა მონა ნიკოლაოს“ და შესრულებულია 1827 წელს.

ნიკოლაოსის კალამს ეკუთვნის მიტროპოლიტ იოანესადმი მიძღვნილი აკროსტიხი, შექმნილი 1821 წელს.

ნიკოლაოსს ეკუთვნის აგრეთვე სასულიერო ხასიათის ორიგი-

ნალური თხზულებების კრებული (H№ 796), რომელშიც შეტანილია ხუთი პროზაული ნაწარმოები. ესენია: „სალმრთო ისტორია შემოკლებული, კითხვა-მოგებისათვის“, „კანონი კეთილისა საქმისანი და ჩვეულებისანი“, „გლეხი ანუ მიწის მოქმედი და შვილნი მისნი“, „ზნეობრივი შეგონებანი“ (დასათაურება ეკუთვნის ც. კახაბრიშვილს) და „ძმათათეს ანუ დათა“. აქ ჩამოთვლილი ხუთივე თხზულება პედაგოგიური ხასიათისაა და აშკარაა, რომ მათ ავტორი თელავის სასულიერო სემინარიაში სწავლის დროს წერდა. ამას გვაფიქრებინებს პირველ რიგში, კითხვა-მოგების ფორმით დაწერილი „სალმრთო ისტორია შემოკლებული“, რომელიც მსგავსებას პოულობს გაიოზ და დავით რექტორების დროს თელავში, სასულიერო სასწავლებელში ჩატარებული „საჯარო პაექრობისას დასმულ საკითხებთან.

პედაგოგიური მიზნით არის დაწერილი ქადაგებანი სათაურით „ზნეობრივი შეგონებანი“, სადაც მოცემულია „კანონი კეთილისა საქმისანი და ჩვეულებანი“. საინტერესო ინტერპრეტაცია აქვს მიცემული სულხან-საბა ორბელიანის არაკს „ძალა ერთობაშია“ ნაშრომში „გლეხი ანუ მიწის მოქმედი და შვილნი მისნი“.

ნიკოლაოსის ეს თხზულებანი საუკეთესო ნიმუშებია მე-18 საუკუნის 90-იანი წლებისა და მე-19 საუკუნის დასაწყისის პედაგოგიური აზრის ისტორიისათვის.

ნ. ხელაშვილის კალამს ეკუთვნის პომილექტიკური თხზულება „სიტყუა შობისათვის წმინდისა დიდებულისა და ყოვლად ქებულისა წინასწარმეტყველ-წინამორბედისა და ნათლისმცემლისა იოანესი“ (H№ 813), არის მალალმხატვრული ნიმუში ე. წ. გარდამავალი ხანის ქართული პროზისა. სულხან-საბა ორბელიანის „სწავლანის“ შემდეგ ყველაზე მეტად ეს ნაწარმოები ატარებს ქადაგებათა სამოძღვრო-მჭევრმეტყველური პროზის სტილურ ნიშანს.

ნიკოლაოსი მონაწილე ყოფილა თელავის სასულიერო სასწავ-

ვლებელში გამართული შეხვედრებისა მეფე ერეკლესთან და ვახტანგ ბატონიშვილებთან. მას შესხმა-მკობით მსაპატიო სტუმრებისათვის.

ნიკოლაოს ხელაშვილზე, როგორც სახელოვან კალიგრაფზე მსჯელობისას, „ვეფხისტყაოსნის“ და „სიბრძნე ბალავარისას“ ხელნაწერებიც იკმარებდა, მაგრამ საყურადღებოა, რომ მასვე ეკუთვნის 1821 წელს გადაწერილი ბაუმეისტერის ეთიკა (H№ 928), მეტაფიზიკა (H№ 623), პარაკლისი (1803 წელს გადაწერილი), ანტონ კათალიკოსის „რიტორიკა“ და სხვა ხელნაწერები.

ამრიგად, ნ. ხელაშვილის შემოქმედებითი მემკვიდრეობიდან ცნობილი პოეზიის ნიმუშები, რომლებიც მინერლია „ვეფხისტყაოსნის“ მისეულ ხელნაწერზე, „სიბრძნე ბალავარისას“ ხელნაწერში ჩართული საკუთარი ლექსები, აკროსტიხი ელენეზე და იამბიკო ხარებაზე, ნათელ წარმოდგენას გვაძლევენ ავტორის პოეტურ გემოვნებასა და განწყობილებაზე. მათში იგრძნობა ანტონ კათალიკოსისა და დავით რექტორის პოეზიის გავლენა. რაც შეეხება ნიკოლაოსის პროზას (H№ 796), იგი საინტერესო ფურცელია გარდამავალი ხანის პროზისა, ხოლო, რაც შეეხება მის საინტერესო კალიგრაფიულ საქმიანობას, როგორც მგალობელსა და საეკლესიო მოღვაწე-პედაგოგს, ნიკოლაოსს მოუხდა ხელაშვილთა საგვარეულო ტრადიციების დაფუძნება.

იონა, გიორგი და ნიკოლაოს ხელაშვილების შემდეგ, მნივრობობასა და პედაგოგიურ სარბიელზე თავი გამოუჩინიათ ამბროსი და მიხეილ ხელაშვილებს, რომლებიც მოღვაწეობდნენ მე-19 საუკუნეში.

ამბროსი ხელაშვილს (1853-1892) „არა მცირედი ღვანლი მიუძღოდა საზოგადოების წინაშე“. იგი დაიბადა თელავში. 9 წლისა შეიყვანეს თუქურშიშის ოთხკლასიან სამხედრო სასწავლებელში, სადაც სწავლობდნენ მხოლოდ თავადაზნაურთა და მოხელეთა შვილები. ამ სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ ამბროსი

საეკლესიო ხარჯზე მიიღეს თბილისის სასულიერო სემინარიაში.

1877 წელს ამბროსი ამთავრებს მოსკოვის სასულიერო ჯიჟმლინიძის მიას, როგორც „საუკეთესო სტუდენტი“.

1879 წლიდან ამბროსი ხელაშვილი აქტიურად თანამშრომლობს ქართულ და რუსულ პრესაში. მისი კორესპონდენციები იბეჭდებოდა სამეგრელოდან და კახეთიდან. ზოგჯერ ამბროსი ხელაშვილის პუბლიცისტური ნერილები „ა. ხ.“-ის ხელნაწერით იბეჭდებოდა.

1877 წლიდან ამბროსი მუშაობას იწყებს მარტვილის სასულიერო სასწავლებელში ზედამხედველად. იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა მოსწავლეთა სწავლა-განათლებასა და ზნეობრივ აღზრდას.

1883 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე ა. ხელაშვილი მოვანეობდა თელავის სასულიერო სასწავლებელში, სადაც ასწავლიდა მათემატიკასა და გეოგრაფიას.

1892 წლის 8 თებერვალს გარდაიცვალა ამბროსი ხელაშვილი, რომელიც 10 თებერვალს დიდი პატივით მიაბარეს მშობლიური თელავის მიწას. დაკრძალვაზე სიტყვა წარმოთქვა ცნობილმა ქართველმა მწერალმა ვასილ ბარნოვმა, იმხანად თელავის სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებელმა:

„... სატირალი აქვს მოზარდ თაობასაც, - შენიშნავდა ვასილ ბარნოვი, - კარგი მასწავლებელი და მამა დაჰკარგეს მაგათ... სამწუხარო გვაქვს ჩვენც: ამხანაგი და განვითარებული მეგობარი წაგვართვა სიკვდილმა. სამწუხარო აქვს მთლად ჩვენს სამშობლოსაც. ჯერ ცოტა ჰყავს ამას განსვენებულისთანა განვითარებული მამულიშვილი“ (11, 213).

ამბროსი ხელაშვილის თანამედროვეების გადმოცემათა საფუძველზე მას უმუშავია საზღვარგარეთ არსებულ ქართულ სამონასტრო და მწერლობის კრათა ისტორიაზე. მისი 500-გვერდიანი შრომა დარჩენილა ოჯახში, მაგრამ შემდეგ უკვალოდ გამქრალა.

ამბროსი ხელაშვილმა 1879-1883 წლებში რამდენიმე წერილი

გამოაქვეყნა გაზეთ „დროებაში“ სასულიერო სასწავლებლებზე მარტვილის, ახალსენაკისა და ქუთაისის სკოლებზე. წერილში, რომელიც ეხება ქუთაისის სასულიერო სემინარიის გახსნას და ამის გამო წარმოთქმულ სიტყვას სახელოვან გაბრიელ ეპისკოპოსისას („დროება“, 1881 წ., № 223), მრავალი საინტერესო ამბავია გადმოცემული.

ქართულ მწიგნობრობასა და კალიგრაფიაში თავისი წვლილი შეიტანა მიხეილ ხელაშვილმაც. იგი იყო ბიძაშვილი ამბროსი ხელაშვილისა.

მიხეილ ხელაშვილი მოღვაწეობდა თელავის სასულიერო სასწავლებელში. პრესაში თანამშრომლობა მან მე-19 საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაიწყო. დიდ ინტერესს იწვევს მისი წერილები ძველ ქართულ ხელნაწერებზე და ეკლესია-მონასტრების შესახებ.

1886 წლის 25 სექტემბერს გაზეთ „ივერიის“ (№ 207) მკითხველი გაეცნო მიხეილის მიერ აღწერილ დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში დაცულ ხელნაწერებს, იქაურ ნეკროპოლს და ცნობებს ხელაშვილთა გენეალოგიაზე. მან აღწერა სოფელ ალვანში „ტახტის გორაზე“ არსებული ძველი ეკლესია, პალატა და მოგვანოდა ცნობები თუშთა დასაფლავების ჩვეულებაზე („ივერია“, 1890, № 119). „მიხ. ხელიძის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნებულ წერილში მან გადმოიწერა სოფელ არტოზანის თავში, თურდოს ხევის კლდის პირზე, წმინდა შიოს და კვირაცხოვლის ძველი ეკლესიების წარწერები („ივერია“, 1888, № 90). 1886 წელს კი მიხეილმა აღწერა იოანე ნათლისმცემლის უდაბნო ყარაიაზეც, სადაც საინტერესო ცნობები ჩართო მღვდელ ნიკოლოზ ხელაშვილზე (არქიმ. თეოდოსი), გადმოსცა მისი ბიოგრაფია და მასთან გაგზავნილი თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი (№ 243). 1886 წლის სექტემბერში „ივერიაში“ (№№ 190, 191, 193, 197, 198) მიხეილმა მიმოიხილა ალავერდის ეკლესიის ხელნაწერი სახარება, რომელიც მეთათე საუკუნეს ეკუთვნის.

დეკანოზი მიხეილ ზელაძე

მიხეილმა დაწერა საინტერესო სამოგზაურო ნარკვევები „საზღვაო გზაურობა თუშეთში“, რომელიც 1889 წელს გამოქვეყნდა „ივერიაში“ (№ 175).

მიხეილ ხელაშვილის ინიციატივით თელავის საპატრიარქოში გაიხსნა ნიგნსაცავი, რომელზეც იგი „ივერიაში“ სამ წერილს წერს და მადლობას უხდის ყველას, ვინც ნიგნები შესწირა იმ ბიბლიოთეკას. შემომწირველთა შორის ყოფილან ცნობილი მამულიშვილები ეფროსინე კლდიაშვილი და თედო სახოკია („ივერია“, 1891 წ., №№ 38, 95, 194).

მიხეილს მდიდარი ნიგნსაცავი დარჩა მემკვიდრეობით. მის ოჯახში ასობით ხელნაწერი ნიგნი ინახებოდა. ერთი ნაწილი ჩვენი საუკუნის ოციან წლებამდე დაცული იყო მის ოჯახში და 1924 წელს მიხეილის ვაჟმა ვლადიმერ ხელაშვილმა გადასცა სიძველეთა საცავს. ეს ნიგნები აღწერილია საქართველოს საარქივო სამმართველოს მიერ „ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობის“ პირველ და მეორე ტომებში, რომლებიც აკადემიკოს კ. კეკელიძის რედაქციით არის გამოცემული. ამ კოლექციაში მრავალმხრივ საინტერესოა ერთი კრებული, რომელიც მე-14 საუკუნიდან მოყოლებული იწერებოდა და ივსებოდა. მასში შესულია 16 სხვადასხვა თხზულება: „წირვის განგება“, „თქმულნი ფილოსოფოსთა“, „სიზმრის ახსნა“, „კითხვა-მოგება“ და სხვანი. ისინი შეუძენია მიხეილ ხელაშვილს სოლომონა მენწერილმანის დუქანში, 1885 წლის 26 ნოემბერს.

აღნიშნული კოლექციის ხელნაწერთა უმთავრესი ნაწილი შესრულებულია მე-18 საუკუნეში. მაგალითად, „ქორწინებისათვის და დადგინებითა გრამოტა“, საისტორიო თხზულებათაგან შემდგარი კრებული „ცნობა ისტორიული და ლეოლრაფიული“, „ეფუთის ნიგნი“, „ჟამნი და ლოცვანი“, „საზოგადო ისტორია შრეკოვისა“, ანტონ კათოლიკოსის „რიტორიკა“, ვახტანგ ბატონიშვილის „სამართლის ნიგნი“, „მაქსიმეს სწავლანი“ და სხვა ნი-

გნები. ისინი, როგორც ჩანს, თითქმის ყველა თელავში ჩანს გა-
 დანერგილი და კახთმეფეთა სასახლის წიგნსაცავის კუთვნილები
 იყო. ამავე კოლექციაში ყოფილა თვით მიხეილ ხელაშვილის გა-
 დანერგილი წიგნებიც.

მიხეილ ხელაშვილს თელავში, ერთ მედუქნესთან, უპოვია გა-
 იოზ რექტორის ნაწერები, რომლებიც შეისწავლა ნიკო მთვარე-
 ლიშვილმა და დანერა საყურადღებო ნარკვევი „თელავის სემინა-
 რია და პირველი მისი რექტორი გაიოზ ნაცვლიშვილი (1746-
 1819)“. („ივერია“, 1881, №№ 8, 9,10).

თელაველ მწიგნობარ ხელაშვილების შთამომავალთა ოჯახე-
 ბში დღესაც დაცულია ბევრი საინტერესო ხელნაწერი და ნაბე-
 ქდი წიგნი, მოგონებები. მათ შორის მნიშვნელოვანია ვახტანგ
 მეექვსის სტამბაში დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსნის“ ცალი, რომე-
 ლხედაც ცალკე შევჩერდებით.

დამონეპაული ლიტერატურა:

1. ბარნაბიშვილი ნ., ბერი იონა ხელაშვილი, „სახალხო გა-
 ზეთი“, 1911, № 347-348.
2. კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 1, თბ.,
 1960.
3. კახაბრიშვილი ც., ნიკოლაოს იეროდიაკონის ვინაობისა-
 თვის, მრავალთავი, 1, თბ., 1971.
4. კარბელაშვილი პ., ქართული სასულიერო და საერო კილო-
 ები, ტფ., 1898.
5. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973 წ.

6. საქართველოს ეკლესიის, ქართული სასულიერო მწერლობის და ქრისტიანული ხელოვნების ისტორიის საკითხები, თბ., 1995.

7. მეგრელიძე დ., იოანე ხელაშვილის ბიოგრაფიისათვის, მრავალთავი, 1, თბ., 1971.

8. მახათაძე ნ., იონა ხელაშვილის „რონინი“, აკად. კ. კეკელიძის საიუბილეო კრებული, თბ., 1959.

9. ბატონიშვილი ი., კალმასობა, კ. კეკელიძის და ალ. ბარამიძის რედაქციით, ტ. 1, ტფ., 1936.

10. ბარამიძე ალ., შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბ., 1966.

11. ჯაფარიშვილი გ., ნამცერევი, მეგზური, № 3, თბ., 1975.

საქართველო

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

აზრები ერთმანეთს იმისთვის ებრძვიან, რომ
დასძლიონ უცდომა და მიაღწიონ ჭეშმარიტებას.

პლატონი

IV-VIII საუკუნეების ქართულ ხელნაერთა კარადოქსული გადი

ქართველები უძველესი ტრადიციების მქონე იმ მცირერიცხოვანი ხალხების რიგში არიან, რომლებმაც თავიანთი წარსულის ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობის ფაქტები წერილობით შემოუნახეს კაცობრიობას.

ძველი ქართული ხელნაწერები ჩვენი ერის კულტურული და სულიერი მემკვიდრეობიდან ყველაზე დიდი სიმდიდრეა, რადგანაც ამ ხელნაწერებში წარმოდგენილია ცივილიზებული კაცობრიობის ინტელექტუალური განვითარების, კერძოდ კი ქრისტიანული იდეოლოგიის ფორმირების სურათი.

ყოველივე ეს ხელნაწერებში აღბეჭდილია ქართული ეროვნული დამწერლობით, რომელსაც ანალოგი არ მოუპოვება იმ 13 სხვა დამწერლობათა შორის, რომელიც კი შეუქმნიათ რამდენიმე ათას ენაზე მოლაპარაკე ხალხებს მთელ მსოფლიოში.

ქართულ ხელნაწერებში ნათლად ჩანს ქართული დამწერლობის ევოლუციური განვითარების ყველა ეტაპი, აგრეთვე ის, თუ დამწერლობის თითოეული სახეობა საზოგადოებრივი ფორმაციის რომელ იდეოლოგიას შეესატყვისება. ძველი ქართული მწერლობა, ჩვენამდე შემორჩენილი წერილობითი წყაროების მიხედვით, მხოლოდ ქრისტიანული შინაარსისაა და მისი პირველი ძეგლები დაწერილია მრგლოვანი დამწერლობით. მრგლოვანი დამწერლობა ერთადერთია VIII საუკუნემდე შექმნილ წერილობით წყაროებში, ხოლო ერთ-ერთი – IX-XII საუკუნეების ძეგლებში. IX საუკუნიდან მრგლოვანის თანდათანობითი მოდიფიკაციის გზით

ჩნდება კუთხოვანი, ანუ ნუსხური დამწერლობა, რომლის საფუძველზეც გაცილებით მომცრო ზომისაა და დეფიციტური საწერი (ტყავისა და ქალაღდის) დაზოგვის მიზნითაც უნდა შექმნილიყო. მისი გამოყენება IX საუკუნიდან დაწყებული (864 წ. დათარიღებული ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერი) XVIII საუკუნის ბოლომდე გრძელდებოდა საეკლესიო შინაარსის თხზულებათა გადასაწერად (არის რამდენიმე შემთხვევა მისი საერო ძეგლებში გამოყენებისა). XI საუკუნიდან საერო ძეგლების გადასაწერად ჩნდება მხედრული დამწერლობა, რომელიც ითვლება კუთხოვანი ანუ ნუსხური დამწერლობის ევოლუციური განვითარების პროდუქტად. ეს დამწერლობა (XI-XV სს. დახვეწის შემდეგ) იხმარება დღესაც. XVII-XVIII სს. ამ დამწერლობით ზოგჯერ შესრულებულია საეკლესიო თხზულებებიც. ქართული დამწერლობის მრგლოვან და ნუსხურ სახეობებს ბუტურსაც უწოდებენ, რადგან რელიგიური შინაარსის თხზულებები ამ სახეობებით არის ნაწერი, ხოლო მხედრულს - საეროსაც, რადგან იგი სახელმწიფო კანცელარიის დოკუმენტებისა და საერო მხატვრული თხზულებებისათვის გამოიყენებოდა. აქვე დავძენთ, რომ მრგლოვანი დამწერლობა გამოიყენებოდა ნუსხურით ნაწერ ხელნაწერებშიც თხზულების სათაურის, თავის ან აბზაცის დასაწყისი ე.წ. საზედაო ასოების დასაწერად, ამიტომ გაჩნდა მრგლოვანი დამწერლობის აღმნიშვნელი „ასომთაწერული“.

მრგლოვანით ნაწერი ყველა ხელნაწერი ეტრატზეა შესრულებული (ეტრატი ბერძნული სიტყვაა და აღნიშნავს საწერ მასალას, რომელიც შინაურ ცხოველთა ტყავისაგან არის დამზადებული საკმაოდ რთული ტექნოლოგიის გზით). ეტრატს პერგამენტსაც უწოდებენ, რადგან მცირე აზიის ქ. პერგამო ეტრატის დამზადების განთქმული ცენტრი იყო.

ჩვენი კულტურის ისტორიაში ყველაზე მტიკივებული ფაქტია ის, რომ ჩვენამდე მოაღწია წერილობითი ძეგლების მხოლოდ მცირე ნაწილმა. მოუღწეველ ხელნაწერთა დიდი წილი სწორედ

იმ უძველეს ხელნაწერებზე მოდის, რომლებიც ეტრატზე იყო ნაწერი.

რადგან ჩვენამდე შემორჩენილი პირველი ძეგლები მხოლოდ რელიგიური შინაარსისაა, მათი ჩამოყალიბების დასაწყისი მეტნაკლებად უნდა ემთხვეოდეს აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანული სარწმუნოების დამკვიდრების დროს - IV საუკუნის შუა წლებს თუ არა, ამ საუკუნის ბოლოს მაინც. სამწუხაროდ, IV-VIII საუკუნეებიდან არც ერთი ხელნაწერი არ გადარჩენილა (ერთი გამონაკლისის შესახებ ქვემოთ მოგახსენებთ), IX საუკუნიდან გადარჩა ორიოდე ხელნაწერი, შედარებით მეტია X საუკუნის თარიღიანი, თუ პალეოგრაფიული ნიშნებით დათარიღებული ხელნაწერები, კიდევ მეტი - XI საუკუნისა და ა.შ.

ოდნავ გათვითცნობიერებულ მკითხველსაც კი გაუჩნდება კითხვა: კი, მაგრამ, ხომ ცნობილია, რომ 1922 წლის ბოლოს აკად. ივ. ჯავახიშვილმა გამოავლინა ეტრატზე VI-VII საუკუნეების მრგლოვანი ნაწერი ქართული ხელნაწერები? მართალია, მაგრამ ეს არ იყო ჩვეულებრივი, მათი შექმნის დროიდან ჩვენამდე უცვლელად მოღწეული ხელნაწერები, არამედ ე.წ. პალიმფსესტები. როგორც მოგეხსენებათ, „პალიმფსესტი“ გულისხმობს ეტრატის ისეთ ხელნაწერს, რომლის ფურცლები ძველი ნაწერის ამოფხეკა-გადარეცხვის შედეგად ახალი ტექსტის დასაწერად არის გამოყენებული. ახალი ტექსტი იწერებოდა უმეტესად ამოფხეკილი ძველი სტრიქონების პერპენდიკულარულად, გარდიგარდმო, ხოლო ზოგჯერ ამოშლილ სტრიქონებს შორის, ძველის პარალელურად. ფაქტობრივად, უძველესი ქართული ხელნაწერები დაშლისა და მისი ტყავის (ეტრატის) ფურცლებიდან თავდაპირველი, მრგლოვანი ნაწერის ამოშლის შედეგად განადგურებისათვის იყო განწირული და დღეს ახალი ნაწერის ქვეშ შემორჩენილი ძველი, თავდაპირველი ტექსტის ნაშთისა და კალმის მიერ დატოვებული ნაჭდევის მიხედვით მათი ამოკითხვა მხოლოდ სპეციალურ ტექნიკურ-მეცნიერულ მიღწევათა გამოყენებით

თლა არის შესაძლებელი და ისიც ყოველთვის არა. ამასთანავე ახალი ხელნაწერის შესაქმნელად ხშირად სხვადასხვა ხელნაწერის ფურცლები იყო გამოყენებული და ამოკითხვის შემთხვევაშიც კი ძველ ნაწერში რომელიმე თხზულების მიგნება ზოგჯერ შეუძლებელია. ამიტომ პალიმფსესტს, პირველნაწერი და შემდეგ გადაშლილი ფენის მიხედვით, რომელიც უდიდეს ისტორიულ-არქეოგრაფიულ ინტერესს იწვევს, ძველ ხელნაწერად ვერ მივიჩნევთ.

პალიმფსესტების არსებობა სწორედ იმაზე მიანიშნებს, თუ როგორ ნადგურდებოდა ამ გზითაც ქართული ხელნაწერები. როდესაც მსჯელობენ იმაზე, თუ რატომ დაიღუპა ქართული ხელნაწერების უდიდესი ნაწილი, მიზეზთა შორის სამართლიანად ასახელებენ სტიქიურ უბედურებებს, მაჰმადიან დამპყრობელთაგან ხელნაწერების დაწვას, განადგურებას და სხვა ნადავლთან ერთად მათ გაზიდვას, ხელნაწერთა ტყავისა და ქალაღის ფურცლების საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო საჭიროებისათვის გამოყენების შემთხვევებს და სხვ. (ამ მიზეზებზე კონკრეტული მაგალითების წერილობითი წყაროებიდან მოხმობით ლაპარაკია პროფ. ლ. მენაბდის ყველა დაინტერესებული მკითხველისათვის სამაგიდო წიგნში: ძველი ქართული მწერლობის კერები, I, ნაკვ. I, თბ., 1962, გვ. 42-85). თავი რომ დავანებოთ უძველეს ამბებს, ძველ ხელნაწერთა განადგურების მაგალითები მრავლად შეგვიძლია დავასახელოთ ჩვენი ისტორიის ახლო წარსულიდანაც (თუნდაც საქართველოს გასაბჭოების პერიოდისა და მის მომდევნო წლებში ეკლესია-მონასტრებიდან გამოტანილი ხელნაწერების განადგურების ფაქტები გავიხსენოთ). ზაქარია ჭიჭინაძის წიგნში (ქართველთა გათათრება ანუ ისლამის გავრცელება დას. საქართველოს ქართველებში XVII-XVIII სს., თბილისი, 1901, გვ. 81) მოტანილია ერთი ცნობა, რომელიც მიუწოდებია მისთვის აჭარის გამაჰმადიანების ისტორიიდან ერთ გამაჰმადიანებულ ქართველს: „ოსმალოს ზოჯებმა დაიწყეს ქართული ენის მოსაპობის შესახებ

ქადაგება... რაც ქართული ძველი ნიგნები იყო, ესენი კი ცხელ ცეცხლში დაანვევინეს... ხალხს არაფერი ესმოდა, მოლებს რებდა და ბერს ძვირფას ქალაღდს ნეავედა... მე მახსოვს, რომ აქეთკენ დიდრონი ნიგნების ტყავებისაგან ჩასაცემელ წულეებს აკეთებდნენ, ქლამნებს, პატარა გუდებს და სხვადასხვა რამეს აკრავდნენ ზევიდან. ზოგიერთი ისეთი ნიგნი ყოფილა აქეთ, რომ თითო ნიგნი ნახევარი ფუთი გამოვიდოდა. ხოჯებისა და მოლების ქადაგების მეოხებით იყო, რომ ამ ხუთმეტეი წლის წინათ აჭარის ორს სოფელშიც დაუნეავთ ნიგნები, სახელდობრ ბერთვისსა და კაპნისთავში".

ხელნაწერების განადგურება X საუკუნის საქართველოში ქართველი ქრისტიანი კაცის ხელითაც რომ ხდებოდა, ამას მოწმობს „მცირე სჯულისკანონში“ მოტანილი ერთი კანონის (57-ე) შინაარსიც: „არავის ჳელენიფების საღმრთოსა ნიგნისა, ანუ ძუელისა რჩულისა, ანუ ახლისა დასაბეჯად და დაჭრად და მიცემად ნიგნებისმოსელთა სარჩულად შესამოსელისა, ანუ რომელთა-იგი აჭარ (-მეწერილმანე) სახელ ედების, გამოკრვად წამლთა (ზოგიერთ ხელნაწერშია), ანუ სხეასა სადა საეაჭროსა, გარნა თუ სრულიად აჯოცილ იყოს, ანუ დასოლევებულ იყოს და არღარა საჭმარ იყოს საკითხავად. ხოლო უკუეთუ ვინ იპოოს ესევითარისა საქმისა მოქმედად“... (... სასჯელი).

ეს კანონი ეფთვიმე მთანმიდელს X საუკუნის ბოლოს (ან XI საუკუნის პირველ წლებში) გადმოუკეთებია ბიზანტიური საეკლესიო კანონმდებლობიდან (691 წელს გამოტანილი VI მსოფლიო კრების 68-ე კანონიდან), მაგრამ ჩანს, რომ მისი გადმოკეთება საქართველოში არსებული რეალური გარემოებით იყო გამოწვეული. ერთი სიტყვით, ორივეგან ხაზგასმულია, რომ ეტრატზე ნაწერი ხელნაწერის ფურცლების (რადგან X საუკუნის ჩათვლით ყველა ხელნაწერი ეტრატისა იყო - ქალაღდი XI-XII საუკუნეებიდან შემოდის) „დახევა“, „დაჭრა“ წამლების გასახვევად, ახალი ხელნაწერების „შესამოსელად“ და ყდის გასამაგრებლად,

მენვრილმანეთათვის სხვადასხვა ყოფითი და სამეურნეო მოწყობის საფუძვლები, რომელთათვის მიყიდვა სასტიკად აკრძალული იყო, მაგრამ ყოველივე ეს დასაშვები იქნებოდა, თუ ხელნაწერი „არღარა საწმარ იყო საკითხავად“. ე.ი. ხელნაწერის განადგურება არ იკრძალებოდა იმ შემთხვევაში, თუკი მას პირდაპირი პრაქტიკული დანიშნულება დაკარგული ჰქონდა, იგი აღარ ვარგოდა საკითხავად. სწორედ ამ მიზეზით განირჩეს განადგურებისათვის უკლებლივ ყველა IV-VIII სს. ეტრატის ხელნაწერი გამოწაკლისის გარეშე, ასე გლობალურად: ისინი აღარ ვარგოდა ეკლესიაში ლეთისმსახურებაზე, ან განათლებული მრევლისათვის ოჯახში საკითხავად.

ზემოაღნიშნული ხელნაწერთა განადგურების მრავალგვარი მიზეზი მაინც კონკრეტულ, ცალკეულ ხელნაწერს თუ ხელნაწერთა გარკვეულ რაოდენობას ეხება და ვერ ვიტყვით, რომ ამ მიზეზებს ვერც ერთი IV-VIII საუკუნეების ხელნაწერი ვერ გადაურჩებოდა, ხელნაწერის ძირითადი ფუნქციის დაკარგვას კი შეეძლო მოესპო ის IV-VIII საუკუნეების ხელნაწერებიც, რომლებიც აღნიშნულ ქარტიხილებს გადაურჩა. ამიტომ დაშაღეს ეს უძველესი ტყავზე ნაწერი ხელნაწერები და ერთი ნაწილი ახალი ხელნაწერებისათვის საწერ მასალად დაამუშავეს და ამიტომ მოაღწია ჩვენამდე ფიზიკურად მაინც პალიმფესტების სახით, ხოლო მეორე ნაწილი, როგორც ტყავის მასალა, სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო საქმეებში გამოიყენეს და ამიტომაც უკვალოდ გაქრა.

სხვათა შორის, შეიძლება დადგინდეს, თუ როდის დადგა ჯერი იმ ხელნაწერების განადგურებისა, რომელთა ფურცლებიც შემდგომში პალიმფესტებად გამოიყენეს. ამისთვის საკმარისია პალიმფესტის ახალი ტექსტის ასაკი განისაზღვროს. ამ მონაცემებით ზოგი ძველი ხელნაწერი IX საუკუნეში გამოუყენებიათ ხელმეორედ საწერად, ზოგი - X საუკუნეში და ა. შ. არის ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ამ მიზნით ძველი ხელნაწერი მხოლოდ XIV საუკუნეში იქნა რეალიზებული (რა თქმა უნდა, ჩვენ არარე-

აღურად გვეჩვენება შესაძლებლობა, რომ საპალიმფსესტო ფურცლებზე რცლები ადრევე დაემზადებინოთ, ხოლო გამოყენებინოთ მდენიმე საუკუნის შემდეგ. უფრო სავარაუდებელია, რომ ინახებოდა ძველი ხელნაწერი და მას საჭიროებისამებრ მოიხმარდნენ. ერთი ასეთი ხელნაწერის - ალბათ VII საუკუნის ხანმეტური ოთხთავი - არსებობის შესახებ XI საუკუნის II ნახევარში ცნობა დაცულია გიორგი მთაწმიდელის ერთ-ერთ ანდერძ-მინანერში).

ჩვენ კი აღვნიშნეთ, რომ უძველესი ხელნაწერების ჩვენამდე მოუღწევლობის უმთავრესი მიზეზი მათი საკითხავად გამოუსადეგარობაში არის საქებარი, მაგრამ არაფერი გვითქვამს იმაზე, თუ რატომ შეიქნა ყველა IV-VIII საუკუნეების ხელნაწერი საკითხავად გამოუსადეგარი? თუ ჩვენ იმდროინდელ ხელნაწერებზე ჩვენამდე მოღწეული პალიმფსესტების ფურცლებით ვიმსჯელებთ, არც ერთი მათგანი არ არის „მლილთავან ანუ წყლისა, ანუ სხვათა რომელთამე სახითა უწმარქმნილი“ (დიდი სჯულისკანონი, გვ. 396). პირიქით, ეს ფურცლები „ჯანმრთელად“ გამოიყურებიან მას შემდეგაც კი, რაც ისინი პალიმფსესტებად და მზადებისას ფზიკეს და რეცხეს. მაშ რატომ იქცა ისინი საკითხავად გამოუსადეგრად ჯერ კიდევ IX-X საუკუნეებში? ჩვენი აზრით, ამისი მიზეზი უნდა ყოფილიყო ქართული ენის გრამატიკაში მომზდარი რეფორმა, რომელიც დაიწყო VIII საუკუნის II ნახევრიდან და გრძელდებოდა IX საუკუნემდე. სწორედ ამან გამოიწვია ძველი გრამატიკული ნორმებით დაწერილი ტექსტების საეკლესიო ღვთისმსახურებაზე ნასაკითხავად მიზანშეუწონლობა. საჭიროა, ამ საკითხებზე მოკლედ მაინც ვისაუბროთ:

მართალია, ქართული დამწერლობის ძეგლების შექმნა ქრისტიანობის დამკვიდრებასთან ერთად არის სავარაუდებელი, ე. ი. IV საუკუნიდან, მაგრამ ბოლო წლებამდე ცნობილი იყო მხოლოდ ერთი V საუკუნის დასასრულის და ისიც ეპიგრაფიკული (ქვაზე კვეთით შესრულებული) ძეგლი (ბოლნისის სიონის წარწერა). ხოლო ხელნაწერებიდან კი IX საუკუნეზე ადრინდელი არც ერთი

არ იყო გამოვლენილი. მხოლოდ 1922 წელს გამოვლინდა, VI-VII სს. პალიმფსესტები, მოგვიანებით ამათ შეემატა პალიმფსესტების მთელი რიგი, დანყებული V საუკუნით და VIII საუკუნით დამთავრებული, მათ შორის ერთი არაპალიმფსესტი - VII საუკუნის II ნახევრის ჩვეულებრივი ხელნაწერი, რომელიც ავსტრიაში, ქ. გრაციის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში ინახება. სწორედ ჩამოთვლილ უძველეს ეპიგრაფიკულ ძეგლებში და პალიმფსესტურ ხელნაწერებშია დადასტურებული ბ-ანის ხმარება სუბიექტური მეორე და ობიექტური (ირიბი) მესამე პირის ნიშნად, აგრეთვე ზმნის ი-ნიანი ვნებითებისა და ზედსართავების აღმატებითი ხარისხის ფორმებში (თითო მაგალითი ყველა შემთხვევიდან: და-ბ-წერ (შენ), ბ-კითხვიდეს (მას), ბ-ითქვას (იგი), ბ-უმჯობეს). სხვათა შორის, აკად. ა. შანიძემ ჯერ კიდევ პალიმფსესტური ხელნაწერების აღმოჩენამდე ეპიგრაფიკული ნაწარებისა და თანამედროვე ენაში რუდიმენტების სახით შემორჩენილი ფორმების (ბ-არ; მი-ბ-ვალ; ხ-ერთვისი - ზმნიდან (ხ)-ერთვის; ხ-უც-ეს-ი) საფუძველზე ივარაუდა უძველეს ქართულში ამ პრეფიქსის ზემოაღნიშნული ფუნქციით არსებობის შესაძლებლობა, რაც საბოლოოდ დაადასტურა გამოვლენილმა პალიმფსესტებმა. ამ მოვლენამ მოგვიანებით, მისი გადავარდნის შემდეგ, მიიღო სახელწოდება „ხანმეტი“, როგორც მას უწოდებს გიორგი მთაწმიდელი თავის ერთ-ერთ ანდერძ-მინაწერში: „სახარებანი საწმარად კეთილ არიან ბანმეტურნიცა და საბანმიდურნიცა“ და ამ სახელწოდებით აფიქსირებს ფაქტს, რომ იმ დროს (XI ს. II ნახევარი) სახარების ამ ტექსტში ბ-ანის ფუნქცია უკვე გაურკვეველი იყო და ის ზედმეტად მიაჩნდათ („ხანი“ მეტია, ზედმეტია).

ერთი სიტყვით, IV-VIII საუკუნეების ტექსტებში ბ-ანიანი ფორმები ფუნქციონირებდა, მაგრამ VIII საუკუნიდან ამ ნიშნის ხმარება თანდათანობით სუსტდება და მის ნაცვლად ამ ფუნქციით 3-აე მკვიდრდება. ზოგიერთ „ხანმეტ“ ტექსტში შეინიშნება 3-აე-იანი ფორმების გაჩენაც, ხოლო VIII საუკუნის II ნახევრიდან IX

საუკუნის მეორე ნახევრამდე ტექსტებში 3-აენი ფორმების გამოყენება ნაპოვია, თუმცა ასეთი ტექსტების შექმნის საჭიროება მხოლოდ საერთოდ მოიხსნა და IX საუკუნის მეორე ნახევრის ტექსტებში „3-აემეტობის“ (ტერმინი „ხანმეტობის“ ანალოგიით არის შექმნილი) მხოლოდ ცალკეული შემთხვევები იკვეთება.

ამგვარად, VIII-IX საუკუნეებიდან ენის გრამატიკული ნორმებიდან ჯერ ხ-ანიანი, ხოლო შემდეგ 3-აეიანი ფორმების ამოღებამ საკითხავად უხერხული და უვარგისი გახადა ის ძველი ტექსტები, რომლებშიც ეს ნიშნები, განსაკუთრებით ხ-ანი, იხმარებოდა. ამ ტექსტების ხმარებიდან ამოღება თანდათანობით ხდებოდა IX საუკუნიდან, უფრო ინტენსიურად კი X საუკუნიდან. მაგრამ ძველი ტექსტების შინაარსობრივმა საჭიროებამ პარალელურად მოითხოვა ამ ტექსტების გადმონერის აუცილებლობა, ოღონდ ხ-ანებისა და 3-აეების გარეშე (რამდენიმე IX საუკუნის ხელნაწერს ეტყობა „ხანმეტი“ და „3აემეტი“ ტექსტებიდან გადმონერის უტყუარი კვალი), ხოლო დედნებს თუ რა ბედი ენია, ამის შესახებ უკვე ვისაუბრეთ: ხმარებიდან ამოღებული ხელნაწერები გასანადგურებლად იქნა განწირული, რადგან სიძველეთა დაცვის მოთხოვნილება იმხანად არ არსებობდა.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე საკვირველი ის კი არ არის, თუ რატომ მოაღწია ჩვენამდე „ხანმეტმა“ და „3აემეტმა“ ტექსტებმა მხოლოდ პალიმფსესტების სახით და არა დამოუკიდებელ ხელნაწერებად, არამედ ის, თუ როგორ გადარჩა ერთი VII საუკუნის (ან VIII საუკუნის დასაწყისის) „ხანმეტი“ ჩვეულებრივი (არა პალიმფსესტური) ხელნაწერი – „ხანმეტი ლექციონარი“ (ე. ი. ბიბლიური ნიგნებიდან შესაბამის დღესასწაულებზე ნასაკითხავი მუხლების შემცველი კრებული), რომელმაც, მართალია, დიდი დეფექტებით (დაკარგულია მისი ორი მესამედი ნაწილი), მაგრამ მაინც მოაღწია დღემდე თავდაპირველი, ხელშეუხებელი ტექსტით?

ეს ხელნაწერი, რომელიც იერუსალიმის (პალესტინის) რომე-

ლილაც ქართულ სამნიგნობრო კერაში არის გადაწერილი, ქუჩუქუნი
 უკუნეში გაუზიზნავთ სინის მთაზე, საიდანაც იგი დაიკრძალა [XIX] [XIX] [XIX]
 საუკუნის ბოლოს, 1896 წელს და საბოლოოდ აღმოჩნდა ავსტრი-
 აში, ქ. გრაცის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში, სადაც ინახება
 დღესაც.

რატომ დაიკარგა და რა ბედი ეწია ამ ხელნაწერის უდიდეს
 ნაწილს, ჩვენთვის უცნობია. ხელნაწერის ისტორიისათვის სა-
 ინტერესოა, რომ 1883 წელს ამ ხელნაწერიდან მხოლოდ 29 ფურ-
 ცელი იყო დარჩენილი, დღეს კი ქ. გრაცში ის 27 ფურცელს
 შეიცავს - თითო ფურცელი დაიკარგა თავსა და ბოლოში. ერთი
 დაკარგული ფურცელი 1933 წელს შევიდა პარიზის ნაციონალურ
 ბიბლიოთეკაში, მეორე - ბირმინგემში - 1924-1929 წწ. უნდა ვი-
 ფიქროთ, რომ ამ ხელნაწერის ნაწილი იმიტომ გადაურჩა სრულ
 განადგურებას, რომ ის მცირე ფორმატის არის და ხელმეორედ
 სანერ მასალად მისი გამოყენებისათვის არ უღირდათ ძველი ნა-
 წერის ფხეკა-გადარეცხვა (პალიმფსესტებისათვის უმეტესად
 დიდი ფორმატის ხელნაწერები იყო შერჩეული), როგორც ჩანს,
 ამავე მიზეზით იგი დაინუნეს საყოფაცხოვრებო საქიროებისთვი-
 საც. ამასთანავე ჩანს, რომ მას ჰქონდა პრაქტიკული დანიშნუ-
 ლეობაც, რადგან უცდიათ ხ-ანების ამოფხეკა, მაგრამ ეს საქმე
 ბოლომდე ვერ მიუყვანიათ მათი სიმრავლის გამო.

გულდასაწყვეტია, რომ ისეთმა ძეგლებმა, როგორიც არის
 „შუმანიკის ნამება“, „ეესტათი მცხეთელის მარტვილობა“, ბიბლი-
 ური ნიგნების უძველესი თარგმანები და ბევრი სხვა ორიგინა-
 ლური თუ ნათარგმნი ძეგლი, რომლებიც ხ-ანმეტობის პერიოდში
 შეიქმნა, ჩვენამდე თავდაპირველი ხელნაწერებით ვერ მოაღწია.
 კიდევ კარგი, რომ ეს ხელნაწერები მას შემდეგ განადგურდა,
 რაც ისინი გადაინერა ახალი ენობრივი ნორების მიხედვით, თუ-
 მცა გადაინერამდე დაღუპულ ხელნაწერთა რიცხვიც არ უნდა
 იყოს მცირე. ბოლოს, ერთი ნახევრად კურიოზული ფაქტი: ერთ
 ქართულ ხელნაწერში (A-1105, 32ფ.), ერთ ნათარგმნ თხზულებას

ასეთი შენიშვნა ახლავს: „არა წერდენ უდაბნოსა ამას მყოფნი მწერალნი ცხოვრებათა და სიტუათა წმიდათა მამათასა ტრაქტსა ზედა, არამედ ქალაქსა ზედა, რამეთუ ეგულები მომავალსა ნათესავსა აწოცაჲ ცხოვრებასა წმიდათა მამათასა და დანერად სხუათა რასჲ ნებისაებრ მათისა“. ჩანს, რომ ეს „მწერალნი“ იმდენი ძველი ეტრატიის გადაფხეკა-გადარეცხვის მომსწრენი ყოფილან, ეჭვიც კი შეპარვიათ, რომ მომდევნო თაობებს, შეიძლება, არა მარტო გამოსაყენებლად უვარგისი ხელნაწერები ექციათ პალიმფსესტებად, არამედ მათ მიერ ეტრატიზე დანერილიც. ამიტომ წერდენ ქალაქდზე, რომელსაც მელანი ისე გაუფდებოდა, რომ მისი პალიმფსესტად გამოყენება შეუძლებელი იქნებოდა.

ამრიგად IV-VIII საუკუნეების არც ერთ ხელნაწერს ჩვენამდე არ მოუღწევია სალიტერატურო ქართულში VIII-IX საუკუნეებში მომხდარი ცვლილებების მიზეზით, რამაც ეს ტექსტები პრაქტიკული საეკლესიო მოხმარებისათვის გამოუსადეგარი გახადა და განადგურებისათვის განირა. ასე რომ, პოეტის სიტყვებით რომ ეთქვათ: „მას ნულარ ვსტირით, რაც დამარხულა, რაც უწყალოს დროთ ხელით დანთქმულა“.

იაკობ შემოქმედელი – მნივნობარი

XVII საუკუნის თვალსაჩინო პოეტი და სასულიერო მოღვაწე, გურიის ერთ-ერთი სამწყსოს, შემოქმედის (ოზურგეთის რაიონი), მიტროპოლიტი იაკობ შემოქმედელი (გვარად დუმბაძე) სწავლა-განათლების, წიგნისა და მნივნობრობის დიდი მოყვარული და დამფასებელი იყო. მან ქართლის მეფის გიორგი XI-ის დავალებით გალექსა XVI საუკუნის მწერლისა და სახელმწიფო მოღვაწის ბაგრატ ბატონიშვილის (მუხრანბატონის) ანტიმამაქმადიანური პოლემიკური თხზულება „მოთხრობა შჯულთა უღმრთოთა თათრისათა, გამოკრებილი და სიტყვის-გება ქრისტიანეთა მიერ“¹, რომელსაც „უსჯულო მოამადისა და ქრისტიანეთ გაბაასება“ უწოდა². აქ პოეტი მტკიცედ აცხადებს: „უგბილს უყვარს უსწავლელი“, ისე როგორც „ცრუს – მტყუვანი, მრუდად მთქმელი“

¹ ბაგრატისა და ამ ნაწარმოების შესახებ გამოქვეყნებული გვაქვს: მასალები ბაგრატ ბატონიშვილის (მუხრანბატონის) ბიოგრაფიის შესახებ (ქართული მწერლობის საკითხები, თბ., 1993, გვ. 118-159), ბაგრატ მუხრანბატონის ანტიმამაქმადიანური თხზულება (ფურნალი „რელიგია“, 1996, № 10-11-12, გვ. 68-90), ბაგრატ მუხრანბატონის ბიბლიოგრაფიული ცნობები [“მნივნობარი-99“, თბ., 1999, გვ. 91-99].

² გამოქვეყნებული გვაქვს ფურნალ „რელიგიაში“ (1995, № 4-5-6, გვ. 70-97). ამ ნაწარმოების შესახებ იხ. ჩვენი წერილები: იაკობ შემოქმედელის „უსჯულო მოამადისა და ქრისტიანეთ გაბაასების“ ხელნაწერები („მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1994, № 1-4, გვ. 39-72), იაკობ შემოქმედელის ანტიმამაქმადიანური თხზულება („რელიგია“, 1995, № 1-2-3, გვ. 90-106), როდის დაინერა იაკობ შემოქმედელის „მოამადისა და ქრისტიანეთ გაბაასება“ (ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 1995, გვ. 85-91), იაკობ შემოქმედელი – პოლემიკოსი მწერალი („რელიგია“, 1998, № 1-2, გვ. 58-81).

(14. 1). უცოდინარსა და უსწავლელთან ურთიერთობაც კი მწე-
ლია - მას ვერაფერს შეასმენ და გააგებინებ:

„არ მოისმენ, რას გუბნა შენ - სწავლისა უმეცარსა!“ (244. 1)

ნაწარმოების მიხედვით, ისმაიტელების, ანუ ისმაელის შთამო-
მავლების (არაბების, შემდგომ - მაჰმადიანების), ერთ-ერთი
უდიდესი და უპირველესი ნაკლი ის იყო, რომ მათ „არ ჰქონდათ
ნიგნი სჯულისა“ (75. 1), ხოლო მუჰამედი, ანუ, როგორც აქ დე-
დნის შესაბამისად ჰქვია, მოამედ, „თვით კითხვის უმეცარ იყო“,
ყურანი კი მან „ორთ გრძნეულთ სხვათ აწერინა“ (48. 2,4).

პოეტი, ბაგრატიის დარად, უსაზღვროდ დამფასებელია ბიბლიური
თხზულებებისა და იმ მთარგმნელებისა, რომლებმაც ეს ნიგნები
ებრაულიდან ბერძნულად გადმოიღეს. ხოლო, დედანთან შედარე-
ბით, ის კიდევ მეტი მოწინებითა და პატივისცემით წარმოგვიდგენს
ძველ ქართველ მწიგნობრებს - დავით ტბელს, სტეფანე სანანოის
ძეს, ეფთვიმე და გიორგი ათონელებს, ეფრემ მცირეს, არსენ ნინო-
წმინდელსა და საბა თუხარელს, რომლებიც „ელუსაღემს ძველადვე
აღზრდილი იყვნეს“ და „ბერძენთ, არაბულს ენასა მარჯვედ“ გა-
წვრთნილებმა „სთარგმნეს ყოველი ნიგნები“ (182). კერძოდ,
ეფთვიმე, რომელმაც „ისწავლა ყოველი სიბრძნე“, „ღვთისმეტყვე-
ლთა სიტყვას ჰქუბდა“ (184. 4; 185. 1); გიორგი იყო „რიტორი, სი-
ბრძნის სახლ-სართულ დამრთველი“, დავითი და სტეფანე - „უგბი-
ლთა სწავლით მომწვრთელი“, ხოლო „საბა და ეფრემ - უცნობთა
ცნობისა წყაროთ მომწველი“ (186).

იაკობმა მეფე-პოეტს არჩილს საგანგებო საქებარი თხზულე-
ბანი მიუძღვნა, სადაც მისი შეფასების ერთ-ერთი უმნიშვნელო-
ვანესი საზომი სწავლა, განათლება, ცოდნა, სიბრძნე, ნიგნიერ-
ება არის.

მწერლის ყველა ნაწარმოებში, მათ შორის გალექსილშიც, ნა-
თლად და გამოკვეთილად ჩანს ავტორის დიდი ნაკითხობა და, იმ
დროის კვალობაზე, ფართო და ღრმა განსწავლულობა. იმის მე-
ოხებით, რომ მას წესად ჰქონდა ხელნაწერებზე მინაწერების გა-

კეთება, ვიცით ზოგიერთი თხზულება (დიდი და მცირე ზომის) კანონები, იოანე ოქროპირის განმარტებანი და სხვებზე) ზრამცქი მისი ლიც მას ნაუკითხავს და დაუმუშავებია.

ნიშანდობლივია, რომ იაკობის მოღვაწეობის შეფასებისას მისი თანამედროვე და მომდევნო ხანის ჩვენი შესანიშნავი სწავლულები ერთხმად წინ წევენ და ალტაცებით აქებენ მის ნიჭსა და ერუდიციას. „ბრძნად მოუბარი“, „მეცნიერი უბარი“, „ბრძენი“, „მცნებული“, „სიბრძნე მრთელი“, „სიბრძნემოყვარე ფრიად“, „მაღალ-გონება“, „საუნჯე მრავალთ ცნობით“, „სიბრძნის მოყვარე“, „კაცი მეცნიერი“ და სხვა – აი, მათ მიერ ნახმარი ეპითეტები.

ჩანს, იაკობი დღენიადაგ ზრუნავდა თავისი კათედრის ბიბლიოთეკის გაზრდასა და სრულყოფაზე, მაშინაც კი, როცა იგი სამშობლოდან შორს, სახელდობრ, რუსეთში იმყოფებოდა. შემოქმედის კუთვნილი სახარების ბოლოს გენათელი ნიკოლოზ ლორთქიფანიძე გვაუწყებს: „სახარებისა ამის კუბო და ერთი შეკრული ქალაღი ესე რუსეთიდგან დუმბაძეს, შემოქმედელს იაკობს შემოქმედს დასადებად გამოუგზავნია. ჩვენ გენათელმან ლორთქიფანიძემან ნიკოლოზ დავანერინეთ“¹.

სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად არის ცნობილი², რომ მანამდე მწერალს შემოქმედის მონასტრისათვის შეუწირავს ნუსხურით შესრულებული მოზრდილი სასულიერო კრებული „ფუ-

¹ ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნები, I, თბ., 1907, გვ. 39.

² პირველი და ზოგადი ცნობები მის შესახებ გამოაქვეყნა დ. ბაქრაძემ (არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, სანქტ-პეტერბურგი, 1878, რუსულ ენაზე, გვ. 156-158, ა. ტოტონიას თარგმანი, ბათუმი, 1987, გვ. 140-141; დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოში, ტფ., 1889, გვ. 226-227). თანამომდევრული აღწერილობა დაბეჭდა თ. ფორდანიამ (Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея Карталинско-Кახетинского духовенства, составленное Ф. Жордания, II, Т., 1902, გვ. 168-172).

ტკარი" (A-691).

თანდართულ ანდერძში კვითხულობთ: „ეჰაჲ, შენ დიდსგ...
ზ(ე)შთა აღმატებ(უ)ლსა, ცათა მობაძ(ა)ესა ს(ა)ყდარსა
ლ(მ)რთაქებ(ი)საქსა შემოქმედის(ა)სა, ერთარსებით ქებ(უ)ლ(ს)ა,
ს(ა)მებით დიდებ(უ)ლსა ხ(ა)ტსა ლ(მ)რთ(ა)ე(ბ)ის(ა)სა, ჩ(უ)ენ,
მს(ა)სო(ე)ბ(ე)ლშ(ა)ნ თქ(უ)ენშ(ა)ნ შ(ე)ნმავე მიტროპოლიტმა
დუმბაძემ(ა)ნ ი(ა)კ(ო)ზ შემოგწირეთ წ(მი)დაჲ ესე
ფუტკარი. ან ვინც და რამ(ა)ნცა ძემ(ა)ნ კ(ა)ც(ი)სამ(ა)ნ ეს
შ(ე)ნს საყდარს გ(ა)შობახვას ან ინათხოვოს და ბევრს ხანს და-
უკავოს და წაართვას, წყუვა ყოველი ძველისა და ახლისა
შქ...ისა მ(ა)ს ზ(ე)დამც აღესრ(უ)ლებიხ და მოსლევასა მ(ა)ს
შ(ე)ნსა დიდებ(ი)თ შ(ე)ნგ(ა)ნ დაწყუღთა მ(ა)თ თ(ა)ნა აღირაცხე-
ბიხ. ამინ!“ (გვ. 127 v).

ბოლოს ხელმოწერილია ხეული მხედრულით: „შემოქმედელი
იაკობ“ (იხ. სურათი).

კრებული შინაარსობრივად მრავალფეროვანია. ჩამოთვლით
ზოგიერთ მათგანს². იგი იწყება თხზულებებით: „უნყებაჲ და
თბრობაჲ“ იუდეველთა მეფეთათვის, იერუსალიმისა და სოფიის
ტაძართათვის, ეფრემის - „ელია წინასწარმეტყველისათვის“, ეპი-
ფანე კვიპრელის - „საქმენი წმიდათა წინასწარმეტყველისათვის“.
შემდეგ სხვადასხვა ადგილას მოთავსებულია ამავე ავტორის სხვა
ნაშრომები: „აღესებისა ზიარებისათვის“, „ყოველთა მათ წიგნთა,
რომელნი შეკრიბნა მეფემან პტოლემეოს თარგმანებამან“.

¹ „ა“-ს მაგივრად „ა“-ით არის წარმოდგენილი: „მობაძესა“, „დუმბაძემან“,
„რამანცა“, „წყუვა“. როგორც ზ. ალექსიძე და ო. ბერიძე შენიშნავენ, ამგვარი
მართლწერა კრებულისათვის სხვაგანაც ყოფილა დამახასიათებელი (იხ. ქვემოთ
მითითებული ზ. ალექსიძისა, გვ. 70 და ო. ბერიძის, გვ. 10, ნაშრომები).

² ზელანერის დაშლილი და გადაადგილებული ფურცლები დაილაგა და
დაგვერდა ნ. ნატრაძემ, აღწერა ც. კახაბრიშვილმა (დიდი შადლობით უნდა
აღნიშნოთ, რომ ზელანერზე მუშაობისას ეს გამოუქვეყნებელი აღწერილობა
ავტორმა თავაზიანად მათხოვა და მასარგებლა).

კრებულში შესულია აგრეთვე: არსენ საფარელის „განყოფილების ქართლისა და სომხეთისა“, ათანასი ალექსანდრიელის „გომისათვის უფლისა“, დოროთეოს ტვირელ ეპისკოპოსის „აღწერილი საეკლესიო სამოცდაათთა მათთვის მონაფეთა უფლისათა, რომელი იწამა ჭამთა მათ ივლიანე განდგომილისათა“, სოფრომ იერუსალიმელის „სამოთხე“, ანუ „საქმენი და განგებანი წმიდათა მამათანი და ღმრთის მოყუარეთა ღვდათანი“, კითხვა-მიგებანი ანასტასი სინელისა და ბასილ და გრიგოლ ღმრთისმეტყველისანი; აბუკურას სახელით ცნობილი ნაწარმოებები; მარკოზ განმორებულის, ჯერასიმეს (ანუ გერასიმეს), მაკარი რომაელის, ონოფრესა და მაკარი მეგვიპტელის ცხოვრებანი, აპოკრიფი ლეთისმშობის წარმომობაზე; ნაშრომები ებრაელ, ეგვიპტელ და სპარსელ მეფეებზე, ცალკეულ ქრისტიანულ დებულებებზე, წელთაღრიცხვის საკითხებზე, ზომისა და წონის ერთეულებზე, სურნელოვან ხეებსა და მათ სახელებზე და ა.შ.

„ფუტკარი“ საგანგებო შესწავლას საჭიროებს. გამოსარკვევია, ვის მიერაა იგი გადაწერილი. თ. ჟორდანიას თავისი აღწერილობის შესავალში წერს: „...Переписана алфавитом «хуцური» почерка начала XVII в., вероятно, рукою Шемокмедского митрополита Иакова Думбадзе“ (გვ. 168). „ქრონიკების“ პირველ ტომში აღნიშნავს: „ხელნაწერი იაკობ შემოქმედელის ყოფილა, მისთვის (და შეიძლება მისგანვე) დაწერილი“ (გვ. 303).

ხელნაწერის ზოგიერთი ფურცლის ჭვირნიშნის მიხედვით, რომელიც რამაზ პატარიძეს შეუსწავლია, ზაზა ალექსიძე მთელ „ფუტკარს“ XVI საუკუნით ათარიღებს. იაკობ შემოქმედელის „მინაწერის ხელი, - წერს მკვლევარი, - მხოლოდ ერთი შეხედვით შეიძლება გაიგივდეს ხელნაწერის ხელთან. სულ მცირე დაკვირვებაც კი საკმარისია, რომ ცხადი გახდეს: მინაწერი და კრებული სხვადასხვა ხელით არის შესრულებული. ამიტომ იაკობ დუმბაძეს მხოლოდ „ფუტკარის“ შეწირვის პატივი შეიძლება მიენეროს.

ქვირნიშნის მიხედვით, ხელნაწერი თარიღდება XVI საუკუნის პირველი ნახევრით, ვინაიდან ამავე ქალაქში დაწერილი რილიანი ხელნაწერები: ცსსა № 400 - 1534 წ., ხელნაწერთა ინსტიტუტი S-312 - 1541 წ. (სქოლიოშია შენიშვნა: „ცნობისათვის მაფლობას მოვახსენებთ რ. პატარიძეს“. - ბ. დ.). ამრიგად, A-691 იაკობ დუმბაძის გადაწერილი არ არის და XVI საუკუნის პირველი ნახევრით უნდა დათარიღდეს¹.

ვ. კახაბრიშვილი ხელნაწერს XVI-XVII საუკუნეებით ათარიღებს და კითხვის ნიშნით წერს: „გადაწერილი თუ მიმგები იაკობ შემოქმედელი (დუმბაძე)“.

„ფუტკარის“ შექმნის ისტორია მეტი სიღრმით არის დასამუშავებელი. დასადგენია, რა კავშირი აქვს მას სხვა ამგვარ კრებულებთან, ანუ მასში შემავალი თხზულებანი რედაქციულად რას წარმოადგენენ ან ზომ არ არის მასში ისეთი რამ, რაც ქართულ მწერლობაში სხვაგან არ გვხვდება.

დ. ბაქრაძე, როდესაც „ფუტკარის“ მნიშვნელობაზე საუბრობს, შენიშნავს: „მასში განსაკუთრებით საინტერესოდ მჩვენა ტექნიკური სიტყვები, რომლებიც ხუროთმოძღვრულ ხელოვნებას ეხება და რომლებიც ახლა თითქმის აღარ იხმარება“².

როგორც ჩანს, დ. ბაქრაძეს მხედველობაში აქვს სოფიის ტაძრის შესახებ აქ წარმოდგენილი ტრაქტატი. ამ ძეგლის გამოცემელი ო. ბერიძე, რომელიც „ფუტკარის“ ტექსტსაც ითვალისწინებს, ბრძანებს: „ეს მცირე თხზულება... საინტერესოა არა მხოლოდ თავისი შინაარსით, არამედ მეტად მდიდარი ძველი ქართული ხუროთმოძღვრული ტერმინოლოგიით. სწორედ ამიტომ იყო, რომ არაერთხელ მიმართაუდა თარგმანის ტექსტს აკად.“

¹ არაწილი საფარელი, განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა, ტექსტის კრიტიკულად დაადგინა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ზ. ალექსიძემ. - თბ., 1980, გვ. 70.

² არქეოლოგიური მოგზაურობა..., ქართული გამოცემა, გვ. 140.

ივ-ჯავახიშვილი ძველ საქართველოში მშენებლობის საქმისადმი მიძღვნილ თავის შრომებში¹.

ზ. ალექსიძეს მიაჩნია, რომ არსენ საფარელის თხზულების „განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა“ ყველაზე ძველი ნუსხა „ფუტკარია“ (გვ. 70). ვინ იცის, რას გვიჩვენებენ კრებულის დანარჩენი თხზულებანი, რა უნიკალური მასალების შემცველნი არიან ისინი?!

იაკობ შემოქმედელის უმთავრესი მონოდება მწერლობაა. „უსჯულო მოამადისა და ქრისტიანეთ გაბაასების“ ეპილოგში ის ბეჯითად აცხადებს:

„კანონად მიჩანს ლექსთა თქმა, მსოფლიო მოშაირობა“ (289. 1).

ამავე ნაწარმოების პროლოგში პოეტი გვაუწყებს, რომ მას სასულიერო მწერლის სახელი აქვს², მაგრამ „გარეშედ“³, ანუ საეროშიაც, იღვწის; ბრძენთა სიტყვის მოსმენა, დაფასება და ასეთი ავტორისათვის შემწეობა ყოველთვის შეუძლია, მაგრამ ქრისტიანობისათვის თავდადებას არასოდეს ოდნავადაც არ გამორიცხავს:

„ერიტორებ სიბრძნის ებგური შემოქმედელი იაკობ, მიცნობენ საღმრთოდ, გარეშედ ენარნარებ, ტკილიად ემუსიკობ, ბრძენთ სიტყვას კარგად მოვისმენ, არ დავეგობ, თვით მე შეუმკობ, და ქრისტესთვის ვერძად, საკლავად შზად ვართ, მთაზედა ვისაკობ“ (9).

¹ ბიზანტიური ტრაქტატი სოფის ტაძრის აშენების შესახებ და მისი შუასაუკუნოებრივი ქართული თარგმანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო ო. ბერიძემ, თბ., 1982, გვ. 4-5.

² კერძოდ, ამგვარად აფასებდა არჩილ: „ზუცურის ენით მელექსობს, არის საეროს მგმობარი“ - ნერდა ის „თეიმურაზისა და რუსთველის გაბაასებაში“, სტროფი 33.

³ სულხან-საბა ორბელიანის ახსნა: „გარეშე მსოფლიო, ვინა გარეშოს“, „არასულიერი“. დავით ჩუბინაშვილი: „გარეშე მსოფლიო, არ საეკლესიო...; иерехам ...; გარეშე ნერლი светская литература“. ილ. აბულაძე: გარეშე— გარეგანი, საერო“ (ძველი ქართული ენის ლექსიკონი [მასალები], თბ., 1973).

იაკობი შესაფერისად აფასებს შოთა რუსთველს, რომელიც უმაღლეს ადგილას აყენებს - ზენიტში მყოფ მზეს ადარებს და პოეზიის მეთაურად და გვირგვინად წარმოგვიდგენს. მის მეწყვილე, ანუ თანატოლ, პოეტებად მეფეები - თეიმურაზ პირველი და არჩილი ესახება. ამ სამეულის ღირსეულ თანამოკალმედ თავის თავს ასახელებს. დანარჩენ პოეტთა მიმართ მკაცრ ნიპილიზმს იჩენს - ყველას უსარგებლოდ მიიჩნევს:

„რუსთველი ვთქვა თავს მელექსედ, მზედ კორჩიბის ეტლს მჯდომარედ,
თეიმურაზ, არჩილ მეფე - ორივ მისად მეჯუფთარედ,
თვით ცისკრისა მთიებად ესაჩან, სანთლად მათთვის წინ მდებარედ,
და სხვა შეყრილნი მელექსენი - ცუდ ვარსკვლავად, მოუხმარედ“ (6).

იაკობი აქაც მწერლისგან დიდ განსწავლულობას მოითხოვს: „ვინც სხვას მოძღვრის სიბრძნის სიტყვას, სჯობს თვით პირველ განიმარტოს“. ჩასწვდეს და დაეუფლოს ღვთისმეტყველების სახისმეტყველებას, მის წართულ ენას: „ნოეს ტრედმან რად მიართვა, გამოსცნობდეს გან იმა რტოს“. ამავე დროს, ჩამოცილებული და მოშორებული უნდა იქნეს ყოველნაირი უკეთურებანი: „განინმინდოს ზამთრის ყანგი...“ (7).

იაკობ შემოქმედელისათვის სიტყვა და საქმე განუყოფელია. ამის დამადასტურებელია მთელი მისი ცხოვრება და შემოქმედება.

იოანე-ზოსიმე - „ქაპას“ ავტორი

X საუკუნის ცნობილი ქართველი მეცნიერი, ლიტურგისტი, პოეტი და მწიგნობარი იოანე-ზოსიმე ჯერ საბანშიდის, ხოლო შემდგომ სინანშიდის ქართველთა მონასტრების სულიერი წინამძღოლი, მესვეური და მწიგნობრული საქმიანობის სულისჩამდგმელი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ იოანე-ზოსიმეს არ სჭერია თანამდებობა და მხოლოდ ბერი იყო, იგი თავისი მოღვაწეობით იყო პალესტინისა და სინის მთის სამონასტრო ცხოვრების ორგანიზატორი, საღვთისმეტყველო სკოლებისა და ლიტერატურული პროცესების წარმმართველი. ქართულ ხელნაწერთა სინურ კოლექციაში დაცულია მისი შედგენილი თუ გადაწერილი მრავალი მნიშვნელოვანი ხელნაწერი, რითაც მან დიდი ამაგი დასდო ქართულ კულტურას. მან შეადგინა ორიგინალური და ნახევრად ორიგინალური კალენდარულ-ჰიმნოგრაფიული კრებულები, რომლებსაც ახლავს ძვირფასი ცნობების შემცველი რედაქციული შენიშვნები და ანდერძ-მინაწერები. მის მიერ შედგენილი ლიტურგიკული დანიშნულების კრებულები ასახავენ ეროვნულ ტენდენციებს, ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ და ქრისტიანული ეკლესიის მზარდ მოთხოვნილებებს, რაც გამოკვეთს მათ ღირებულებას ქართული კულტურის ისტორიის ამ უმნიშვნელოვანესი მონაკვეთის სრულყოფილად და მრავალმხრივად შესასწავლად. სწორედ ამ კრებულებში დაცული კოლოფონების დახმარებით ხდება შესაძლებელი იოანე-ზოსიმეს მოღვაწეობის საბანშიდური და სინური პერიოდების განსაზღვრა, მის მიერ ჩატარებული ლიტურგურულ-საღვთისმეტყველო და მწიგნობრული მუშაობის დახასიათება.

კ. კეკელიძემ აღნიშნა: „იმ ხელნაწერთა მიხედვით, რომელნიც უმთავრესად სინას მთაზეა დაცული, ჩვენ შეგვიძლია, ტექსტების ლისნივით ლიტერატურული მოვანება ერთი ადამიანისა, რომელიც სათავეში ედგა ქართველების საზღვარგარეთულ სამონასტრო კოლონიას მეათე საუკუნეში“ (1, 164). იოანე-ზოსიმე, რომელიც ხელნაწერთა კოლოფონებში ორი სახელით მოიხსენიება, ხოლო ერთგან (Sin-2, 185r) კრიპტოგრაფიულადაც გვხვდება, უბრალო ბერი ყოფილა, მას არ ჰქონია მღვდლობის ხარისხი, არ სჭერია რამე თანამდებობა, კერძოდ, მოძღვრობა, დეკანოზობა, მამასახლისობა. ამან იოანე-ზოსიმეს მისცა შესაძლებლობა, მთელი თავისი დრო, ენერჯია, განათლება მნივანობრული, ლიტერატურული და საღვთისმეტყველო საქმიანობისათვის მოეხმარა. ღრმა განათლების, ძლიერი სულის, ენერჯიით სავსე იოანე-ზოსიმე ფიზიკურად სუსტი, ავადმყოფი ყოფილა. თითქმის ყოველ ხელნაწერში იგი უჩივის სუსტ მხედველობას.

იოანე-ზოსიმე, სინური ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერების მიხედვით, არის: 1. ტექსტის განმაცხოველებელი, ე. ი. შებღალული ადგილების აღმდგენელი; 2. როგორც ახალი ნივნების, ისე ადრე გადაწერილი ხელნაწერების „შემმოსელი“, ან შემკინძველი და ყდის გამკეთებელი; 3. ამა თუ იმ ნივნის შემკვეთი და მომგებელი; 4. ტექსტის „დამზრეკი“ ან „მზრეკალი“, გადამწერი (1, 166). საყურადღებოა ის გარემოება, რომ იოანე-ზოსიმე, ბერძნული ენის კარგი მცოდნე, მთარგმნელობით საქმიანობას არ ეწეოდა. მაგრამ კ. კეკელიძემ დასვა საკითხი იმის შესახებ, ხომ არ ნიშნავს ტერმინი „დამზრეკა“ მთარგმნელობასაც (იქვე). იოანე-ზოსიმე უფრო ცნობილია, როგორც გადამწერი. გადასაწერად იგი ძირითადად ბიბლიურ და ლიტურგიკულ ტექსტებს არჩევდა.

იოანე-ზოსიმეს შეუდგენია ლიტურგიკული კრებული Sin-34, რომელშიც მას, სხვა მნიშვნელოვან მასალასთან ერთად, მოუთავსებია უნიკალური კალენდარი, შედგენილი ოთხი დედნის საფუ-

ძველზე: იერუსალიმის, კონსტანტინოპოლის, საბანშინდის კალენდრები და ნმიდა საფლავის კანონის, ანუ „იერუსალიმის განხილვის“ საფუძველზე. უნდა აღინიშნოს, რომ ყოველ ეკლესიას, რომელიც ემყარებოდა ეროვნულ, აღმსარებლობით თუ ადმინისტრაციულ პრინციპს, თავისი კალენდარი ჰქონდა, რომელშიც ამ ეკლესიის წმინდანი და დღესასწაულები აღინიშნებოდა საუფლო დღესასწაულებსა და მსოფლიო წმინდანების ხსენების გვერდით. დროთა განმავლობაში ცალკეულ ეკლესიებში არსებული კალენდრები გაერთიანდა და ყველაფერმა ერთად მოიყარა თავი, რამაც დადებითი როლიც შეასრულა და უარყოფითიც. დადებითი იმიტომ, რომ კალენდრებში ყველა ქრისტიანული ქვეყნის წმინდანების ხსენება იყო დადებული და მათი სახელები შემოინახეს კიდევ. უარყოფითად იმოქმედა იმიტომ, რომ გაერთიანებამ კალენდართა ინდივიდუალობა ნაშალა და მათი სპეციფიკური თავისებურება გადაფარა. ამიტომ ადგილობრივ კალენდართა შორის, რომელთა მოძიება და აღდგენა განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა, იოანე-ზოსიმეს კალენდარს ერთ-ერთი პირველი ადგილი უნდა მიეკუთვნოს, ვინაიდან იგი გამოირჩევა ქართული ელემენტების არსებობით; კალენდარში შეტანილია ქართული ეკლესიის წმინდანები და დღესასწაულები; წმინდა ნინო, წმინდა აბო თბილელი, არჩილ მეფე, კათალიკოსი მამია, მანგლისის ჯვარი, მცხეთის ჯვარი, შუშანიკ დედოფალი, ყოველნი წმინდანი მონამენი ქართლსა შინა წამებულნი.

ყოველივე ეს იოანე-ზოსიმეს ეროვნულ სულს, ეროვნულ ცნობიერებას, ეროვნულ თვითშეგნებას გვამცნობს. იგი თავის საღვთისმეტყველო-მნივნობურულ საქმიანობაში ყოველთვის ითვისებისწინებდა ეროვნულ მიზნებსა და საჭიროებებს. ყოველ ხელნაწერს, რომელსაც იგი ხელს ჰკიდებდა გადასანუსხად, სარედაქციოდ, შესაბამისად თუ გასაცხოველებლად, ქართველი ერის ინტერესებსა და მოთხოვნებს უხამებდა. ყოველ მის ნაამაგარ ხელნაწერში, კ. კეკელიძის სიტყვით, „გამოსჭვივის ცხოველი პა-

ტრიოტული გრძნობა საზღვარგარეთ მომუშავე შეგნებულნი იყვნენ იდეური მამულიშვილისა" (1, 167). მის მიერ შედგენილი ავტორი, კალენდარი თუ პასქალისტური ხასიათის შრომა ეროვნული თვითშეგნებითა და ცნობიერების მაღალი დონით გამოირჩეოდა. თავისი რედაქტორული მოღვაწეობითა და სკრიპტოლოგიური სამუშაოებით იოანე-ზოსიმე ქართული კულტურის განვითარებას, ერის სულიერ ფასეულობათა აღორძინება-აღმავლობას ემსახურებოდა. იოანე-ზოსიმემ ქართული ლიტერატურის ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი დაიმკვიდრა, როგორც შემოქმედმა. ტრადიციულად იგი მიჩნეულია ქართველი ერის ცნობიერების გამოვლენისა და მესიანისტური იდეის შემცველი საგალობლის ავტორად. ესაა „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“.

იოანე-ზოსიმეს ავტორობასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში ორი თვალსაზრისი არსებობს: 1. ტრადიციული შეხედულებით, იოანე-ზოსიმე არის „ქებას“ ავტორი (ქ. კეკელიძე, ლ. მენაბდე, ი. ლოლაშვილი, ზ. კიკნაძე, რ. სირაძე, მ. ჩახავა, ზ. გამსახურდია და სხვ.); 2. საპირისპირო აზრი - იოანე-ზოსიმე არ არის ავტორი „ქებასა“, გამოთქმული აქვთ პ. ინგოროყვას, ა. ბაქრაძეს, რ. პატარიძეს, გ. ნარსიძეს, თ. ალდამიძეს, რომლებიც თავიანთ მოსაზრებას ასაბუთებენ, ხოლო სხვები, ვინც ამ შეხედულებას იზიარებენ, თავიანთ არგუმენტაციას არც გვთავაზობენ, შესაძლოა, იმიტომ, რომ მათ „ქებაჲ“ X საუკუნის ძეგლად არ მიუჩნევიან.

უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორობის პრობლემასთან უშუალოდაა დაკავშირებული ქრონოლოგიური საკითხიც, როდის შეიძლება დაწერილიყო საგალობელი. თუ დადგინდება ერთი პრობლემა, ცხადია, გადაწყდება მეორეც. საკითხი უაღრესად რთულია, ვინაიდან იმ ოთხი ხელნაწერიდან, რომლებითაც შემოგვენახა თხზულება, არსად არაა მითითებული ავტორი. ამიტომ თავისთავად ისმის კითხვა: შეიძლება თუ არა იოანე-ზოსიმეს X

საუკუნის 60-იან წლებში შეექმნა ქართული ენისა და ერისადმი მიძღვნილი საგალობელი და რა ნაწარმოებები არსებობდა სოფელ სოდ?

იოანე-ზოსიმეს მოღვაწეობის ზოგადი დახასიათების მიხედვით ნათლად ჩანს, თუ რა დიდი დამსახურება მიუძღვის მას საბანშიდისა და სინანშიდის მონასტრების სკრიპტორიუმის გამდიდრებაში, როგორი ძალისხმევითა და რუდუნებით ადგენდა და რედაქტირობდა იგი იმ უმნიშვნელოვანეს ლიტურგიკულ კრებულებს, რომლებსაც, პრაქტიკული საქმიანობის გარდა, სასწავლო-აღმზრდელობითი ფუნქცია ეკისრებოდა. ღრმა განათლების გარეშე იგი ვერ შეადგენდა Sin-34-ის ტიპის იადგარს, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა ჰიმონგრაფიის, ლიტურგიკის, ქართული საეკლესიო-ეორტალოგიური კალენდრის ჩამოყალიბებაში, რომელიც მეცნიერული ხასიათისაა, ამას მოუთითებს თვით შემდგენელი კრებულისა.

„ქება და დიდება ქართულისა ენისა“ ჩვენამდე შემონახულია ოთხი ხელნაწერით: 1. 949-965 წლებში იოანე-ზოსიმეს შეუდგენია ლიტურგიკული კრებული, ცნობილი Sin-34, რომლის ძირითადი ნაწილი ინახება სინის მთაზე, ნაწილი - სანკტ-პეტერბურგში, ნაწილი - ლაიპციგში. საგალობლის ტექსტი შემონახულია სანკტ-პეტერბურგის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილების ფონდის (ტიშენდორფისეული კოლექცია) პალიმფსეტურ ფურცელზე. ხელნაწერი იოანე-ზოსიმეს საბანშიდის მონასტერში მოღვაწეობის პერიოდშია შესრულებული; 2. Sin-38, 979 წლისა, გადანერილი სინაზე; 3. Sin-32, 981 წელს იოანე-ზოსიმეს განუახლებია და შეუმოსავს 864 წლის ცნობილი სინური მრავალთავი და მისთვის თავისივე ხელით ხსენებული საგალობელი დაურთავს; 4. Sin-6, 982 წლისა, გადანერილი სინაზე. ეს ფაქტი იმას მოუთითებს, რომ იგი გავრცელებული და ცნობილი ყოფილა სინის მთაზე მოღვაწე ქართველ ბერებს შორის. უცნობია, იყო თუ არა იგი

საქართველოს ტერიტორიაზე მოღვაწე ბერებისათვის ცნობილი იცნობდა თუ არა მას ქართველი საზოგადოებრიობა, ვიდრე განხორციელდა მისი პირველი პუბლიკაცია. საგალობელი მხოლოდ სინურ ხელნაწერებშია დაცული და მხოლოდ იოანე-ზოსიმეს ხელითაა დანერვილი.

ჩვენ ვიზიარებთ ტრადიციულ თვალსაზრისს საგალობლის X საუკუნის 50-60-იან წლებში შექმნისა და მის ავტორად იოანე-ზოსიმეს აღიარების შესახებ შემდეგი არგუმენტების საფუძველზე:

უფიქრობთ, საგალობლის დანერვის თარიღის განსაზღვრისათვის, რასაც ვადაშწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ავტორის ვინაობის დასადგენად, აუცილებელია იდეოლოგიური ნანამძღვრების გათვალისწინება, ვინაიდან მის შექმნას წინ უძღოდა ქართველი ერის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლისა და ანტიმამაძიანური ტენდენციის გამოვლენის, შესიანისტური იდეის დამკვიდრება ქართულ მწერლობაში. 786-790 წლებში იოანე საბანისძემ შექმნა პავიოგრაფიული ნაწარმოები „აბო თბილელის წამება“, რომელშიც ქრისტიანული სამყაროს განაპირა ქვეყნის, საქართველოს, ბიზანტიასთან გათანაბრების საკითხი იჩენს თავს. 951 წელს გიორგი მერჩულის მიერ დანერვილ „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“, რომელმაც მცირეოდენი ცვლილება განიცადა 961 წლამდე, კონცეფცია ქართველი ერის სრულყოფილების შესახებ გამოკვეთილი და ჩამოყალიბებულია შემდეგი ფორმულით: „ქართლად ფრიადი ქუეყანაა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ეწითა ჟამი შეინორვის და ლოცვაა ყოველი აღესრულების“, ე.ი. გიორგი მერჩულის განაცხადი იმის შესახებ, რომ საქართველოში („ქართლად“) ლეთისმსახურება ქართულ ენაზე წარიმართება, უკვე გაკეთებულია. ამ ეპოქაში ტაო-კლარჯეთში საფუძველი ეყრება საქართველოს გაერთიანებას ერთი სახელმწიფოებრივი ცენტრით. ერის მატერიალური და სულიერი ცხოვრება აღმავლობის გზას ადგას. ქართველი მოღვაწენი იბრძვიან ერის უკეთესი მერმისისა-

თვის, ისინი გრძნობენ ქვეყნის მომავალს, გაერთიანებების მოლოდინში არიან, რაც მათ სიამაყისა და ამაღლებული გრძნობით ალავსებთ. ამიტომ გიორგი მერჩულისეული ეროვნული იდეოლოგიისა და მსოფლმხედველობის ლოგიკურ გაგრძელებად გვესახება იოანე-ზოსიმესეული ეროვნული და მესიანისტური შეხედულების ნარმოქენა. ამ თვალსაზრისით, საყურადღებო მოვლენად მიგვაჩნია სინურ ხელნაწერში შემონახული პიმნოგრაფიული კანონი, რომლის აკროსტიქი ქართულ ანბანს შეადგენს, რაც, ფაქტობრივად, იმას ნიშნავს, რომ ქართული ანბანის ქება აკროსტიქითაა გამოთქმული (Sin-65, 75a - 76b). საგალობელს ზემოდან ნარწერილი აქვს: „დასდებელნი მსგეფსისანივე და სადაცა გინდენ, იაბიკონნი ქართულსა ანბანსა ზედა ძუელნი“, რომელიც ცხრა გალობისაგან შედგება და მისი წმინდა გუერდი. ნარწერა ადასტურებს, რომ საგალობელი ძველია, ე. ი. შექმნილი IX საუკუნეში, რაც იმას მონიშნავს, რომ ნიადაგი ქართული კულტურის შეთანაბრებისათვის ბიზანტიურ მწერლობასთან, რაც ამ ეპოქის თხზულებებში, მათ შორის იოანე-ზოსიმეს „ქებაშია“ გამოვლენილი, მთელი საუკუნით ადრე მნიფდებოდა.

X საუკუნეში, 978-988 წლებში, შეადგინა მიქაელ მოდრეკილმა იადგართა შორის ერთ-ერთი საუკეთესო, რომელშიც, Sin-65-ის მსგავსად, მოთავსებულია პიმნოგრაფიული კანონი, რომლის აკროსტიქი ქართული ანბანია (S-425, 169-171).

X საუკუნის მეორე ნახევარში უკვე ჩამოყალიბებულია ქრისტიანული მწერლობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი იდეოლოგიური ფაქტორი - იდეა მესიანიზმისა, რომელიც მხოლოდ საქართველოში არ გავრცელებულა, იგი ყველა ქვეყნის იდეოლოგიას ნარმართავდა. საყურადღებო და მნიშვნელოვანი ისაა, რომ უკვე საამისო საფუძვლებია მოძიებული და განსაზღვრული. ამ დროისათვის შექმნილია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომელიც ერთ-ერთ მკვიდრ საფუძვლად დაედო ეროვნული იდეოლოგიის აღორძინებასა და ეროვნული ცნობიერების ამაღლებას, გაბატონებულია

თვალსაზრისი ქართული ეკლესიის სამოციქულოდ მიწვევისას ქვეყნის ღვთისმშობლისადმი ნილხედომილობისა, წმინდა მთარცა მიერ - ვითარცა ღვთისმშობლის მონაცვლის მიერ ქართველთა მოქცევისა, ელიას ხალენის, უფლის კვართისა და სამსჭვალთა - საქართველოში დავანებისა. ყოველივე ეს მოითხოვდა ქართული ენის ღვთაებრიობის, საღვთო ენად აღიარებასაც, რაც გამოიხატა იოანე-ზოსიმეს საგალობელში „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისა“.

აქვე უნდა შევხვით რ. სირაძის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ საგალობელი ქართული ენის მოქცევას, ანუ გაქრისტიანებას შეეხება. კითხვას, როდის შეიძლებოდა ქართული ენის მოქცევა, მხოლოდ ერთი პასუხი ეძებნება: მას შემდეგ, რაც ქართულად ითარგმნა ბიბლიური ტექსტები - ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები, რაც ერის სულიერი მოქცევის საბოლოო საფეხური უნდა ყოფილიყო. ეს პროცესი არსებითად მთავრდება X საუკუნეში. ამიტომ ვფიქრობთ, წინასწარგანზრახულად, ანუ ღვთის განგებით, „ნებითა ღმრთისაჲთა“ უნდა დართვოდა საგალობელი სახარებათა ქართული თარგმანის ხელნაწერებსა და სინურ მრავალთავსაც, რომელშიც ძირითადად შავიოგრაფიული და პომილეტიკური ძეგლებია თავმოყრილი.

ვფიქრობთ, ამ წინამძღვართა გარეშე „ქებას“ კონცეფცია ვერ ჩამოყალიბდებოდა, მის შექმნას უთუოდ უსწრებდა ნინ ქართული ეროვნული ცნობიერების ამაღლება.

იოანე-ზოსიმე საზღვარგარეთის ორ ქართულ სავანეში - საბანშიდასა და სინანშიდაზე - მოღვაწეობდა და ადგენდა ქართულ საეკლესიო კალენდარს; ამ დროს ჩვენში უკვე დამუშავებული იყო ნელთალრიცხვის ქართული სისტემა, რომელიც, ქართველებს დაუპირისპირებით მსოფლიოში ცნობილი ნელთალრიცხვის სხვა სისტემებისათვის. ნელთალრიცხვის ქართულ სისტემაზე წარმოდგენას გვიქმნის სწორედ იოანე-ზოსიმეს თხზულება „გამოძიებისათვის ჟამთა და წელთა, თთუეთა და დღეთა“.

შემუშავებულია ეროვნული ეორტალოგია, დანესდა ნმინდა ქართული დღესასწაულები, ეროვნულ ნმინდანთა მოსახსენებლები, სხვადასხვა ეროვნული თარიღის აღმნიშვნელი დღესასწაულები. ყოველივე ეს აისახა ქართულ ენაზე შედგენილ კალენდრებსა და ლექციონარ-კანონარებში, რომელთა საუკეთესო ნიმუშებად იოანე-ზოსიმეს კალენდრის და „იერუსალიმის განჩინების“ დასახელება შეიძლება. მრავლისმეტყველია ის ფაქტი, რომ „ქებაში“ ქართული ნელთაღრიცხვა შედარებული, უფრო მეტიც, შეპირისპირებულიცაა, სხვათა ნელთაღრიცხვებთან, ხოლო 94-წლიანი მეტობა („უმეტეს“) მის ღირსებად მიიჩნევა: „და სასწაულად ესე აქუს ოთხმეოც და ათოთხმეტი წელი უმეტეს სხუათა ენათა ქრისტეს მოსლვითგან ვიდრე დღესამომდე“. მიგვაჩნია, რომ იოანე-ზოსიმეს საგალობელსა და მის მიერ შედგენილ პასქალი-სტურ თხზულებას შორის ორგანული კავშირია, მან თავის კრებულში Sin-34 შეიტანა ქართული საეკლესიო კალენდარი, ხოლო ხელნაწერს დაურთო „ქება და დიდება ქართულისა ენისა“.

საგალობლის დართვა სინური მრავალთავის, სინური იადგარისა (Sin-34) და სახარებათა შემცველი ხელნაწერებისათვის შემთხვევითი არ უნდა იყოს. მათი ანდერძ-მინაწერები გვამცნობენ, რომ იოანე-ზოსიმეს სახარებათა ტექსტები არაერთხელ გადაუნერია, მათ შორის მათეს სახარება, რომელსაც ახსენებს საგალობელი: „და სახარებასა შინა ქართულსა ხოლო თავსა მათსსა წილი ზის, რომელ ასო არს“. მათეს სახარების ქართული თარგმანის პირველი სიტყვაა „წიგნი“, დანყებული „წილით“, იოანე-ზოსიმეს სახელით ცნობილი საგალობლის ზემოთ ციტირებულ ფრაზაში სწორედ ეს ფაქტია აქცენტირებული. აგრეთვე, საგალობელი მთავრდება შემდეგი წინადადებით: „და ესე ყოველი, რომელი წერილ არს, მონამედ წარმოგითხარ, ოთხმეოცდაათოთხმეტი ესე წელი, და წილი ანბანისა“, სადაც კვლავ ყურადღება გამახვილებული „წ“ ასო-ბგერაზე. ამდენად, იოანე-ზოსიმეს სკრიპტოლოგიურ სამუშაოსა და ორიგინალურ შემოქმედებას, კერძოდ „ქე-

ბაას", შორის ორგანული კავშირი შეინიშნება.

არც სინური მრავალთავისათვის, რომელიც თვით იხსნება, არც სიმეს განუახლებია და შეუმოსავს „ტყავითა ზროხისათა“, და-რთვა უნდა იყოს შემთხვევითი მოვლენა, ერთი მხრივ, იმის გამო, რომ იოანე-ზოსიმემ თავად იზრუნა სინური მრავალთავის ხელნაწერის განახლებაზე, მეორე მხრივ, ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სინის მთის ქართველთა მონასტერში იოანე-ზოსიმესთან ერთად სხვა ბერებიც ენეოდენ მნივნივრულ საქმიანობას, კერძოდ, დამსწრეთა საგანგებო ჯგუფი მოღვაწეობდა, მაგრამ როგორც სინურ მრავალთავში, ისე სხვა სამ ხელნაწერშიც საგალობელი მხოლოდ იოანე-ზოსიმეს შეუტანია. აქვე შევნიშნავთ, „ქებაა“ X საუკუნის მეორე ნახევრამდე რომ შექმნილიყო, რა დროიდანაც გვაქვს ამ ტექსტის შემცველი ხელნაწერები შემონახული, ვფიქრობთ, უთუოდ გამოჩნდებოდა რამე ცნობა მის შესახებ ან შემორჩებოდა მისი ნაკვალევი.

საგალობელში ავტორი ყურადღებას ამახვილებს ესქატოლოგიურ მოტივზე, მაცხოვრის მეორედ მოსვლის შესახებ: „დამარხულ არს ენაჲ ქართული დღედმდე მეორედ მოსვლისა მისისა სანამებლად, რაათა ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენათა“. მნიშვნელოვან ფაქტად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ იოანე-ზოსიმეს მიერ გადაწერილ ხელნაწერებსა და მის მიერ შედგენილ Sin-34-ის ნუსხას ახლავს ანდერძ-მინაწერები, რომლებშიც ნათლად იკვეთება მაცხოვრის მეორედ მოსვლის მოლოდინი. უფრო მეტიც, მას გაანგარიშებულიც აქვს ეს დრო. ესეც გვაფიქრებინებს, რომ საგალობლის ავტორი იოანე-ზოსიმეა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის აღუნიშნავთ, რომ საგალობლის სახელწოდება სხვადასხვა ხელნაწერში სხვადასხვანაირადაა წარმოდგენილი. მართლაც, ოთხი ხელნაწერიდან ერთში – Sin-34-ის ფრაგმენტში, რომელიც სანკტ-პეტერბურგშია დაცული, მას ეწოდება „ქებაა ქართულისა ენისა“, ორში – Sin-38-სა (9796.) და 864 ნლის სინურ მრავალთავს (Sin-32) 981 ნელს დართულ

ფურცელზე იგი გვხვდება სახელწოდებით: „ქებაა და დიდებაჲ ქართულისა ენისაა“, ერთში - Sin-6 (982 წ.) - „ქართულისა ენისაა“.

თუმცა ამ ხელნაწერის ზანდუკში იგი მითითებულია როგორც „ქებაა ქართულისა ენისაა“. იოანე-ზოსიმეს თავისუფალი დამოკიდებულება საგალობლის სახელწოდებისადმი უთუოდ მოითხოვს ახსნას. ჩვენი აზრით, სათაურთა ცვალებადობა ხელნაწერებში, ერთი ხელნაწერის ფარგლებშიც კი, როდესაც უშუალოდ ტექსტის ნინ მითითებული სახელწოდება განსხვავდება ამავე ხელნაწერის ზანდუკის ჩვენებისაგან, არსებითად იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ იოანე-ზოსიმე თავად იყო საგალობლის ავტორი; თხზულება რომ სხვისი დანერგილი იყოს, ვადაძნერი სხვადასხვა ხელნაწერში ერთსა და იმავე საგალობელს განსხვავებული სახელწოდებით არ შეიტანდა. ვფიქრობთ, ისეთი დაკვირვებული და საქმის ერთგული პიროვნება, როგორც იოანე-ზოსიმე იყო, პირიქით მოიქცეოდა და საგალობლის სახელწოდებას გაასწორებდა. საგალობელი რომ სხვისი დანერგილი იყოს, იოანე-ზოსიმეს რამდენიმე დედანი, სულ ცოტა ოთხი დედანი, უნდა პქონოდა ხელთ, ვინაიდან ოთხსავე ხელნაწერში განსხვავებული ვარიანტია შემონახული. ეს ვარაუდი ხარწმუნოდ არ გვესაბება.

ისიც საინტერესოა, რომ იოანე-ზოსიმეს საგალობლის ტექსტიც სხვადასხვა ხელნაწერში განსხვავებულად შეაქვს, ე. ი. როგორც საგალობლის სახელწოდებაში, ისე უშუალოდ თვით საგალობლის ტექსტშიც არის ვარიანტები. ჩვენი ვარაუდით, იოანე-ზოსიმე თავის საგალობელს ზეპირად წერდა; მას ნინ არ ედო დედანი, რითაც შეიძლება აიხსნას ხელნაწერებში შემონახული ვარიანტების არსებობა. „ქებაას“ ტექსტისა და სახელწოდების ვარიანტების არსებობა, რომლებიც რედაქციული ხასიათისა არ არის, იმას გვაფიქრებინებს, რომ იოანე-ზოსიმეს ყოველ ახალ ნუსხაში საგალობელი შეპქონდა ისე, როგორც ახსოვდა. ვარიანტთა არსებობა, ვფიქრობთ, ასე უნდა აიხსნას. სახელწოდებასთან დაკავშირებით შეიძლება კიდევ ერთი რამ ითქვას.

როგორც ჩანს, ხანდაზმულ, სუსტი მხედველობის მქონე ბერს საგალობლის სახელწოდებისათვის დიდი ყურადღება არ უნდებოდა, მისთვის მთავარი ის იყო, სახელწოდებას საგალობლის დედააზრი, ძირითადი მიზანდასახულება გადმოეცა და აესახა, რაც ყველა ვარიანტის მიხედვით მიღწეულია. იოანე-ზოსიმე რომ გადამწერი ყოფილიყო და არა ავტორი, არც სახელწოდებას და არც თვით საგალობლის ტექსტს ასე თავისუფლად არ მოეპყრობოდა. იოანე-ზოსიმე, ავტორი საგალობლისა, თავისი შეხედულებისამებრ ცვლის საგალობლის ტექსტსაც და სახელწოდებასაც.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ, მართალია, საგალობლის შემცველ ხელნაწერებში არაა მითითებული ავტორი, მაგრამ ყველა ეს ხელნაწერი გადანერვილი ან შედგენილია იოანე-ზოსიმეს მიერ, რაც ყველგან აღნიშნულია, ცნობილია მათი გადანერვის თარიღიც. ყველა ეს ხელნაწერი დროის განსაზღვრულ მოკლე მონაკვეთშია შესრულებული, კერძოდ, X საუკუნის 60-იანი წლებიდან 80-იანი წლების დამდეგამდე. თვით იოანე-ზოსიმე, ჩანს, 985 წლის მომდევნო ხანებში უნდა გარდაცვლილიყო, ვინაიდან მისი ხელიდან გამოსული ბოლო ხელნაწერი 985 წლით თარიღდება. ამის შემდეგ „ქება“ აღარავის გადაუნერია.

ამრიგად, ოთხ სინურ ხელნაწერში შემონახული საგალობელი „ქება და დიდება ქართლისა ენისა“ დაწერილია X საუკუნის შუა წლებში, მაშინ, როდესაც პირველად იქნა იგი შეტანილი Sin-34-ში, იოანე-ზოსიმეს მიერ შედგენილ სამეცნიერო-ლიტურგიკულ კრებულში. მის ავტორად ზემოთ მოხმობილი საბუთების საფუძველზე უთუოდ იოანე-ზოსიმე უნდა ვიგუღვოთ.

დაამოწმებელი ლიტერატურა:

1. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1960.

მეორეაბტა-მეცააბტა საუკუნეაბის ფრაგმენტაბი ლუკას სახარაბიდან

1987 წელს 100 წელი შეუსრულდა გამოჩენილ ქართველ მეცნიერსა და საზოგადო მოღვაწეს, ქართული ენათმეცნიერების საუკეთესო ტრადიციების გამგრძელებელსა და დამამკვიდრებელს - აკაკი შანიძეს. საზოგადოებრიობამ დიდი ზეიმით აღნიშნა მხცოვანი მეცნიერის საუკუნოვანი იუბილე.

კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენასთან დაკავშირებით მოამზადა ექსპოზიცია, რომლის მიზანი იყო, წარმოეჩინა აკაკი შანიძის მრავალმხრივი სამეცნიერო ღვაწლი და თანამშრომლობა ქართველ და უცხოელ კოლეგებთან.

საიუბილეო გამოფენისთვის მასალის მომზადებისას ყურადღება მიიქცია 1934 წლით დათარიღებულმა ბარათის პირმა, რომლის ავტორია საქართველოს მაშინდელი კათოლიკოს-პატრიარქი კალისტრატე ცინცაძე (1932-1952), ხოლო ადრესატი - აკაკი შანიძე. წერილი დაცულია კ. ცინცაძის საარქივო ფონდში 109-ე ნომრად. იგი ეხება „პერგამენტის სამ ფურცელს“, რომელიც შეიცავს ლუკას სახარებიდან 14,34-16,29 თავებს. როგორც ირკვევა, ეს ფურცლები სეანეთიდან ჩამოუტანია ალექსი ეპისკოპოსს (გერსამიას) და მოურთმევეია პატრიარქისთვის. კ. ცინცაძეს მისგანვე შეუტყვია, რომ რევოლუციის დასაწყისში ეცერში ხალხს დადეშქელიანების სახლიდან გამოუტანია „ტყავის ნიგნი“, რომელიც მამაკაცებს დედაკაცებისთვის დაუთმიათ. მათ კი ურთიერთშორის გაუყვიათ სამ-სამ ფურცლობით. ერთს თავისი ნაწილი უჩუქებია ყოვლად სამღვდელო ალექსისთვის.

ამ ნაწყვეტის თავგადასავალი კიდევ ერთხელ შეგვეხსენებოდეს უამთა სიავესა და დროის იმ ქარტიზებზე, როდესაც ჩვენს ტერიტორიაზე ბოდა და ნადგურდებოდა ქართული სულიერი კულტურის ნიმუშები. ხოლო რაც გადარჩა და ჩვენამდე მოაღწია ჩვენი დიდი საზოგადო მოღვაწეებისა და მეცნიერების წყალობით, მცირეოდენი ნაწილია იმ მემკვიდრეობისა, რაც ჩვენს წინაპრებს შეუქმნიათ საუკუნეების მანძილზე. ამ წერილით კ. ცინცაძე ატყობინებდა ა. შანიძეს, რომ ფრაგმენტის ტექსტი მნიშვნელოვანია, სთხოვდა ეტრატის შესწავლას და გამოკვლევის შემდეგ მისი მუზეუმისათვის გადაცემას.

სახარების ამ ფრაგმენტით დაინტერესება 1934 წელს შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო. მართალია, ამ დროისთვის ჯერ კიდევ არ არსებობდა მეცნიერულად შესწავლილი და კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი სახარებისა, არ იყო შესწავლილი ქართული ოთხთავის თარგმანის ისტორია, მაგრამ ამ მიმართულებით ნაყოფიერად მუშაობდა ა. შანიძე, რომელმაც 1945 წელს გამოსცა კიდევ ნაშრომი - „ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით“. უდავოა, რომ ქართული ოთხთავის ტექსტზე მუშაობისას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა იმის გარკვევას, თუ რა ურთიერთობაში იყო ერთმანეთთან ძველი ხელნაწერები, ფრაგმენტები. ცხადია, ეს ყოველივე კარგად უწყობდა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა, თავადაც მკვლევარმა და მეცნიერმა და ამიტომ გაუგზავნა ფრაგმენტები ა. შანიძეს, რომ გასცნობოდა და საჭიროების შემთხვევაში გამოეყენებინა კიდევ შემდგომ მუშაობაში.

აღნიშნული ფრაგმენტი მიკვლეულ იქნა Q ფონდში 783-ე ნომრით. ეს ხელნაწერი 1942 წელს მუზეუმისათვის გადაუცია შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტს.

Q 783 XII-XIII საუკუნეებს განეკუთვნება. იგი შეიცავს სამ ფურცელს. ფურცლების ზომაა 20X25 სმ. ფრაგმენტის სამივე ფურცლის არშიები და ტექსტი დალაქავებულია, კიდეები - და-

ხეული. მეორე ფურცლის კიდე თავგისგანაა შექმული. როგორც ჩანს, კ. ცინცაძეს ეტრატის დაზიანებული ნაწილი გაუმჯობესებია ქალაქადით. მასვე იისფერი მელნით აღუდგენია ტექსტი. პირველი და მეორე ფურცელი გადარჩენია არშიის ჩამოჭრას, მესამე ფურცელი კი ცალკეა. როგორც კ. ცინცაძემ აღნიშნა, იგი პალიმფსესტია, კარგად შეინიშნება გადარეცხილი ტექსტის კვალნი.¹ ამ უკანასკნელს მიწერილი აქვს ქართულად და რუსულად: „რომანოზ სუბელიანი“. ფრაგმენტი შესრულებულია ყავისფერი მელნით, ნაწერია ორ სვეტად, თითოეულ სვეტში 27 სტრიქონია, დაწერილია ნუსხურით და სადად არის გაფორმებული.

კ. ცინცაძის წერილში მოხსენიებულმა ცნობამ „ტყავის წიგნის სამ-სამი ფურცლობით დანაწილების“ შესახებ, გვაფიქრებინა ინსტიტუტის ფონდების გადასინჯვა მსგავსი ნაწილების მოძიების მიზნით. ამიტომ გადავთვალაიერეთ XII-XIII სს. სახარებათა ფრაგმენტები და ყურადღება მივაქციეთ საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ფონდში დაცული სახარების ნაწყვეტს № 1445. იგი საზოგადოების მუზეუმში შესულა 1919 წელს. ეს ფრაგმენტი 9 ფურცლისაგან შედგება. მას კიდეები ჩამოჭრილი აქვს და ამიტომაც მისი ზომა არ ემთხვევა ზემოთ აღნიშნულ ზომებს. ფურცლები დაზიანებული და გაშავებულია, განსაკუთრებით კი - ბოლო ფურცელი. მიუხედავად აღნიშნულისა, ტექსტის წაკითხვა მაინც ხერხდება. ფრაგმენტის პირველი სამი ფურცელი პალიმფსესტია. მესამე ფურცლის ქვედა ტექსტი ხანმეტია. ფრაგმენტის ყველა ფურცელი ლუკას სახარების ტექსტს შეიცავს. 1-7 ფურცლები ერთი ხელნაწერისაა, VIII-IX ფურცლების წარმომავლობა საეჭვოა, იგი სხვა ხელნაწერის ფრანგმენტი უნდა იყოს, მაგრამ ამ ფურცელზე წარმოდგენილი ტექსტიც ნა-

¹ ლ. ქაჯიაშვილმა მოგვანოდა ცნობა, რომ ამ პალიმფსესტის ქვედა ფენა X საუკუნის სახარების ფრაგმენტია.

ნწყეტები გახლავთ ლუკას სახარებიდან და მოიცავს ^{ქ. 145, 136} თავებს. ეს ორი ფურცელი დეფორმირებული და დამტვრეულია ატყვია ცეცხლის კვალი. როგორც ჩანს, ის ვილაცას ცეცხლიდან გამოვლია. ამის გამო ალისგან ისეა გაშავებული და გარუჯული, რომ ადგილ-ადგილ ნანერის ნაკითხვა არ ხერხდება.

H 1445 ტექსტი მეოთხე გვერდიდან იწყება. სვეტის დასაწყისში მიუწერიათ კიდეც: „აქედან“, შემდეგ კი ბოლო სტრიქონის ქვეშ, იმავე მელნით ნუსხურის წერას მიუწვეველი, გაუნაფავი ხელით გადაუნერიათ პირველი სვეტის ბოლო პნკარი „(ჯდო)მამ შესაკრებელთა“. გაბმული ტექსტი მოთავსებულია I, II, V და VI ფურცლებზე.

ეს ფრაგმენტიც, ისევე როგორც Q 783, ნანერია ყავისფერი მელნით, ორ სვეტად, ნუსხურით. თითოეულ სვეტში 27 სტრიქონია, ტექსტი სადად არის გაფორმებული, საზედაო ასოები უმეტესად ყავისფერი მელნით არის შესრულებული.

ოთხთავის ამ ფრაგმენტის ტექსტი დაყოფილია მცირე ნაწილებად, თავებად. ასეთი დაყოფა მიუწერება ამონიოს ალექსანდრიელს, რის საფუძველზეც ევსები კესარიელს შეუდგენია ცნობილი ათი კანონი (I, 78). ჩვენთვის საინტერესო ფრაგმენტებში ყოველი ახალი მონაკვეთი გამოყოფილია სინგურით შესრულებული საზედაო ასოთი, დანომრილია ტექსტის მელნით და გამოკვეთილ ასოებს ზედ აქვს წარწერილი.

Q 783 და H 1445 ფრაგმენტები რომ ერთი და იმავე ხელნაწერის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო, უეჭველს ხდის ტექსტის ასოთა მოხაზულობა. მაგალითად, ორივე ფრაგმენტში ყურადღება უნდა მიექცეს „ჯან“-ს, „ცინ“-ს, „გან“-ს. თვალის შევლებაც კი საკმარისი ხდება იმაში დასარწმუნებლად, რომ H 1445 და Q 783 ერთი გადაწერის ხელია. გარდა ამისა, ორივე ფრაგმენტში ყურადღებას იქცევს „და“ კავშირის დანერვილობა, როდესაც „დონი“ საზედაო ასოდ არის გამოყენებული. ეს ასო, იმის მიხედვით, საკითხავს იწყებს თუ მუხლს, ხან შესრულებულია

ტექსტის მელნით, ხან კი - სინგურით. ორივე შემთხვევაში ფუნქციონირებს "ნის" მუცელს აქვს მსხლისებური, ოვალური ფორმა. თუ ადრეულ ეტაპზე ტექსტის მელნით არის ნანერი, მაშინ „ანი“ მის მუცელშია ჩანერილი. თუ „დონი“ სინგურით არის შესრულებული, „ანი“ მის გასწვრივ, სტრიქონზე წერია ტექსტის მელნით (სწორედ ამ თავისებურებამ მიგვაქცევინა ყურადღება H 1445 ფრაგმენტზე).

ლუკას სახარების კითხვისას კიდევ ერთხელ დავრწმუნდებით, რომ ეს ფურცლები ერთი ხელნაწერიდან მომდინარეობს.

H 1445 ფრაგმენტი შეიცავს ლუკას სახარების შემდეგ თავებს: 11,39-12,4; 12,48-13,31-32; 13,32-14,34; 16,29-17,21,18,10-18,32. ამ თავებში გაბმული ტექსტი მოთავსებულია I, II, V და VI ფურცლებზე. გაბმული ტექსტის ბოლო სვეტი თავდება 14,35 მუხლის მეორე სიტყვაზე „არცა ქვეყანასა“, ხოლო ამ ტექსტის გაგრძელებას მომდევნო სიტყვებს „არცა სკორესა“... უკვე ეხედებით Q 783-ის 1 გვერდის დასაწყის სიტყვებამდე. ამ ფრაგმენტის გაბმული ტექსტი წყდება 16,29 სიტყვაზე „წინაწარმეტყუელნი“ და 16,29 ტექსტი და გრძელდება H 1445-ის მე-3 გვერდზე: „მათი ისმინონ“. გამოდის, რომ კ. ცინცაძისეული ფრაგმენტი H 1445-ის შუა ნაწილს წარმოადგენს.

საინტერესოა H 1445 და Q 783 ტექსტის თავისებურებათა გარკვევა. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ქართულად სახარების რამდენიმე რედაქცია არსებობს. გიორგი მთანმინდელი თავის ანდერძში ახსენებს ხანმეტ და საბანშიდურ ტექსტებს. როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ, ივანე ჯავახიშვილის მიერ გამოქვეყნებული ხანმეტი ტექსტი ადიშის ნაკითხვებს უჭერს მხარს, ხოლო ადიშის ოთხთავი წარმოადგენს სრულიად ცალკე მდგომ რედაქციას. მისგან განსხვავდება პროტოვულგატა, ჯრუჭ-პარხალის ტექსტი, რომელიც საყოველთაოდ ყოფილა გავრცელებული X საუკუნეში და შემონახულია ოპიზის, ტბეთის, ბერთის სახარებებში (2,08-09).

X საუკუნის მიწურულს გამოჩნდა სახარების ის ტექსტი, რომელიც ათონის მთის ქართული კულტურის საზღვარგარეთშიც კერის მოღვაწის ეფთვიმე მთანმიდელის რედაქციად არის მიჩნეული. ეფთვიმე ეყრდნობოდა სახარების ერთ-ერთ ძველ ჯრუჭპარხლის ვერსიას და მისი ნაშრომი ამ რედაქციის გადაკეთებას წარმოადგენს. მისი საქმე განუგრძია გიორგი მთანმიდელს, რომელსაც გადაუნყვეტია, ტექსტი საგულდაგულოდ, გამონვლილვით შეენამებინა, რომ არ ყოფილიყო შინაარსობრივი განსხვავება ორიგინალსა და თარგმანს შორის, შეეცვალა სახარებაში არსებული ბევრი ძველი ლექსიკური ერთეული, გრამატიკული ნორმა და განეახლებინა ისინი. ყოველივე ამის გათვალისწინებით რედაქტორმა შექმნა სახარება მოქნილი, მიმზიდველი და მოსანონი, რაც ვახდა სანინდარი იმისა, რომ ეს რედაქცია ყველაზე დღევანდელი აღმოჩნდა, იქცა ქართულ ვულგატად (2,08) და ჩვენამდე მოაღწია.

გიორგი მთანმიდელი დიდი მოწინებით ექცეოდა სახარების ძველ თარგმანებს, რაც ირკვევა მისი ცნობილი ანდერძიდან, მაგრამ ამავე ანდერძში დაჭინებით მოითხოვდა, რომ მისი თარგმანი დაეცვათ, ნურც სხვა თარგმანებში გარეუდნენ და ნურც სიტყვებს შეცვლიდნენ. აი, გიორგი მთანმიდელის ანდერძის ის ნაწილი, სადაც ამ საკითხზეა ლაპარაკი: „ვინცა ვინ დასწერდეთ, ვითა აქა ჰპოვოთ, ეგრე დანერეთ... სიტყუათა ნუ სცვალებთ და, ღმრთისათვის, ერთმანერთსა ნუ გაპრევთ“ (3,266 r).

სწორედ გიორგი მთანმიდელის ეს სიტყვები აქვს მზედველობაში კ. ცინცაძეს, როდესაც ა. შანიძეს ატყობინებს, რომ სახარების ეს ფრაგმენტი საინტერესოა, „გადაამწერს უღალატნია გიორგი მთანმიდლისეული ანდერძისათვის... მას შეუცვლია სიტყვები და არცთუ უჯეროდ“.

ამის შემდეგ ჩამოთვლილია ის სიტყვები, რაც კ. ცინცაძის აზრით, არის შეცვლილი. ესენია:

- ლუკა 15,5 დაისუას ნაცვლად აღისუას
 15,8 წარსწყმიდოს „ - “ წარსწყმიდა
 15,9 წარსწყსწყმიდე „ - “ წარსწყსწყმიდა
 15,12 რომელი „ - “ რაიცა
 ლუკა 16,4 გარდავსდე „ - “ გარდამადგინებდეს
 16,7 სათოველი „ - “ სათოველი
 16,23 იყო რაი სატანჯველსა „ - “ იყო რაი ტანჯვასა.

H 1445 ტექსტის ცვლილებები კი საგანგებოდ არავის უძებნია, მაგრამ მასაც ის თავისებურებანი უნდა ახასიათებდეს, რაც ზემოხსენებულ ფრაგმენტს, რადგან, ჯერ ერთი რომ Q 783 H 1445-ის შუა ნაწილს წარმოადგენს და, მეორეც, პალეოგრაფიული დაკვირვება ეჭვგარეშეს ხდის, რომ ორივე ნაწყვეტს ერთი და იგივე გადამწერი უნდა ჰყავდეს. მართლაც, ამ ფრაგმენტების შედარებამ ოთხთავის ბოლო რედაქციასთან გაარკვია ზოგიერთი საინტერესო რამ. კერძოდ ის, რომ კ. ცინცადის მიერ ა. შანიძისადმი მიწერილ წერილში ჩამოთვლილი ზოგიერთი სიტყვა-თაგანი გადამწერს უბრალოდ კი არ შეუცვლია, არამედ აღურე-
 ვია ერთმანეთში ე.წ. ეფთვიმესეული და გიორგისეული რედაქციის ფორმები. Q 783-ში გიორგი მთანმიდელის მიერ შეცვლილი ეფთვიმესეული ნაკითხვები დასტურდება. მაგალითად:

1. ლ. 15,31 Q 783: წარსწყსწყმიდა
 ტ: წარსწყსწყმიდა¹
 ჟ: წარსწყსწყმიდე²
2. ლ. 16,4 Q 783: გარდამადგინებოდეს
 ტ: გარდამადგინებოდეს
 ჟ: გარდავსდე

იმავე სურათს გვიჩვენებს

¹ ტ ლიტერით აღწნაშნავთ ეფთვიმესეულ რედაქციად ნოღებულ ტექსტს.

² ჟ ლიტერით აღწნაშნავთ გიორგისეულ რედაქციას.

1. ლ. 11,40 H 1445: მანცა შინაგანი შექმნა
 Ƨ: მანცა შინაგანი შექმნა
 ①: მანვე შინაგანი შექმნა
2. ლ. 13,6 H 1445: იტყოდა იესუ იგავსა
 Ƨ: იტყოდა იესუ იგავსა
 ①: ეტყოდა იესუ იგავსა ამას

როგორც დავინახეთ, გადაშენურს ერთმანეთში აურევია ბოლო გიორგისეული სახარებისა და ე. წ. ბოლოს წინა ეფთვიმესეული რედაქციის ფორმა, უგულვებელუყვია გიორგისეული ტექსტის ზოგიერთი ადგილი და უპირატესობა ე.წ. ბოლოს წინა ვერსიისთვის მიუნიჭებია. არც კ. ცინცაძეს მოსწონს ორიოდე ასეთი ცვლილება და მას „არასასურველს“ უწოდებს. როგორც ჩანს, ეს ფორმები უკვე გიორგი მთანმიდელს არ მიაჩნდა ჯეროვნად, ბერძნულის შესაბამისად და შეუცვლია უფრო მოქნილი და ზუსტი შესატყვისებით, თუმცა გადაშენური მაინც ძველებურ, „არასასურველ“ ფორმებს ამჯობინებს. მაგალითად:

1. ლ. 15,17 Q 783: განიზრახვიდა რა თავსა შინა თვსსა
 Ƨ: განიზრახვიდა რა თავსა თვსსა
 ①: მოეგო რა თავსა თვსსა

ეს ადგილი ბერძნულში ასეა გადმოცემული: εἰς ἑαυτὸν ἢ ἐκτὸς ἑσθῆ (4,212). ძველი ქართულის მიხედვით, „განზრახვა“ არის „უბნობა“, „ზრახვა“, ფიქრი, მიჩნევა, დაკვირვება (5,56), მაგრამ ამ შემთხვევაში ის ბოლომდე არ გამოხატავს სათქმელს. სახარების ამ ეპიზოდის მიხედვით, უძლები შვილის საფიქრალი ის კი არ იყო, რომ მამის ოჯახში საჭმელ-სასმელი თავსაყრელად ჰქონდა, თვითონ კი შინიდან გაქცეული ღორებს მწყემსავდა და მიმშვილობდა, არამედ შინ დაბრუნება და მამის წინაშე მონანიება. ე.ი. გონს მოეგო, ქკუაზე მოვიდა.

2. ლ. 15,23 Q 783: მოიბით ზუარაკი მსუქანე
 Ƨ: მოიბით ზუარაკი მსუქანე
 ①: მოიბით ზუარაკი ქამებული

გიორგი მთანმიდლისეული ფორმა სხვაობს Q 783-გაფრეხილულ ეფთვიმესეულისგანაც და ორივეს სჯობია, რადგან ის ზეგნულ უბრალოდ „მსუქანე“ კი არ იყო, არამედ საგანგებოდ ნაკვები გახლდათ, რომ გასუქებული დაეკლათ. ამ მომენტზე ამახვილებს ყურადღებას „ჭამებული“, „მსუქანში“ კი ეს მომენტი არ არის ხაზგასმული. ბერძნულ ტექსტშიც ასეა: τὸν μύσχοις τὸν τταιστὸν (6,164).

ე. ნ. „არასასურველი“ ცვლილებები საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ფონდში დაცულ №1445 ფრაგმენტშიც გვხვდება. მაგალითად:

- 1. ლ. 12,58 H 1445: სეფეკაცმან მიგცეს შენ საპყრობილედ
 C: სეფეკაცმან მიგცეს შენ საპყრობილედ
 F: მეხარკემან მიგცეს შენ საპყრობილედ

ძველ ქართულში სეფეკაცი ნიშნავს სასახლის, სამეფოს კარის მსახურს (5, 387), „მეხარკე“ კი არის ხარკის გამლები, „მოცადინე“ (5, 381). ამასთან ბერძნულ სახარებაში შესაბამის ადგილას გამოყენებული ფორმა *μικχικη*, *μικχ* (6) (7, 915) ნიშნავს მეზევრეს, მეხარკეს. სახარების ბოლო რედაქტორს ამიტომაც შეუცვლია, ამ ფრაგმენტის ვადამწერს კი უმჯობინებია ეფთვიმი-სეული ვარიანტი.

- 2. ლ. 14,12 H 1445: ოდეს ჰყოფდე სადილსა
 C: ოდეს ჰყოფდე სადილსა
 F: ოდეს ჰყოფდე სამხარსა

- ლ. 14,13 H 1445: ოდეს ჰყოფდე შენ სადილსა, ჰხადე გლაბაკთა
 C: ოდეს ჰყოფდე შენ სადილსა, ჰხადე გლაბაკთა
 F: ოდეს ჰყოფდე შენ სამხარსა, ჰხადე გლაბაკთა

„სადილი“ ძველ ქართულში ნიშნავდა დილით საქმელს (სადილ-ი), სამხარი კი – შუადღით საქმელს. ე. ნ. ეფთვიმესეული „სადილი“ გიორგი ათონელს „სამხრით“ შეუცვლია, როგორც უფრო გასაგები XI საუკუნისთვის და უფრო ზუსტი შესატყვისი

ბერძნული ორიგინალისა, რომელშიც „სამხარის“ შესაბამისად ნიშნული ἄριστον (7, 247) – თანამედროვე „სადილი“.

საგულისხმოა ის, რომ Q 783 და H 1445, სადაც სცილდებიან ე. ნ. ეფთვიმე ათონელისეულ რედაქციას, მიჰყვებიან გიორგი მთანმიდლისეული რედაქციის ტექსტს. ორივე ნაწყვეტში დასტურდება ისეთი ფორმები, რომლებიც არ არის ოთხთავის, არც ადიშის, არც ჯრუჭ-პარხლისა და არც ეფთვიმესეულ რედაქციებში, რადგან ისინი საკუთრივ გიორგი მთანმიდელს შეუცვლია ახალი ენობრივი ნორმების მიხედვით. აი, ზოგიერთი მაგალითი:

ლ. 14,28 H 1445: აღირაცხოს რაოდენი წარავოს

Σ: აღირაცხოს რაოდენი წარავოს

Ⲅ: აღირაცხოს რაედენი წარწდეს

როგორც ვხედავთ, „წარწდეს“ შეცვლილია ფორმით „წარავოს“. „წარწდა“, „წარწდეს“ ნიშნავს სელას, გადასვლას, გაფუჭებას, მოშობას (8, 566), „წარგება“ კი დაბარჯვას, წაგებას, გაფლანგვას. ამიტომ გიორგის არჩევანი ფორმა „წარავოს“ უფრო მართებულია მოცემულ შემთხვევაში:

ლ. 16,21 Q 783: გული – ეტყოდა განძლებად წამუსრევისაგან გარდამოცნებულისა ტაბლისაგან მის მდიდრისა.

Σ: გული-ეტყოდა განძლებად წამუსრევისაგან გარდამოცნებულისა ტაბლისაგან მის მდიდრისა

Ⲅ: გული ეტყოდა განძლებად ბიჭისა დამოცნებულისა ტაბლისაგან მის მდიდრისა

ბერძნულში ნამცეცს, „წამუსრევს“ ერთი სიტყვა შეესაბამება. ქართულში „წამუსრევი“ ნიშნავს ნატებს, „დამუსვრილს“, წამსხვრევს. „ბიჭი“ კი თავისი მნიშვნელობით ტოლფასია ნამცეცისა, როგორც ჩანს, ეფთვიმისეული „ბიჭი“ მოძველებული ფორმა იყო XI საუკუნის I ნახევრისათვის, ამასთან ეპიზოდის შინაარსის მიხედვით, უფრო მართებული უნდა იყოს „წამუსრევის“

ხმარება, რადგან ლუკა 16,21-ში საუბარი ეხება ტაბლიდან ვერცხვით
დმოცევილი საჭმლის ნარჩენებს, რაც შეიძლება ნამცვეცხვით
იყოს და ნამტვრევებიც, ამიტომაც „ნამუსრევი“ უფრო ზუსტად
გამოხატავს სათქმელს, ვიდრე – „ბიჭი“.

ჩვენ ფრაგმენტში საკუთრივ გადამწერის მიერ შეცვლილი სიტყვებიც მრავლადაა, რომლებიც სახარების არც ერთ ვერსიაში არ გვხვდება.

ლ. 15,5 Q 783: პოვოს (კაცმა) რაა (ცხვარი) და აღისუას იგი მწართა თვსთა ზედა სიხარულით

Ⲯ: პოვოს (კაცმა) რაა (ცხვარი), დაისუას იგი მწართა თვსთა ზედა სიხარულით

ⲿ: პოოს (კაცმა) რაა (ცხვარი), დაისუას იგი მწართა თვსთა ზედა სიხარულით

ამ შემთხვევაში ზმნის ფორმა „დაისუას“ შეცვლილია ფორმით „აღისუას“, მაგრამ კ. ცინცაძის სიტყვები რომ გავიმეოროთ, „არცთუ უჯეროდ“, რადგან „აღსუმა“ ნიშნავს შესმას (მაგალითად, მხარზე) (5, 21), ხოლო „დასუმა“ დასმას, დადებას (მაგალითად, მხარზე) (5, 124). ცხადია, მხარზე ცხერის შესმა, ანუ „აღსუმა“ უფრო ზუსტად გამოხატავს სათქმელს, ვიდრე „დასუმა“.

ლ. 15,12 Q 783: პრქუა უმრნემესმან მან მამასა თვსსა: მომეც მე, რააცა მხუდების ნანილი სამკედრებელისაა

Ⲯ: პრქუა უმრნემესმან მან მამასა თვსსა: მომეც მე, რომელი მხუდების ნანილი სამკედრებელისაა

ⲿ: პრქუა უმრნემესმან მან მამასა თვსსა, მომეც მე, რომელი მხუდების ნანილი სამკედრებელისაა

ეს წინადადება ბერძნულში მიმღეობური კონსტრუქციითაა გადმოცემული: ἄνδ μισοῦ ἐπιψάλλου μένος τῆς ὀσῆας (4, 21). ქართულში ეს გადმოდის ქვენყობილი წინადადების სახით. ამ შემთხვევაში ეს წინადადება არის პირდაპირ ობიექტური დამოკიდებული სახისა, დამოკიდებული წინადადება აზუსტებს მთავარი

წინადადების პირდაპირ დამატებას, კავშირად კი შეიძლება „რომელიც“ გამოყენებინა გადამწერს და „რაცაც“, რადგან „რომელიც“ თავის მნიშვნელობით უდრის რომ, რომელიც, „რაცაც“ (5, 344), ხოლო „რაცაც“ ტოლფასია რაც, „რომელიც“ (5, 348). ალბათ, „რაცაც“, „რაც“ უფრო შეეფერება ამ სახის ქვეყნობილ წინადადებას, ამიტომაც გადამწერსაც ასე შეუცვლია ეს კავშირი

ლ. 16,20 Q 783: რომლისა სახელი ლაზარე

Ⲯ: სახელით ლაზარე

Ⲛ: სახელით ლაზარე

Q 783 ამ შემთხვევაში, სიტყვასიტყვით იმეორებს ბერძნულ ტექსტს $\pi\alpha\upsilon\chi\acute{\epsilon}\varsigma \delta\acute{\epsilon} \tau\acute{\iota}\varsigma \theta\acute{\iota}\nu\mu\alpha\tau\iota \Lambda\acute{\alpha}\zeta\alpha\rho\iota\varsigma$ (4, 214).

ლ. 17,2 H 1445: უმჯობეს არს

Ⲯ: უადვილეს არს

Ⲛ: უადვილეს არს

H 1445 არის გადამწერის მიერ შეტანილი ბერძნული ფორმის შესატყვისი.

ლ. 16,2 Q 783: მომეც მე სიტყუაჲ სამწყსოჲ შენისაჲ, რამეთუ არა ჴელ-გენიფების ამიერითგან მონებად

Ⲯ: მომეც მე სიტყუაჲ სამწყსოჲ შენისაჲ, რამეთუ არლარა ჴელ-გენიფების ამიერითგან მნეობად

Ⲛ: მომეც მე სიტყუაჲ სამწყსოჲ შენისაჲ, რამეთუ არლარა ჴელ-გენიფების ამიერითგან მნეობა.

„მონება“ ნიშნავს „მსახურებას“, „მონობასა“ და „კირთებას“ (5, 272). „მნეობა“ კი „ეზოს მოძღვარ(ყოფას)“, „მეურნედ“, „გამგებლად“, „მოურავად“ ყოფნას (5.258). გადამწერს „მონება“ ამ შემთხვევაში „მსახურების“ მნიშვნელობით უხმარია, მაგრამ ამ სიტყვას უფრო „კირთების“ მნიშვნელობით იყენებენ და უდაოდ ჯობდა მას არ შეეცვალა სიტყვა „მნეობა“ „მონებით“. ამიტომაც უწოდებს კ. ცინცაძე არასასურველს ამ ცვლილებას.

ზემოთ ჩამოთვლილი არასასურველი ცვლილებების გარდა

არის სხვადასხვა სახის გრამატიკულ-ორთოგრაფიული ცვლილებების
 ბებიც. მაგალითად, Q 783-ში არის შემთხვევა, როცა არ არის
 დაცული პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობა:

- ლ. 16,15 Q 783: ხოლო ღმერთმან იცის
- T: ხოლო ღმერთმან იცნის
- L: ხოლო ღმერთმან იცნის

არის ორიოდ შემთხვევა კ. ცინცაძისეულ ფრაგმენტში, როცა
 მწკრივის ნიშნის ხმოვანი ი დავინროებულია და ა-ად არის ქცე-
 ული:

- ლ. 15,8 Q 783: პოსს იგი
- T: პოსს იგი
- L: პოსს იგი

ზოგჯერ შეცვლილია რიცხვი, მაგალითად:

- ლ. 15,22: შეაცტო ბეჭედი ჴელთა მისთა
- T: „ - “ ჴელსა მისსა
- L: „ - “ ჴელსა მისა

Q 783-ში გადამწერს ხმოვანფუძიანი საკუთარი სახელი
 თანხმოვანფუძიანად აქვს წარმოდგენილი:

- ლ. 16,9: ისხენით თავისა თქუენისა მეგობარნი მამონისა მის-
 გან სიცრუვისა
- T: იწხენით თავსა თქუენისა მეგობარნი მამონასა
 მისგან სიცრუვისა
- L: ისხენით თავისა თქუენისა მეგობარნი მამონასა
 მისგან სიცრუვის

ზოგ შემთხვევაში გადამწერი აკლებს სიტყვებს ტექსტს, მაგა-
 ლითად:

- ლ. 13,34 H 1445: ვითარცა მფრინველმან მართვენი
- T: ვითარცა მფრინველმან სახედ მართვენი
- L: ვითარცა მფრინველმან სახედ მართვენი

ლ. 18,48 H 1445: რაი ვქმნე?

ტ: რაი საქმე ვქმნე?

წ: რაი საქმე ვქმნე?

ზოგჯერ სიტყვები გადასმულია, მაგალითად:

ლ. 14,7 H 1445: ირჩევდეს ზეჯდომასა

ტ: ზეჯდომასა ირჩევდეს

წ: ზეჯდომასა ირჩევდეს

ლ. 15,32 Q 783: სიხარული და მზიარულება

ტ: მზიარულება და სიხარული

წ: მზიარულება და სიხარული

როგორც ვხედავთ, ორივე ფრაგმენტში დასტურდება გიორგისეული ფორმები, ორივე ფრაგმენტი თანაბრად უჩვენებს გიორგისეულ და ეფთვიმესეულ რედაქციებს. ის ფაქტი, რომ ფრაგმენტები XII-XIII სს. თარიღდება, როცა გიორგისეულ რედაქციას პრიორიტეტი ენიჭებოდა, გვაფიქრებინებს, რომ მოცემული ფრაგმენტებიც გიორგისეული რედაქციიდან უნდა იყოს გადახუსული. თუმცა არც ის არის გამორიცხული, რომ გადამწერმა ეფთვიმესეული ტექსტი გამოიყენა და გიორგისეული შესწორებანი შეიტანა შიგ არასისტემურად. ერთი რამ კი უდავოა: ჩვენს მიერ განხილული ფრაგმენტიდან ერთი (Q 783) მეორის (H 1445) შუა ნაწილს წარმოადგენს, ავსებს H 1445-ის ტექსტს და XII-XIII სს. გადანერილ დადუშქელიანების ბიბლიოთეკაში არსებულ სახარებაზე წარმოადგენს უქმნის მკითხველს.

დამონეპული ლიტერატურა:

1. კ. დანელია, ვეთაღეს სტიქომეტრიის ძვ. ქართული რედაქციები, ძვ. ქართული ენის კათედრის შრომები, თსუ, თბ., 1977, ტ. 20.

2. ა. შანიძე, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით. მეცნ. აკად. გამ-ბა, თბ., 1945.

3. A-1335 - ვანის ოთხთავი, XII-XIII სს.
4. Nestle-Aland. Novum testamentum grace, Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart, 1898 und 1993.
5. ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, „მეტეორი“, თბ., 1973.
6. ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია, ი. იმნაიშვილის რედაქციით, თბ., 1979.
7. E. A. Sophocles, Greek lexicon of the Roman and Byzantine Period, vol I-II, New-York.
8. ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1997.

**კომპროზიციური პარალელიზმი
 კომეროსის ეპოსსა და
 შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“**

კომეროსის პოემები - „ილიადა“ და „ოდისეა“ ანტიკური ბერძნული მწერლობის და ამდენად, მთლიანად ევროპული ლიტერატურის ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ძეგლებია. მათი ფორმირების ყველაზე უფრო სარწმუნო თარიღად, კომეროლოგთა უმრავლესობის აზრით, ძვ. წ. მე-მ საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედი უნდა იქნეს მიჩნეული. შუა საუკუნეების ქართული ქრისტიანული მწერლობის და საზოგადოდ თექვსმეტსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურის სწორუპოვარი ქმნილება შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, დაახლოებით, 20 საუკუნის შემდეგ არის შექმნილი, კერძოდ კი, რუსთველოლოგების აზრით, - ჩვ. წ-ის XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე. კომეროსისა და რუსთაველის პოემები მათი ფორმირების თარიღთან შედარებით გაცილებით უფრო გვიანდელი ხელნაწერებითაა ჩვენამდე მოღწეული. მიუხედავად ამისა, როგორც კომეროლოგიამ, ასევე რუსთველოლოგიამ წარმატებით გადაჭრა პოემების თავდაპირველი ტექსტის დადგენის პრობლემა, თუმცა დღემდე ვერ მოხერხდა კომეროსისა და შოთა რუსთაველის ცხოვრების შესახებ მეტ-ნაკლებად სარწმუნო ცნობების მოპოვება და მხოლოდ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის შემთხვევაში შეიძლება იმის დაბეჯითებით მტკიცება, რომ საქმე გვაქვს ისტორიულ, რეალურად არსებულ პირთან.

თანამედროვე კომეროლოგიური პრობლემატიკის ერთ-ერთ

უმთავრეს მიმართულებად დღემდე რჩება პოემების გენეზისის მათი ფორმირების კვლევა. კერძოდ კი, მეცნიერები კვლავ სხვადასხვაგვარად პასუხობენ კითხვაზე: ზეპირი თუ წერილობითი პომეროსი? მიუხედავად ამისა, აღნიშნული ასპექტით წარმოებული კვლევის პროცესში საგრძნობი წარმატებებიც იქნა მიღწეული. კერძოდ კი, პროფესორ სედრიქ უიტმენიდან მოყოლებული დღემდე საკმაოდ კარგად იქნა შესწავლილი „ილიადისა“ და „ოდისეის“ კომპოზიციური ორგანიზაცია, რომელიც, პომეროლოგთა უმრავლესობის აზრით, ემყარება ე.წ. სტრუქტურულ სიმეტრიას, რაც სამართლიანად არის მიჩნეული გეომეტრიული ეპოქის საბერძნეთში არსებული მხატვრული აზროვნების პრინციპების პომეროსის მიერ პოეზიაში რეალიზაციის კანონზომიერ შედეგად. თანამედროვე რუსთაველოლოგიური პრობლემატიკის ერთ-ერთ უმთავრეს მიმართულებად კი დღემდე რჩება „ვეფხისტყაოსნის“ ევროპულ რენესანსთან მიმართების საკითხები და ის სულ სხვადასხვაგვარი კითხვები, რომლებიც მრავლად იბადება პოემის აღნიშნული ასპექტით კვლევის პროცესში, რომელთაგან უმთავრესია: რამდენად შუასაუკუნეობრივია შოთა რუსთაველის პოემა და ფიქსირდება თუ არა მასში ევროპული რენესანსისათვის დამახასიათებელი მნიშვნელოვანი ხვედრითი ნილის მქონე ელემენტები? ამ მიმართულებით კვლევის პროცესში საგრძნობი წარმატებები იქნა მიღწეული. კერძოდ კი, აკადემიკოს კორნელი კეკელიძიდან მოყოლებული დღემდე სრულყოფილად იქნა შესწავლილი „ვეფხისტყაოსნის“ მსოფლმხედველობითი პრობლემები. პროფესორ ელგუჯა ხინთიბიძის ნაშრომებში დამაჯერებლად იქნა ნაჩვენები, რომ, თუმცა პოემის მსოფლმხედველობითი პრობლემატიკა ძირითადად შუა საუკუნეების, კერძოდ კი გვიანი შუასაუკუნეების, ჩარჩოებშია მოქცეული, მისი მხატვრული გადანევენის რეალიზაციის პროცესში შოთა რუსთაველი უახლოვდება ევროპულ რენესანსულ აზროვნებას და ზოგიერთ შემთხვევაში ევროპული რენესანსული

აზროვნების სიმალღეზეც დგას. რაკი ევროპული რენესანსული ერთ-ერთ შემამზადებელ და განმაპირობებელ ფაქტორად მისი როლის გახსენება, მისი კვლავ „აღმოჩენა“ ითვლება, ამდენად, რენესანსული ელემენტის დაფიქსირება „ვეფხისტყაოსანში“ უფლებას გვაძლევს გამოვთქვათ ვარაუდი მისი ავტორის მიერ ანტიკური, კერძოდ კი ძველი ბერძნული ფილოსოფიისა და მწერლობის მეტ-ნაკლებად საფუძვლიანი ცოდნის და ამ ცოდნაზე დაყრდნობით შუასაუკუნეობრივი ლიტერატურულ-მსოფლმხედველობითი ნორმის ახლებური მოაზრების შესახებ. ამ მოსაზრებას ის ფაქტიც ამყარებს, რომ შუასაუკუნეების ქართულ საერო მწერლობაში და თვით „ვეფხისტყაოსანშიც“ არც თუ ისე ხშირად, მაგრამ მაინც, ნახსენებია პომეროსის, პლატონის, ფსევდო დიონისე არეოპაგელისა და სხვა გამოჩენილი ბერძენი მწერლებისა და ფილოსოფოსების სახელები. ამდენად, ჩვენი აზრით, ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით საფუძველს მოკლებული არ უნდა იყოს პომეროლოგიური და რუსთველოლოგიური პრობლემატიკის შესაძლო შეხების ნერტილების მოძიება და შესწავლა. აღნიშნული მიმართულებით კვლევის მართებულობის რწმენას განგვიმტკიცებს იმ ფაქტის გახსენებაც, რომ XX ს-ის 30-იანი წლების მიწურულს გამოჩენილი ქართველი მეცნიერის, ფილოსოფოს მოხე გოგიბერიძის მიერ დაინერა გამოკვლევა „რუსთაველი და პომეროსი“, რომლის მხოლოდ სათაურია, სამწუხაროდ, ჩვენთვის ცნობილი. თავად ნაშრომმა კი გაიზიარა მისი ავტორის ტრაგიკული ზეედრი და ეს ხელნაწერი ნიგნი დღემდე დაკარგულად ითვლება. ეს უმძიმესი დანაკარგი თანამედროვე რუსთველოლოგიის მიერ ნაწილობრივ შევსებული იქნა და დღეისათვის კარგად არის შესწავლილი „ვეფხისტყაოსნის“ ანტიკურ ბერძნულ ფილოსოფიასთან მიმართების საკითხები. მაგრამ დღემდე, მნიშვნელოვანწილად, შესწავლელი რჩება ის საერთო ლიტერატურულ-მხატვრული ელემენტები, რომლებიც შეიძლება ახასიათებდეს, ერთი მხრივ, ანტიკურ ბერძნულ

მწერლობას და მეორე მხრივ, შუასაუკუნეების ქართულ მწერლობას, კერძოდ კი - „ვეფხისტყაოსანს“.

პომპროსის ეპოსის კომპოზიციური ორგანიზაციის შესწავლის პროცესში, რომელიც ამ ოციოდე წლის წინ დაიწყო, შევეცადეთ მაქსიმალურად ვაგვეთვალისწინებინა ჩვენთვის იმ დროისათვის ცნობილი ყველა პომპროლოგის, მათ შორის ქართველი მეცნიერის პროფესორ რისმაგ გორდეზიანის (Gordesiani R., Kriterien der Schriftlichkeit und Mündlichkeit in homerischen Epos, Frankfurt am Main, Bern, New York, 1986) ნაშრომებში გამოთქმული მოსაზრებები და აღნიშნული პრობლემის კვლევის პროცესში მოპოვებული არგუმენტების წყალობით 1988 წელს ერბზესა (Ertse H., Beiträge zum Verständnis der Odyssee, Berlin, 1972) და მიულერის (Mueller M., The Iliad, London, II ed., 1986) კვლევაზე, გამოვთქვით ვარაუდი, რომ „ილიადა“, ჩვენამდე მოღწეული ფორმით, უნდა წარმოადგენდეს თავდაპირველი, ზეპირად შექმნილი მოკლე ვერსიის ანუ ე. წ. „წინასწარი გეგმის“ სქემის თანდათანობითი წერილობითი გაფართოების შედეგს. კერძოდ კი, „ილიადის“ კომპოზიციური ორგანიზაციის კვლევის პროცესში, სტრუქტურული სიმეტრიის სედრიქ უიტმენის მიერ აღმოჩენილ პრინციპებზე დაყრდნობით, პოემის ტექსტში პირობითად გამოვყავით ოთხი სტრუქტურული დონე: მაკრო, საშუალო, მიკრო და უმცირესი ანუ რამდენიმე ათეული პექსამეტრული სტრიქონის შემცველი მოცულობის ტექსტი, რის შემდეგაც ამკარა შეიქმნა, რომ „ილიადის“ XXIV სიმღერის ტექსტი, რომელიც ყველაზე ბოლოს უნდა გაფართოებულიყო, სტრუქტურულ მიმართებას ანუ პარალელს ამყარებს, ერთი მხრივ, თავის თავთან (მიკრო დონე), მეორე მხრივ - მასთან უშუალო სიახლოვეში მყოფ XXII და XXIII სიმღერებთან (საშუალო დონე) და აგრეთვე - მისგან ყველაზე უფრო დაშორებულ I სიმღერასთან (მაკრო დონე). ამგვარი დიდად ორგანიზებული სტრუქტურის შექმნა კი

მხოლოდ ზეპირი გზით შეუძლებლად მივიჩნით. ამდენად, კომპოზიციური ორგანიზაციის შესწავლა რწმუნა, რომ „ილიადის“ ტექსტის მეტ-ნაკლებად დიდი მოცულობის მქონე სოუფეტურად დასრულებულ ძალიან ბევრ მონაკვეთს ანუ სცენას მოეპოვება პარალელი პოემის სხვა ანალოგიური თვისებების მქონე მონაკვეთთან, ანუ ეს სცენები ერთმანეთის პარალელურია. „ვეფხისტყაოსნის“ მთავარი გმირების – ავთანდილისა და ტარიელის ინდივიდუალიზაციის რუსთველური მექანიზმის დადგენის მიზნით პოემის ტექსტის შესწავლის პროცესში, მივედით იმ დასკვნამდე, რომ ამ გმირების ხასიათების განსხვავებულობისა და ინდივიდუალობის უფექტი მნიშვნელოვანწილად მიიღწევა რუსთაველის მიერ ავთანდილისა და ტარიელის ერთნაირ ცხოვრებისეულ სიტუაციებში დახატვით, რომლებშიც ისინი თითქმის ყოველთვის ერთმანეთისაგან განსხვავებულად იქცევიან. ამგვარად, ეს სცენები ერთმანეთის პარალელურია („მაცნე“, 1987 წ., № 4). ამ ასპექტით პოემის ტექსტზე დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ კომპოზიციური პარალელიზმი „ვეფხისტყაოსანში“ არ ამოიწურება მხოლოდ ზემოაღნიშნული პარალელური სცენების არსებობით. კერძოდ კი, ერთმანეთის პარალელურია, ერთი მხრივ, ავთანდილის თავგადასავალი და მეორე მხრივ, – ტარიელისა. უფრო მეტიც, არაბეთის სამეფოსა და ინდოეთის სამეფოში განვითარებული მოვლენებიც მთლიანობაში ერთმანეთის პარალელურია, განსხვავებით პოემაში არსებულ სხვა სამეფოთაგან. პარალელიზმი, თუმცა განსხვავებული, თავისებური ფორმით, დასტურდება უფრო მცირე სტრუქტურულ დონეზეც, კერძოდ კი ორი ან რამდენიმე მომიჯნავე სტროფის ფარგლებში (მდრ. ა. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბილისი, 1975, გვ. 290-4), რასაც, სცენური პარალელიზმის საპირისპიროდ, ეუნოადებთ ე. წ. სტროფულ პარალელიზმს. იგივე შეიძლება ითქვას ე. წ. ეპითეტების პარალელიზმზეც, რისი საშუალებითაც რუსთაველის მიერ შექმნილია ორი მთავარი გმირის –

ორი იდეალური რაინდის ერთმანეთის მსგავსი სახე. მაგრამ ათა-
 მდე ეპითეტი ორიდან ძირითადად ან მხოლოდ ერთი გმირის
 მართ არის გამოყენებული, რაც საბოლოოდ ამ ორი მსგავსი, პა-
 რალეული გმირის გარეგნობას ერთმანეთისაგან განსხვავებულად
 წარმოაჩენს. (ამ მხრივ, კერძოდ კი ეპითეტების საშუალებით მთა-
 ვარი გმირების ინდივიდუალიზაციის თვალსაზრისით, თითქმის
 ანალოგიური მდგომარეობაა პომპროსის ეპოსშიც). და ბოლოს,
 ალბათ, ყველაზე უფრო არსებითი! ერთი მხრივ, პლატონის, მე-
 ორე მხრივ კი, არისტოტელეს ფილოსოფიური მოძღვრებების
 მცოდნე რუსთაველის მიერ „ვეფხისტყაოსანში“, ჩვენი აზრით, და-
 ხატულია ორი პარალეული მსოფლმხედველობითი სისტემა. ც-
 ქრისტიანულ რწმენაზე დამყარებული ამ ორი მსოფლმხედველო-
 ბითი კონცეფციიდან ერთი უფრო ახლოს არის აღმოსავლურ მი-
 სტიკასთან, კერძოდ კი, გრძნობის გონებაზე პრიმატთან, მეორე
 კი, - დასავლური სამყაროსათვის ორგანულ ლოგიკის პრინციპე-
 ბთან და ამდენად, გონებისათვის, გრძნობასთან შედარებით, პრი-
 ორიტეტის მინიჭებასთან.

უფიქრობთ, ვიდრე ყოველივე ზემოაღნიშნულის გათვალისწინე-
 ბით კონკრეტულ დასკვნებს გადაკეთებდეთ, საჭიროა მოკლედ მა-
 ინც შევეხოთ იმ თეორიულ საკითხს, თუ რა არის კომპოზიციური
 პარალელიზმი? ცნობილი რუსი ლიტერატურათმცოდნე მ. ვასპა-
 როვი პარალელიზმის სხვადასხვა ფორმებთან ერთად გამოყოფს
 კომპოზიციურ პარალელიზმსაც, რაც, მისი განმარტებით, არის
 „პარალეული სიუჟეტური ხაზები რომანში“ (ლიტერატურული
 ენციკლოპედიური ლექსიკონი, მოსკოვი, 1987, გვ. 267). ჩვენი
 აზრით, როდესაც ვსაუბრობთ პარალელიზმზე, კერძოდ კი კომპო-
 ზიციურ პარალელიზმზე, ეპოსში, უპირველეს ყოვლისა, მისგან
 ნათლად უნდა განვასხვაოთ ეპიკური განმეორება. მიუხედავად
 იმისა, რომ ორივე მათგანი მჭიდროდ არის დაკავშირებული მხა-
 ტურული ნაწარმოების სიუჟეტთან, მის ფაბულასთან, მსგავსება

ამით ამოიწურება. კერძოდ კი, ეპიკური განმეორება, როგორც სიტყვასიტყვითი, ასევე შემოკლებული, არც პომპროსისა და არც რუსთაველთან არ არის აუცილებელი სიუჟეტური ხაზის განვითარებისათვის და უფუნქციოა კომპოზიციური თვალსაზრისით. რის გამოც ზოგიერთი მათგანი ცალკეულ მკვლევართა მიერ პოემების ტექსტში გვიანდელ ჩამატებადაც კია მიჩნეული. პარალელიზმი კი, რომელიც კომპოზიციური თვალსაზრისით უმეტესწილად ფუნქციურია, არის არა განმეორება, არამედ მსგავსება, თანაც ნაწილობრივი, ტექსტის ორ, ერთმანეთისაგან დიდად თუ მცირედ დაშორებულ, მონაკვეთს შორის. კონკრეტულად კი, ტექსტის ერთი მონაკვეთი ანუ სტრუქტურა მთლიანობაში ჰგავს მეორეს, მაგრამ ისინი განსხვავდებიან ცალკეული შემადგენელი ელემენტებით ანუ კონკრეტული დეტალებით. რაც უფრო მცირეა სხვადასხვაგვარი ელემენტების რაოდენობა, მით უფრო აშკარაა პარალელიზმი. თუმცა მათი რაოდენობა არ შეიძლება იყოს ნულის ტოლი. ჩვენი აზრით, აშკარაა, რომ პარალელიზმი, მისი სხვადასხვაგვარი ფორმით, და კერძოდ კი, კომპოზიციური პარალელიზმი ფიქსირდება სულ სხვადასხვა ეპოქის, მოყოლებული არქაული ხანიდან დღემდე, ხელოვნების დარგებში, კერძოდ კი, ფერწერაში, მუსიკაში, არქიტექტურაში და, რა თქმა უნდა, ლიტერატურაში. ეს მხატვრული პრინციპი ძალზე ხშირად გამოიყენება კინემატოგრაფშიც, განსაკუთრებით კი, უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში ასე პოპულარულად ქცეულ ე. წ. ეპიკურ ტელე-სერიალებში. ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ კომპოზიციური პარალელიზმი არის უნივერსალური, უაღრესად პროდუქტიული მხატვრული პრინციპი, რომელიც შემდგომ გულდასმით შესწავლას მოითხოვს.

ყოველივე ზემოთქმულის შესაჯამებლად, ვფიქრობთ, შეიძლება რამდენიმე დასკვნის გაკეთება:

1. პომპროსის ეპოქაში დაფიქსირებულ კომპოზიციურ პარალელიზმს, გასაგები მიზეზების გამო, ახასიათებს სიმეტრიულობა.

შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ კი კომპოზიციური პარალელში უმეტესწილად ასიმეტრიულია.

2. ჰომეროსის ეპოსის კომპოზიციური პარალელიზმი, როგორც სტრუქტურული სიმეტრიის ფორმა აქვს, ფაქტობრივად, უფუნქციოა და ის ნარმოადგენს იმდროინდელი ეპოქისათვის დამახასიათებელ ერთგვარ ლიტერატურულ ნორმას. შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ კი კომპოზიციური პარალელიზმი, როგორც სცენური, ასევე სტროფული, უმეტესწილად კონკრეტული ფუნქციის მქონეა.

3. კომპოზიციური პარალელიზმი ჰომეროსის პოემების ტექსტს მთლიანად მოიცავს, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, „ილიადის“ ან „ოდისეის“ ტექსტის მეტ-ნაკლებად დიდი მოცულობისა თუ მნიშვნელობის მქონე ესა თუ ის ნაწილი სტრუქტურული სიმეტრიის ერთიანი ბადის მონოფუნქციური ან პოლიფუნქციური ელემენტია. მიუხედავად ამისა, ამკარაა, რომ ხშირია სტრუქტურული სიმეტრიის გამრუდების შემთხვევებიც, რომელთა რაოდენობა „ოდისეაში“ გაცილებით მეტია „ილიადასთან“ შედარებით, ხოლო ქრონოლოგიურად ყველაზე უფრო გვიან შექმნილ „დოლონიამში“ – „ილიადის“ X სიმღერაში კი სტრუქტურული სიმეტრიის ბაფე მაკრო დონეზე უკვე მთლიანად დარღვეულია და მხოლოდ მიკრო დონეზე შეინიშნება სტრუქტურული სიმეტრიის ცალკეული ელემენტების არსებობა. ამდენად, ამკარაა, რომ კომპოზიციური პარალელიზმის საფუძველზე აგებული სისტემა არის არა მხოლოდ უკვე მთლიანად ჩამოყალიბებული სისტემა, არამედ დანყვებულია მისი, როგორც სისტემის, რღვევის პროცესიც. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ კი კომპოზიციური პარალელიზმი არ არის ყოველის მომცველი. კერძოდ კი, მიუხედავად იმისა, რომ ეს პოემის ტექსტის უდიდეს და უმნიშვნელოვანეს ნაწილს ფარავს, მაინც მრავლადაა ისეთი სცენები (ზოგიერთი მათგანი დიდი მოცულობისაა), რომლებსაც არ მოეძებნებათ შესატყვისი პარალელური

სცენა. უფრო მეტიც, „ვეფხისტყაოსნის“ სცენური პარალელიზმი მნიშვნელოვანწილად ემყარება ავთანდილისა და ტარიელის ლულიზმს და ამდენად, ის სცენები, რომლებიც ე. წ. „ავთანდილ-ტარიელის მაკრო სტრუქტურის“ შემადგენელი ელემენტები არ არიან კომპოზიციური პარალელიზმის საფუძველზე აგებული, სისტემის გარეთაა დარჩენილი. როგორც ერთხელ უკვე აღვნიშნეთ, „ვეფხისტყაოსანში“ დასტურდება კომპოზიციური პარალელიზმი სხვაგვარი ფორმითაც, კერძოდ კი, მიკრო სტრუქტურულ დონეზე – ე. წ. „სტროფული პარალელიზმი“ მაგრამ მისი ხვედრითი წილი მთელი პოემის ტექსტის მოცულობასთან შედარებით საკმაოდ მცირეა. ამდენად, „ვეფხისტყაოსანში“, როგორც სცენური, ასევე სტროფული, პარალელიზმის ზემოგანხილული ფორმით არსებობა გვაჩვენებს, რომ რუსთაველთან კომპოზიციური პარალელიზმის საფუძველზე აგებული სისტემა ჯერ კიდევ ფორმირების პროცესშია, მიუხედავად იმისა, რომ ამ სისტემას, როგორც მაკრო სტრუქტურულ, ასევე მიკრო სტრუქტურულ დონეზე, უკვე სრულიად ჩამოყალიბებული კონტურები გააჩნია.

4. ჰომეროსის ეპოსში სტრუქტურული სიმეტრიის ფორმით არსებული კომპოზიციური პარალელიზმის საფუძველზე აგებული სისტემის თანდათანობითი რღვევის ტენდენცია ახსნილი უნდა იქნას იმის გათვალისწინებით, რომ ჰომეროსისეული პარალელიზმი, კერძოდ კი ე. წ. სტრუქტურული სიმეტრია, ზეპირი პოეზიისათვის (Oral Poetry) დამახასიათებელი კომპოზიციური პრინციპია და გეომეტრიული ეპოქიდან არქაულ ეპოქაზე გადასვლის კვალდაკვალ, რაც უფრო მეტად მყარდება ნერილობითი ლიტერატურული ტრადიცია, მით უფრო მეტად კარგავს ის კომპოზიციურ ფუნქციას ანუ კარგავს უნარს, რომ იყოს, კომპოზიციური თვალსაზრისით, ნანარმოების მათგანზე უფრო პრინციპი, რაც გამოიხატება სისტემის რღვევით ჯერ მაკრო სტრუქტურულ დონეზე, თანდათანობით კი მიკრო სტრუქტურულ დონეზეც. შოთა

რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ კი კომპოზიციური პარალელიზმში, როგორც სცენური, ასევე სტროფული, უნდა წარმოადგენდეს წერილობითი ლიტერატურული ტრადიციის ნიაღში ჩამოყალიბებულ მხატვრულ პრინციპს, რომელიც უკვე იმდენად პროდუქტიულია, რომ ეკისრება, კომპოზიციური თვალსაზრისით, ნაწარმოების ანუ სტრუქტურის მაორგანიზებელი ფუნქცია. მაგრამ იმის გამო, რომ ის ჯერ კიდევ ვერ ახერხებს მოიცვას მთელი სტრუქტურა, ვერ ქმნის მთლიანად ჩამოყალიბებულ სისტემას. ამ თვალსაზრისით, „ვეფხისტყაოსანი“ შუასაუკუნეების ევროპული ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენლის - კრეტიენ დე ტრუას ე. წ. ცალსიუფეტინი (ანუ ერთი სიუჟეტური ხაზის მქონე) რომანიდან გვიანი რენესანსის ეპოქისა ან ევროპულ რომანზე გარდამავალ საფეხურს უნდა წარმოადგენდეს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, განსხვავებით ანტიკური ბერძნული ეპოსისაგან და შუა საუკუნეების ევროპული კურტუაზული რომანისაგან (მდრ. ე. მელეტინსკი, შუა საუკუნეების რომანი, მოსკოვი, 1983), „ვეფხისტყაოსანში“ მეორეხარისხოვან გმირებთან და მათთან დაკავშირებულ ამბებთან ერთად დახატულია არა მხოლოდ ერთი მთავარი გმირი და ამდენად, გადმოცემულია არა მხოლოდ ამ გმირთან დაკავშირებული ერთი მთავარი სიუჟეტური ამბავი, არამედ - ორი მთავარი გმირი და ამდენად, ორი მთავარი სიუჟეტური ამბავი. მაგრამ ეს ორი პარალელური ამბავი ჯერ კიდევ არ წარმოადგენს ერთმანეთისაგან მთლიანად დამოუკიდებელ სიუჟეტურ ხაზებს და ერთი საერთო სიუჟეტური ხაზის ფარგლებშია მოქცეული. ამ თვალსაზრისით კი, „ვეფხისტყაოსანი“ უნდა ჩაითვალოს გვიანი რენესანსისა და მისი შემდგომი პერიოდის ევროპული ე. წ. მრავალპლანიანი (ანუ რამდენიმე სიუჟეტური ხაზის მქონე) რომანების წინამორბედად.

5. ჰომეროსის ეპოსისა და შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ კომპოზიციური პარალელიზმის შესწავლამ, ვფიქრობთ,

მოგვცა კიდევ ერთი არგუმენტი იმ მოსაზრებათა განხილვის
ბლად, რომ ა) „ილიადა“ და „ოდისეა“ ზეპირიდან წერილობრივ
ტერატურულ ტრადიციაზე გარდამავალ ეტაპზე უნდა იყოს შე-
ქმნილი; ბ) გამართლებული უნდა იყოს „ვეფხისტყაოსნის“ შუასა-
უკუნეობრივიდან რენესანსულზე გარდამავალი ლიტერატურულ
ძეგლად მოაზრება; და გ) „ვეფხისტყაოსანი“ ორგანულად არის
დაკავშირებული არა მხოლოდ ანტიკურ ბერძნულ ფილოსოფი-
ასთან, არამედ – მჭიდრო მიმართებაშია ანტიკურ ბერძნულ მწე-
რლობასთანაც, კერძოდ კი, ჰომეროსის ეპოსთან.

ყალბით
და
ფუნჯით

შეხადეთ ხელოვნების შედეგებს!
მათი მშვენიერება აზრში სულდგმულობს.
გოეთე

გრიგოლ ხანძთელის უცნობი მინიატურა

მერვე-მეცხრე საუკუნეების დიდი ქართველი მამის, მონასტერთა დაულალავი მაშენებლის გრიგოლ ხანძთელის ხსენება ქართულ ლიტურგიკულ ძეგლებში მეთერთმეტე საუკუნიდან ჩნდება. XI საუკუნის სვინაქსარში A-97 ბრ-ზე არშიაზე წერილი ნუსხურით ხელნაწერის გადამწერის ხელითვე მინერილია: „და წმიდისა მამისა ჩუენისა გრიგოლ ხანცთელისაა“. გრიგოლ ხანძთელის სახელი ჩვენს წინაპრებს, ჩანს, სცოდნიათ, მაგრამ მის შესახებ ქართულ სინამდვილეში თითქმის არაფერი იყო ცნობილი. მისი „ცხოვრება“ ჩვენს ადგილობრივ ხელნაწერებში შემონახული არ იყო, ასევე განგებაც არ არსებობდა. ამას ადასტურებს ერთი ცნობა, რომელიც დაცულია პეტერბურგის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ერთ ხელნაწერში On 41,E -106 (E -184), ფურცელი - VI. გრიგოლ ხანძთელის შესახებ ჩვენ აქ ვკითხულობთ:

„[ოქტომბერსა] ე, წმიდისა მამისა ჩუენისა გრიგოლი ხანძთელისა ქართველთაგანისა. არა ვიცით რა“.

გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ შემცველი ერთადერთი ხელნაწერი, რომელიც დღემდეა მოღწეული, 1845 წელს ჯვრის მონასტერში იპოვა ნ. ჩუბინაშვილმა (А. Цагарели, Сведения, т. I, на кн. III, гл. 49). აღ. ცაგარელს, რომელიც შემდეგ მუშაობდა იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაზე, ცხოვრების ტექსტი იქ არ შეუნიშნავს. მხოლოდ 1902 წელს ნაბა ნიკო მარმა „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ ტექსტი იერუსალიმის საპატრიარქო ბიბლიოთეკაში და გამოცდა (Георгий Мерчул, Жизнь св. Григория Хандзтийского. Груз.

текст. Введение, издание, перевод Н.Марра с дневником ^{სადღესასწაულო}
 в Шавш (et) იო и Клардж (et) იო, ТРА - ГФ, VII, СП6, 1911).

გრიგოლ ხანძთელის კანონი პირველად ჩნდება სადღესასწაულოს ანტონისეულ რედაქციაში (S-1464 (124r - 125v).

ლიტურგიკულ ხელნაწარებში გრიგოლ ხანძთელის ხსენება დადებული იყო 5 ან 6 ოქტომბერს. ანტონ კათოლიკოსმა თავის სადღესასწაულოში (S-1464) იგი 4 ოქტომბერს შეიტანა, მაგრამ ამ ინიციატივამ გავრცელება ვერ ჰპოვა და დღესაც ამ წმინდანის ხსენება ჩვენს ეკლესიაში კვლავ 5 ოქტომბერს (ახალი სტილით 18 ოქტომბერს) არის დანესებული.

5 ოქტომბერს გრიგოლ ხანძთელის ხსენება დადებულია შემდეგ ხელნაწარებში:

- A - 97 (6r) - სვინაქსარი, XI ს.
- A - 426 (72v) - სადღესასწაულო, XVI ს.
- A - 635 (15v) - სვინაქსარი, XII-XIII სს.
- A - 111 (52r) - გულანი, XVIII ს.
- A - 366 (66r) - გულანი, 1714 წ.
- A - 425 (102r) - სადღესასწაულოს დომენტი კათოლიკოსისეული რედაქცია, 1718 წ.
- A - 220 (71v) - სადღესასწაულოს დომენტი ჯანდიერისშვილის რედაქცია, 1726 წ.
- A - 122 (66r) - ტიპიკონი, 1749 წ.
- S - 3269 (302v) - ბესარიონ კათოლიკოსის კრებული, XVIII საუკუნის 20-იანი წლები.
- Q - 87 (315v) - მარტვილური გულანი, 1578-1605 წწ.
- Q - 1053 (56r) - ტიპიკონი, 1760 წ.
- Q - 627 (358r) - გამოკრებილი თვენი, XVIII ს.
- H - 1452 (145r) - ყანჩაეთის ფამნ-გულანი, 1674 წ.
- H - 1028 (32r) - სვინაქსარი, XIX ს.

გრიგოლ ხანძთელის მინიატურა ბესარიონ კათოლიკოსის
კრებულიდან (S-3269). XVIII ს. 20-იანი წლები

6 ოქტომბერს კი გრიგოლ ხანძთელის ხსენება გვხვდება
 მდენიმე ხელნაწერში: სიბუღიწიფი

Q - 1160 (202r) - კრებული: ჭამნი, სადღესასწაულო, პარაკლისი, XVIII ს.

Q - 646 (7v) - კრებული, XVII-XVIII სს.

A - 911 (229v) - ჭამნი, 1813 წ.

A - 231 (134r) - ჭამნ-გულანი, XVII-XVIII სს.

ზემოჩამოთვლილ ხელნაწერებში გრიგოლ ხანძთელის მხოლოდ ხსენებაა, თუმცა რამდენიმე ხელნაწერში შეგვხვდა გრიგოლ ხანძთელისადმი მიძღვნილი მცირე ფორმის საგალობლები (ავტორის მითითების გარეშე).

A-425-ში 102r-ზე წერია გრიგოლ ხანძთელის ოხითა, რომლის ტექსტსაც აქვე მოვიყვანთ: „ღმერთო მამათა ჩუწნთაო, რომელი ჰყოფ მარადის ჩუწნ ზედა კეთილსა სახიერებისა შენისასა, ნუ განგვაშორებ წყალობასა შენსა, არამედ გრიგოლის მეოხებითა მშვდობით განაგე ცხოვრება ჩუწნი“.

იგივე ოხითა გვხვდება A-220-ში 71v-72r-ზე და A-366-ში 66r-ზე.

A-122-ში 66r-ზე ვკითხულობთ: „ამასვე დღესა ღირსისა მამისა ჩუწნისა გრიგოლ ხანძთელისა. აღესრულების დღესასწაული ამისი, საცა მდებარე არს ნაწილი ამისი, გინა ტაძარი ამისი. ტროპარი წმა მ, შენ შორის, საკრველო მამაო“.

ზუსტად ასეთივე ტექსტი გვხვდება Q-1053-ში 56r-ზე. ორივე ხელნაწერში შესაბამის გვერდებზე მეოთხე ხმის კონდაკია გრიგოლ ხანძთელის სახელზე: „უღელი იგი სუბუქი მიიღე ქრისტესი, ღირსო გრიგორი, რომელმან ჯორცთა შინა ანგელოზებრითა ქცევითა ეშმაკნი შეაძრწუნენ და ლუარნი იგი განსაცდელთა მათთანი წყითა ცრემლთა შენთათა ნარღვენ, მამაო მონაზონებისა კანონო უცთომელო, ღირსებით პატივისმცემელნი შენნი უცხო თესლთა ზედა რბევისაგან დაგვიცვენ და გვიწსნენ ყოველთა ურვათაგან“.

ქრისტიანული

წიგნების

სახელი

წიგნების

სახელი

სწავლისა და მოწიგნებისა

სახელი და მოწიგნებისა

სახელი და მოწიგნებისა

გრიგორ ხანძთელის მონიატურა დომენტი კათოლიკოსის
სადღესასწაულოდან (A-425). 1718 წ.

აქამდე ცნობილი იყო გრიგოლ ხანძთელის ერთი მიწათმოქმედების რომელიც დაცულია ბესარიონ კათოლიკოსის კრებულში (S-3269) (302v). იგი გამოაქვეყნა ნიკო მარმა. S-3269-ში ფერებით შესრულებულია რამდენიმე წმინდანის სურათი. ზოგ მათგანს მიწერილი აქვს ამა თუ იმ წმინდანის საგალობელი. გრიგოლის სურათს ქვეშ მიწერილი აქვს: „თვესა ოქდომბერს ე ღირსისა მამისა ჩვენისა გრიგოლ ხანძთელისა, რომელი იყო ქართველი“. გრიგოლ ხანძთელის სურათთან ადგილია გამოყოფილი მცირე ფორმის საგალობლისთვის, მაგრამ ეტყობა, კრებულის შემდგენელს ასეთი საგალობლები ხელთ არ ჰქონდა და ამიტომ ვერ დანერა ისინი.

ლიტურგიკული კრებულების შესწავლის შემდეგ გამოვლინდა გრიგოლ ხანძთელის დღემდე უცნობი მინიატურა. იგი დაცულია 1718 წლის ხელნაწერში, რომელიც დომენტი კათოლიკოსის რედაქციის სადღესასწაულოს სახელით არის ცნობილი (A-425).

დომენტის რედაქციის სადღესასწაულო მეტად საყურადღებო ხელნაწერია. მასში წარმოდგენილია ქართველ წმინდანთა სინაქსარული საკითხავები (მცირე ფორმის საგალობლებითურთ).¹ 5 ოქტომბერს გრიგოლის ხსენება შეტანილია წმინდა მონამე ხარიტინასთან² ერთად.

A-425-ზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ კრებულის შემდგენელ-რედაქტორს თავდაპირველად მიზნად ჰქონია, ილუსტრაციებით გაეფორმებინა კრებული, წარმოედგინა დასახელებული წმინდა-

¹ შ. ქავთარია, ძველი ქართული პოეზიის ისტორიიდან - XVII-XVIII სს., თბ., 1977, გვ. 81; ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, IV სინაქსარული რედაქციები (XI-XVIII სს.), გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ე. გაბიაშვილმა, თბ., 1968.

² ხარიტინა - პონტოში ანაშეს 304 წლის მახლობლად, ეს მოხდა რომში დიოკლეტიანეს მმართველობის დროს. Архивенский Сергей, Полный месяцеслов востока, том II, Владимир, 1901, стр. 414.

ნების მინიატურები.

ხელნაწერში სექტემბრიდან თებერვლამდე ყოველ დღე
გაშვებულია ადგილი მინიატურისათვის. დაუსურათებიან, ისიც
ნანილობრივ, მხოლოდ ოქტომბრის თვე, სექტემბრის თვეში
თითო-ორი სურათია, ხოლო თებერვლის შემდეგ საერთოდ
გადაუფიქრებიათ დასურათება.

5 ოქტომბერს წარმოდგენილია ორი ილუსტრაცია. ერთი მო-
ნამე ხარიტინასი და მეორე - გრიგოლ ხანძთელისა.

გრიგოლის პორტრეტი მალალი მხატვრულობით არ გამო-
ირჩევა (მხატვარი ცნობილი არ არის). იგი პორტრეტულ მსგა-
ვსებას არ ამფლავნებს დღემდე ცნობილ სურათთან, რომელიც
დაახლოებით ამავე პერიოდში შესრულდა.

და რადგან XVIII საუკუნის საქართველოში აქტიურად დაიწყო
ეროვნული განწყობილების პროპაგანდა, ვფიქრობთ, ამიტომაც
გაჩნდა ორივე ხელნაწერში (S-3269, A-425) გრიგოლ ხანძთელის
სურათი.

ოსკარ შმერლინგი

ოსკარ შმერლინგი იყო გამოჩენილი მხატვარი – გრაფიკოსი და ფერმწერი. თავისი შემოქმედებითა და პედაგოგიური მოღვაწეობით მან XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ახალი ქართული ხელოვნების ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში. ამ პერიოდის გრაფიკის სხვადასხვა დარგების განხილვისას მისი სახელი და ღვაწლი მრავალი ავტორის ნაშრომშია მოხსენიებული.¹

ოსკარ შმერლინგი დაიბადა ქალაქ თბილისში, 1863 წელს. აქვე სწავლობდა რეალურ სასწავლებელში, თუმცა მათემატიკა არ უყვარდა და ბავშვობიდან ხატვით იყო გატაცებული. 1884 წლიდან იგი პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიაში სწავლობდა, 1891-1892 წლები მიუნხენში გაატარა, 1892 წელს იგი თბილისში დაბრუნდა. ამ დროიდან სიცოცხლის ბოლომდე (მხატვარი 1938 წელს გარდაიცვალა) იგი საქართველოს მხატვრული ცხოვრების აქტიური მონაწილეა. განსაკუთრებული პოპულარობა მას მოუტანა კარიკატურებმა, რომლებიც მრავალტირაჟიან პერიოდულ გამოცემებში იბეჭდებოდა.

დიდი სიკეთე მოჰქონდა ო. შმერლინგის აღმზრდელობით მუშაობას. იგი ასწავლიდა ხატვას თბილისის I გიმნაზიაში, იყო ჯერ თბილისის სამხატვრო სასწავლებლის, შემდეგ ფერწერისა და ქანდაკების სკოლის დირექტორი (1902-1916). მაშინ ეს სასწავლებლები ერთადერთი კერა იყო, სადაც ახალგაზრდებს სისტემატური სამხატვრო განათლების მიღება შეეძლოთ. ხოლო თბილისის სამხატვრო აკადემიის დაარსების შემდეგ მხატვარმა პედაგოგიური მოღვაწეობა აქ განაგრძო. ალბათ, მოზარდ თაობა-

სთან ურთიერთობა მხატვარს სიამოვნებას ანიჭებდა და ეს ურთიერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ იგი ხალხით ასურათებდა ვმეო წიგნებს.

XIX საუკუნე საბავშვო ლიტერატურისა და ილუსტრაციის აღმავლობის ხანა იყო დასავლეთ ევროპაში და რუსეთშიც. გარდა სახელმძღვანელოებისა, ამ დროს გამოიცა საგანგებოდ ბავშვებისთვის ადაპტირებული ვერსიები სათავგადასავლო თხზულებებისა. ყურადღება მიაქციეს ეროვნული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს, ჩაიწერეს ჯადოსნური ზღაპრები და ხალხური ლეგენდები (მათ შორის, თქმულებები რობინ კუდის და ტილ ულენშპიგელის შესახებ). წიგნები მშვენივრად იყო ილუსტრირებული და გაფორმებული.

საბავშვო წიგნის ილუსტრაციების კოლექციონერი და მცოდნე უილიამ ფივერი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ საბავშვო წიგნის გრაფიკა გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი რამ არის, ვიდრე საგამომცემლო საქმის ვინრო სპეციალობა. იგი უფრო ფართო ხალხური კულტურის ნაწილს წარმოადგენს.²

ქართული საბავშვო ლიტერატურის და, შესაბამისად, წიგნის ილუსტრაციის განვითარება მჭიდროდ უკავშირდება დიდ საგანმანათლებლო და ეროვნულ მოძრაობას, რომელიც XIX საუკუნეში ქართული კულტურის ყველა სფეროს თავისებურ ხასიათს და მიმართულებას განსაზღვრავს. დიდი პედაგოგისა და მოღვაწის - იაკობ გოგებაშვილის მიერ შედგენილი სახელმძღვანელო, «დედა ენა ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სახალხო სკოლებისათვის», თავის დროზე ქართული ენის შენარჩუნებასა და გადარჩენას ემსახურებოდა. ეს სახელმძღვანელო 1876 წელს გამოვიდა. მასალის ოსტატური შერჩევის ნყალობით მას აღმზრდელობითი მნიშვნელობა არ დაუკარგავს და იგი ქართველი ახალგაზრდობის აღზრდას საფუძვლად ედო ნახევარი საუკუნის განმავლობაში. იაკობ გოგებაშვილმა შეადგინა მთელი სერია პატარა წიგნებისა, რომელთა მიზანი იყო მოზარდ თაობაში ბუნე-

ბის სიყვარულის, სამშობლოს სიყვარულის და სხვა ექვსდღიანი ბილი ვრძნობების გამტკიცება. ი. გოგებაშვილის სახელობის სახელობის ლოც და პატარა ნიგნებიც ილუსტრირებული იყო. პედაგოგს მიანნდა, რომ „შინაარსის აზრიანად ათვისებას მხოლოდ ზომიერად გამოყენებული სურათობრივი თვალსაჩინოება უწყობს ხელს“.³ პირველ გამოცემაში ილუსტრაციები ძალიან მცირე რაოდენობით იყო. შემდეგ დასურათება გამდიდრდა. ი. გოგებაშვილის ნიგნების დასურათებაზე მუშაობდნენ ა. ბერიძე, ა. მრველიშვილი, ო. შმერლინგი, როტერი და გ. ტატიშვილი, რომელიც ქსილოგრაფებსა და კლიშეებსაც ამზადებდა, მხატვრებსა და პედაგოგს შორის უდავოდ მჭიდრო კონტაქტი იყო, რის შედეგად ტექსტი და ილუსტრაციები ერთ პრინციპს ექვემდებარება. „დედაენას ნახატების სირთულე ტექსტის გართულებასთან ერთად დანდათან იზრდება.“

ო. შმერლინგს „დედა ენის“ მრავალი ნახატი ეკუთვნის.⁴ ნახატები (1896 წ.) ტუშით და კალმით არის შესრულებული, ძალიან ნერილი, ბენვისებური შტრიხით ფორმების დეტალური დამუშავებით. განსაკუთრებით მეტყველია ნახატები მწერების, ფრინველების და ცხოველების გამოსახულებით. საკითხავ ტექსტს შესაბამისი მარტივი ნახატები ახლავს. პატარა, უშუალოდ ტექსტში ჩართული ნახატები დანერილებით ასურათებს ტექსტის ცალკეულ ეპიზოდს (მაგალითად, „რწყილი და ჭიანჭველა“).

როცა მოთხრობები რთულდება, ნახატებში მთავარ პერსონაჟებს ემატება გარემოს – პეიზაჟის გამოსახვა (მაგალითად, ნახატები „კურდღლის სიზმარი“, „მელია და ჩიტი“). ზღაპარს „მებადურის შვილი“ ათი ნახატი აქვს დართული. ნახატები ტექსტში ჩართულია იქ, სადაც სათანადო ეპიზოდი გადმოცემული. ბავშვის თვალი კითხვის დროს გრაფიკულ გამოსახულებაზე გადადის, ისე, რომ მისი ყურადღება არ იფანტება. სახელმძღვანელოში მკაცრად არის დაცული მარტივიდან თანდათან რთულ მასალაზე გადასვლის პრინციპი.

რ. შველინგი. ილუსტრაცია ზღაპრისათვის „მელია და მუნისქვილე“

ტექსტის შესაბამისად ნახატიც ჯერ მარტივია - გამოსახულებულია უმეტესად ერთი საგანი, შემდეგ ორი პერსონაჟი, შემდეგ - დღეები, სკენები, ბოლოს - კომპოზიციები რამდენიმე პლანით და საგნების პერსპექტივაში შემცირებით. ნახატში არაფერია ზედმეტი, ან ტექსტთაგან განსხვავებული, შეუსაბამო. ნახატების თანმიმდევრული გართულება პედაგოგისა და მხატვრების სრულ შეთანხმებას, მათ ურთიერთვაგებას მოწმობს.

ილუსტრაციების შერჩევისა და განაწილების თვალსაზრისით „დედა ენა“ კ. უშინსკის სახელმძღვანელოს „როდნოე სლოვოს“⁴⁵ უახლოვდება. ამ სახელმძღვანელოს მხატვრები იყვნენ ა. მარკოვი, ნ. ბრუნი, ო. გ., გრავიორი - ვ. მატე. მაგრამ ცალკე მოცემული საგნების ნახატები აქ ზედმინუნებით ზუსტი და სქემატურია „დედა ენასთან“ შედარებით. საკითხავ წიგნს დართული აქვს რთული, მრავალფიგურიანი სურათები (გრავიურები სპილენძზე), რომლებიც ოსტატურად არის შესრულებული. დედაენის გაფორმების უპირატესობა მის მხატვრულ მთლიანობაშია.

ი. ვოგებაშვილის მიერ გამოცემული საბავშვო მცირე ფორმატის წიგნებს შორის აღსანიშნავია 1904 წელს ოსკარ შმერლინგის ნახატებით გამოსული „იავნანამ რა ჰქმნა“ (ნახატები ადრე იყო შესრულებული 1895-96 წწ.) და „თავდადებულნი ქართველნი“ (1895 წ.). კრებული, რომელშიც შევიდა ისტორიული ხასიათის მოთხრობები: მღვდელი თევდორე, აზნაური იოსამ ზედგენიძე, თავადი ცოტნე დადიანი (გმირების შერჩევით ხაზგასმულია აზრი, რომ სამშობლოს სიყვარული სხვადასხვა ნოდებას აერთიანებს).

ამ გამოცემების თავსართი ასოები და კლიშეები გ. ტატიშვილის მიერ არის შესრულებული. საინტერესოა, რომ კონტიუმების და პეიზაჟის სპეციფიკური ხასიათის გადმოცემით ო. შმერლინგი თითქოს ცდილობს თავის ნახატებს ეროვნული იერი მიანიჭოს. მხატვარი მოთხრობების გმირებს ისტორიული

ტანსაცმლით კი არ მოსავეს, არამედ იმ ტანსაცმლით, რომელიც ნახატების შესრულების დროს ჯერ კიდევ იყო ყოფაში ლაჯები, ჩოხები. ეს ისტორიულ სიუჟეტებზე შესრულებულ ნახატებს თავისებურ-ნატურიდან ჩანახატის, რეალიზმს ანიჭებს.

ჯერ კიდევ 1868 წელს ი. გოგებაშვილმა გამოსცა „ბუნების კარი“. ეს იყო „მრავალმხროვანი და მრავალფეროვანი სახე პირველ დაწყებითის ენციკლოპედიისაა, სადაც ბევრია წერილები ბოტანიკიდან, ზოოლოგიიდან, ისტორიიდან და სხვ.“⁶ პირველი გამოცემა დასურათებული არ ყოფილა, მაგრამ შემდეგი გამოცემები პედაგოგმა ილუსტრაციებით შეავსო. „ბუნების კარის“ ყველაზე სრულყოფილი - 1911 წლის გამოცემაა. მისი ოთხივე ნაწილი დასურათებული იყო. პირველი ქართული საბავშვო ენციკლოპედიის ილუსტრირებაში სხვა მხატვრებთან ერთად (ა. მრევლიშვილი, მ. თოიძე, გ. ტატიშვილი) ო. შმერლინგიც მონაწილეობდა. „დედა ენის“ მსგავსად, „ბუნების კარი“ ქართული სკოლებისა და ოჯახებისთვის დიდხანს ინარჩუნებდა სახელმძღვანელოს მნიშვნელობას.

XX საუკუნის დასაწყისში გამოცემულ საბავშვო წიგნებს შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ო. შმერლინგის მიერ დასურათებული ქართული ზღაპრების კრებული.⁷ ეს წვეულებრივზე დიდი ფორმატის წიგნია, ტექსტი დაბეჭდილია სქელ, გამძლე ქალაღზე, მსხვილი და ლამაზი შრიფტით. ყოველი ზღაპრის ტექსტი დიდი აბზაცით იწყება და საზედაო ასოთია შემკული. თითოეულ გვერდზე ტექსტს თხელი ხაზით შემოვლებული აქვს ჩარჩო, რომელიც მას ფართო არეებისგან გამოჰყოფს. ეს ყველაფერი გადამლილი წიგნის გვერდებს თავიებურ ლაზათს ანიჭებს.

ო. შმერლინგის ნახატები⁸ შესრულებულია 1903-1904 წლებში (რასაც მოწმობს ზოგ ნახატზე მინანური) კალმით და ტუშით. მხატვარი იყენებდა ძალიან თხელი ხაზებით დამტრიახვის რთულ სისტემას, ვინაიდან გულისხმობდა, რომ ეს ნახატები

ცინკოგრაფიის გამოყენებით დაიბეჭდებოდა. ილუსტრაციების უმრავლესობა უშუალოდ ტექსტშია ჩართული და მათ იგივე ჩარჩო ევლებათ, რაც ტექსტს. როგორც ჩანს, ნახატის ადგილი წინასწარ იყო განსაზღვრული და იგი ზუსტად შეესაბამება ტექსტის შინაარსს. მხატვრული თვალსაზრისითაც ნახატის კომპოზიციას და გვერდის ტექსტით დაფარულ ნაწილს შორის წონასწორობაა დამყარებული.

ზოგჯერ ნახატს მთელი გვერდი ეთმობა. ამ ილუსტრაციებში მხატვარი მიმართავს ხერხს, რომელსაც ამ პერიოდის სხვა ილუსტრატორებიც ხშირად იყენებდნენ. ესაა რამდენიმე ეპიზოდის, ზოგჯერ სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა ადგილზე მომხდარი ამბის ერთ გვერდზე მოთავსება. აზრობრივად უფრო მნიშვნელოვან ეპიზოდს, შედარებით, დიდი ადგილი ეთმობა, დამატებითი ეპიზოდები კი შემოსაზღვრულია წრიული ან ოთხკუთხა, ზოგ შემთხვევაში ერთ მხარეს გახსნილი ჩარჩოებით. დამატებითი ნახატები მოთავსებულია იქ, სადაც კომპოზიციურად არის შესაფერი. ამგვარი მიდგომა ილუსტრაციის თხრობითობას უწყობს ხელს. ამავე დროს, მხატვარს საშუალებას აძლევს დაარღვიოს საგნების მასშტაბები, გაამახვილოს ყურადღება მისთვის საინტერესო მომენტზე, თავისუფლად გადაუხვიოს თანამიმდევრულ თხრობას. სრულიად რეალისტურად დახატული ეპიზოდების ამგვარი განლაგება პირობითობას და დეკორატიულობას ქმნის. რეალისტურად შესრულებული ნახატისა და დეკორატიულობის ეს შეთავსება დამახასიათებელი იყო სტილისთვის, რომელსაც არ ნუვოს უწოდებენ. იგი გვხვდება სრულიად სხვადასხვა ხასიათის ნამუშევრებში, გავრცელებულია საფურნალო გრაფიკაში. მაგალითისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ რუსი მხატვრების, ნ. კარაზინის ილუსტრაციები და ნ. სამოკინის ნახატები.⁹ საქართველოში ამის კარგი მაგალითია პ. პრინევსკის ილუსტრაციები.

ო. შველინგი. ილუსტრაცია ზაპარისათვის „ვაუცინარი ხელმწიფე“

მხატვარი ზღაპრების გმირების გარეგნობაში სახეისადაც ნიშნებს პოულობს, ფიგურების მოძრაობა, პოზებიუ კინემატიკა ალურია, გამომხატველია სახეები. ო. შმერლინგი დიდი ხალისით, დოკუმენტური სიზუსტით ხატავს საყოფაცხოვრებო ნივთებს და პერსონაჟების ტანსაცმელს. ეს ეთნოგრაფიული ელემენტები ამ ნახატებს „ეროვნულ“ ნიშნებს და ოდნავ რომანტიკულ განწყობილებას ანიჭებს. აქაც შეიძლება გავიხსენოთ, რომ ეთნოგრაფიით ვატყობა ამ პერიოდში დამახასიათებელი იყო დასავლეთ ევროპასა და რუსეთშიც.

კრებულში უმეტესად ჯადოსნური ზღაპრებია შესული. ნახატებში ხშირია დევის გამოსახულება. დევეების გარეგნობა ზღაპრებში დანვრილებით აღწერილი არ არის. მინიშნებულია მთავარი, სხვებისგან განსხვავებული თვისებები. ო. შმერლინგმა შექმნა ქართული ზღაპრების დევეების ტიპი, რომელმაც ადგილი დაიმკვიდრა მომდევნო ხანის ქართული ზღაპრების ილუსტრატორების ნამუშევრებში. ლ. გუდიაშვილის, ი. გაბაშვილის, ს. ქობულაძის ნახატების დევეები ო. შმერლინგის დევეების მონათესავენი არიან. შესაძლოა ამის მიზეზი ის არის, რომ ბავშვობაში ეს მხატვრები სწორედ ამ ზღაპრების კრებულს კითხულობდნენ.

ეს ქართული ხალხური ზღაპრების ილუსტრირებული კრებულის პირველი გამოცემა იყო. იაკობ გოგებაშვილთან დედა ენასა და საბავშვო მოთხრობის ნახატებზე მუშაობამ ო. შმერლინგს საკმაო გამოცდილება შესძინა. ამ ილუსტრაციების მთავარი ღირსება ის არის, რომ ისინი ბავშვებისათვის ადვილად არის გასაგები. ამას დიდად უწყობს ხელს მხატვრის დამოკიდებულება ზღაპრების ტექსტთან. მხატვარი თითქოს ბავშვის თვალსაზრისს იზიარებს. ფანტასტიკური, ჯადოსნური ამბები ილუსტრაციებში მოცემულია, როგორც ნამდვილი, ნატურიდან ჩახატული. მხატვარი მიზნად ისახავდა, ნიგნის პატარა მკითხველებისათვის სიხარული მოეტანა. საბავო ლიტე-

რატურის დიდი მოამაგე ნინო ნაკაშიძე იხსენებდა, „ოსკარ შმერლინგს ძალიან ახარებდა საბავშვო ლამაზი წიგნების გამოსვლა. რამდენჯერ უთქვამს: დღეს ვზაში ვნახე ბავშვები სიხარულით ფურცლავდნენ ჩვენს წიგნებს და გაშუქებულ სახეებზე ეტყობოდათ მოსწონდათ სურათებიო“. ო. შმერლინგის ოცნება ყოფილა ფერადი სურათებიანი საბავშვო წიგნის გამოცემა.¹⁰ როგორც ჩანს, საქართველოში იზიარებდნენ დასავლეთ ევროპაში მყარად დამკვიდრებულ თვალსაზრისს საბავშვო წიგნის შესახებ, იგი იმდენად მიმზიდველი, სიამოვნების მომგვრელი უნდა ყოფილიყო, რომ შემდგომშიც, ადამიანის მეხსიერებაში საუკუეთესო მოგონებად დარჩენილიყო.¹¹ ჩვენში საბავშვო წიგნების გამოცემის მასშტაბები და ხარისხი გაცილებით მოკრძალებული იყო, მაგრამ ამ წიგნებმაც, მათი შემქმნელების სულისკვეთების წყალობით, მოზარდ თაობებში ღრმა კვალი დატოვეს.

ო. შმერლინგის შემოქმედების საინტერესო მხარეს წარმოადგენს მისი ყოფილი ეანრის ფერწერული ტილოები, გუაშით და აკვარელით შესრულებული სურათები, მრავალრიცხოვანი ჩანახატები. მხატვარს განსაკუთრებით იზიდავდა სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელთა ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულებანი, თავისებური კოსტიუმები და ტიპაჟი. მის ნამუშევრებშიც გამოვლინდა უცხო, აღმოსავლური სამყაროს ეგზოტიკურობისადმი ინტერესი, რომელიც ამ პერიოდის მხატვრებს ახასიათებდათ, საქართველოში კი ყველაზე მკაფიოდ და წარმატებით გაბაჰვილის ზოგიერთ ტილოში აისახა. ო. შმერლინგმა პეტერბურგიდან დაბრუნების შემდეგ, ვიდრე მიუნხენში გაემგზავრებოდა, დაახლოებით ერთი წელი გაატარა სოფელ ხან-კენდში, ქალაქ შუშის მახლობლად, ხადაც იმხანად მამამისი იმყოფებოდა.¹² საფიქრებელია, რომ ზოგიერთ აღმოსავლური ყოფის ამსახველ ფერწერულ ტილოს საფუძველად დაედო სწორედ აქ გაკეთებული ჩანახატები.

—დებს რომ შეაქვს აქ, ისინი ბნ უნდა კვინდესო.

—ის, წადი და მომეტყუე, უბნა ხელწიფებ.

წყვიდა და მიართვა შეიქვს ხელწიფებ. მერე წინწრატყელიმ კა-
დუ უბნა:

—ოუ ბნ ხელწიფე ხარ, ის დევიც ბე უნდა კუუდესო.

—ის, წადი და მომეტყუე, უბნა ხელწიფებ.

წინწრატყელიმ სუყრის კახეკოებელი იბრდი წადო მინ და წა-
უდა. მიუდა დევის სხლმა ელხიხ ნეშული და უბნა დევი:

—ელხა ვარ და ანდამ ბე დამეტყუე.

დევი უბნა:

—ბნ არა ხარ წყა სიყე წინწრატყელი, წყა დამწვარ-დამდამე-
ლო!

—არა, ბეტონო, ბე სევილივი კაცი ვარ წყურების მყოფელი:
ოუ კნებეს, კაციკოებო.

დევი უბნა:

—კამიკოეო.

დამწვარ წინწრატყელიმ კუთვა სუყრის, რომ დასრული, დევი უბნა:

მხატვარი მდიდარ მასალას პოულობდა თბილისში, ძალისხმევით კოლორიტულ ქალაქში, რომელიც მაშინ თავისი მრავალფეროვნებითა და ცხოველხატულობით აოცებდა აქ ჩამოსულებს. ო. შმერლინგს ძველი თბილისის პეიზაჟის და არქიტექტურის თავისებურების გადმოცემა იმდენად არ იზიდავდა და არ ეხერხებოდა, როგორც ადამიანების. იგი ხალისით ხატავდა ქალაქის ქუჩაში განლაგებულ დუქნებში მომხდარ მხიარულ სცენებს, თავისი შრომით გართულ ხელოსნებს, ერთმანეთთან მოსაუბრე მოქალაქეებს, ქუჩაში მოვაჭრე კინტოებს. ხატავდა ცალკე ფიგურებსა და მცირე ზომის ძალიან გამომხატველ პორტრეტებს. მხატვრის ჩანახატები შესრულებულია განაფული ხელით - მისი შტრიხი ფაქიზია, ხაზი - მეტყველი და ზუსტი. აკვარელით მუშაობისას ის ოსტატურად იყენებს მსუბუქი, გამჭირვალე ფერების ეფექტებს. მხატვრის დაკვირვებულ, მახვილ თვალს ყურადღების გარეშე არ რჩებოდა მოდელის ყველაზე დამახასიათებელი ნიშნები და განსაკუთრებით ის თვისება, რომელიც მაყურებლის ღიმილს იწვევდა. თბილისური ცხოვრების ამსახველი სურათები გამოიცა ღია ბარათების კრებულის სახით (1910 წ.). როგორც წართებულად აღნიშნავს ხელოვნებათმცოდნე დ. ლებანიძე, ამ სურათების სერიის მრავალფეროვანი კომპოზიციები გადატვირთულია გარემოს აღწერით და დეტალებით, რომელთა სიჭარბე ანელებს ფიგურების გამომხატველობას. გაცილებით მეტყველია ორსამ ფიგურიანი სურათები. მათი სიუჟეტები გადმოცემულია ნეიტრალურ ფონზე მოთავსებული პერსონაჟების სახასიათო, მკაფიო მოძრაობით. „ადამიანთა გარეგნობაში მხატვარი ცალკეულ დეტალებს აზვიადებს, რაც მათ კარიკატურულ ჟღერადობას ანიჭებს. ო. შმერლინგი მოქალაქეთა სიცოცხლით სავსე სახეებს ქმნის“.¹³

მეცა ვრა სისხლესან, მღლი ზირი-ახლიმ დაუნა და თუთონ
სისხლესი აცემ დაუნო დარავიბი.

დაქირა ურთი აცევი და უბრა:

—შენ თუ ჭამის თელს მიბოვი, ურთს რომ ცხვირში ექს, გე-
ციშე და თუ არ მიბოვი, შესს სინილის არ ეკუბეუბი.

აიგე აინსბ კახდა, წყვიდი, კელი სმპრეში ნაწო და ამ რა-
გად მბრბი დაბედა, მეცა მბირე ურთისან და ცხვირში შეუნ-
კრა კული.

ცხვირს დაუქსნი ურთს და თელი ცხვირიდან წამოავლი.
აიგეს ზირი დისტეცა და კეტის ეპოურანანა; კეტამ წამოილი
და წამოიდენ იბ და ურთა სხლასენ.

როგეპე ეპოზგურეს ზეუ, ურთა ნაფიედა კეტამ:

—გე თელი ჰე მიბევი და ჰე მივეტან ესწეილხო.

1916 წელს ჟურნალმა „ემმაკის მათრახმა“ ქართულ პრესაში ო. შმერლინგის მოღვაწეობის თხუთმეტი წლისთავი იზეიმა დაქციის თხოვნით მხატვარმა წარმოადგინა თავის თავზე რამდენიმე კარიკატურა და ავტობიოგრაფია, რომელიც საინტერესო ცნობებს შეიცავს. კარიკატურისტიკის ნიჭი მას სიყრმიდანვე მოსვენებას არ აძლევდა. ჯერ კიდევ რეალურ სასწავლებელში გამოსცა ჟურნალი „კოლო“, რომლის მხოლოდ სამი ნომერი გამოსულა (1880-81 წწ.). ამ დროს თბილისში გამოდიოდა რუსულ ენაზე ჟურნალი „ფალანგა“ და ო. შმერლინგს აქ რამდენიმე ნახატი დაუბეჭდეს. პეტერბურგში ყოფნისას მან ისევ მიაკითხა ჟურნალებს - აქვეყნებდა ნახატებს „ნემენცურ სახუმარო ჟურნალ“ „Pipifax“-ში; „რუსულ ჟურნალთაგან მე ვაბედნიერებდი მხოლოდ „სინ ოტენესტვას“ დამატებას და ზოგჯერ ჟურნალ „შუტ“-ის (ხუმარა) გვერდებს“. „... მიუნხენშიც აღმოჩნდა ჩემთვის გამომცემელი. მუშაობა დავიწყე სპეციალურ ჟურნალ „Radfar Humor“-ში (ველოსიპედისტთა ხუმრობა). საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ ამ მიმართულებით მის მოღვაწეობაში ხანგრძლივი პაუზაა. 1901 წელს კი რედაქტორმა ა. ჯაბაძარმა იგი მიიწვია გაზეთ „ცნობის ფურცელში“, რომელმაც სურათებიანი დამატების გამოშვება დაიწყო. ამ ჟურნალში ო. შმერლინგის პირველი კარიკატურა გამოქვეყნდა 1901 წ. (№ 2). ამიერიდან მისი ნახატები¹⁴ თითქმის ყველა ნომერში შეიძლება ვნახოთ (1901-1906 წწ.). ამ ჟურნალში ქვეყნდებოდა სხვა მხატვრების (ა. გოგიაშვილის, პ. პრინცესკის, როტერის) ნახატებიც, რომლებიც სხვადასხვაგვარი იყო თავისი შინაარსითა და მხატვრული მიდგომით.

ო. შმერლინგის კარიკატურებმა მალე ფართო საზოგადოების ყურადღება მიიზიდა და სახელი მოუხვეჭა მათ ავტორს. გაზეთის ერთ-ერთი თანამშრომელი გიორგი ლასხიშვილი იხსენებს: „კარიკატურისთვის თემებს ჩვენ ვაძლევდით, განსაკუთრებით ა. ჯაბაძარი. შემდეგში ო. შმერლინგი იმდენად გაეცნო ჩვენს

საზოგადოებრივ ცხოვრებას, რომ თვით ირჩევდა საკარგეს. თუმცა თემებს და საკუთარი კორესპონდენტებიც გაუჩნდას მტკიცე მისივე მკითხველისაგან. ამ განყოფილებამ დიდი სენსაცია მოახდინა ტფილისშიც და პროვინციაშიც. სურათებიან დამატებას დიდძალი ხალხი ყიდულობდა, ბევრი სომეხიცა და რუსიც. ხშირად პროვინციიდან ვეთხოვდნენ ამა და ამ დღისათვის საინტერესო კრება იქნება, იუმორისათვის მდიდარი მასალაც მოსალოდნელია. გამოგზავნეთ ო. შმერლინგიო და ჩვენც ვაგზავნიდით მას თავისი აპარატითა და მოწყობილობით.¹⁵

მხატვრის თემატიკა მრავალფეროვანი იყო და ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროს მოიცავდა. ნახატებში ცოცხლად აისახა წინოვნელების ბიუროკრატიზმი და მექრთამეობა, ქართველი არისტოკრატიის უდარდელობა, საბანკო საქმიანობა, ქველმოქმედება, თეატრის ცხოვრება და საყოფაცხოვრებო ამბები. გაჩნდა კარიკატურები საერთაშორისო თემაზე. პირველი ამგვარი ნახატია „ინგლისის დაქანცული მეომრები ბრუნდებიან აფრიკიდან თავიანთ ქვეყანაში“,¹⁶ რომელიც თვალსაჩინოდ უჩვენებს ქართველი საზოგადოების ბურებისადმი თანაგრძნობას. 1905 წლიდან დიდ მნიშვნელობას იძენს პოლიტიკური კარიკატურა, რომელშიც მხატვარი მთელ თავის მახვილგონიერებასა და გამომგონებლობის უნარს აქსოვს. მიუხედავად ცენზურისა, მკაფიოდ ჩანს აღტაცება, რომლითაც ხედებიან „სახალხო მოძრაობას“ (ასე უწოდებდნენ რევოლუციას). ასეთივე განწყობილება სუფევდა რუსეთში. ვ. ლანსერე იგონებდა: „ჩვენ მაშინ რევოლუციას არ აღვიქვამდით, როგორც კლასთა ბრძოლას, არამედ – როგორც მთელი ხალხის ბრძოლას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ“.¹⁷ ამ წლებში პოლიტიკურ კარიკატურას მიმართავდნენ ბ. კუსტოდიევი, მ. დობუჟინსკი, ი. ბილიბინი, ვ. სეროვი (რომელმაც დახატა თავისი ცნობილი „Солдатушки, бравы ребяташки, где же ваша слава?“).

ო. შმერლინგის კარიკატურები გაბედული და მძაფრია. მხატვარი მიმართავს ქარაგმულ თქმას, ალევორიას (საკმაოდ ადვილად გასაგებს), მთავრობის წევრების კარიკატურებს, რომლებშიც პორტრეტული მსგავსება ისეთი ზუსტია, რომ დღესაც ადვილია მინისტრების ამოცნობა. ერთ ნახატზე ვხედავთ მინისტრებს, რომლებიც უთავებოდ არიან გამოსახული - წარწერით: სად დაეკარგეთ თავები?¹⁸ თავის დროზე მუნდირების მიხედვით მათი გამოცნობა არავის გაუჭირდებოდა.

XX საუკუნის პირველ მეოთხედში გაიზარდა ჟურნალების რიცხვი. ცენზურა მათ ხურავდა, მაგრამ ისინი სხვა სახელწოდებით გამოდიოდნენ. ქართულ სატირულ გრაფიკას შეემატა ქართველ ახალგაზრდა მხატვრების მძლავრი ნაკადი - ს. შანშიაშვილი, მ. თოიძე, მ. ქიაურელი, შ. ქიქოძე, ი. ნიკოლაძე, ვ. სიდამონ-ერისთავი, ვ. კილაძე, გ. ზაზიაშვილი და სხვ. ო. შმერლინგის ნახატები ქვეყნდებოდა მრავალ ჟურნალში, რომლებიც ქართულ, სომხურ, აზერბაიჯანულ, რუსულ ენებზე გამოდიოდა. მაგრამ ყველაზე ნაყოფიერი იყო მისი თანამშრომლობა ჟურნალში „ემშაკის მათრახი“, რომელიც 1907-1908 წლებში გამოდიოდა. იგი გენერალ-გუბერნატორის ბრძანებით დაიხურა. 1909 წელს მის ნაცვლად გამოდის „ტარტაროზი“. შემდეგ ეს ჟურნალი კვლავ გამოდის 1915 და 1919-1921 წლებში. ო. შმერლინგი გამუდმებით თანამშრომლობდა მასში. მასვე ეკუთვნის ჟურნალის თავფურცელი, რომელიც რეაქციის წლების ვითარებას ასახავს - მათრახიანი ემშაკის გვერდით დახატულია თავქუდმოგლეჯილი მოქალაქე, რომელიც ცდილობს პოლიციას დაუსხლტეს ხელიდან. ლაკონიზმით და პოლიტიკური სიმახვილით გამოირჩევა ბოლოსართი ნახატები, მაგალითად, უზარმაზარი ჩექმა, რომელიც ადამიანს თელავს.

„ემშაკის მათრახს“ ჰქონდა განყოფილება „ჩვენი დროის მოღვაწეები“, რომელშიც იბეჭდებოდა იმდროინდელი მოღვაწეების სახუმარო ბიოგრაფიები (ზოგჯერ საკმაოდ უხეში დაცინვით) და

კარიკატურები. ამგვარად, შექმნილია ქართველ მხატვრულ მთელი გალერეა (ნიკო ნიკოლაძე, მოსე ჯანაშვილი, გვანდია გვინია, ვასო აბაშიძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა და სხვ.)¹⁹ ამ ნაბატებმა შემოგვინახა ამ მოღვაწეთა სახეები ისეთი, როგორც მათ ხედაუდნენ თანამედროვენი.

ო. შმერლინგის კარიკატურები მხატვრის იუმორის გრძნობასა და ამ იუმორის გრაფიკულად ხორცშესხმის უნარს გვიჩვენებს. მას შეეძლო მოვლენების სასაცილო მხარეები დაენახა, გამოეძებნა იმგვარი სიტუაციები, როცა კომიზმი სწორედ გრაფიკული შესრულებისას მფლავდებოდა. ნაბატები ნარწერის გარეშე, თავისთავად გრაფიკული ენის მეშვეობით გამოხატავენ აზრს და ღიმილს იწვევენ. ნარწერა მხოლოდ უფრო აკონკრეტებს აზრს. ზოგი კარიკატურული ნაბატის სიუჟეტი დღესაც ინარჩუნებს აქტუალობას.

კარიკატურების განხილვა მხატვრის ოსტატობის განვითარების წარმოდგენის საშუალებას გვაძლევს. 1901-1902 წლებში ის დანვრილებით, დაშტრიხვით ამუშავებდა შიდა ფორმებს, კონტურები გამოყოფილია, მაგრამ მკვეთრი არ არის. ნაბატი თანდათან იხვეწება. მხატვარი უარს ამბობს შიდა ფორმების დამუშავებაზე. ეს საკმაოდ სქელი, თითქოს უწყვეტი ხაზით მოხაზავს ფორმებს, კონტური ლაკონიური და გამომხატველი ხდება. ხშირია მთელი სიბრტყეების შავი ფერით დაფარვა. შავი ფერის ლაქების და თეთრ სიბრტყეზე სქელი ხაზით შესრულებული ნაბატის შეთავსება გრაფიკულ ჟღერადობას იძენს. ამ მკაფიო ნაბატებს სპეციფიკურად საგაზეთო, პუბლიცისტური ხასიათი და სიმახვილე ენიჭება.

ო. შმერლინგის ოსტატობა სათანადოდ დააფასეს მისმა თანამედროვეებმა. „ემმაკის მათრახში“ ვკითხულობთ: „ჩვენდა სასახელოდ უნდა ითქვას, ზოგი ჩვენი იუმორისტი ყველა მონინავე ერთა ლიტერატურას დაამშვენებდა. ერთი ამითგანია ბ-ნი შმერლინგი, რომლის კარიკატურული ნაბატები ეს 15 წელიწადი

ქართველ და სომეხ საზოგადოებას აცინებს ცრემლიანი სიცილით". მხატვარს ქართულ ჟურნალისტიკასთან აკავშირებდა მხოლოდ პროფესიული ინტერესები, არამედ მისი მოქალაქეობრივი პოზიცია, სულისკვეთება. მისი წერილი „ემმაკის მათრახის“ რედაქციისადმი:

„ეულოცავ ძვირფასსა და ჩემის გულისთვის ახლობელს რედაქციას საქართველოს რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას. მონობის უღელი დაეცა, დადგა ჟამი სრული თავისუფლებისა - მაშ, დეე თავისუფალ ქვეყანაში ხმამაღლივ გაისმოდეს ჩვენი სატირის სიტყვა, თავისუფალი და ძლევამოსილი, საყვარელ საქართველოს სასახელოდ. დეე თავისუფალი სიხარული და მხიარული სიცილი მეფობდეს ღარიბ ქოხშიც კი - რადგან ჯანსაღი ხალხი უნდა იცინოდეს, ეს არის მისი ჯანსაღობის ნიშანი.

ის აზრი, რომ „ემმაკის მათრახის“ მკითხველის გულში ზოგჯერ იქნება მეც აღმეძრას სიცილი თუ არა, - ღიმილი მაინც და ამით მეც შემეტანოს ჩემი მცირედი წვლილი თავისუფალი საქართველოს სატირაში, - ბედნიერად მხდის.

გაუმარჯოს თავისუფალ საქართველოს, ქართველ ხალხს, თავისუფალ სატირას და ჩვენ ჟურნალის ყველა ამხანაგ-თანამშრომელს“.²⁰

შეიძლება დავუმატოთ, - ო. შშერლინგი, ალბათ, იმიტომ იყო გახარებული, რომ გაცნობიერებული ჰქონდა თავისი შემოქმედების მიზანი და დანიშნულება იმ საზოგადოებასა და ქვეყანაში, სადაც ბედმა ცხოვრება არგუნა.

დამოწმებული ლიტერატურა და მენიშვნები:

1. თ. ვირსალაძე, ქართული ვრავიკა და 1905-1907 წწ. რევოლუცია. მოხსენება ნაკითხული იყო ხელოვნების ინსტიტუტის და მხატვართა კავშირის ერთობლივ სხდომაზე 1947 წელს;

მ. ურუშაძე, პირველი ქართველი გრაფიკოსი გრიგოლ ტყეშელაშვილი, თბ., „ხელოვნება“, 1958, გვ. 50, 57, 61;

ო. სეფიაშვილი, ქართული კარიკატურა, ჟურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1957, №7, გვ. 50-51;

რ. მიშველაძე, სატირული გრაფიკის ისტორიიდან, ჟურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1966, № 4, გვ. 60-64;

მ. კარბელაშვილი, ქართული გრაფიკა (XX ს-ის დასაწყისი), ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის XIX სამეცნიერო სესიის თეზისები, 1963;

გ. ნიშნაიძე, სიცილის არქივიდან, სატირა რევოლუციის სამსახურში, თბ., 1971, გვ. 129, 179, 260, 288, 348;

В.Беридзе, Н.Езоп. Искусство советской Грузии, М., „Советский художник“, 1975, стр. 24, 67, 69.

თ. ბერიძე, ძველი თბილისის სურათები, თბ., 1980, გვ. 120;

დ. ლეზანიძე, ძველი თბილისის ყოფა საქართველოში მცხოვრებ სხვადასხვა ეროვნების მხატვართა შემოქმედებაში. კრებული „ქართული ხელოვნება“, 9, სერია В, თბ., 1991, გვ. 50-52.

2. У.Фивер, Когда мы были детьми. Два века книжной иллюстрации для детей, М., 1979, стр. 8.

3. მ. ურუშაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 52.

4. რ. შმერლინგის ნახატები დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (ი. გოგებაშვილის არქივი).

5. К.Ушинский, Родное слово для детей младшего возраста. Азбука и первая после азбуки книга для чтения, СПб., 1883.

6. ი. გოგებაშვილი, ბუნების კარი, 11-ე გამოც., 1901, გვ. 2.

7. ზღაპრები, ქართველ ქალთა ნრის გამოც., ტფ., 1905, ზღაპრები შეკრებილია ალ. ნათაძის, მ. დემურიას, პ. მირიანაშვილის მიერ.

8. თ. შმერლინგის ნახატები დაცულია შ. ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში.

9. А. А. Сидоров, Русская графика начала XX века, М., 1969, „Искусство“, стр. 54, 51.

10. ნ. ნაკაშიძე, მოგონებები, თბ., 1956, გვ. 160.

11. Susan E. Meyer A Treasury of the great children's book illustrators, New York, 1983, p. 9, 13-14.

12. ჟურნ. „ემშაკის მათრახი“, 1916, № 15, ო. შლინგ, „საიდუმლო მიმონერა“, გვ. 5.
13. დ. ლებანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 51.
14. ჟურნალი „ემშაკის მათრახი“, დასახელებული წერილი, გვ. 4-7.
15. ო. შვერლინგის კარიკატურების ორიგინალები დაცულია შ. ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში.
16. ო. სეფიაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 21.
17. „ცნობის ფურცელი“, სურათებიანი დამატება, 1901, № 12.
18. История русского и советского искусства, М., 1979, стр. 269.
19. „ცნობის ფურცელი“, სურათებიანი დამატება, 1906, № 364.
20. გ. ნიშნიანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 260-266.
21. გ. მიქაძე, ქართულ ფსევდონიმთა სამყაროში, თბ., ნიგნის მოყვარულთა საზოგადოება, 1998, გვ. 144-151.
22. „ემშაკის მათრახი“, 1907, № 2; 1907, № 6; 1907, № 8; 1907, № 9; 1907, № 10.
23. „ემშაკის მათრახი“, 1920, № 10.

მხატვარი ლუიჯი (ლუდვიგ) პრემაცი საქართველოში

იტალიელი მხატვარი-აკვარელისტი ლუიჯი (ლუდვიგ) პრემაცი დაიბადა 1818 წელს, მილანში, დაამთავრა იქაური სამხატვრო აკადემია, 1848 წელს კი რუსეთში ჩამოვიდა და აქვე დამკვიდრდა.

ლ. პრემაცი მიღებული და დაფასებული პირი იყო რუსეთის საიმპერატორო კარზე. იტალიიდან რუსეთში ჩამოსვლისთანავე იმპერატორმა ნიკოლოზ I-მა იტალიელ მხატვარს დაავალა პეტერგოფის ცნობილი პარკის პავილიონებისა და კრონშტადტის ციხესიმაგრის აკვარელურ გამოსახულებათა შესრულება. ლ. პრემაციმ დავალება სწრაფად და ოსტატურად შეასრულა, რამაც მას სახელი მოუხვეჭა როგორც საიმპერატორო კარზე, ისე საერთოდ რუსეთის არისტოკრატის უმაღლეს ფენებში. აღსანიშნავია, რომ ნლების განმავლობაში ლ. პრემაციის საუკეთესო აკვარელისტად თელიდნენ მთელს რუსეთის იმპერიაში.

ლ. პრემაცი ნაყოფიერ პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც ეწეოდა – 1870-1874 წწ. იგი იყო პროფესორი რუსეთის საიმპერატორო სამხატვრო აკადემიისა, სადაც ასწავლიდა აკვარელით ფერწერას, ხოლო მომდევნო წლებში მასწავლებლობდა ბარონ შტიგლიცის სამხატვრო სასწავლებელში. ლ. პრემაცი არაერთი თვალსაჩინო რუსი მხატვრის მასწავლებლად და გზის გამკვლევად ითვლება...

ლუიჯი (ლუდვიგ) პრემაცი გარდაიცვალა 1891 წელს.

საერთოდ, ლ. პრემაცი ბევრს მოგზაურობდა როგორც რუსე-

თის იმპერიის ფარგლებში, ისე საზღვარგარეთ. 1874 წელს საქართველოს ეწვია. ამ ფაქტმა ქართულ პრესაში სათანადო მოხმავლება პოვა. კერძოდ, თვალსაჩინო ქართველი მოღვაწე პეტრე უმიკაშვილი (1838-1904) გაზეთ „დროების“ 1875 წლის 3 სექტემბრის ნომერში აქვეყნებს წერილს - „მხატვარი პრემაცცი ჩვენში“, სადაც ნათქვამია: „ამჟამად მოგზაურობს ჩვენში პეტერბურლის აკადემიის პროფესორი ლუიჯი პრემაცცი და მხატვას სურათებს ადგილებისას, შენობისა, სახისა (ე.ი. ტიპებს - მ. ჯ.), ტანთსაცმელს და რაც კი ჩვენი ქვეყნის განსაკუთრებულ ტიპის თვისებას შეადგენს“. პ. უმიკაშვილს უნახავს იტალიელი მხატვრის ნამუშევრები, მათ შორის სტეფანწმინდის (ვაზბეგის) ხედები. „ყველა ეს სურათები ძვირფასნი არიან სიმშვენიერით და სინამდვილით. არა ფოტოგრაფიას არ შეუძლიან ასე ცხოვლათ, ასე ნამდვილათ და მშვენიერათ გამოგვიხატოს ეს მშვენიერი ადგილებიო“ - დასძენს პ. უმიკაშვილი.

ლ. პრემაცცის საქართველოში ყოფნას გაზეთ „დროების“ სხვა პუბლიკაციებიც მიუძღვნა, საიდანაც ირკვევა, რომ იტალიელ მხატვარს მოუვლია ხევი, ქართლი, იმერეთი, სამცხე-ჯავახეთი... იგივე პ. უმიკაშვილი ქართველ საზოგადოებას მოუწოდებს: „სასურველია, რომ ამ პატივცემულ მოხუცებულ მხატვარს ყველგან გაუადვილონ ღონისძიება გადახატვისათვის, თუ სანახავ ადგილებისა, საყდრებისა, ციხე-კოშკების, სახლებისა და სახეებისა“, მით უმეტეს, „საკუთარი მხატვარი არა გვყავს“ და, ამდენად, „ამ მოხუცებულ იტალიელის მოთმინებულს ჯაფას და შრომას მომეტებული პატივი უნდა ესცეთო“.

სხვა ავტორი (ფსევდ. „ნ.მ.“) უფრო ნათლად და მკაფიოდ გამოკვეთს საქართველოთი აღტაცებული იტალიელი მხატვრის მიზანს - „აცნობოს ევროპას ჩვენი ქვეყნის წარსულ საუკუნოების ხალხის სიძლიერე და სიმრავლე, ბუნების სიმდიდრე და სიმშვენიერე“.

ლ. პრემაცცის ქართველ მოღვაწეთა შორის არაერთი მფა-

რველი და შემწე გამოუჩნდა. მათ შორის საგანგებოდ აღნიშნოს იმეამად ახალციხის მაზრაში მომრიგებელ მყოფი, შემდგომში კი ახალციხის მაზრის უფროსი ნიკოლოზ ალექსი-მესხიშვილი (1840-1908) - ი. ქავჭავაძის მეგობარი და თანამოაზრე (ილიასთან ერთად სწავლობდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში), პუბლიცისტი, იურისტი, ისტორია-არქეოლოგიის მოყვარული, მთარგმნელი (მას ეკუთვნის შესანიშნავად შესრულებული რუსული თარგმანი ილიას „ქვათა ლაღადისა“)...

ნ. ალექსი-მესხიშვილის უშუალო დახმარებით ლ. პრემაციმ მოიარა სამცხე-ჯავახეთი, გადაიხატა ეკლესია-მონასტრები (ვარძია, საფარა, ზარზმა, ჭულე და სხვ. ვარძიის ნახვისას, სხვათა შორის, იტალიელ მხატვარს უთქვამს - ჩემს თვალს ამისთანა მშვენიერი რამ ჯერ არ უხილავსო), აგრეთვე, ციხესიმაგრეები, სხვა სიძველეები, ხედები, ეთნოგრაფიული მასალა, ტიპები...

მიუხედავად ხელშეწყობისა, ობიექტურ გარემოებათა გამო, ლ. პრემაციმ მეტად მძიმე და მოუხერხებელ პირობებში უხდებოდა მუშაობა. „დროების“ ერთ-ერთ პუბლიკაციაში აღწერილია, თუ რა სირთულეების დაძლევა მოუწია მხატვარს, რათა როგორმე ტიმოთესუბნამდე ჩაეღწია და ჩვენი საეკლესიო არქიტექტურის ეს ღირსშესანიშნავი ძეგლი ჩაეხატა: „ბორჯომიდან მიერქარება სამ ცხენიანი პოვოჩკით პანანკინა მოხუცი კაცი. პოვოჩკას თვლები ტალახში რჩება; შიგ მჯდომს ბრაზები მოსდის, მაგრამ ვერას გამხდარა. აი, როგორც იყო, მოხუცი თავის გულის-ნადილს მოენია და ტიმოთეს უბნის მონასტრის კარებზე ჩამოხტა. მას გამოვეება ანდრია რუსი (იქაური ბერი - მ. ჯ.). იგი ფიქრობს: რამ გააბედინა ამ კაცს ამ საძაგელ ამინდში აქ მოსვლა?.. მოხუცი ბინადეება აქ და უმეგობრდეება ანდრიას. მოხუცს შინიადამ არ ნამოულია სასმელ-საჭმელი, თვინიერ ერთი ბოთლი ღვინისა; არც სათბილებელი ნამოულია და აი, ორი კაცი ერთ მივარდნილ ადგილას არიან... ვახშამ შემდეგ მოხუცი ძილს აპირებს, მაგრამ როგორ მოახერხოს, არ იცის - ხეირიანი სა-

ნოლი არსად არის, არც საგებ-სახურავია, სიცივე კი ძალიანაა...“ და ა.შ.

მიუხედავად ასეთი სიძნელეებისა, იტალიელმა მხატვარმა საქართველოში ყოფნის დაახლოებით სამი წლის განმავლობაში შექმნა მეტად მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალა საქართველოს შესახებ, უმეტესად ესკიზები და ეტიუდები. მკვლევარ თ. ფერაძის შეფასებით, ლ. პრემაციის „პეიზაჟები გამსჭვალულია ლირიზმითა და სითბოთი. მხატვრის ხაზი რბილია და ნარნარი. იგი თითქოს ერიდება მკვეთრ ტებილებსა და მკაცრ ხედებს. მსუბუქი დაშტრიხვა და რბილი ნახევარტონები კიდევ უფრო აძლიერებს პრემაციის პეიზაჟების ლირიულობას“.

იტალიელმა მხატვარმა თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა „კავკასიის სამხატვრო საზოგადოების“ საქმიანობაში. ერთხანს იგი ხელმძღვანელობდა კიდევ „კაზმულ ხელოვნებათა ნამახალისებელ კავკასიის საზოგადოებას“.

პეტერბურგში დაბრუნებულ ლ. პრემაციის საქართველოში შექმნილი ნაწარმოებები არაერთხელ გამოუყენია იქაურ სამხატვრო აკადემიაში.

„დროების“ ერთ-ერთი ავტორი წერდა: „უფ. პრიმატცის მუშაობას დიდი მნიშვნელობა აქვს მეცნიერებისათვის. შესაძლებელია და ადვილი წარმოსადგენიც არის, რომ ის ძველი შენობები დროთა ვითარებამ სრულებით ისე შესცვალოს მომავალში, რომ მათი ნაფეხურებიც კი არსად იყვეს; აგრეთვე, ჩვენი საქართველოს ტანსაცმელმა და გარეგანმა წარმოსადგეობამ მიიღოს მომავალში, - ევროპიული განათლების გაერცელების გავლენით, - სულ სხვა ხასიათი და აი, მაშინ ჩვენ შთამომავლობას მოსაგონებლად და თავიანთ წინაპართა ცხოვრების წარმოსადგენათ, სხვათა შორის, ექნება უფ. პრიმატცის ხელ-მოქმედება ანუ მხატვრობა“.

საუკუნეზე მეტი ხნის წინ ნათქვამი ეს სიტყვები დღეს მეტ მნიშვნელობასა და აქტუალობას იძენს. ზოგი რამ მართლაც გა-

ქრა, ზოგიც - ძირფესვიანად შეიცვალა. შესაბამისად, ქრისტიანობის ნამუშევართა მეცნიერული ღირებულებაც გაიზარდა. ყველა ქრობთ, საჭიროა ლუიჯი (ლუდვიგ) პრემაცის ნამუშევართა მიკვლევა, შეკრება, სისტემატიზაცია, შესწავლა-გამოქვეყნება და ყოველივე ეს, სხვას რომ ყველაფერს თავი დაეანებოთ, იქნება მეტად ძვირფასი და სანდო მასალა XIX საუკუნის 70-იან წლებში ქართულ ისტორიულ სიძველეთა მდგომარეობის წარმოსადგენად, იმდროინდელი საქართველოს ეთნოგრაფიული ყოფის შესასწავლად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დღიური („პეტერბურლის გაზეთებში აცხადებენ...“), „დროება“, 1877, № 158.
2. თავიუთელი ნ., ბორჯომის არე-მარე, „დროება“, 1876, № 91.
3. ნ.მ., წერილი რედაქტორთან, „დროება“, 1876, № 82.
4. უ[შიკაშვილი] პ., მხატვარი პრემაცი ჩვენში, „დროება“, 1875, № 100.
5. ფერაძე თ., რუსი და უცხოელი მხატვრები საქართველოში (XIX საუკუნე), თბ., 1964, გვ. 72-74, 118, 119.
6. ჯანაშვილი ინგილო [დომ. ჯანაშვილი], უფალო რედაქტორო!, „დროება“, 1876, № 94.
7. Брокгауза и Ефрова энциклопедический словарь, кн. 49, С.-Пб., 1898, стр. 60-61.

მსოფლიოს
გერიდი-
ანეგზე

ქმართებს კაცებან კარგი ნახოს,
მანცა მისგან გარდმოიღოს,
უგვიღმან და უგუნურმან
ვერა რამე წამოიღოს.
თეიმურაზ I

ივანე კოტლიარევესკის „ენეიდა“

(პოემის დაბეჭდვის 200 წლისთავი)

ივანე კოტლიარევესკი ახალი უკრაინული ლიტერატურის პირველი კლასიკოსია, შემქმნელი უკრაინული ყოფით-რეალისტური დრამისა და ავტორი მრავალი ლირიკული ლექსისა. ის არის ასევე ავტორი რომაელი პოეტის ვერგილიუსის პოემა-ეპოპეის „ენეიდას“ უკრაინული გადმოკეთება-პაროდისა, რომელიც როგორც მხატვრული ნაწარმოები, არის უმაღლესი მიღწევა მსოფლიო ბურლესკურ-ტრავესტული პოეზიისა. სწორედ ამ უკანასკნელმა დაუმკვიდრა მას ლიტერატურაში დიდი პოეტის სახელი.

ვერგილიუსის „ენეიდას“ პაროდები ევროპულ ენებზე დიდი ხანია იქცა ისტორიულ-ლიტერატურული არქივის კუთვნილებად და თვით სპეციალისტთა შორისაც იშვიათად თუ ვინმემ იცის ისინი სრულად. მხოლოდ ი. კოტლიარევესკის პოემამ შეინარჩუნა სიცოცხლისუნარიანობა და, აქედან გამომდინარე, მკითხველის უდიდესი ინტერესიც. თავის დროზე ჯერ ხელნაწერის, შემდეგ კი ბეჭდური სახით პოემა აღტაცებით მიიღო მკითხველმა უკრაინასა და რუსეთში.

1798 წელს „ენეიდას“ პირველი სამი თავი ავტორის დაუკითხავად სანკტ-პეტერბურგში დაბეჭდა თავისი ხარჯებით უკრაინელმა აზნაურმა, სამედიცინო კოლეგიის ჩინოვნიკმა მაქსიმ პურპურამ (შემდეგ ხარკოვის უნივერსიტეტის პროფესორმა). მიუხედავად იმისა, რომ ეს გამოცემა თავისთავად უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო, ავტორმა მაქსიმ პურპურას თვითნებობაში სხვისი ნაღვანით გამდიდრების სურვილი დაინახა და პოემის მე-

სამე თავს დამატებულ ერთ ორიგინალურ სტროფში ამ პრეცედენტულ
თხე გამომცემელს სხვა ცოდვილთა გვერდით ჯოჯოხეთში გულს
ფერისი ადგილი მიუჩინა და მწარედაც გაკენნლა.

ძმათა ლექსების ბეჭდვით ნებადა
ხელის მოთხოვა ბილნს და გარენარს,
გადაიფინა მერვე მცნება და
სხვის ნაღვანს მიჰყო ხელი სარენად.

(თარგმანი ა. ასანიძისა).

პოემა სრულად მხოლოდ პოეტის სიკვდილის შემდეგ დაიბე-
ჭდა, 1842 წელს.

ენეასის სახე ვერგილიუსმა შექმნა ადრეული პრინციპატის
ეპოქაში. დღევანდელ დღეს ის შეიძლება გაცოცხლდეს მხოლოდ
ანტიკური ლიტერატურის ისტორიის სალექციო კურსებსა და სა-
ხელმძვანელოებში. ი. კოტლიარევსკის ენეასი კი, რომელიც ზა-
პოროფიელ კაზაკთა ნაშიერია და არა ანტიკური ეპოქის გმირი,
ახლაც დგას მკითხველის წინაშე როგორც „აშოლტილი კვიპა-
როსი, ბევრი ჭირის მწახველი, გამობრძმედილი, უნარიანი და
მოხერხებული რაინდი“ (აკად. ა. ბილევცი).

საზოგადოებაში პოეტის განსაცვიფრებელ პოპულარობაზე მე-
ტყველებს ის ფაქტი, რომ ბევრმა მკითხველმა იგი ზეპირად
იცოდა. ამბობენ, რომ რუსეთის მეფე უკრაინული „ენეიდას“ კი-
თხვის დროს თავშეუკავებლად ხარხარებდა, ხოლო მოსკოვიდან
გაქცეულმა ნაპოლეონმა რამდენიმე რელიქვიასთან ერთად თი-
თქოს თან წაიღო ი. კოტლიარევსკის ენეიდაც“, რომელიც შე-
მდეგ წმინდა ელენეს კუნძულზე გადასახლებულსაც თან ჰქო-
ნდა.

ივან კოტლიარევსკი დაიბადა 1769 წელს პოლტავაში, აზნა-
ურის ოჯახში. სწავლობდა პოლტავის სასულიერო სემინარიაში,
მაგრამ, ეტყობა, სასულიერო კარიერა არ იყო მისი მოწოდება,

ამიტომაც მიატოვა სემინარია და მოხელის სამსახური დაიწყო შემდეგ რამდენიმე წელი შინაურ მასწავლებლად იმუშავებდა დროს ახლოს გაეცნო ხალხის ცხოვრებას, შეისწავლა ხალხური პოეზია, ტრადიციები და ეთნოგრაფიული ყოფა. მის განსაკუთრებულ გონებამახვილობასა და იუმორისტულ ნიქს სასულიერო სემინარიაშივე აღიარებდნენ მისი მეგობრები. 1794 წელს ი. კოტლიარევსკიმ დაიწყო რომაელი პოეტის ვერგილიუსის პოემის „ენეიდას“ გადმოკეთება უკრაინულ ენაზე ბურლესკურ-ტრავესტიული მანერით. პოეტმა თექვსმეტი წელი გაატარა სამხედრო სამსახურში. განათლებულმა, მზიარულმა და ენამახვილმა სახელი გაითქვა მოსამსახურეთა შორის და მალე მიიღო ოფიცრის ჩინი, რუსეთ-თურქეთის ომში გამოჩენილი მამაცობისათვის კი რამდენიმე ოფიციალური მადლობაც დაიმსახურა. 1812 წელს პოლტავის გუბერნატორ ლობანოვ-როსტოვსკის დავალებით ი. კოტლიარევსკი ქმნის ცხენოსან კაზაკთა პოლკს ნაპოლეონის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ის ასრულებდა სამხედრო საპასუხისმგებლო დავალებას პეტერბურგსა და დრეზდენში, სადაც წყდებოდა მაშინ ევროპის ბედი. თადარიგში გასული ცდილობდა პეტერბურგში კარგი სამსახურის შოვნას, მაგრამ ამაოდ. საბოლოოდ დაბრუნდა პოლტავაში და მთელი სიცოცხლე შეაღია ამ მხარის კულტურულ აღორძინებას. იყო პოლტავის დრამატული თეატრის შემქმნელი, დირექტორი, რეჟისორი, მსახიობი, დრამატურგი. ერთხანს მუშაობდა ღარიბ აზნაურთა ბავშვების აღმზრდელთა სახლში ზედამხედველად, სადაც განსაკუთრებით გაბრწყინდა მისი პედაგოგიური ტალანტი.

ი. კოტლიარევსკი თავისი დროისათვის პროგრესული პიროვნებაა. ის გახდა მასონთა ლოჟის „ქეშმარიტი სიყვარულის“ წევრი, რომელსაც პოლტავაში ხელმძღვანელობდა დეკაბრისტი მ. ნოვიკოვი. პოეტი გარკვეულად იზიარებდა დეკაბრისტთა ოპოზიციურ განწყობილებას, მეგობრობდა მ. ნოვიკოვთანაც, რაც ჩანს მის ნაწარმოებებსა და წერილებში, მაგრამ ნამდვილი

დეკაბრისტები ის არასოდეს ყოფილა. ი. კოტლიარევსკი ღრმად განსწავლული იყო ენათმეცნიერების, უკრაინის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხებში და კონსულტაციას უწევდა ცნობილ მეცნიერებსა და პოეტებს, მათ შორის, გამოჩენილ რუს დეკაბრისტს კ. რილეევს, რომელმაც უკრაინულ ეროვნულ-ისტორიულ თემაზე დაწერა ორი პოემა: „ნალივაიკო“ და „ვოინაროვსკი“.

ი. კოტლიარევსკი გარდაიცვალა 1838 წელს.

ვერგილიუსის „ენეიდა“ გმირული ეპოპეაა, რომელშიც პოეტურ-ალეგორიული ფორმით არის გადმოცემული რომის სახელმწიფოს ისტორიული წარსული. პოემაში ყველაფერი რომაელთა განდიდებას ემსახურება. პოემის ავტორს ნათელი უნდა გაეხადა, როგორ მზადდებოდა საუკუნეთა მანძილზე ის სიღიადე, რასაც რომმა მიაღწია ოქტავიანე ავგუსტეს ეპოქაში. რომის წარსულს უნდა გაემართლებინა რომაელთა მსოფლიო ბატონობა და პოეტის თანამედროვე რომის დიდმპყრობელური პოლიტიკა. პოემის მიხედვით რომაელები მამაცი ტროელების შემკვიდრენი, ე.ი. არისტოკრატიული ჩამომავლობისანი არიან და სხვაზე ბატონობა მათთვის უპრიანია. უფრო ადრე ვერგილიუსი არც თავის „ბუკოლიკებსა“ და „გეორგიკებში“ აკლებდა ხოტბა-დიდებას ავგუსტეს ეპოქას. „ენეიდას“ მიხედვით რომის იმპერიის დიდი სახელმწიფოებრივი წარსულის შემკვიდრე იულიების გვარი, რომელსაც ეკუთვნოდა ავგუსტეც, თითქოს ენეასის შთამომავალი იყო. ენეასის ზიფათიანი თავგადასავლის ჩვენება და იტალიაში მისი ბრძოლების აღწერა „ხელს უწყობდა მიმდინარე მმართველობის მეთაურის ღვთაებრიობის იდეის განმტკიცებას“.¹ რომი

¹ ს. ვაუხჩიშვილი, ანტიკური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1971, გვ. 411.

ეს მეორე ტროაა და მის ხელისუფლებას დასასრული არ ექნება, ენეასის მამა ანქიზე ასეთ ანდერძს უტოვებდა თავის მემკვიდრეთ: „რომის მოქალაქენო, გახსოვდეთ, როგორ უნდა მართოთ მსოფლიო, ერთგულ ქვეშევრდომთ არ მოაკლოთ წყალობა, ბოლო ურჩნი ბოლომდე დაიმორჩილეთ“.

თვით ოქტავიანე ავგუსტეც დიდად იყო დაინტერესებული პოემით და ესპანეთში სალაშქროდ წასული სთხოვდა ვერგილიუსს, გაეგზავნა მისთვის „ენეიდას“ პირველი ნაკვეთები. ცოტა მოგვიანებით რომში ავტორს ნაუკითხავს ავგუსტესათვის პოემის რამდენიმე თავი, რაც საზოგადოებაში ფართოდ გახმაურებულა. ამაზე შეტყველებს ვერგილიუსის თანამედროვე პოეტის პროპერციუსის სიტყვები: „გზა მიეცით, რომაელო მწერლებო, გზა მიეცით თქვენც, ბერძნებო, იბადება რალაც ახალი, „ილიადაზე“ უდიადესი“.¹

ვერგილიუსის „ენეიდა“ თორმეტი სიმღერისაგან შედგება და ორ ნაწილად იყოფა (ი. კოტლიარევსკის „ენეიდაში“ ექვსი თავია). რომაელ პოეტს თითოეული ნაწილი ცალკე ნივნად ჰქონდა მოაზრებული, რომელთაგან ერთში აღწერილია ენეასის ხეტიალი, მეორეში კი „ილიადას“ მსგავსად სისხლისმღერელი ომები, მაგრამ რაკი ორივე ნაწილი ფაქტობრივად ენეასის თავგადასავალია, ამიტომ გაერთიანდა ერთ ნივნად.

პოემის დასაწყისში ავტორი მიმართავს მუზებს, ამცნონ, რა შეურაცხყოფამ და შურისძიების გრძნობამ აიძულა ღმერთების დედოფალი იუნონა მრავალ ხიფათში ჩაეგდო ტროას მეფის შვილი, სახელოვანი გმირი ენეასი. ამას მოსდევს ენეასის ხანგრძლივი ხეტიალის აღწერა. თანამებრძოლებთან ერთად ის შვიდი წელი დაცურავდა ზღვაში, მაგრამ თავშესაფარი ვერ იპოვა. იუნონას ნებით ტროელები მრავალ ფათურაკს გადაეყრე-

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ანტიკური ლიტერატურის ისტორია, გვ. 411.

ბიან. მათ დატოვეს სიცილიის ნაპირები და გაცურეს იტალიისაკენ. იუნონას ბრძანებით ქარების ღმერთი ეოლოსი საშენებლად რიშხალს ამოავდებდა. პოსეიდონს შეებრალემა ტროელები და მათ ხომალდებს აფრიკის ნაპირზე, ქალაქ კართაგენთან გარიყავს. ენეასის დედა ვენერა ღრუბლებში გაახვევს ტროელებს და ასე შეაპარებს კართაგენში. შემდეგ დედოფალი დიდონას აღუძრავს ენეასის სიყვარულს. დიდონა გაიგებს სტუმართა ვინაობას და სთხოვს ენეასს, უამბობს ტროას ომის შესახებ. ენეასმაც უამბო, რა ხერხს მიმართეს მარცხისათვის განწირულმა ბერძნებმა. მათ გააკეთეს ხის ცხენი, ხმა გაავრცელეს, სამშობლოში ებრუნდებითო; ცხენს კი, შინ მშვიდობით რომ მიეღწიათ, ათენასადმი აღთქმის ნიშნად ტოვებდნენ. ბერძნებმა ხის ცხენში მეომრები ჩასხეს, დანარჩენი ჯარი კი კუნძულ ტენედოსზე გადაიყვანეს. ტროელებმა დიდი ხნის ყოყმანის შემდეგ ცხენი ქალაქში შეაგორეს. ღამით ბერძნები სამალავიდან გამოვიდნენ და თავისიანებს კარი გაუღეს. საშინელი ხოცვა-ჟლეტა გაიმართა. იბრძოდა ენეასიც. როცა ბერძნებმა პრიამოსის სასახლე აიღეს, ენეასმა ზურგზე მოიკიდა მამა ანტიზე, შვილი ასკანოსი და ცოლის - კრეუზას თანხლებით ქალაქიდან წავიდა. არეულობაში ენეასს ცოლი დაეკარგა, უკანვე დაბრუნდა და მალევე იპოვა, მაგრამ ცოლმა გაყოლაზე უარი უთხრა, შემდეგ უნინასწარმეტყველა, რომ დიდი ხნის ხეტიალის შემდეგ მიადევდა პესპერიის მინას, სადაც მოედინება ტიბრი. ენეასი დაბრუნდა მამასა და შვილთან, ავიდა იდის მთაზე, რომ ზე-ტყის მასალა დაემზადებინა ხომალდების ასაგებად. ენეასმა და მისმა თანამებრძოლებმა ახალი ხომალდებით გაცურეს თრაკიისაკენ. კუნძულ დელოსზე მათ ჰკითხეს ქურუმს თავიანთი ბედის შესახებ და პასუხიც მაშინვე მიიღეს: თქვენ მიხვალთ ნოყიერ მიწაზე, სადაც თქვენი მამა-პაპის აკვანი დარწმუნდა, იქ გამეფდებიან ენეასის შთამომავლები და მსოფლიოს პატრონები შეიქმნებიანო. ენეასი ვერ ჩასწვდა ამ მისწობის აზრს და კუნძულ კრეტასაკენ გაემა-

რთა. იდუმალმა ხმამ განუმარტა მას მისინის სიტყვები. აპოლონიის მოწოდების თანახმად ისინი უნდა მისულიყვნენ პესპერუსის სადაც ცხოვრობდნენ იტალიელები. ენეასს გზაში რამდენიმე ადგილას მოუხდა შეჩერება, ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დატოვების შემდეგ, ზღვის გადაცურვამდე, ისინი შეჩერდნენ აქციუმის ყურეში და აპოლონის პატივსაცემად ღვინო გამოართეს. ტროელები კიდეც მრავალჯერ შეაფერხა აღელვებულმა ზღვამ. სიცილიაში ენეასს გარდაეცვალა მამა. სწორედ აქედან ნამოსულები გარიყა ქარიშხალმა დიდონას სამფლობელოსთან, ჩრდილოეთ აფრიკაში.

შემდეგ ვერგილიუსი აღწერს დიდონასა და ენეასის ტოფობის ამბავს. იუნონასა და ვენერას ნებით მათი შეუღლება მოხდა ნადირობის დროს. ეს გაიგო ლიბიის მეფე იარბამ, რომელსაც ადრე დიდონას შერთვა სურდა, მაგრამ იუარი მიიღო. ის სთხოვს ზევსს, დააშოროს ერთმანეთს ახალშერთულები. ზევსი ჩააგონებს ენეასს დატოვოს კართაგენი. ის მალე დაიწყებს მზადებას გასამგზავრებლად. სასონარკვეთილი დიდონა ევედრება ენეასს, გადადოს ნასულა, მაგრამ ამაოდ. ხოლო შემდეგ, უკვე ზღვაში გასულს, შეურაცხყოფილი უნინასნარმეტყველებს, რომ შურისძიების მიზნით მის წინააღმდეგ გამოჩნდება კართაგენელი გმირი.

ენეასმა დატოვა კართაგენი. დიდონამ ვერ გაუძლო მწუხარებას და ენეასის ნაჩუქარი ხმლით თავი მოიკლა. ტროელები ისევ სიცილიას მიადგნენ, სადაც ერთი წლის წინ ენეასმა თავისი მამა დამარხა. ენეასი ჯერ მამას დაიტორებს, მერე მის სახელზე შეჯიბრებას გამართავს და ისევ გაუდგება გზას. ტროელები ჩავიდნენ კუმეში. აპოლონის ტაძარში ენეასი ღმერთებს შესწირავს მსხვერპლს, შემდეგ აპოლონის ქურუმ სიბილას მღვიმეში მიიღებს ნებართვას, წავიდეს საიქიოში და ინახულოს მამის აჩრდილი. პოემაში დანერვილებით არის გადმოცემული ჯოჯოხეთის სურათი. ენეასი აქ შეხვდება დიდონას და თავის მამას, რომე-

ლიც აუნყებს შვილს მომავალს და დამოდღვრავს.

მეშვიდე სიმღერით იწყება პოემის მეორე ნაწილი. ვიდა ლაციუმში, სადაც მეფობდა ლატინე. მას ჰყავდა მზეთუნახავი ლავინია. ლატინემ ქურუმთაგან იცოდა, რომ მის სამეფოში მოვიდოდა უცხო კაცი. ენეასმა მეფეს ტროელთა დასასახლებლად მინა სთხოვა. ლატინემ უცხოელები სასახლეში მიიწვია და ენეასს თავისი ასული შესთავაზა ცოლად, მაგრამ იუნონას არ სურდა ენეასს ლატინეს ტახტი დაეკავებინა და ამიტომაც აღძრა მტრობა ტროელთა და ლათინთა შორის. თავისი მიზნის მისაღწევად ის გამოიყენებს რუტულთა მეფეს, ტურნეს, რომელსაც ლავინიას შერთვა სურდა, მაგრამ უარი უთხრეს იმ მოტივით, რომ მისნობის მიხედვით მეფის ასული მოსული უცხოელის ცოლი უნდა გამხდარიყო. იუნონას ჩაგონებით ტურნე ტროელების წინააღმდეგ დარაზმავს ლათინებს, ეტრუსკებს, ვოდოსკებსა და სხვა ტომებს. გულხელდაკრეფილი არც ენეასი ზის. ის მოივლის მეზობელ ქვეყნებს და ეძებს მოკავშირეებს. იწყება ომი. ლათინებს მეთაურობს ტურნე. ტროელები შეავინროეს, ვინაიდან მათ არ ჰყავთ ენეასი. ტროელებსა და ლათინებს შორის ომი დიდხანს გრძელდება.

ოლიმპოს მთაზე ღმერთების თავყრილობა იმართება. რადგან ომს ბოლო არ უჩანს, ზოგი ლათინებს უჭერს მხარს, ზოგი – ტროელებს. ზევსი ურჩევს ღმერთებს, შეწყვიტონ დავა და აუნყებს, რომ დადგება დრო, როცა ყველა შეძლებს რისხვის წყურვილის მოკვლას. ახლა მშვიდობისაკენ მოუწოდებს, ხოლო, როცა კართაგენელები შემოენციობიან რომის კედლებს, მაშინ მიეცემა ასპარეზი მათ რისხვასა და შურისძიებას.

კამათში ვენერა ტროელებს ემხრობა, იუნონა – ლათინებს. ზევსი განაცხადებს, მათი დავა თვით ბედმა გადაწყვიტოსო. ამასობაში ენეასი ეტრურიაში მოკავშირეებს იპოვის და ლაციუმს ოცდაათი ხომალდით მოადგება. გაჩაღდება ბრძოლა. ბოლო თავებში დეტალურად არის აღწერილი ბრძოლები, ზავი, იუნონას

ჩარვეით ბრძოლა ისევ განახლდება. ენეასი დაჭრილია, ვენერა განკურნავს მას. ენეასი დაამარცხებს ტურნეს და ლავინიას ირთავს ცოლად.

ი. კოტლიარვესკის „ენეიდა“ ვერგილიუსის პოემის პაროდის ნარმოადგენს და, ცხადია, დანიშნულებაც სრულიად სხვა აქვს. აქედან გამომდინარე, ორიგინალსა და ი. კოტლიარვესკის პოემას შორის საერთოა მხოლოდ სიუჟეტი და პერსონაჟთა სახეები. დანარჩენი, პირველ რიგში, იდეა ნაწარმოებისა, ახალია. ვერგილიუსთან ენეასისა და მის თანამებრძოლთა ხეტიალი ტროელთა ხეტიალია, რომლებმაც ღმერთების ნებით საფუძველი უნდა ჩაუყარონ რომის სახელმწიფოს. ი. კოტლიარვესკის პოემა კი უკრაინის ცხოვრებას ასახავს. ზაპოროჟიეს სეჩის ლიკვიდაციის შემდეგ, რაც მოხდა რუსეთის იმპერატორის ეკატერინე მეორის ბრძანებით, კაზაკებმა ახალი სამკვიდროს ძებნა დაიწყეს; ერთმა ნაწილმა მდინარე დუნაი გადალახა და დააარსა „დუნაის გადალმა სეჩი“, მეორე ნაწილი კი ყუბანის ველებში დასახლდა. ამდენად ენეასის მოგზაურობაში ალეგორიულად გამოხატულია კაზაკების მიერ ახალი სამკვიდროს ძებნის ფაქტი, რაც თავისთავად სერიოზული კრიტიკა იყო ცარიზმის პოლიტიკისა უკრაინაში.

ვერგილიუსის პოემის ბურლესკურ-ტრავესტული მანერით გადმოკეთება ევროპაში კლასიციზმის ზეობის ხანაში დაიწყეს, რისი მიზეზიც თვით კლასიციზმის, როგორც ლიტერატურული მეთოდის, არსში მდგომარეობდა. კლასიციზმისათვის ინტერესის საგანია არა ბუნება და ადამიანი საერთოდ, არამედ არისტოკრატიული საზოგადოება. კლასიციზმის მაღალი სტილი სამეფო კარისა და არისტოკრატიის ენებებსა და განწყობილებებს გამოხატავს, ხოლო დაბალი ფენის ყოფას ის ან არ თვლის ყურადღების ღირსად, ანდა, უკეთეს შემთხვევაში, მას ადგილს მოუჩენს

კომიკურ ჟანრში. ამასთან უბრალო ადამიანზე ნერაჟ შექმნის ბოდა მხოლოდ მდაბიური ენით, ოფიციალურად სცნობდნენ. მხოლოდ კარის პოეტთა შემოქმედებას, რომელნიც მაღალი სტილით თხზავდნენ დიდებულ ოდებსა და პასტორალებს სამეფო კარზე და საერთოდ არისტოკრატიაზე. საზოგადოების გარკვეულ ნაწილში ეს ინვევედა გესლიან სიცილს. გარკვეულწილად, სწორედ გესლიანი სიცილის ნიადაგზე გაჩნდა ბურლესკი. იგი ყველაფერში კომიკურსა და სასაცილოს ეძებდა. ბურლესკურ-ტრავესტული პოეზია გამოხატავდა მონარქიზმსა და მისი მებოტბე კლასიციზმის წინააღმდეგ მწვავე რეაქციას. ამდენად, რასაც კლასიციზმი აიდეალებდა, იმას ბურლესკი სასაცილოდ იგდებდა. სწორედ აქედან მოდის კლასიციზმის მიერ იდეალად მიჩნეული რომაული ეპოსისა და ოდის, როგორც სახოტბო პოეზიის, პაროდირება, ამან გამოიწვია კლასიციზმის თეორეტიკოსის ბუალოს აღშფოთება. მან კატეგორიულად მოითხოვა ლიტერატურული პარნასიდან ბურლესკის გაძევება.

ბურლესკურ-ტრავესტულ პოეზიას ევროპულ ლიტერატურაში რამე მნიშვნელოვანი კვალი არ დაუტოვებია, პირიქით, მან სახოტბო ხასიათი დაუკარგა ოდას და ვერ შექმნა ვერც ერთი ახალი ჟანრი. ამიტომაც დატოვა ლიტერატურული ასპარეზი, თუმცა კლასიციზმისათვის სერიოზული ვნების მიყენება მაინც შეძლო.

სულ სხვა ვითარებაა უკრაინულ ლიტერატურაში. აქ ბურლესკი უცილობელი ეტაპია ეროვნული ლიტერატურის განვითარებისა. გარდამავალი ხანის (XVIII ს. II ნახ.) უკრაინულ ლიტერატურაში საერთოდ დომინირებს პოეტური ჟანრი. პოეზია უფრო მეტად გრძნობდა იმხანად საზოგადოებრივი ცხოვრების მაჯისცემას, სოციალურ-ფილოსოფიურსა თუ ფსიქოლოგიურ კონფლიქტებს. მან შემოიტანა უკრაინულ ლიტერატურაში ახალი გემოვნება, ახალი იდეურ-ესთეტიკური და ეთიკური ნორმები. ამ პერიოდის უკრაინული პოეზიის ერთი მთავარი ნიშან-თვისება

იყო ფოლკლორთან ორგანული კავშირი. ფოლკლორის პოეტიკა ალიქამდა როგორც ხალხის ისტორიას და ითვისებდა გამოხატვის ხერხებსა და სტილურ ელემენტებს. საერო პოეზიაში წამყვანი ჟანრი იყო ბურლესკი, ტრაგესტი, სატირა და იუმორი. უკრაინულ ეროვნულ იუმორს მკვლევარები გენეტიკურად უკავშირებენ სწორედ ბურლესკს. ამ ჟანრმა უკრაინულ ლიტერატურაში საკმაოდ დიდხანს იარსება და ლიტერატურულ პროცესზე შესამჩნევი კვალიც დატოვა.

გარადამავალი ხანის ლიტერატურაში ბურლესკის პირდაპირი დანიშნულება იყო სასკოლო დრამატურგიის ესთეტიკის უარყოფა, რასაც ბრწყინვალედ გაართვა მან თავი, ხოლო XIX საუკუნის დასაწყისში მისი მიზანია ლიტერატურის ცხოვრებასთან დაახლოება და სინამდვილის მართალი ასახვისათვის საფუძვლის მომზადება. ამ ეტაპზე ყოველგვარი გამოწვევის გარეშე უკრაინელი ბურლესკი მხოლოდ სინამდვილიდან აღებულ ამბავს ამუშავებს მხატვრულად და ამ გზით ხელს უწყობს ლიტერატურის მჭიდრო კავშირს რეალურ ყოფასთან. ამიტომაც XIX საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს უკვე არსებობს უკრაინული ყოფით-რეალისტური დრამა ი. კოტლიარვესკისა („პოლტაველი ნატალკა“, „ჯადოქარი ჯარისკაცი“), რაც ძალიან ნაადრევია სხვა სლავური ლიტერატურებისათვის, ხოლო სავსებით კანონზომიერი უკრაინულისათვის, რაშიც ლომის ნილი მიუძღვის ბურლესკურ-ტრაგესტულ პოეზიას. ბურლესკმა თავისი საუკეთესო თხზულებებით ჟანრობრივად გაამდიდრა ეროვნული ლიტერატურა და მსოფლიო ლიტერატურაში ერთადერთმა შექმნა კლასიკური ნიმუში ამ ჟანრში.

პოემის დაბეჭდვა დიდი მოვლენა იყო უკრაინელი ხალხის ცხოვრებაში. მან ბევრი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი მნიშვნელობის პრობლემა წამოსწია წინ.

ვერგილიუსის პოემის სიუჟეტი მხოლოდ სქემაა უკრაინელი პოეტისათვის, რაზეც მან ააგო ეროვნული სინამდვილიდან აღე-

შია გამონყოფილი და არისტოკრატიული წრის ადამიანის ამა
 იმ თვისებით არის შემკული.

ბურლესკსა და ტრავესტირებას სხვა ქვეყნების ლიტერატურაში უფრო ვიწრო ამოცანა ჰქონდა და არც დიდი მხატვრული ღირებულებისა შეუქმნიათ რამე. ამიტომაც მკითხველმა დიდი ხანია დაივიწყა ვერგილიუსის იტალიური ტრავესტი, შესრულებული პოეტ ლაილის მიერ (1773), სკარონისეული ფრანგული (1748), ბლიუმაურისეული გერმანული (1784) და ოსიპოვისეული რუსული (1790-1808). ი. კოტლიარევსკის „ენეიდას“ კი, როგორც ზემოთ ითქვა, დღესაც არ დაუკარგავს მხატვრული ღირებულება, რადგანაც მისი მიზანიცა და დანიშნულებაც სულ სხვა იყო. უკრაინული ბურლესკი ხალხურ შემოქმედებასთან უშუალო კავშირში აღმოცენდა და შემდეგ მოიცვა მთელი ლიტერატურული პროცესი. ამ ლიტერატურისადმი არცთუ კეთილგანწყობილმა არაუკრაინელმა „კრიტიკოსებმა“ ყიფინაც კი დასცეს, თითქოსდა უკრაინული ლიტერატურა ყველაფერში მხოლოდ სასაცილოს ხედავდა და სინამდვილის სერიოზული ასახვა არ შეეძლო. ბურლესკი ერთხანს მართლაც პრობლემად იქცა უკრაინული ლიტერატურისათვის, მაგრამ არა გადაუჭრელ პრობლემად, თუმცა მის დაძლევას მაინც მთელი თაობის ბრძოლა დასჭირდა. ამ თვალსაზრისით უკრაინელ რომანტიკოსთა დამსახურება განსაკუთრებულია. თუ ზოგი რომანტიკოსის შემოქმედებას უკრაინულ ლიტერატურაში ბურლესკის უარყოფისა და სერიოზული ტონის დამკვიდრებისათვის მხოლოდ ექსპერიმენტის მნიშვნელობა ჰქონდა, ცნობილმა რომანტიკოსმა ლევკო ბოროვიკოვსკიმ შეძლო ამ სტილის უკუგდება და უკრაინულ პოეზიაში რომანტიკული სტილის დამკვიდრება.

ი. კოტლიარევსკიმ აქტიურად მიმართა ბურლესკსა და ტრავესტის, ვინაიდან მაშინ ეს იყო უკრაინული საერო პოეზიის ერთ-ერთი ყველაზე სიცოცხლისუნარიანი ფაზრი, რომელსაც შეეძლო პასუხი გაეცა ცხოვრებაში წამოჭრილი ნებისმიერი მტკივ-

ნეული საკითხისათვის. პოეტმა შეძლო სასაცილოს უკრაინულ ლრმა აზრთან და ამ გზით მიაღწია ფართო განზოგადებულ კმნის ახალს, მაგრამ ტრადიციულს ზურგს როდი აქცევს. მის ეპოპეაში თითქმის მთლიანად გადაიხარმა წინა პერიოდის უკრაინული ლიტერატურის საკმაოდ მდიდარი მემკვიდრეობა. ამდენად თავისი ფაქტობრივი შინაარსით, „ენეიდა“ წარმოადგენს ეროვნულ ეპოსს, რომელშიც ნაჩვენებია ეროვნული ყოფა და უკრაინული ეროვნული ფსიქოლოგია. პოემის მთავარი გმირი ენეასი არის უკრაინელი ხალხის წარმოსახვაში მარად ცოცხალი სახალხო გმირი. მის ძლიერ, მონუმენტურ სახესა და ფათურაკეობით აღსავსე თავგადასავალში სახიერდება უკრაინელი ხალხის ისტორიული ოპტიმიზმი და შეუდრეკელი ხასიათი. ტროელებმა (იმავე კაზაკებმა) არ იციან ნაღველი და მწუხარება. ისინი არიან მზიარული, ენამახვილი და მამაცი ადამიანები, მუდამ სიცოცხლისმიერი, დარდიმანდი, ქეიფისა და ომის მოყვარულნი. მათ შეუძლიათ დიდი განსაცდელის ფაშს მძიმე ტვირთად ატარონ სამშობლოსა და თავისი ხალხის სიყვარული.

ტროელების რაინდული ქცევა ერთგვარად ანელებს მათი საქმეებისადმი ირონიულ დამოკიდებულებას, თუმცა უნდა ითქვას ისიც, რომ ისინი საუბრობენ და იქცევიან ისე, რომ მათი მეტყველება თავად შეიცავს ირონიულ სენსს. ამას ავტორი შეგნებულად მიმართავს, რომ ადამიანმა ნაკლებად იგრძნოს ყოფიერების საშინელება და ყოველივეს შეხედოს როგორც დროებითსა და წარმავალს. მწერლისეული სიტბო თხრობაში ისეა შეზავებული ირონიასა და იუმორთან, რომ მკითხველს სახეზე ღიმილი არასოდეს უქრება. პოეტის მეტყველებისათვის არც ქუჩური ფარგონია უცხო, რაც ბურლესკური პოეზიის და ამავე პერიოდში წარმოქმნილი ირო-კომიკური დრამისათვის ბუნებრივი მოვლენაა. ამის გამო უკრაინაში იყო პოემის სხვაგვარად ნაკითხვის ცდაც. როცა საზოგადოებამ ტროელები უკრაინულ სამოსში იხილა, ზოგმა ამ ფაქტში „ბურლესკური სიმახინჯე“, ეროვნულ-

ხალხური ტრადიციებისადმი დაცინვა დაინახა. მაგრამ ეს სრულიადაც არ არის ასე. დიდი დაკვირვება არ არის საქართველოში იგრძნო კაზაკებისა და მათი გმირული საქმეების მიმართ პოეტის განსაკუთრებული სიყვარული. ავტორი მათთან ერთად განიცდის ფათერაკებით აღსავსე ცხოვრებას, ფართოდ წარმოაჩენს უკრაინულ ეროვნულ ყოფას და ქმნის საზოგადოების სხვადასხვა სოციალური ფენის ცხოვრების მართალ სურათებს.

„ენეიდა“ არის უკვედავი ძველი ზაპოროჟიელი კაზაკების გმირული საქმეებისა, სამშობლოს სიყვარულისა და თავდადებისა. ზაპოროჟიელი კაზაკები იყვნენ ყველაზე მამაცი და შეუპოვარი მეომრები უკრაინის ისტორიაში. ისინი ირჩევდნენ უკრაინის გეტმანს და სამ საუკუნეზე მეტხანს მართავდნენ მის ისტორიას. კაზაკობა უკრაინის თავისუფლებისათვის იბრძოდა, ამიტომაც გარეშე ძალა, პირველ რიგში, მის დათრგუნვას ცდილობდა.

ტროელთა თავგადასავალი კაზაკური ცხოვრების ოდისეა. პოემა უკრაინელი ხალხის ისტორიული ცხოვრების ფართო სურათებს ხატავს, თვით ტროელები კი უკრაინელთა საუკეთესო ეროვნულ თვისებებს წარმოაჩენენ. აკად. ა. ბილეცკი ტროელების (იმავე ზაპოროჟიელების) შესახებ წერს: „ეს ადამიანები, გამორჩეულად ჯანსაღი და აღნაგობით ძლიერნი, პირდაპირ ნთქავენ საკვებს, სვამენ უზომოდ არაყს. მათ აქვთ გოლიათური მუშტი, მონითალო მოღურჯო ლოყები, საშინელი კბილი, რომლითაც შეუძლიათ გადალრღნან და გადაამტკრიონ ნებისმიერი ძვალი. მათ აქვთ წარმოუდგენელი უნარი ყოველგვარი საქმელი მოაქციონ სტიომაქში. ეს ხალხი არის გასაოცრად ძლიერი რკინის მუსკულებითა და მგრგვინავი ხმით. ენეასის თანამებრძოლნი წარმოადგენენ ამტანობის, ფიზიკური სრულყოფისა და სიჯანსაღის აპოთეოზს. ესენი არიან ყაჩაღები, მანანნალები, ამავე დროს რაინდები, გმირები, ტიტანები“. მათ შეუძლიათ შიშველ ხელისგულზე დაინთონ ცეცხლი, თუ ეს მათ სამშობლოს სჭირდება, ისინი არად აგდებენ ფიზიკურ ტკივილს, ომში არასოდეს

იხვეწენ უკან და ტყვედ ჩავარდნას სიკვდილს ამუშობინებენ უკრაინელები არიან. ენუასმა საიქიოში ტროელთა შოხტუბ მხარეში ხარკა, ლაზარი, ოხრიმი, პარზომი, ონისკა, ოპანასი, ოსტაპი, დენისი და სხვები, მაგრამ მათ აცვიათ არა ტროელთა ტოვა, არამედ ფართე შარვლები და პერანგები, წითელი ჩექმები, ახურავთ კაზაკური ქუდეები. ტროელებს თუ გავყვებით, ჩვენ უნახავთ უკრაინელი ვლახის ხატას, პანის სასახლეს, სახალხო დღესასწაულებს, რაშიც შეიძლება მონაწილეობა მივიღოთ, მოვისმინოთ ზაპოროჟიელ კაზაკთა ომბახიან საომარ სიმღერებს. პოეტი ღრმად იჭრება ხალხის სულიერ ცხოვრებაში, მისი სურვილია პოემის წამკითხველი შორეულ მომავალშიც აივსოს იმ სულით, რითაც ცხოვრობდნენ ტროელები, იგივე ზაპოროჟიელი კაზაკები. მათი გამორული საქმეები დღესაც მამაცობისა და სამშობლოსათვის თავდადების სიმბოლოდ აღიქმება უკრაინაში. მათ არც ადამიანური სამართლიანობა აკლდათ, არც თავხედობა და შეუბრალებლობა. თუ მტერს არ ებრძოდნენ, ღრეობაში კლავდნენ დროს, ნამდვილი მოქეიფე იყო ის, ვინც ერთ ვედრო არაყს დალევდა; კაზაკებს თამბაქო და ჩიბუხი ერჩიათ ცოლს, მათი საფიცარი უკრაინა იყო.

ვერგილიუსთან ყველაფერი ღმერთების ნებით ხდება, ადამიანები ღმერთების ხელში სათამაშო თოჯინებს ჰგვანან, ი. კოტლიარევსკის „ენეიდაში“ კი ყველაფერი მზითა და მინიერი სილაპაზითაა გამთბარი. აქ მრავალფეროვანი მინიერი სინამდვილის ფონზე მოქმედებენ ჯანსაღი ადამიანები. უკრაინელი პოეტი ხშირად უკუაგდება ვერგილიუსის ცალკეულ პოეტურ სიტუაციას და მის გონებამახვილურსა და ორიგინალურ ინტერპრეტაციას გვაძლევს. სწორედ იქ, სადაც პოეტი თავისუფალია დედნისაგან, ქმნის ბრწყინვალე სტრიქონებს. ის დიდ ანგარიშს უწევს ხალხის შეხედულებას და ხშირად ფიქრობს და წერს ისე, როგორც ფიქრობს მისი ხალხი. მხატვრული შინაარსით პოემა მართლაც მიაგავდა სინამდვილეს. პოზიტურ-ნეგატიური ტენდენციების ჩვე-

ნებით ის ერთგვარი ენციკლოპედია იყო უკრაინელი ხალხის ცხოვრებისა. ამდენად ღმერთებისა და მინიერი პერსონაჟების ხასიათები პოემაში უკრაინულია. იგი განუმეორებელია მსუბუქი იუმორით, რომელიც ყველგან ჯანსაღი და ცხოვრებისეულია. ზოგჯერ უხეში ფრაზაც და ცალკეული გამოთქმაც ისე გახვეული იუმორის საბურველში, რომ არ აღიზიანებს მკითხველს. საკმარისია გავიხსენოთ ჯოჯოხეთი, სადაც ყველა ცოდვილის სახეში უკრაინული შტრიხი ჩანს. ეს ცოდვილები აქ ისე ისჯებიან, როგორც შეიძლება მოიაზროს უკრაინელი კაცის გონებამ.

ი. კოტლიარევსკის მხატვრულ ოსტატობაში ერთიანდება კომიკური ეფექტის შემქმნელი ნაირნაირი ხერხები: გროტესკი, პაროდირება, ტრაგიკული სიტუაციების ცოცხალი და ჯანსაღი პიპერბოლიზება და სხვა. ეპიურ თხრობას პოემაში ხშირად ენაცვლება ლირიკული ნიაღვრები, მეტყველებაში ხშირია რეპლიკები, კოლორიტული დიალოგები, მონოლოგები, მაგრამ ყველგან დაცულია გასაოცარი ზომიერება, თხრობაში ყველაფერი მართალია ფსიქოლოგიურად და მხატვრულად.

პოემა ფორმის თვალსაზრისითაც ახალია. ვერგილიუსის თხზულება დანერილია დაქტილური პეგზამეტრით, რაც უპასუხებს საზეიმო-პათეტიკურ შინაარსს და მის ამაღლებულ ფლერადობას ქმნის. ი. კოტლიარევსკის „ენეიდას“ სტრიქონები უაღრესად დინამიკური და მოქნილია. მსუბუქი და გამჭირვალე ფორმა იამბისა სახუმარო შინაარსს განსაკუთრებულ ტონალობას ანიჭებს.

ლათინების, კართაგენელებისა და სიცილიელთა სახეში პოეტმა წარმოაჩინა ცოცხალი სინამდვილე და გამოკვეთა საზოგადოების ამა თუ იმ ფენის ტიპური თავისებურებანი, მწვავედ გააკრიტიკა ფეოდალური არისტოკრატია, ბიუროკრატიული აპარატი და სამღვდელეობა. მკითხველის თვალწინ გაიღვებენ სხვადასხვა რანგის წინოვნიკები, ვაჭრები, მღვდლები, სასულიერო პირები, რომლებიც ატყუებენ ღმერთსაც და ხალხსაც.

ოლიმპოს ღმერთების: ზევსის, იუნონას, ვენერას, ჰერკულესის, ნეპტუნისა და მათი მინიერი ნათესაეების, დიდონის, ბრეტანის, ლავინიასა და სხვათა მოქმედებაში პოეტმა გამოხატა თავისი თანამედროვე უკრაინის მმართველი ფენის ამორალური საქმიანობა. ღმერთები თავისი საზრუნავით უფრო არიან დაკავებულნი, ვიდრე ადამიანის ბედით. ისინი ნაჩვენებნი არიან ოჯახურ-ყოფით ატმოსფეროში. მათთვის ცხოვრების ნორმაა გამუდმებული დროსტარება, ქრთამის აღება, შური, მტრობა, მოსყიდვა, ჩხუბი და გაუთავებელი ინტრიგები. ღმერთები, ე.ი. გაბატონებული კლასის ნაშიერნი განუწყვეტლივ ერევნიან უბრალო ადამიანის ცხოვრებაში და მათთვის შიში და მწუხარება მოაქვთ.

ზევსის ქვეშევრდომთა ყოფა ორგანიზებულია თვითმპყრობელი ტირანიის მსგავსად. თანამედრობისათვის ისინი ძალღებვიით უღრუნენ ერთმანეთს, შერიგების შემდეგ კი ერთმანეთის სტუმრები არიან და საჩუქრებს იღებენ. პოეტი ზოგჯერ ხატავს მინიშნებებით, გადაკრული, არაპირდაპირი აზრით, მაგრამ ეს ყოველივე ხდება ისე, რომ ზუსტად გადმოსცემს მოვლენას ან რომელიმე ცხოვრებისეულ შტრიხს. აქა-იქ თხრობაში იგრძნობა კომიკურის დიდი სიჭარბე, სიცილი ხანდახან მოულოდნელად იფეთქებს ხოლმე. მაგალითად, იწვის ენეასის ფლოტი, ისმის წყველა ნეპტუნის, პლუტონის, პროზერპინასა და მშობელი დედის - ვენერას მისამართით. სინამდვილეში აღმოჩნდება, რომ ენეასი ლოცულობს. ლოცვით გამოწვეული სიცილი სცილდება ბურლესკის დანიშნულების ჩარჩოებს. ეს უფრო რეალისტის თვალთა, ოღონდ ასეთ შემთხვევებში მძაფრი ირონიაა შეზავებული ცეცხლოვან იუმორთან.

მართალია, ი. კოტლიარევესკი ყველაფერს უყურებს სასაცილოს კუთხით, მაგრამ როცა სამშობლოს ახსენებს, ყოველთვის ნალღიანი განწყობილება ეუფლება. უკრაინელი ხალხის უდიდესი ნაწილი აღშფოთებით შეხედა უკრაინაში ბატონყმობის გამოცხადებას რუსული წესით, რაც აკანონებდა ყმაზე ბატონის

აბსოლუტურ უფლებას. ეს იყო იმპერატორ ეკატერინე მეორეის „საჩუქარი“ უკრაინული ხალხისადმი. ამით გამოწვეული უფლება სათანადოდ აისახა „ენეიდაში“. პოეტი აცოცხლებს მრავალ ისტორიულ ეპიზოდს და ხალხური პოეზიის უკვდავ სტრიქონებს საგაიდაჩნისა და ზაპოროჟიელ კაზაკთა სხვა ატამანების შესახებ.

პოემაში, უფრო მომეტებულად მის ბოლო თავებში, ჩანს პოეტის გატაცება გმირულ-რომანტიკული იდეით, რასაც ლიბოდ უდევს უკრაინელი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლა.

იქ, სადაც ტრფობა გზაფრავს მამულის
 რას გაქნევს მტერი გულმომზამული,
 იქ ზარბაზანიც დაგაკლებს ვერას,
 იქ ბაღლიც გმირად უნდა დასახო,
 მაშინ სიკვდილიც მიგაჩნის მღერად,
 მაშინ კაზაკი მართლაც კაზაკობს.

(თარგმანი ა. ასანიძისა).

გმირული აპოთეოზის პარალელურად პოემაში ისმის მაღალი ხმა პოეტ-პუშკინისტიისა, რომელიც აღზრდილია ფრანგული განმანათლებლური ფილოსოფიის იდეებზე. მართალია, პოეტი ხოტბას ასხამს გმირობას, მაგრამ მკვეთრად სჯის ომის გამომწვევ მიზეზებსა და მის საშინელ შედეგებს. რიგითი უკრაინელის გმირული პატრიოტიზმი განსაკუთრებით თვალში საცემია პოემის ბოლო თავებში, რაც პოეტის პირადი განცდების შედეგი უნდა იყოს. ის დიდხანს იყო სამხედრო პირი და ღრმა განათლებითა და განსაკუთრებული გონებამახვილობით საყოველთაო პატივისცემა მოიპოვა, ხოლო ომში ჩადენილი მამაცობისათვის რამდენჯერმე ჯილდოც მიიღო.

პოემა „ენეიდა“ უმნიშვნელოვანესი მოვლენაა ენობრივი თვალსაზრისითაც. მან უკრაინული ენა ლიტერატურულად დახვეწილ სლავურ ენათა რიგში დააყენა. ადრე იყო ცდა ახალი უკრაინული სალიტერატურო ენის საფუძვლად ექციათ ჩრდილო-

უკრაინული დიალექტი. „ენეიდას“ ენამ ფაქტობრივად შექვეყნებულია ეს აზრი და ახალი უკრაინული სალიტერატურო ენის შესაქმნელად ევლი გახდა პოლტავურ-კიევიური დიალექტი, რომელსაც განვითარების დიდი პერსპექტივა ჰქონდა.

მრავალი მკვლევარი სამართლიანად მიიჩნევს „ენეიდას“ უკრაინელი ხალხის ეროვნული ხასიათის შეცნობის უცილობელ დოკუმენტად - პოემაში სრულყოფილად გაიშალა უკრაინული ეროვნული ფენომენი. ეს იმითაც იყო მნიშვნელოვანი, რომ ამ დროისათვის უკრაინას დიდი ხნის დაკარგული ჰქონდა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ავტონომია. ამ პოემით უკრაინელი ხალხი სხვა ხალხის წინაშე წარსდგა სხვათათვის ჯერ უცნობი იუმორითა და წმინდა, ჯერ კიდევ ზინჯშეუვალი ჯანსაღი ხასიათით. ეს კი მისი ჭეშმარიტად ეროვნული აღორძინების ნიშანი იყო.

ნიგნის საერთაშორისო გამოფენა-გაყიდვა

თეირანი - 2000

რამდენიმე ხანია, რაც ირანში არსებობს და აქტიურ საქმიანობას ეწევა მსოფლიოში სპარსული ენის გამავრცელებელი საზოგადოება. 1996 წლიდან ამ საზოგადოებამ მჭიდრო კავშირი დაამყარა საქართველოსთან. ამ სასარგებლო საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ირანის ისლამური რესპუბლიკის საელჩოს საქართველოში.

აღნიშნული საზოგადოების მოღვაწეობა სხვადასხვა სახის ურთიერთობას გულისხმობს. ეს არის ცივილიზაციათა დიალოგებისადმი მიძღვნილი მრგვალი მაგიდები, ქართველ სტუდენტთა თუ მასწავლებელთა სხვადასხვაეადიანი სტაჟირება ირანის უმაღლეს სასწავლებლებში, პროფესორ-მასწავლებელთა მონაწილეობა სემინარებსა თუ ნიგნის გამოფენებში. 2000 წელს ჩვენი მოგზაურობა ირანში დაკავშირებული იყო სპარსული ნიგნის XIII გამოფენა-გაყიდვასთან თეირანში.

ქართველი ირანისტებისათვის ნიგნის ბაზრობაზე მინვეცა უდიდესი საჩუქარია. სულ რამდენიმე წლის წინათ ამაზე მხოლოდ ოცნება თუ შეიძლებოდა. ხელი არ მიგვიწვდებოდა არაფერზე, რაც ირანში იბეჭდებოდა; იძულებული ვიყავით დავკმაყოფილებულიყავით მხოლოდ იმით, რაც ხელთ გვქონდა (აქ ვგულისხმობთ როგორც მხატვრულ, ისე სამეცნიერო, ისტორიულ თუ პოლიტიკურ ლიტერატურას). ფაქტობრივად ირანში მიმდინარე საზოგადოებრივი და კულტურული პროცესები ჩვენთვის დაფარული იყო.

ირანის ისლამური რესპუბლიკის პრეზიდენტი ბატონა სეიედ მოჰამად ზათამი
(მარჯვნივ წინა პლანზე) წიგნის XIII საერთაშორისო გამოფენის გახსენაზე

საქართველოს დელეგაცია ირანის წიგნის
XIII საერთაშორისო გამოფენა-ბაზრობაზე

ირანელი სტუდენტები

სპარსული ენის გამავრცელებელი საზოგადოების ინიციატივით ჩვენ შესანიშნავი საშუალება გავგიჟინდა დროდადრო ევნივით ირანს, გავეცნოთ ქვეყნის ცხოვრებას, ადამიანებს და, რაც მთავარია, შევიძინოთ ლიტერატურა, რომელიც ასე გვაკლდა აქამდე. ამდენად, ჩვენი ნლევანდელი მინვევა ირანში განსაკუთრებით ფასეული იყო (ასეთივე მიპატიჟება მივიღეთ ორი ნლის წინაც, 1998 წელს).

საგამომცემლო საქმეს ირანში უდიდესი ყურადღება ეთმობა. ყოველწლიურად მასობრივი ტირაჟით გამოდის ირანელ კლასიკოსთა დივანები, თანამედროვე მხატვრული ლიტერატურა, ისტორიულ-პოლიტიკური, სამეცნიერო თუ სხვა სახის პუბლიკაციები. ძალზე მნიშვნელოვანია ასევე, რომ სწრაფად და ხარისხიანად ითარგმნება მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხთა გამორჩეული მხატვრული თუ სამეცნიერო პროდუქცია. წიგნის გამოფენაზე შეხვედებით თარგმანებს მრავალი დასავლური და აღმოსავლური ენიდან. აქ არის მხატვრული ლიტერატურა, ისტორია, ფილოსოფია, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი, მედიცინა, ხელოვნება, სპორტი და სხვა.

ჩვენი ინტერესი გამოიწვია დარბაზმა, რომელშიც ექსპონირე-

ბული იყო სხვადასხვა ქვეყნის გამოცემები. კარგი იქნებოდა მომავალ გამოფენებზე ქართველი ირანისტებიც წარმოადგინებდნენ მოსაფენად თავიანთ გამოცემებს.

გამოფენა-გაყიდვა ორგანიზებული იყო საგანგებო საგამოფენო კომპლექსში, უზარმაზარ ტერიტორიაზე. ამის მიუხედავად, ხშირად, ხალხმრავლობის გამო, გზის გაკვლევაც ჭირდა. ძალიან სასიამოვნოდ გვხვდებოდა თვალში ირანელი ახალგაზრდობას განსაკუთრებული ინტერესი წიგნის გამოფენისადმი.

აღსანიშნავია საქართველოს დელეგაციის შეხვედრები სპარსული ენის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრებთან, კულტურის სამინისტროს თანამშრომლებთან, უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებლებთან და სტუდენტებთან (მათ შორის ბევრი სტაჟირებაზე მყოფი ქართველი სტუდენტი იყო). შეხვედრებში საქართველოს დელეგაციასთან ერთად მონაწილეობდნენ წიგნის გამოფენის სხვა სტუმრები - პაკისტანის, თურქმენეთის, ტაჯიკეთის, სომხეთის, აზერბაიჯანის და რუსეთის დელეგაციებიც.

სტუმართა მიღება ირანში მუდამ მაღალ დონეზეა ორგანიზებული. არც წლებანდელი მოგზაურობა გახლდათ გამონაკლისი. გვიმასპინძლა აკადემიის მშვენიერმა სასტუმრომ. ეწყობოდა ექსკურსიები, შეხვედრები გამოფენის ორგანიზატორებთან, რომლებმაც მეგობრული საჩუქრებიც გაგვიკეთეს - წიგნების გარდა, გადმოგვცეს ფულის შემცველი ბონები, რომლებიც საგანგებოდ წიგნის ბაზრობაზე წიგნებისა და საკანცელარიო საქონლის შესაძენად გამოუშვეს. ასეთი ბონები იმ დღეებში უმაღლეს სასწავლებლებსა და სკოლებშიც დარიგდა.

ჩვენ გვინდა ყველა ქართველი ირანისტის სახელით უდიდესი მადლობა გადაუხადოთ ჩვენს ირანელ მასპინძლებს, ირანის საელჩოს თბილისში, პირადად მის აღმატებულებას, ელჩს ბ-ნ ხაზაის და მის აღმატებულებას, პრეს-ატაშეს ბ-ნ ნაჯაფის. გვინდა გამოეთქვათ იმედი, რომ მეგობრული ურთიერთობა საქართველოსა და ირანს შორის კვლავაც გაგრძელდება.

ანონიმების ბიბლიოგრაფიული ცნობარები და ლექსიკონები საზღვარგარეთის ქვეყნებში

(ზოგადი მიმოხილვა)

საზღვარგარეთის ქვეყნებში ანონიმების ბიბლიოგრაფირება დიდი ხანია მიმდინარეობს, მაგრამ ანონიმურად გამოცემული ნაწარმოებების ავტორების დადგენა საფუძვლიანი შესწავლის საგანი მხოლოდ XVII საუკუნიდან გახდა. უცხოური სპეციალური ლიტერატურის შესწავლით საშუალება გვეძლევა, რომ მოკლედ და ზოგადად მიმოვიხილოთ გაშიფრული ანონიმების ბიბლიოგრაფიული ცნობარები და ლექსიკონები. პირველ ყოვლისა ყურადღებას ვამახვილებთ იმ ზოგადი ხასიათის ცნობარებზე, რომლებიც შეიცავენ სხვადასხვა ქვეყნის ლიტერატურების ანონიმების გაშიფრვას.

ფსევდონიმებისა და ანონიმური თხზულებებისადმი მიძღვნილი ერთ-ერთი პირველი, იმ დროისათვის ყველაზე უფრო დიდი ნაშრომი იყო ლაიფციგელი პროფესორის ფრიდრიხ ჰეისლერის გამოკვლევა, გამოქვეყნებული 1669 წელს სახელწოდებით - „სახელების შეცვლისა და იმ ავტორთა შესახებ, რომლებიც წერენ ანონიმურად“. მასში განხილულია ფსევდონიმებისა და ანონიმების წარმოშობისა და გამოყენების მიზეზები და, აგრეთვე, დაბახიათებულია ფსევდონიმების ცალკეული სახეები. დამატებაში ფ. ჰეისლერმა გახსნა 100 ფსევდონიმი და ანონიმი.

1674 წელს გამოვიდა ჰამბურგის სამართლისმცოდნე ვინცენტ პლაკციას საყურადღებო ნაშრომი „ფსევდონიმური და ანონიმური თხზულებების ავტორთა შესახებ“, რომელიც 1500-მდე სახელწოდებას შეიცავს.

1708 წელს პამბურგში გამოიცა ვ. პლაკციას ორტომიანი მოკლევადიანი „ანონიმებისა და ფსევდონიმების სანახაობისა“ მონოგრაფია. მონოგრაფიაში აღწერილია ანონიმებისა და ფსევდონიმების სანახაობის მეთოდები და ანონიმის, მასალების დალაგებულია ორ განყოფილებაში. პირველი მათგანი გვანადის ანონიმური თხზულებების ავტორთა გვარებს, თანაც ეს თხზულებანი განლაგებულია სისტემატური რიგით. ერთი სისტემატური განაყოფის ფარგლებში პირველ ადგილზე განლაგებულია პუბლიკაციები ლათინურ ენაზე, შემდეგ გერმანულზე, ინგლისურზე, ფრანგულზე და ა.შ. ნიგნების სათაურები, რომლებიც ლათინურად არ არის, გადათარგმნილია ლათინურად, გვერდით კი მოცემულია სათაური იმ ენაზე, რომელზეც გამოქვეყნებულია ნიგნები. ნაშრომს ერთვის ანონიმური თხზულებებისა და ავტორების დამხმარე ანბანური საძიებლები.

ფსევდონიმებსა და ანონიმებზე მომდევნო ნლებში გამოქვეყნდა კიდევ მთელი რიგი ზოგადი ცნობარები და ლექსიკონები, რომელთა შორის აღსანიშნავია ოთხტომიანი ლექსიკონი - „ანონიმები და ფსევდონიმები“, რომელიც პირველად გამოიცა 1926-1927 წლებში ლონდონში და განმეორებით - 1933 წელს ნიუ-იორკში.

ზემოთ ჩამოთვლილი ზოგადი ბიბლიოგრაფიული ცნობარებისა და ლექსიკონების გარდა არსებობს უამრავი ლექსიკონი, რომლებშიც გაშიფრულია ცალკეული ქვეყნების ეროვნული ლიტერატურების ანონიმები და ფსევდონიმები. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ამ ტიპის ცნობარებით სხვებზე უფრო მდიდარია გერმანული, ფრანგული და ინგლისური ლიტერატურები. აქვე მოკლედ შევჩერდებით მათზე.

გერმანული ლიტერატურის ანონიმური ნიგნებისა და სტატიების ავტორები დადგენილია იოჰან ერმის ნაშრომში - „ყველა ანონიმური თხზულების აღწერა“, რომელიც სამ ნიგნად გამოქვეყნდა 1788-1796 წლებში და ითვალისწინებს ანონიმურად გამოქვეყნებულ 10500 ნაწარმოებს.

1902-1928 წლებში ვაიმარში შვიდ ტომად გამოიცა მ. მოლცმანისა და გ. ბოჰატას კაპიტალური ნაშრომი „ანონიმების რმანული ლექსიკონი“, მასში ბიბლიოგრაფირებულია 82 ათასამდე სახელწოდების თხზულება.

ანონიმურად გამოცემული თხზულებების ბიბლიოგრაფირების მეთოდიკა დასახელებულ ცნობარში შემდეგია: აღწერა განლაგებულია ანბანის მიხედვით. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერი იწყება რიგითი ნომრიდან, მერე მოცემულია ნიგნის შემოკლებული სათაური, მითითებულია გამოცემის ადგილი და წელი, შემდეგ აღნიშნულია ავტორის ლიტერატურული და სამეცნიერო მოღვაწეობის დარგი და, ბოლოს, მისი (ავტორის) გვარი და სახელი. იქვე, მრგვალ ფრჩხილებში, მითითებულია წყარო, რომლის მიხედვითაც დადგენილია ანონიმი.

ფრანგულ ლიტერატურაში ფსევდონიმებით და ანონიმურად გამოცემული ნაწარმოებების ავტორთა დადგენაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით ა. ბარბიესა და ჟ. კერარს. ა. ბარბიეს ნაშრომი – „ანონიმური და ფსევდონიმური თხზულებების ლექსიკონი“ – პირველად გამოქვეყნდა 1806-1809 წლებში ოთხ ტომად. მასში გახსნილია ფსევდონიმები და ანონიმები ფრანგი მწერლების და იმ არაფრანგი ავტორებისა, რომელთა თხზულებებიც ნათარგმნია ფრანგულ ენაზე. ლექსიკონი ითვალისწინებს არა მარტო ავტორებსა და მთარგმნელებს, არამედ შესტამბეებსა და გამომცემლებსაც კი. დასახელებულ ცნობარში ანონიმური და ფსევდონიმებით მოწერილი ნიგნები რეგისტრირებულია ერთ რიგში, სათაურების პირველი სიტყვების მიხედვით. ავტორის ნამდვილი გვარი მითითებულია მრგვალ ფრჩხილებში. მითითებას წყაროზე, რომლის მიხედვითაც ავტორია დადგენილი, ბიბლიოგრაფი არ იძლევა. ნიგნში გათვალისწინებულია 12000-ზე მეტი ფსევდონიმი და ანონიმი.

ა. ბარბიეს ნიგნის მეორე გამოცემა, რომელიც გამოქვეყნდა 1822-1827 წლებში, შეიცავს უკვე 23647 ნომერს, ხოლო მესამე

გამოცემაში, რომელიც განხორციელდა ა. ბარბიეს, რენესანსის
პ. ბიარის მიერ 1872-1889 წლებში, გაკეთებულია 5000-მდე
ოგრაფიული ჩანაწერი. მასში ცნობებია მხოლოდ ანონიმურ გა-
მოცემებზე.

ბიბლიოგრაფმა ჟოზეფ მარი კერარმა 1846 წელს გამოაქვეყნა
„ფრანგული ლიტერატურის პოლიონიმური და ანონიმური თხზუ-
ლებების ლექსიკონი“.

ინგლისში ყველაზე საფუძვლიანი ნაშრომი იყო 1882-1888
წლებში ოთხ ტომად დაბეჭდილი „დიდი ბრიტანეთის ლიტერა-
ტურის ანონიმებისა და ფსევდონიმების ლექსიკონი“, შედგე-
ნილი ს. პელეტისა და დ. ლანგის მიერ. მასში დადგენილია
15000 თხზულების ავტორის ვინაობა. შემდგენლებმა მასალა და-
ალაგეს ანონიმებისა და ფსევდონიმებისათვის საერთო ანბანური
რიგით.

ინგლისური ფსევდონიმებისა და ანონიმების გასაშიფრად
წლების მანძილზე ნაყოფიერად მუშაობდა ვ. კუშინგი. 1886 წ.
მან გამოსცა ნიგნი „ანონიმები: დადგენილი ავტორების ლექსი-
კონი“, რომელიც 27 500 დასახელებას მოიცავს.

ინგლისურ ლიტერატურაში ფსევდონიმები და ანონიმები ყვე-
ლაზე სრულად გახსნილია ჯ. კენედის, უ. სმიტისა და ა. ჯონსონ-
ის მიერ „ინგლისური ლიტერატურის ანონიმებისა და ფსევდო-
ნიმების ლექსიკონში“, რომელშიც რეგისტრირებულია 60 000
ფსევდონიმი და ანონიმი. ნაშრომი გამოქვეყნებულია 1926-1932
წლებში შვიდ ტომად, რომელთაგან პირველი ექვსი შეიცავს
ფსევდონიმური და ანონიმური ნაწარმოებების ანბანურ საძი-
ებელს, ხოლო მეშვიდე - ავტორთა ანბანურ საძიებელს. ლექსი-
კონის დიდ ღირსებას წარმოადგენს ის, რომ მითითებულია წყა-
როები, რომელთა მიხედვითაც გამოვლენილია ავტორები.

მართალია, ლექსიკონის ქვესათაურში აღნიშნულია, რომ იგი
წარმოადგენს ს. პელეტისა და დ. ლანგის ზემოთ დასახელე-
ბული ლექსიკონის ახალსა და შევსებულ გამოცემას, მაგრამ

გამოყენებული ძირითადი ლიტერატურა:

1. Книговедение. Энциклопедический словарь. Главный редактор Н. М. Сикорский. М., 1981.
2. Краткая литературная энциклопедия. Главный редактор А. А. Сурков. М., 1962.
3. Масанов Ю. В мире псевдонимов, анонимов и литературных подделок. Под редакцией и со вступительной статьей П. Н. Беркова. М., 1963.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

წიგნი...

წიგნი...

წიგნი...

წიგნის ისეთი გედისაა, როგორც მიიღებს მკითხველი.

ტერენციან მავრი,

III ს. რომაელი გრამატიკოსი

აპთანდილ გადინადირა...

ხალხური სიტყვიერებისა და საავტორო მწერლობის ურთიერთმიმართება უძველესი და ურთულესი პრობლემაა. მიუხედავად საკუთარი სპეციფიკური ნიშნებისა, ხშირ შემთხვევაში ფოლკლორული წყარო უხვად კვებავს ლიტერატურულ ძეგლებს. მაგრამ არანაკლებ ხშირია ამ უკანასკნელთა დაღმასვლა, ლიტერატურული თხზულების გახალხურება. იგი ერთნაირად დამახასიათებელია როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური სამყაროსათვის. ამ დაღმასვლის განსხვავებული ხასიათისა და გზების მიუხედავად, ტიპოლოგიური თვალსაზრისით, ბევრი აქვთ საერთო ბუდისტურ ჯატაკებს, ქრისტიანულ ლეგენდებს, სპარსულ ხალხურ დასთანებს, არაბულ ხალხურ რომანებს, ჩინურ ხუაბენებს, შუა საუკუნეების დასავლურ ხალხურ წიგნებს, რუსულ ბილინებს, ქართულ თქმულებებს. ზოგჯერ ხერხდება მათი ლიტერატურული წყაროების დადგენა, ზოგჯერ – ვერა (განსაკუთრებით მაშინ, თუ ისინი დაკარგულია).

ცხადია, აქვე დგას ლიტერატურულ ნაწარმოებთა ფოლკლორული ძირების ძიებისა თუ დადგენის პრობლემა, მითოლოგიურ სამყაროსთან მათი მიმართება, ზღაპრული სამყაროს მოტივთა გამოძახილი და ა. შ. რაც უფრო მნიშვნელოვანია ძეგლი, მით უფრო რთულია და აქტუალური მასთან დაკავშირებული საკითხების კვლევა აღნიშნული მიმართულებით.

ყველაეფერი იმით დაიწყო, რომ XIX საუკუნის ბოლოს „ივერიის“ ფურცლებზე ზედიზედ გამოქვეყნდა ხალხური „ტარიელი-

თითქოს ყველაფერი გაიზრკვა და შემდეგი დროის მკვლევართათვის „ვეფხისტყაოსნის“ პირველადობა და ხალხური ვერსიების მისგან მომდინარეობა ეჭვს აღარ იწვევდა (კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა), თუმცა რუსთაველის პოემის ხალხურობაზე, მის ხალხურ ძირებზე მსჯელობა გრძელდებოდა (მ. ნუცუბიძე, ი. მეგრელიძე; დღეს ამ გზით საინტერესოდ იკვლევს „ვეფხისტყაოსანს“ მ. კარბელაშვილი). რუსთაველის პოემის იუბილესთან დაკავშირებით, ავადახახუნებულ 1937 წელს, მრავალრიცხოვან გამოკვლევებთან და თვით პოემის დადგენილ ტექსტთან ერთად გამოქვეყნდა ერთი საკმაოდ სქელტანიანი წიგნი „ხალხური ვეფხისტყაოსანი“. წიგნის ავტორი იყო სრულიად ახალგაზრდა ფოლკლორისტი მ. ჩიქოვანი. წიგნი შედგებოდა ვრცელი გამოკვლევისაგან, ლექსნარევი პროზით დანერვილი თუ ჩანერილი „ტარიელიანისაგან“, მრავალრიცხოვანი პოეტური თუ პროზაული ვარიანტებისაგან, რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ არსებული ლეგენდებისაგან, შენიშვნებისა და ლექსიკონისაგან (წიგნის რედაქცია და წინასიტყვაობა ეკუთვნოდა ა. დუდუჩავას).

ამ მონოგრაფიას ასე დანვრილებით შევეხე არა მარტო იმ მიზეზით, რომ ის ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს (სხვათა შორის, ეს უკვე მეორე გამოცემა იყო, პირველი, ნახევარი წლით ადრე გამოსული, ელვის სისწრაფით გაქრა), არამედ იმიტომ, რომ მ. ჩიქოვანმა აქ განავითარა ა. ხახანაშვილის დებულება და „მარქსისტული“ მეთოდის მომარჯვეებით საბოლოოდ დააკანონა ხალხური „ტარიელიანის“ პირველადობა. ცხადია, მას არ გამოორჩენია ის ამკარა დამთხვევა, რომელიც შეინიშნება „ტარიელიანისა“ და „ვეფხისტყაოსანს“ შორის და რაზეც ჯერ კიდევ ვაჟა-ფშაველამ მოუთითა. მაგრამ ეს მომენტი ბოლოს, გაკვრით არის აღნიშნული და „ვეფხისტყაოსნის“ ხალხში დიდი პოპულარობით არის ახსნილი („აბა ვის არ მოაგონდება შოთას ბრწყინვალე სტრიქონები, როცა წაიკითხავს: „ერთი მოყმე წყლისა პირსა ნამტირალი გვანდა გმირსაო“, - ნერდა ავტორი). მაგრამ

არაფერია თქმული თუნდაც იმის შესახებ, რომ ხალხურ „ტარიელელს“ არა მარტო იმეორებს „ვეფხისტყაოსნის“ სტრუქტურას, არამედ უმონყალოდ ამახინჯებს მათ. პოემის დასაწყისში ავთანდილის შესახებ ნათქვამი ბრწყინვალე პოეტური სიტყვები („დილასა ადრე მოვიდა იგი ნაზარდი სოსანი, ძონეულითა მოსილი, პირად ბროლბალახშოსანი“) უადგილოდ და პროზაულად მიენერება ტარიელს („დილას ადრიან მობრძანდა იგი ნაზარდი შროშანი, ბრონეულით ამოვსილი, პირსა მზე ბალახ-სოსანი“). მოუხედავად ამისა, მ. ჩიქოვანის დასკვნა ცალსახა იყო: „ველაფერი ზემოთქმული იმას გვიმტკიცებს, რომ შოთა რუსთაველს თავის გენიალური პოემა-რომანის თხზვის დროს ხელთ ჰქონია სწორედ ეს მითოლოგიური-საგმირო „ტარიელის“ და არა სხვა რომელიმე „ამბავი სპარსული“ (გვ. 68).

ექვს ათეულ წელზე მეტი გავიდა ამ სიტყვების დანერიდან, მაგრამ, რაოდენ გასაოცარიც არ უნდა იყოს, საგანგებოდ არავინ გამოხმაურებია მათ. იყო ცალკეული დადებითი თუ უარყოფითი შეფასება (მაგალითად, ი. მეგრელიძის მონოგრაფიაში „რუსთაველი და ფოლკლორი“ აღნიშნულია „ტარიელის“ სახეცვლილი მომდინარეობა შოთას პოეშიდან, თუმცა იქვე მალალი შეფასება ეძლევა მ. ჩიქოვანის გამოკვლევას, რომელმაც თითქოს დაამტკიცა, რომ ხალხური „ტარიელის“ დამოუკიდებელი ფოლკლორული ძეგლია), მაგრამ არავის განუხილავს კრიტიკულად მ. ჩიქოვანის ყველა არგუმენტი ჩვენამდე მოღწეული მრავალრიცხოვანი (ორმოცდაათამდე) ვარიანტის ფონზე.

ასეთი ამოცანა დაისახა მიზნად ახალგაზრდა ფოლკლორისტმა ეკა ქორიძემ, რომლის მონოგრაფია – „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ტარიელისა“ ურთიერთშიმართება“ – ახლახანს გამოაქვეყნა თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობამ (რედაქტორი ზ. კიკნაძე). მონოგრაფია შედგება ოთხი თავისა და თორმეტი ქვეთავისაგან, რომელთა მხოლოდ ჩამოთვლაც კი ნათელ წარმოდგენას შეუქმნის მკითხველს მისი შინაარსის შესახებ:

დახვეწილ ლიტერატურულ გემოვნებას ავლენენ გზადაგზა გამოცემული გონებამახვილური დაკვირვებანი: „აქ არის ვერცხვითი სათქმელით ტკობაც, მეგობრის მონატრებაცა და დაშორიშორების ფონზე ცხადწინილი გაუსაძლისი სიყვარულიც, ბუნების აეთანდილთან ნილნაყარი (თანაგანცდილი) სიხარულით („ავრგვინდა ცა“) და ნოსტალგიითურთ („ღრუბელნი ცრიდეს“), იმავდროულად, აეთანდილის ულამაზესი (განსაცვიფრებელი) ხედვა, აღიქვას ტარიელი ვითარცა „ვარდი ნვიმაში“ (მოგვიანებით, „ვარდი ეკალში“ - ა. ნერეთელი; „ვარდი სილაში“ - გალაკტიონი)“ (გვ. 127).

როგორც ყოველი საინტერესო და ღირებული ნაშრომი, ე. ქორიძის მონოგრაფია დაკვირვებულ ნაკითხვა-შესწავლას მოითხოვს. ასეთ შემთხვევაში კი უფრო თვალშისაცემია ცალკეული ხარვეზი თუ უნებლიე უზუსტობა (თუმცა ესეც მკითხველის სინდისზე რჩება და არ არის აუცილებელი, ავტორმა ის გაიზიაროს, გათვალისწინება კი, ალბათ, სასურველია).

1. ე. ქორიძე მ. ჩიქოვანის მოსაზრებათა განხილვას პირდაპირ 1937 წელს გამოქვეყნებული მონოგრაფიით იწყებს. არაფერია თქმული ორი წლით ადრე გამოქვეყნებული ვრცელი წერილის შესახებ ანალოგიური სათაურით: „ხალხური „ვეფხისტყაოსანი“. წერილს ერთვის „ტარიელიანის“ ქართლური ვარიანტის ტექსტი. ამ ნაშრომში რამდენიმე ისეთი პრობლემაა დასმული, რომელიც შემდგომში მონოგრაფიაში უპოვებს გაგრძელებას. მაგრამ გასაოცარია აქ წარმოდგენილი დასკვნა, რომელიც სრულიად საპირისპირო ხასიათისაა: „ამ მსჯელობის დროს ჩვენ წინასწარ მიღებული პრინციპიდან გამოვდივართ, სახელდობრ, ამ ვარიანტს ვთვლით შოთას პოემიდან გამომდინარე, მის მიხედვით შექმნილ ძეგლად. საერთოდ, სადავოდ მიგვაჩნია ა. ხაბანაშვილის დებულება: „შოთას გაუმშვენიერებია ხალხური პოემა ფილოსოფიურის მოსაზრებებით, მეტყველის ენით, პოეტურის აღმაფრენით“ („ივერია“, 1890 წ., № 25). სად არის საბუთი,

რომ შოთას ნინ არსებობდა თქმულება ვეფხის-ტყაოსანზე?" (გვ. 212).

რა მოხდა? რატომ შეიცვალა მ. ჩიქოვანმა ასე რადიკალურად სავსებით სწორი მოსაზრება სულ რაღაც ორ წელიწადში? ამ საკითხის შესწავლა საინტერესო იქნებოდა ჩვენი ავტორისათვის.

მ. ჩიქოვანის ხსენებული ნაშრომი გამოქვეყნებულია დღეს ბიბლიოგრაფიულ იმეათობად ქცეულ სქელტანიან კრებულში „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“, ნივნი I, ტფილისი, 1935. აქ დაბეჭდილ სხვა მრავალ საყურადღებო ნაშრომთანგან დავასახელებ კიდევ ერთს, რომელიც აგრეთვე შეიძლება გამოადგეს ე. ქორიძეს მომავალში. ეს არის ა. შანიძის წერილი „შაპნამეს ერთი ეპიზოდი ქართულ ფოლკლორში“. განსახილველ პრობლემას ამკარად ეხმაურება ა. შანიძის შემდეგი სიტყვები: „ხალხური ზეპირ-სიტყვაობა დაუსრუტელ მასალას აძლევს კაზმულ სიტყვიერებას, მაგრამ ამასთანავე ერთად თვითონაც სარგებლობს ლიტერატურული ძეგლებით, რომელთაც თავისებურად აკეთებს და ასხვაფერებს. ეს გადაკეთება-გადასხვაფერება ზოგჯერ ისე შორს მიდის, რომ ძნელი მისაგნები ხდება მისი თავდაპირველი წყარო, ლიტერატურული ძეგლი, რომელსაც ფართო გასავალი უპოვია ხალხში“ (გვ. 177). აქვე მოტანილია ხალხური „ბუფანიანის“ ლიტერატურული „როსტომიანის“ ქართული ვერსიებიდან მომდინარეობის დამადასტურებელი მაგალითები, რომელნიც საოცრად ეხმიანებიან „ტარიელიანის“ შესახებ მსჯელობას (ლიტ.: ერანი - ხალხ.: ერევანი; ლიტ.: „ოქროს ტაბაკი ტახტს ნინა დადგა თვალ-გუარიანი, ათი ტაიჭი რჩეული, სტავრითა სახურვიანი“ - ხალხ.: „ოქროს ჯამი ტახტზედ დადგა, თვალი თავბუხარიანი, ასი ტაიჭი რჩეული, სტვირი თავ-სახურიანი“ და ა. შ.).

2. ხალხური „ტარიელიანის“ ერთ-ერთი ვარიანტის „ავთანდილ გადინადირას“ განხილვისას კარგი იქნებოდა მონოგრაფიის ავტორს გაეთვალისწინებინა ს. ცაიშვილის წერილი „ხალხური „ტარიელიანის“ პირველი ჩანაწერი“, რომელიც 1957 წელს გაზეთ

ლევან თოიძის მემორიული მემკვიდრეობის შეფასებისათვის

განუზომლად დიდი ლევანლი დასდო ბატონმა ლევან თოიძემ ქართულ ისტორიოგრაფიას. ეს ლევანლი მით უფრო დასაფასებელია, რომ ბატონ ლევანს მოღვაწეობა მოუხდა ორი ეპოქის გზავსაყარზე. საბჭოთა (კომუნისტური) სისტემის წგრევასა და სსრ კავშირის აღსასრულს საბჭოთა ისტორიოგრაფიის დასამარებაც მოჰყვა შედეგად. საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას ქართული ისტორიოგრაფიის ახალი, თვისობრივად განსხვავებული ეპოქის დაწყებაც თან სდევდა. სწორედ ამ ახალი ქართული ისტორიოგრაფიის სათავეებთან იდგა ბატონი ლევან თოიძე.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ განსაკუთრებით გააყალბა საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორია (XIX-XX სს.). ცხადია, ეს პოლიტიკური მოტივებით იყო განპირობებული. განსაკუთრებით უხეშად, წარმოუდგენელი მასშტაბებით გაყალბდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921 წწ.) ისტორია და მთელი ეპოქა, დაწყებული 1921 წლიდან ვიდრე სსრ კავშირის დაშლამდე. ჯერ კიდევ საბჭოთა ნეობილუბის არსებობის ბოლო წლებში (განსაკუთრებით 1985 წლიდან) შესაძლებელი გახდა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერ დაკანონებული სიყალბის მხილება, ხოლო 1990-1991 წლებიდან ქვეშარტი ისტორიის შესაქმნელად ყოველგვარი პირობები შეიქმნა. იმავდროულად დადგა ერთი მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემა: ვის უნდა დაენერა ეს ქვეშარტი ისტორია? სად იყო ის სულიერი და ინტელექტუ-

აღური ძალა, რომელიც ამხელდა საბჭოური ისტორიის ცენტრს სიყალბეს და ამავე დროს ხელახლა, ობიექტურად გააზრტყა ქართველი ერის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს ეტაპებს, განსაკუთრებით კი - XX საუკუნის 20-80-იან წლებს. საქმე ხომ არამართო სურვილს ეხებოდა, არამედ მორალურ უფლებასა და მეცნიერულ შესაძლებლობებს. საქართველოს უახლესი ისტორიის აბლუტურად შესწავლის სურვილი ბევრს ჰქონდა, მეცნიერული შესაძლებლობა - გაცილებით ნაკლებს, მორალური უფლება კი - ძალზე ცოტას. მათ შორის, ვისაც საქართველოს ისტორიის წერის სურვილიც, მეცნიერული შესაძლებლობაც და მორალური უფლებაც ჰქონდა, უპირველესი იყო ლევან თოიძე.

ლევან თოიძე, როგორც მკვლევარი, საბჭოთა იდეოლოგიის განუყოფელი ბატონობის პერიოდში ჩამოყალიბდა, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ მას იმთავითვე ჰქონდა ძლიერი შინაგანი პროტესტის გრძნობა ამ იდეოლოგიის მიერ დაკანონებული ნორმების მიმართ, ისტორიის ფალსიფიკაცია ყოველთვის აღიზიანებდა. ცხადია, რომ არა ამგვარი შინაგანი პატიოსნება და მკაცრი მომთხოვნელობა, იგი თავს ვერ გადაიჩინებდა და დაემსგავსებოდა ყალბისქმნაში გამოწვრილებულ იმ ისტორიკოსებს, რომლებმაც ისე შორს შეტოპეს, რომ ხშირად მათ მიერვე გაყალბებული ისტორიისა თვითონვე სჯეროდათ!.. როგორ არ ჰგავდა ბატონი ლევანი მათ დიდი პასუხისმგებლობითა და მაღალი მეცნიერული ზნეობრიობით.

ლევან თოიძემ 1991 წელს გამოსცა ნაშრომი „ინტერვენცია, ოკუპაცია, ძალდატანებითი ვასაბჭოება, ფაქტობრივი ანუ-უსიაც. რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის შეფასებისათვის“. ეს ნივნი მაშინდელ ისტორიოგრაფიაში ახალი ეტაპის დაწყებას ნიშნავდა. ლევან თოიძემ ერთი ხელის დაკერით მაკულატურად აქცია საბჭოთა ისტორიკოსების მიერ დაწერილი უამრავი ნივნი, ფარდა ახადა იმ დიდ სიცრუეს, რომელსაც 1921 წლიდან ქვეშაირიტებად ასალებდნენ. ბატონი ლევანი

იყო პირველი, ვინც მეცნიერული დეფინიცია და შეფასება მიუძღვნა 1921 წლის თებერვალ-მარტში მომხდარ საბედისწერო მოვლეს.

სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ლევან თოიძე დიდი ინტენსივობით მუშაობდა საქართველოს 20-იანი წლების ისტორიაზე. ამ დიდი და დაძაბული მუშაობის შედეგია მონოგრაფია – „საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923 წლები)“. ნაშრომი ავტორის გარდაცვალების შემდეგ, 1999 წელს, გამოცა თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობამ. ეს სქელტანიანი გამოკვლევა საფუძველს უდებს საქართველოს უახლესი ისტორიის შესწავლას. მონოგრაფია ნიმუშია იმისა, თუ როგორი პასუხისმგებლობითა და სიყვარულით უნდა ინერებოდეს ქვეყნის ისტორია.

მაინც რითი არის შესანიშნავი ლევან თოიძის მონოგრაფია „საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923 წლები)?“

პირველი. ავტორმა სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა ისეთი საარქივო მასალა, რომელიც წინა ათწლეულებში ან გასაიძუმლოებული იყო, ან არასწორად იყო კომენტირებული. არქივებში მოპოვებული მასალა შეივსო და გამდიდრდა მემუარებით. ყოველივე ამის შედეგად ჩვენ მივიღეთ ისეთი წყაროთმცოდნეობითი ბაზა, რომელიც მანამდე უცნობი იყო ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

მეორე. ძალზე ტაქტიანად, მეცნიერული არგუმენტაციით იქნა უარყოფილი საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერ აღიარებული ბევრი მცდარი დებულება.

მესამე. მონოგრაფიაში წარმოდგენილი ყველა საკითხი შესწავლილია დანვრილებით; ავტორის ყურადღების გარეშე არ რჩება არც ერთი მოვლენა, არც ერთი დეტალი, რომელსაც რაიმე მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის ისტორიის დადგენისათვის.

მეოთხე. 20-იანი წლების საქართველო, ისევე როგორც მომდევნო ათწლეულებისა, სამწუხაროდ, აღსავსეა „უარყოფითი

გმირებით". ზოგიერთმა ისტორიკოსმა სცადა საქართველო-სტორიის გააზრება ამ „უარყოფით გმირთა“ მოხსენიების გარეშე, რაც, ცხადია, შეუძლებელია. ლევან თოიძემ 20-იანი წლების საქართველოს ისტორია სწორედ „უარყოფითი გმირებითა“ და მათი ნაღვანის წარმოჩენით გაიაზრა და ამით დიდი სამსახური გაუწია ქვეყნობას.

მეტბუთე. ლევან თოიძის ნაშრომიდან თითქოს გვესმის იმ საშინელი, სისხლიანი ეპოქის სუნთქვა, ავტორის მიერ გაცოცხლებული და მკითხველთათვის წარმოდგენილი დრო შთამბეჭდავი და ადვილად აღსაქმელია. წიგნის გამარჯვებისათვის ხომ ავტორის ემოციურ დამოკიდებულებას სათქმელისადმი გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს!

ლევან თოიძის წიგნი „საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923 წლები)“, როგორც ქვეყნობის ისტორიკოსის მიერ დიდი რუდუნებით შექმნილი გამოკვლევა, ქართული ისტორიოგრაფიის საგანწრში დაიმკვიდრებს ადვილს. ამ წიგნზე თაობები აღიზრდებიან.

მაია გოგოლაძის „პეტრა-კავლობა“

თუ არ ჩავთვლით მინიატურულ კრებულს „ლიტერატურული მედიტაციები“, რომელიც თითქმის ჩაიკარგა 90-იანი წლების ბოლოს საქართველოში გამოცემული დიდი თუ მომცრო წიგნების ნაკადში, მაია გოგოლაძის სახელი სრულიად უცნობი იყო ქართულ მწერლობაში.

2000 წელს გამოიცა მისი საკმაოდ სქელტანიანი წიგნი – რომანი. წიგნი შეუმჩნეველი არ დარჩენილა. ის შეამჩნიეს მანამ, სანამ წიგნის მალაზიის თაროზე წიგნის სახით დაიდებოდა, უფრო ზუსტად კი, ეს რომანი გამოიცა თბილისის მერიის ახალგაზრდობის საქმეთა სამმართველოსა და წიგნის მოყვარულთა კავშირ „ბესტსელერის“ ლიტერატურულ კონკურსში გამარჯვების შემდეგ. ნიშანდობლივი ფაქტია, რომ ქართულ მწერლობაში შესაძლებელი აღმოჩნდა ადგილის დამკვიდრება ასე ერთბაშად, მოკრძალებული საფურნალო და საგაზეთო პირველი პუბლიკაციებისა თუ ლიტერატურულ საღამოებზე პირველი გამოსვლების გარეშე. რომანს წინ არ უძლოდა მრავალწლიანი მოღვაწეობა ლიტერატურულ სარბიელზე, მაგრამ, როგორც წიგნის კითხვისას ცხადი ხდება, მას წინ უძლოდა ფუნდამენტური შინაგანი, სულიერი მოღვაწეობა და, მეორე მხრივ, ლიტერატურული მოღვაწეობა, როგორც კითხვის, ლიტერატურულ ტექსტთა ათვისების პროცესი. ეს პროცესი რომანში საკმაოდ ორიგინალურად არის დაფიქსირებული. თხრობით არეალში ცალკე თავებადაა ჩართული ერთგვარი რეცენზიები XX საუკუნის უმნიშვნელოვანესი ლიტერატურული ტექსტების შესახებ, რომლებიც შეაქვს მთავარ გმირს თავისი სულიერი განმარტოებისა და განვითარების სი-

ვრცეში. ავტორს კი სრულიად ცხადად, სრულიად დეკლარატიულად შეაქვს ის თავის რომანში. რომანის გმირის ცხოვრება, მისი შინაგანი სამყარო არ არსებობს მის მიერ ნაკითხული და გათავისებული ლიტერატურული ქმნილებების გარეშე, ისევე, როგორც ავტორისათვის ნიგნი არ არსებობს სხვა ნიგნებისაგან მიღებული გამოცდილების გარეშე. ამდენად, მ. გოგოლაძის რომანი გეთავაზობს იმგვარ მიმართებას კონკრეტული ტექსტისა სხვა ლიტერატურულ ტექსტებთან, რომელშიც ასახულია არა მხოლოდ შინაგანი, შეფარული, არამედ საგანგებოდ აქცენტირებული განპირობებულობა. ამ თვალსაზრისით „პეტრე-პავლობა“ არის რომანი ლიტერატურაზე, მაგრამ, ამასთან ერთად, ეს არის რომანი ცხოვრებაზე, უფრო ზუსტად კი, დედათა მონასტრის ცხოვრებაზე. მრავალსაუკუნოვანი ქართული მწერლობისათვის ამდენად მნიშვნელოვანი თემა კვლავ იმკვიდრებს ადგილს გასული საუკუნის მინორულის ქართულ მწერლობაში. მონასტრის სამყარო, რომლისადმი ინტერესიც კარგა ხნის მანძილზე დაკარგული იყო ქართულ საერო ლიტერატურაში, აღდგა, როგორც ლიტერატურული რეალობა ე.წ. „ულმერთობის საუკუნის“ ბოლოს. აღდგა იმდენად, რამდენადაც ქართულ საერო ცხოვრებაშიც ხელახლა წარმოჩნდა სამონასტრო მოღვაწეობის სულიერი მნიშვნელობა. მაგრამ, რაც ყველაზე ნიშანდობლივია, „პეტრე-პავლობაში“ თითქმის არ გვხვდება მინიშნებაც კი მონასტრის არსებობის სულიერ მნიშვნელობაზე. არ იგრძნობა ოდნავი პათეტიკაც კი, რაც ამდენად მოსალოდნელი, მაგრამ მეორე მხრივ, ამდენად შეუფერებელი შეიძლებოდა ყოფილიყო ჩვენს სინამდვილეში. ავტორი, უბრალოდ, გვიჩვენებს, რომ მატერიალური სამყაროს ამაოებისაგან დაღლილი ადამიანისათვის კვლავ არსებობს სამყარო, რომელშიც ადამიანი განაგრძობს შრომას, მაგრამ იწყებს ლოცვას. ლოცვა, ანუ სულიერი მოღვაწეობა თითქმის არ არის ასახული რომანში. მაშინ, როცა შრომის, ხორციელი მოღვაწეობის აღწერას ნაწარმოების უმეტესი ნაწილი

ეთმობა. მკითხველს შეიძლება შეექმნას განცდა, რომ ავტორის მიერ
 თვის თითქმის ალუქმელია მონასტრის ცხოვრების სულიერი ცხოვრების
 პლანი, მაგრამ ნაწარმოების სათქმელის გაცნობიერების პრო-
 ცესში ცხადი ხდება, რომ მონასტრის სულიერი ცხოვრება, მონე-
 სეთა სულიერი ცხოვრება არის ის ფასეულობა, რომელსაც
 ავტორი ხელშეუხებელს ტოვებს, რომელიც იგულისხმება მწერ-
 ლისათვის და ასევე უნდა იგულისხმებოდეს მკითხველისათვის,
 რომელიც იმდენადვე სულიერია, რამდენადაც უხილავია.

მაგრამ „პეტრე-პაელობაში“ მაინც წარმოჩნდა მონასტრის
 მხოლოდ ერთი ბინადრის, მთავარი გმირის, მთხრობელის სული-
 ერი სამყარო. ეს ის გმირია, რომლის ჩანაწერებსაც წარმო-
 ადგენს რომანი. ნაწარმოების სტრუქტურაში ამ გმირის ფიქ-
 რები, მისი განცდები, მისი ემოციები უმნიშვნელოვანეს პლანად
 გვევლინება. შესაძლოა გაჭირდეს კიდევ განსაზღვრა, თუ რო-
 მელი პლანია ყველაზე მნიშვნელოვანი: ლიტერატურული ტექ-
 სტებისა, მონასტრის ცხოვრებისა თუ მთავარი გმირის შინაგანი
 სამყაროსი. ყოველ შემთხვევაში, გმირის სულიერი მდგომარე-
 ობის, მისი ემოციების აღწერის პროცესში ავტორი ნამდვილ
 დრამატიზმს აღწევს. თუკი შეფარულია, ცხოვრების, ყოფის სა-
 მოსიოთ შემოსილია მონასტრის მონესეთა სული, სრულიად შიმ-
 ვლად არის წარმოდგენილი მთავარი გმირის სული, მკითხველი-
 სათვისაც კიდევ ერთხელ ცხადი ხდება, რომ ადამიანის სული
 არის კიდევ ის, რის შესახებაც შეიძლება იწერებოდეს რომანი;
 ცხადი ხდება ისიც, რომ მხოლოდ ადამიანის სულის პრიზმაში
 შეიძლება გარდატყდეს გარესსამყაროც და კაცობრიობის ნამოლ-
 ვანარიც, რომ ადამიანის სული არის კიდევ ის სამყარო, რომე-
 ლიც ყველაფერს იტყვის.

„აკაკის კრებული“

თბილისის ი. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა აკაკი წერეთლის დაბადებიდან 160 წლისთავი „აკაკის კრებულის“ გამოცემითაც აღნიშნა. კრებული მომზადდა უნივერსიტეტში არსებული აკაკის კაბინეტის ხელმძღვანელის პროფ. იუზა ვეგენიძის, კაბინეტის თანამშრომლებისა და სხვა ავტორთა დიდი მონდომებითა და ძალისხმევით.

წიგნი ექვსი განყოფილებისაგან შედგება, ახლავს ი. ვეგენიძის შესავალი წერილი: „აკაკი წერეთელი თანამედროვეობის კონტექსტში“. კრებულის პირველი ნაწილი ეთმობა დიდი ქართველი მგოსნის გამოუქვეყნებელ პირად წერილებსა და მივიწყებულ პუბლიკაციებს. დართული აქვს ი. ვეგენიძისა და ლ. ჭრელაშვილის გამოკვლევები აკაკის ზოგიერთი მივიწყებული პუბლიკაციისა და უცნობი ნაწერების შესახებ. აქვე დაბეჭდილია ნიკო ნიკოლაძის ნაკლებად ცნობილი სტატია, სადაც კრიტიკულად არის შეფასებული აკაკი წერეთლისა და ვაჟა-ფშაველას ნაწერები.

კრებულის მეორე ნაწილში განხილულია დიდი პოეტის შემოქმედება თანამედროვე ქართველ პოეტთა თვალთახედვით. ნარმოდგენილია ტ. ჭანტურიასა და დ. წერეთლიანის სტატიები.

მესამე ნაწილში, რომელსაც „კვალი ნათელი“ ეწოდება, მოხმობილია მასალა მეცნიერული მემკვიდრეობიდან. კერძოდ, დაბეჭდილია გრიგოლ კიკნაძის გამოუქვეყნებელი მონოგრაფიული გამოკვლევა – „ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის მხატვრულ ნაწარმოებთა პედაგოგიური თვალსაზრისით შესწავლისათვის“, რომელიც მეცნიერის პირად საოჯახო არქივშია დაცული. იმის გამო, რომ დაკარგული იყო ნაშრომის რამდენიმე გვერდი, ტექსტში

მცირეოდენი სტილისტური შესწორებები იქნა შეტანილი ისე, რომ ავტორის აზროვნების სტილი არ დარღვეულიყო.

კრებულის ამავე ნაწილში შესულია „ბეჟან ბარდაველიძის გახსენება“, ლიტერატორისა, რომელიც იყო პოეტიც, პროზაიკოსიც, პუბლიცისტიც, კრიტიკოსიც, მაგრამ, უპირველეს ყოვლისა, მაინც ლიტერატურის ისტორიკოსი. სწორედ მისი გულმოდგინეობით გაიხსნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში „აკაკის კაბინეტი“. გახსენების ავტორები ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრის თანამშრომლები არიან: ლ. მინაშვილი, თ. კიკაჩიშვილი და ი. ევგენიძე.

კრებულში მრავალმხრივ არის განხილული აკაკი წერეთლის შემოქმედება და მოღვაწეობა. წარმოდგენილია ლ. მინაშვილის ა. ზინთიბიძის, თ. კიკაჩიშვილის, ი. კიკნაძის, ლ. ზაჩიძის, გ. ალიბეგაშვილის, თ. ჯოლოგუას, კ. გენაძის, ნ. იმედაძის, თ. სანიკიძის, მ. თავდიშვილის, მ. კვატაიას, ნ. მესხიას საინტერესო მეცნიერული გამოკვლევები აკაკის თხზულებათა პრობლემათიკის, მხატვრული სტრუქტურის, სალექსო ფორმების, სტილისა და ა.შ. საკითხთა შესახებ; აგრეთვე ისეთი ხასიათის წერილებიც, სადაც წარმოჩნდება, თუ რა ყურადღება გამოამჟღავნა პოეტმა საზღვარგარეთული მწერლობისადმი და როგორია ჩვენი სახელოვანი მგოსნის ეჭო საქართველოს გარე სინამდვილეში. ამ მხრივ აღსანიშნავია ბ. უტიეს, ლ. გრიციკის, ვ. იმნაიშვილის, ნ. ლეონიძის და ნ. გრძელიშვილის წერილები.

კრებულის ამავე ნაწილში შესულია აკაკი წერეთლის ნააზრვეის წარმოჩენა მეცნიერების სხვადასხვა სფეროთა (ფილოსოფოსთა, ისტორიკოსთა, ეკონომისტთა და ა.შ.) ინტერესების სპექტრში (ლ. ნურნუშიას „აკაკი წერეთლის ესთეტიკურ-ანთროპოლოგიური ხედვა“, გ. ჯულაყიძის „აკაკი წერეთელი ბიზნესის განვითარების პირობებისა და ზნეობრივი საფუძვლების შესახებ“, სადაც დიდი პოეტი წარმოჩენილია, როგორც ქართველი ერის სწორუპოვარი მოტირნახულე, ქიათურის მანგანუმის საბადოს ერთ-ერთი აღმომჩენი

და სანარმოო ექსპერიმენტების ორგანიზატორი და სხვ.). კრებულში განხილულია აკაკი წერეთლის მოღვაწეობა ქიმიკოსის (რ. ვახოიძე, „საქართველოს მარადიული თანამედროვე“).

ნიგნის მეხუთე ნაწილში წარმოდგენილია აკაკი წერეთლის გარშემო არსებული მოვლენებისა და დოკუმენტების ერთი ნაწილი, რომელშიც მეტნაკლებად ასახულია ქართველი საზოგადოების სხვადასხვა ფენის წარმომადგენელთა დამოკიდებულება დიდი მგოსნისადმი. მასალები და დოკუმენტები მოამზადეს შ. ბარამიძემ და ნ. ტალახაძემ.

კრებულის ბოლო - მეექვსე ნაწილის რუბრიკაა „სიტყვა ახალგაზრდობას“, სადაც შესულია მ. ვარსემაშვილის, ნ. ფრუიძის, ფ. მეტრეველისა და ნ. ოზბეთელაშვილის მეცნიერულ-კრიტიკული წერილები.

აკაკის ცხოვრება და მოღვაწეობა იმდენად მრავალმხრივია, რომ ლიტერატურის სფეროს გარდა, მეცნიერების სხვადასხვა დარგის წარმომადგენლებსაც აერთიანებს.

კრებულის სარედაქციო კოლეგიის წევრები არიან ი. ევგენიძე (მთავარი რედაქტორი), თ. კიკაჩიშვილი და ლ. მინაშვილი; ხოლო რეცენზენტები - რ. სირაძე და ს. ყუბანეიშვილი. სარედაქციო კოლეგიის მიერ მითითებულია, რომ კრებულში „თავმოყრილი ნარკვევები და მასალები არაა და არც შეიძლება იყოს თანაბარი ღირებულების მქონე, რამდენადაც, თუ საკუთრივ აკაკის ნაწერებს არ მივიღებთ მხედველობაში, აქაა შესული სხვადასხვა თაობის, მრწამსის, პროფესიის, გემოვნების ავტორთა ფიქრი და განსჯა დიდი პოეტის შესახებ“.

საკითხთა სიმრავლით, თავისი „შინაგანი სიჭრელე-მრავალფეროვნებით“ დატვირთული ეს კრებული ქართული ფილოლოგიური მეცნიერების ძვირფასი შენაძენია. იგი უთუოდ დააინტერესებს ფართო საზოგადოებას.

ქართული

არა ხოლო უპირითა სცხონდებინ კაცი,
არამედ სიტყვითა...

მათე 4,4

მნივნობართა ასოციაცია:
შაქტავი, მოვლენავი, ღონისქიჯავი

1999 წელი

30 აპრილს

საქართველოს ილია ქავეჭავაძის სახელობის მნივნობართა ასოციაციასთან არსებული „საინტერესო შეხვედრების კლუბის“ თაოსნობით მოეწყო შეხვედრა მწერალ გურამ დოჩანაშვილთან.

10-15 მაისს

მნივნობართა ასოციაციის დაარსების 25 წლისთავთან დაკავშირებით თბილისის პირველ კლასიკურ გიმნაზიასა და თბილისის 51-ე, 23-ე, 42-ე და 46-ე სკოლებში ჩატარდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის 3000 წლისთავისადმი მიძღვნილი ღია გაკვეთილები თემაზე: „შოთა რუსთაველი და მისი ეპოქა“. გაკვეთილები ჩატარეს შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის წარმომადგენლებმა პროფესორებმა: ლ. მენაბდეშ, რ. ბარამიძეშ, ჯ. ბარდაველიძეშ, მ. ქავთარიამ.

25 მაისს

მნივნობართა ასოციაციის ინიციატივით მოეწყო სატელევიზო გადაცემა - „წიგნი და კითხვის პრობლემა“.

7 ივნისს

შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო აკადემიური თეატრის მცირე დარბაზში გაიმართა საქართველოს ილია ქავეჭავა-

დის სახელობის მნიგნობართა ასოციაციის (ნიგნის მოყვარულთა საზოგადოების) დაარსების 25 წლისთავის აღსანიშნავი საღიუმლო საღამო.

ამ საიუბილეო თარიღთან დაკავშირებით საქართველოს ორდენებით, მედლებით დაჯილდოვდნენ და გამოეცხადათ მადლობა მნიგნობართა ასოციაციის თანამშრომლებსა და აქტივისტებს.

ღირსების ორდენით დაჯილდოვდნენ: ასოციაციის თავმჯდომარე ლია ნადარეიშვილი, მთავარი სპეციალისტი ორგანიზაციული მუშაობის დარგში ლიანა ჭანტურია, მთავარი სპეციალისტი ნიგნის პროპაგანდის დარგში ლეილა ბარაბაძე, საერთო განყოფილების გამგე ლიანა (თინა) გურგენიძე; ღირსების მედლით – ასოციაციის თბილისის დიდუბის რაიონული ორგანიზაციის გამგეობის პასუხისმგებელი მდივანი ლეილა ბუგაიანიშვილი, მთავარი სპეციალისტი დაგეგმვისა და ეკონომიკის დარგში ეთერ დარჩია, წარმომადგენელი სამცხე-ჯავახეთის მხარეში მართა ზვიადაური, წარმომადგენელი რაჭა-ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის მხარეში დარეჯან კაციტაძე, მთავარი სპეციალისტი საგამომცემლო საქმეში შოთა კობიაშვილი, თბილისის კრწანისის რაიონული ორგანიზაციის გამგეობის პასუხისმგებელი მდივანი ნაილი ლოლომაძე, თბილისის ჩუღურეთის რაიონული ორგანიზაციის გამგეობის პასუხისმგებელი მდივანი ცისანა ქავთარაძე, თბილისის გლდანის რაიონული ორგანიზაციის პასუხისმგებელი მდივანი ინეზა ღვალაძე, აღმანახ „მნიგნობრის“ ერთ-ერთი მესამხრკვლე და სარედაქციო საბჭოს წევრი პელაგია ლელეყვა, წარმომადგენელი სამეგრელოსა და ზემო სვანეთის მხარეში როზა ჯიქია; მადლობა გამოეცხადათ აღმანახ „მნიგნობრის“ მთავარი რედაქტორის მოადგილეს – ლალი ავალიანს, ასოციაციის საჩხერის რაიონული ორგანიზაციის თავმჯდომარის მოადგილეს – მარინა გუდაძეს, ქუთაისის საქალაქო ორგანიზაციის თავმჯდომარის მოადგილეს – ანგელინა გეგეჭკორს, ონის რაიონული ორგანიზაციის თავმჯდომარის მოადგილეს – ანა ერი-

სთავს, ხობის რაიონული ორგანიზაციის თავმჯდომარის მოადგილეს - ელისო იოსავას, წარმომადგენელს ქვემო ქართლში - მხარეში - ეკა კოკოზაშვილს, საავიაციო საწარმოო გაერთიანების მნივნილობათა კლუბის თავმჯდომარეს - გალინა მოსიძეს, ასოციაციის თელავის რაიონული ორგანიზაციის თავმჯდომარეს - გიორგი ჯავახიშვილს, წარმომადგენელს შიდა ქართლის მხარეში - ლია ჯეირანაშვილს.

8 ოქტომბერს

ჩატარდა მნივნილობათა ასოციაციისა და საქართველოს ახალგაზრდათა კავშირის ერთობლივი ღონისძიება - მცირე ინტენსივობის კონფლიქტებში სამხედრო ოპერაციების მოსამზადებელ ცენტრს გადაეცა 250 დასახელების წიგნი.

13 ოქტომბერს

მოენყო მცენარეული რესურსების გენოფონდის აფხაზეთის სამეცნიერო კვლევითი ცენტრის მიერ გამოშვებული წიგნის - „ციტრუსოვანთა კულტურები - კულტურული ფლორა“-ს პრეზენტაცია.

19 ნოემბერს

მოენყო ლევან თოიძის წიგნის - „საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის (1921-23 წწ.)“ პრეზენტაცია.

28 დეკემბერს

თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტში შედგა შოთა რუსთაველისადმი მიძღვნილი რესპუბლიკურ დაუსწრებელ ვიქტორინა-კონკურსში გამარჯვებულ მოსწავლეთა დაჯილდოება. ღონისძიება გახსნა თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორმა აკადემიკოსმა როინ მეტრეველმა, სიტყვებით გამოვი-

დენენ: გ. ბენაშვილი - შოთა რუსთაველის სახელობის კლასიკური ტურის ინსტიტუტის დირექტორი, დ. ჯალალანია - შოთა რუსთაველის სახელობის სამინისტროს სამმართველოს უფროსი, ლია ნადარეიშვილი - მნივნობართა ასოციაციის თავმჯდომარე, ლევან მენაბდე - თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ვიქტორინა-კონკურსის ფიურის თავმჯდომარე, ანა სალაყაია - თბილისის 42-ე სკოლის პედაგოგი და სხვები.

კონკურსში გამარჯვებულ მოსწავლეებს გადაეცათ დიპლომები, სიგელები და ფასიანი საჩუქრები. ღონისძიება ფართოდ გაშუქდა ტელევიზიისა და პრესის საშუალებით.

2000 წლის 24 მაისს

საქართველოს მნივნობართა ასოციაციამ აღმანახ „მნივნობართის“ გამოცემის 20 წლისთავთან დაკავშირებით მოაწყო შეხვედრა ავტორებთან. შეხვედრა შესავალი სიტყვით გახსნა მნივნობართა ასოციაციის გამგეობის თავმჯდომარემ, ქალბატონმა ლია ნადარეიშვილმა, აღმანახის განვლილი გზის შესახებ ისაუბრა სარედაქციო საბჭოს წევრმა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნეერ-კორესპონდენტმა ბატონმა ალექსანდრე გვახარაიამ.

აღმანახის მუშაობას, მის წარსულსა და აწმყოს მიუძღვნეს თავიანთი გამოსვლები პროფესორებმა მზექალა შანიძემ, გივი მიქაძემ, ბორის დარჩიამ, საქართველოს ტელევიზიის ლიტერატურული განყოფილების გამგემ ქალბატონმა ლამარა კიკილაშვილმა და ვაჟა-ფშაველას საზოგადოების თავმჯდომარემ ჯიბო ლომაშვილმა.

აღმანახ „მნივნობართის“ მომავლის ამოცანებზე ისაუბრა მისმა მთავარმა რედაქტორმა, პროფესორმა ლევან მენაბდემ.

შეადგინა ლეილა ბარაბაძემ

შინაარსი

2000 წელი შოგიდან უფლისა ჩვენი და მაცხოვრისა იესო ქრისტესი

მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე, ქართული საეკლესიო
მნივნობრობა XX საუკუნის მეორე ნახევარში3

საქართველოს სახელმწიფოებრიობის 3000 წლისთავისათვის

მარიამ ლორთქიფანიძე, სახელმწიფოებრიობის
საკითხისათვის საქართველოში.....13

საქართველოს მნიშვნელოვან ასოციაცია - 25

ლია ნადარეიშვილი, 25 წლის თვალსაწიერიდან26

წიგნი და ცხოვრება

ნანა ვონჯილაშვილი, რამდენიმე შტრიხი
ილიას ლირიკიდან33

ნოდარ ტაბიძე, ნიკო ლორთქიფანიძის
ნაწარმოებთა სათაურები.....41

დონარა კარიჭაშვილი, დავით კარიჭაშვილის
მეცნიერული ღვაწლი60

წარსულის ფურცლები

სოფიო ცუცუნაშვილი-ფაველნიშვილი,
 მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ოჯახური წრე.....73
 მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანისა და
 ივანე ჯავახიშვილის მიმონერა.....92
გიორგი ჯავახიშვილი, მნიგნობარ ხელაშვილთა
 საგვარეულო105

ძიებანი

ენრიკო გაბიძაშვილი, IV-VIII საუკუნეების ქართულ
 ხელნაწერთა პარადოქსული ბედი.....125
*პორის დარჩია, იაკობ შემოქმედელი-მნიგნობარი.....*136
*ნესტან სულავა, იოანე-ზოსიმე - „ქებას“ ავტორი.....*145
ლელა შათირიშვილი, მეთორმეტე-მეტამეტე
 საუკუნეების ფრაგმენტები ლუკას სახარებიდან157
ზაზა ბინთიბიძე, კომპოზიციური პარალელიზმი პომეროსის
 ეპოსსა და შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“172

ყალბით და ფუნჯით

ქეთევან ტატიშვილი, გრიგოლ ხანძთელის
 უცნობი მინიატურა.....185
*მერი კარბელაშვილი, ოსკარ შმერლინგი.....*192
მარიამ ჯოლოგუა, მხატვარი ლუიჯი (ლუდვიგ) პრემაცი
 საქართველოში.....212

მსოფლიოს მერიდიანებზე

*რევაზ ხვედელიძე, ივან კოტლიარევსკის „ენეიდა“.....*219

მარინა ალექსიძე, მზია ბურჯანაძე, ნიგნის საერთაშორისო კონკურსულ
 გამოფენა-გაყიდვა (თეირანი-2000) მკლ-239/111
ქეთევან მიქაძე, ანონიმების ბიბლიოგრაფიული ცნობარები
 და ლექსიკონები საზღვარგარეთის ქვეყნებში.....243

ნიგნი... ნიგნი... ნიგნი...

ალექსანდრე გვაზარია, აეთანდილ გადინადირა251
ვახტანგ ვურული, ლევან თოიძის მეცნიერული
 მემკვიდრეობის შეფასებისათვის.....259
ბელა ნიფურია, მანია გოგოლაძის „პეტრე-პაელობა“263
თამარ შარაბიძე, „აკაკის კრებული“266

ქრონიკა

მნიგნობართა ასოციაცია: ფაქტები, მოვლენები,
 ღონისძიებები (შეადგინა *ლელია ბარაბაძემ*).....271

მნივნობარი 2000

ხელმოწერილია დასაბუქდად 22.XII.2000წ.
ფორმატი 60X84 1/16

© საქართველოს ილია ჭავჭავაძის სახელობის მნივნობართა
ასოციაცია, თბილისი, 2000. რუსთაველის გამზირი, 40/1.

ISBN99928-62-07-6

გზისკენ C

აინყო და დაკაბადონდა „პოლორ პრინციპი“
ტექსტი აინყო ნათია კუპრაშვილმა
დააკაბადონა ვია ჩხაიძემ

დაიბეჭდა შ.პ.ს. „ვანაკრიტი“

460/11

საქართველოს
ეროვნული
ბიბლიოთეკა